

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Από την Ιταλοκρατία έως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΑΡΙΑΝΤΖΕΛΑ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μαλλούχου- Tufano Φανή

ΧΑΝΙΑ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	6
I. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ.....	8
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ.....	8
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (7ος αι. – 1309)	8
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΠΠΟΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1309-1522).....	9
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1523-1912).....	10
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ (1912-1948).....	11
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ (1947-2000)	14
II. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΤΑΛΟΥΣ	16
1. Πρώτη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1912-1923)	16
1.α. ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΤΩΝ ΙΠΠΟΤΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ	17
1.β. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ «ΓΛΩΣΣΑΣ» ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	20
1.γ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ.....	21
1.δ. ΤΟ ΚΑΤΑΛΥΜΑ ΤΗΣ «ΓΛΩΣΣΑΣ» ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΙΠΠΟΤΩΝ	22
1.ε. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΤΕΙΧΙΣΜΕΝΗΣ ΠΟΛΗΣ ΩΣ ΕΝΙΑΙΟ ΜΝΗΜΕΙΟ	26
2. Δεύτερη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1923-1936)	32
2.α. Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΟΠΛΟΘΗΚΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ	35
2.β. Η ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΒΑΡΟΥΣ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΜΠΟΥΡΓΚΟΥ	38
2.γ. ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ	40
2.δ. ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΠΡΑΣΙΝΟΥ	42
2.ε. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ	45
3. Τρίτη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1936-1947).....	51
3.α. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ	52
3.β. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΚΟΛΛΑΚΙΟΥ.....	56
3.γ. ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	58
3.δ. ΟΙ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	61
3.ε. ΛΗΞΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ - ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ.....	64

III. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

1. Πρώτη Περίοδος Ελληνικής Διοίκησης (1947-1985).....	66
1.α. ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ	69
2. Δεύτερη περίοδος Ελληνικής Διοίκησης (1985-2000)	71
2.α. Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης (1985-1995)....	73
2.α. i. Ο ΞΕΝΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ.....	77
2.α. ii. ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ VILLARAGUT	79
2.β. Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη Επιτροπών (1995-2000).....	81
2.β.i. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	83
2.β. ii. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ – ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ.....	84

IV. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΙΤΑΛΙΑ:..... 87

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ 87

V. Η ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ 91

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ..... 96

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 101

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ 104

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 184

1. Τοπογραφικό Ι
2. Τοπογραφικό ΙΙ
3. Τοπογραφικό Ια
4. Τοπογραφικό ΙΙΙ
5. Σχέδιο Επεμβάσεων εντός της Παλιάς Πόλης
6. Σχέδιο Επεμβάσεων στις οχυρώσεις της Παλιάς Πόλης
7. Διατηρητέα Κτήρια

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το νησί της Ρόδου παρότι έχει μια μακραίωνη ιστορία, από τους προϊστορικούς χρόνους έως σήμερα, έχει ξεχωρίσει και γίνει ευρέως γνωστό για την περίοδο της διακυβέρνησής του από τους Ιωαννίτες Ιππότες. Η επιλογή της ανάδειξης της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, κατά την Ιταλοκρατία, δεν ήταν τυχαία, αφού επιλέχθηκε με πολιτικά, κυρίως, κριτήρια και χαρακτηρίζει την σημερινή μορφή της πόλης.

Στη θέση που πρωτοοικοδομήθηκε η αρχαία Ρόδος, πριν από περίπου 24 αιώνες, βρίσκεται και η σύγχρονη πόλη. Από τότε η πόλη ξαναχτίστηκε πολλές φορές. Στη διαχρονική κατοίκησή της από το 411 π. Χ. έως σήμερα, τα αρχιτεκτονικά μνημεία της κάθε εποχής, έχουν αφήσει έντονα τη σφραγίδα τους. Άλλωστε, η παρουσία μνήμης του παρελθόντος στη χώρα μας είναι ιδιαίτερα αισθητή.

Η άλλοτε λαμπρή αρχαία πόλη, ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, απλώθηκε κυρίως γύρω από τον «μέγαν λιμένα» για να συρρικνωθεί στη θέση αυτή κατά την πρωτοβυζαντινή και βυζαντινή περίοδο, ενώ κατά τον 2^ο αιώνα η πόλη αποκτά ρωμαϊκή μορφή, κατά τα πρότυπα της Αθήνας την εποχή του Αδριανού¹.

Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, μια από τις ομορφότερες και πιο καλοδιατηρημένες πολιτείες του μεσαίωνα, άρχισε να διαμορφώνεται στο τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αι. μ. Χ. πάνω στα λείψανα της λαμπρής ελληνιστικής πόλης. Ο θανάσιμος κίνδυνος των μεγάλων ναυτικών αραβικών επιδρομών στην ανατολική Μεσόγειο ανάγκασε τους Ρόδιους να οικοδομήσουν το πρωτοβυζαντινό «φρούριο» στη σημερινή βορειοδυτική περιοχή της μεσαιωνικής πόλης, κατασκευάζοντας στη νότια, δυτική και βόρεια πλευρά του τείχους, προτείχισμα και τάφρο ενώ η ανατολική του πλευρά περιέβαλλε τον αρχαίο «μεγάλο λιμένα»².

Με την έλευση του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ιερουσαλήμ³, ξεκινάει η περίοδος της Ιπποτοκρατίας (1309-1522) η οποία χαρακτηρίζεται από τις βελτιωτικές επεμβάσεις στις παλαιές οχυρώσεις και επέκτασης και ενίσχυσης των οχυρωματικών κατασκευών. Καθότι οι ιππότες ανήκαν στο Τάγμα των Αδελφών νοσοκόμων αφενός, και ήταν ταγμένοι στην υπεράσπιση του Χριστιανισμού αφετέρου, η μεσαιωνική πόλη απέκτησε ένα μεγάλο αριθμό από κτήρια και χώρους λατρείας που είχαν σχέση με την ιδιότητά τους και χαρακτηρίστηκαν αργότερα ως τα σημαντικότερα κατάλοιπα της εποχής αυτής. Η πόλη που ίδρυσαν οι Ιππότες στο βορειοανατολικό άκρο της Ρόδου, υπήρξε το κέντρο των δραστηριοτήτων ολόκληρου του νησιού και σημείο αναφοράς για την επικράτηση στη Μεσόγειο.

Η κατάληψη της ιπποτικής πρωτεύουσας από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1522 και η ενσωμάτωσή της στη μεγάλη οθωμανική αυτοκρατορία, υπήρξε σημαντική τομή που καθόρισε αποφασιστικά την περαιτέρω εξέλιξη της πόλης και των μνημειακών κατασκευών

¹ Μιχαλάκη -Κόλλια, 1997, σελ. 456

² Ντέλλα, 2001, σελ. 10

³ Πρόκειται για θρησκευτικό πολεμικό τάγμα. Οι Ιωαννίτες Ιππότες, ονομαζόμενοι έτσι από τον προστάτη τους τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, με την έλευσή τους στη Ρόδο μετονομάστηκαν σε Ιππότες της Ρόδου και αργότερα, με την εγκατάστασή τους στη Μάλτα, Ιππότες της Μάλτας. Κόλλιας, 1994, σελ. 15

που περιελάμβανε. Η περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας στη Ρόδο, διήρκησε έως το 1912, όταν στα πλαίσια του Ιταλοτουρκικού πολέμου, περιήλθε στην κατοχή των Ιταλών.

Η περίοδος της Ιταλοκρατίας σηματοδοτεί για την πόλη της Ρόδου αλλά και γενικότερα για τη Δωδεκάνησο⁴, μια πολύ γόνιμη περίοδο κατά την οποία ολοκληρώθηκε σχεδόν η υποδομή για την ανάπτυξη της υπαίθρου και τέθηκαν οι βάσεις για τη σύγχρονη διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για μια σημαντική περίοδο, χωρισμένη σε τρεις φάσεις, με έντονη, οικοδομική και αρχαιολογική κυρίως, δραστηριότητα που βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το πολιτικό παρασκήνιο και ευθύνεται για την εικόνα που έχουμε σήμερα. Πέρα από τα έργα εντός της τειχισμένης πόλης, καθώς και τη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης, οι Ιταλοί παρέδωσαν ένα μεγάλο αριθμό μνημείων σε όλη την έκταση του νησιού στα οποία είχαν επέμβει προκειμένου να αφήσουν ανεξίτηλη την παρουσία τους στο νησί.

Η αρχική αποικία, που μετατράπηκε σε κτήση της Ιταλίας, το 1924, έτυχε ιδιαίτερης μεταχείρισης από τους κατακτητές καθώς τα γεγονότα και οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στη Μητρόπολη μεταφέρονταν και στην πόλη της Ρόδου μέσα από ένα ευρύ πρόγραμμα εξωραϊσμού και προστασίας των ιστορικών μνημείων.

Από την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, το 1947, έως σήμερα, έχουν γίνει σημαντικά βήματα, συνεχίζοντας το έργο της ιταλικής περιόδου, τόσο σε παγκόσμιο, θεωρητικό επίπεδο, όσο και σε τοπικό και πρακτικό όπως θα δούμε στην πορεία της εργασίας. Η παρακαταθήκη της παρουσίας και της δράσης των Ιταλών στη Ρόδο, έφερε τις αρμόδιες Αρχές ένα βήμα πιο μπροστά στην διαχείριση και ανάδειξη των μνημείων, καθώς στην υπόλοιπη Ελλάδα το πλαίσιο προστασίας που προϋπήρχε στα Δωδεκάνησα, καθυστέρησε αρκετά χρόνια μέχρι τελικώς να υιοθετηθεί και να εφαρμοστεί. **(εικ. 1-2)**

---

⁴ Επί τουρκοκρατίας το όνομα Δωδεκάνησα ή Δωδεκάνησος, αναφερόταν στα νησιά Ικαρία, Αστυπάλαια, Λέρο, Πάτμο, Κάλυμνο, Νίσυρο, Χάλκη, Τήλο, Σύμη, Κάρπαθο, Κάσο και Καστελόριζο. Όταν τα κατέλαβαν οι Ιταλοί τα ονόμασαν «νησιά του Αιγαίου». Ο όρος «Δωδεκάνησα» υιοθετείται ταχύτατα από τους νησιώτες μετά την Ιταλική Κατοχή και χρησιμοποιείται στα επίσημα έγγραφα.. Τσιρπανλής, 1998, σελ. 26

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα εργασία, μελετάει την ιστορική πορεία της πόλης της Ρόδου, μέσα από τα κτηριακά κατάλοιπα των κατακτητών της, και προσπαθεί να εντοπίσει την πολιτική που ακολουθήθηκε όσον αφορά τη μεταγενέστερη διαχείριση των μνημείων αυτών συναρτήσει του πολιτικού υποβάθρου. Ιδιαίτερο κεφάλαιο αποτελεί η περίοδος της Ιταλοκρατίας που έθεσε τις βάσεις της διαχείρισης, ενώ στη συνέχεια περιγράφονται οι κινήσεις που έγιναν στην σύγχρονη εποχή, υπό το πρίσμα του παγκόσμιου ενδιαφέροντος για την πολιτιστική κληρονομιά. Ταυτόχρονα εξετάζει τις σχέσεις, όσον αφορά τη διαχείριση των μνημείων, ανάμεσα στη Μητρόπολη Ιταλία και τη μεσογειακή κτήση της, ενώ ταυτόχρονα αντιπαραβάλλει τα συμβαίνοντα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στο πλαίσιο της λειτουργίας του νεοελληνικού κράτους.

Η μελέτη παραθέτει χρονολογικά την εξέλιξη της πόλης περιγράφοντας τα σημαντικότερα κτίσματα της εκάστοτε περιόδου σε συνάρτηση με το πολιτικό-οικονομικό πλαίσιο αυτής, επιχειρώντας να εξετάσει τους πολεοδομικούς μετασχηματισμούς που υπέστη η πόλη της Ρόδου.

Η περιγραφή, στέκεται ιδιαίτερα στην περίοδο της Ιταλικής κατοχής και την αντιμετώπιση και αξιοποίηση του κτιριακού αποθέματος τόσων αιώνων, από την εκάστοτε πολιτική, και όχι μόνον, εξουσία. Μέσα από τις κινήσεις που αφορούσαν στην διαχείριση των μνημείων, την πρώτη περίοδο κατοχής, απέρρεε η βασική επιδίωξη της διοίκησης που ήταν να συνδέσει την ένδοξη εποχή του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών, με την ιταλική παρουσία. Προς αυτή την κατεύθυνση, η σύνδεση μεσαιωνικών ευρημάτων με την ιταλική επέμβαση, ισχυροποιούσε ιδεολογικά και επιστημονικά την παρουσία της στα Δωδεκάνησα για τα επόμενα χρόνια.

Η δράση της Ιταλικής Διοίκησης στη Ρόδο, κατά την δεύτερη και κυρίως την τρίτη περίοδο κατοχής των Δωδεκανήσων, συγχρονίζεται με τις ενέργειες που προωθούνται από τις πολιτικές αποφάσεις της Μητρόπολης, κάτι που διαφαίνεται στο αρχιτεκτονικό ύφος και τις προσεγγίσεις ένταξης και ανάδειξης των μνημειακών χώρων και επιχειρείται να επισημανθεί σε αυτή την εργασία. Κατά την έντονα πολιτικοποιημένη χρονική περίοδο του Μεσοπολέμου, τέθηκαν οι βάσεις για την συνολική διατήρηση του ιστορικού κέντρου μιας σύγχρονης πόλης, καθότι τα χρόνια εκείνα οι επεμβάσεις αποτελούσαν μέρος ενός γενικότερου πολιτικού προγράμματος.

Η παρούσα μελέτη εξετάζοντας μια πληθώρα παραδειγμάτων αποκατάστασης μνημείων και δημόσιων χώρων κυρίως εντός της περιτειχισμένης πόλης, όσο και εκτός αυτής, στόχο έχει πέρα από την περιγραφή των μεθόδων, να συγκρίνει και να συσχετίσει τις επεμβάσεις της ιταλικής περιόδου του νησιού με τις αντίστοιχες που λάμβαναν χώρα στην Ιταλία.

Μετά την ανάλυση των αποκαταστάσεων και πάσης φύσεως επεμβάσεων κατά τη διάρκεια των 35 χρόνων της Ιταλοκρατίας η έρευνα οδηγείται στην εποχή της Ενσωμάτωσης των Δωδεκανήσων και την πρώτη περίοδο (1947-1985) της Ελληνικής Διοίκησης. Πρόκειται για μια περίοδο όπου η νέα κρατική εξουσία, καλείται να διαχειριστεί την ιταλική υποδομή και να χαράξει τη δική της πολιτική όσον αφορά τη διαχείριση των μνημείων της Ρόδου. Η αντιμετώπιση των Δωδεκανήσων ως κτήση της Ιταλίας, παρέδωσε στις τοπικές αρχές, το

1947, ουσιώδεις κατευθύνσεις για την περαιτέρω οργάνωση και το πλαίσιο προστασίας που θα έπρεπε να ακολουθηθεί όσον αφορά την διαχείριση των μνημείων, κάτι που στην υπόλοιπη Ελλάδα αντιμετωπίστηκε μετά από πολλά χρόνια και πάλι όχι με τρόπο τόσο πλήρη και αποτελεσματικό.

Τέλος, η μελέτη παρουσιάζει την δεύτερη περίοδο της Ελληνικής Διοίκησης (1985-2000) και τις ενέργειες που έχουν γίνει στον τομέα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εκτός από την διατήρηση της μεσαιωνικής πόλης, και την ανάδειξη της αρχαίας, στο πλαίσιο της απότομης τουριστικής ανάπτυξης και της έντονης ανοικοδόμησης τη δεκαετία του '60, οι Αρχές κλήθηκαν να διαχειριστούν και ένα μεγάλο αριθμό νέων κτηρίων που απαρτίζουν την νέα πόλη της Ρόδου και εντάσσονται στα πλαίσια της προστασίας νεώτερων μνημείων. Η παγκόσμια κινητοποίηση για πολιτιστικά θέματα, συνδέεται άμεσα με τη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, η οποία ανακηρύσσεται μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO το 1988, και εντείνει την ανάγκη για περαιτέρω επέκταση των προγραμμάτων αποκατάστασης και ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων.

Με την παράθεση σύγχρονων μεθόδων και πολιτικών, που εφαρμόζονται στον τομέα της προστασίας των μνημείων, στο τελευταίο μέρος εξετάζεται ο τρόπος διαχείρισης αυτής της σημαντικής παρακαταθήκης από τις Ελληνικές αρχές που έχουν επιφορτιστεί με την τεράστια ευθύνη της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι παλαιωμένες ή συχνά ανύπαρκτες πρακτικές και τα τεκταινόμενα που λαμβάνουν χώρα στην υπόλοιπη Ελλάδα όσον αφορά την προστασία των μνημειακών συνόλων, έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την ουσιαστική οργάνωση που υπάρχει στο νησί, και οφείλεται στην «προνοητικότητα» των Ιταλών. Στη συνέχεια, δύο ξεχωριστά κεφάλαια, παρουσιάζουν την προστασία των μνημείων στην Μητρόπολη Ιταλία κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου καθώς και την μνημειακή προστασία στην μεταπολεμική Ελλάδα, έχοντας ως στόχο την σύγκριση των πρακτικών που εφαρμόζονταν στον τομέα αυτό, με τις αντίστοιχες που εφαρμόστηκαν στη Ρόδο τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους (μεσοπόλεμο και μετά την Ενσωμάτωση).

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα. Σε αυτή την ενότητα, αφού έχουν περιγραφεί οι τρόποι και οι μέθοδοι ανάδειξης των μνημείων, τόσο από τους Ιταλούς όσο και από την Ελληνική Διοίκηση, κρίνεται σκόπιμη η σύγκριση των πρακτικών που χρησιμοποιήθηκαν τόσο στη Μητρόπολη, κατά τα χρόνια της Ιταλοκρατίας, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα μετά την Ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων.

I. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Το νησί κατοικήθηκε στα τέλη της Νεολιθικής περιόδου (4000 π. Χ.). Το 408 π. Χ. οι τρεις μεγάλες πόλεις του νησιού, Ιαλυσός, Κάμιρος και Λίνδος ίδρυσαν την πόλη της Ρόδου. Οι τρεις αιώνες που ακολούθησαν αποτέλεσαν τη «χρυσή περίοδο» της Ρόδου. Το θαλάσσιο εμπόριο, η ναυσιπλοΐα, καθώς και οι συνετές και προοδευτικές πολιτικές και διπλωματικές κινήσεις διατήρησαν την πόλη δυνατή και ακμάζουσα μέχρι τους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Η Ρόδος είναι μια από τις σπουδαιότερες αρχαίες πόλεις που έχουν ιδρυθεί σε επιλεγμένη θέση και βάσει σχεδίου, καθώς, στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., εφαρμόστηκαν σ' αυτή την περίπτωση όλες οι σχετικές γνώσεις που είχαν συγκεντρωθεί στην κλασική περίοδο⁵. Η τοποθεσία επιλέχθηκε λόγω της φυσικής διαμόρφωσης, που περιλάμβανε με μοναδικό τρόπο πέντε λιμάνια. Η πόλη χτίστηκε και οργανώθηκε σύμφωνα με το Ιπποδάμειο ρυμοτομικό σύστημα, με λαμπρά οικοδομήματα και ισχυρές οχυρώσεις που την προστάτευαν⁶.

Η ανεξαρτησία της πόλης τερματίστηκε το 164 π.Χ., όταν η Ρόδος έγινε επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ., η Ρόδος διατήρησε σε μεγάλο βαθμό το μεγαλείο της και εξελίχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα γνώσης, επιστήμης, τέχνης με μεγάλη εμπορική, οικονομική και γεωπολιτική σημασία.

BYZANTINΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (7ος αι. – 1309)

Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, η πρωτεύουσα της επαρχίας των νήσων, η Ρόδος, είχε στρατηγική σημασία που θα μεγαλώσει μετά την εμφάνιση της αραβικής δύναμης στη Μεσόγειο, ενώ από τον 7^ο έως τον 9^ο αιώνα βρίσκεται στο επίκεντρο του αγώνα της επικράτησης μεταξύ βυζαντινού και αραβικού κόσμου.

Ο πρώτος οχυρωμένος πυρήνας του βυζαντινού οικισμού του 7^{ου} αι. μ.Χ. αναπτύσσεται στο μυχό του κεντρικού «μεγάλου λιμένος» της ελληνιστικής πόλης. Ο οχυρωμένος βυζαντινός οικισμός δεν ακολουθεί πάντα τη χάραξη του «Ιπποδάμειου» συστήματος της αρχαίας πόλης, καταπατώντας σημαντικά προγενέστερα οικοδομήματα (εικ. 3). Η γιγάντια πόλη της κλασικής αρχαιότητας, με διάμετρο πάνω από 2 χλμ., συρρικνώθηκε πολύ κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η βυζαντινή πόλη, τον 12^ο αιώνα αποτελείται από τρία τμήματα⁷:

⁵ Το δίκτυο των οδών, σύμφωνα με το Ιπποδάμειο σύστημα, είναι απόλυτα ενιαίο: οι μικρότερες μονάδες είναι τα οικοδομικά τετράγωνα (insulae) με διαστάσεις 47,73 x 26,51 μ. που περιβάλλονται από μικρούς δρόμους πλάτους 5-6 μέτρων. Μεγαλύτερες ενότητες συγκροτούν περιοχές που περιβάλλονται από μεγαλύτερους δρόμους πλάτους 8-11 μ. Σύμφωνα με αυτό το σχέδιο κάθε τέταρτος δρόμος με κατεύθυνση Β-Ν είναι μεγαλύτερος. Hoepfner 1986, σελ. 78

⁶ Κόλλιας, 1994, σελ. 13

⁷ Ντέλλα, 2001, σελ. 20

α) την *ακρόπολη* στο βορειοδυτικό άκρο του πρωτοβυζαντινού φρουρίου.

β) τον *οχυρωμένο βυζαντινό οικισμό (κάστρο)* τον οποίο διέσχιζε η πομπική μέση οδός (οδός Ιπποτών σήμερα) που συνέδεε την ακρόπολη με τη βυζαντινή μητρόπολη, την Παναγιά του Κάστρου.

γ) την κάτω πόλη ή *Χώρα* στα νότια του φρουρίου, τειχισμένη σε δεύτερη φάση.

Τον 12^ο αιώνα η οχύρωση διευρύνθηκε και περιέκλεισε και τον εκτός τειχών οικισμό. Ως τυπική μεσαιωνική πόλη πλέον, ήταν χωρισμένη σε τρεις αμυντικές ζώνες, στην ακρόπολη, (παλάτι του Μ. Μαγίστρου), το κάστρο και τη Χώρα. Σε όλα τα σωζόμενα τμήματα των κατασκευών της βυζαντινής περιόδου τεκμηριώνεται η συστηματική χρήση οικοδομικού υλικού προερχόμενου από παλαιότερα κτίσματα της μεγάλης ελληνιστικής ή παλαιοχριστιανικής πόλης που προϋπήρχαν στην ίδια θέση⁸. **(εικ. 4)**

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΠΠΟΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1309-1522)

Από τα πρώτα χρόνια μετά την άλωση του Βυζαντινού κάστρου και την εγκατάσταση του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ τεκμηριώνονται συνεχείς προσπάθειες βελτίωσης των παλαιών οχυρώσεων και επέκτασης και ενίσχυσης των οχυρωματικών κατασκευών. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου με τις επεκτάσεις προς ανατολή και δύση, η πόλη χάνει το επίμηκες παραλληλόγραμμο σχήμα της μεσοβυζαντινής περιόδου και τείνει να προσλάβει σε κάτοψη κυκλική μορφή. Παρόλα αυτά η ιπποτική πόλη, με διάμετρο περίπου 1χλμ. και εμβαδόν περίπου ¼ της κλασικής πόλης, είναι χωροθετημένη έτσι, ώστε να περιλαμβάνει και ένα μέρος του αρχαίου πολεμικού λιμένα.

Στις αρχές του 15^{ου} αι. η ιπποτική πόλη είχε πλέον οργανωθεί σε δύο ξεχωριστές πολεοδομικές ενότητες εντός του τειχισμένου πυρήνα της:

α) το Κολλλάκιο με αυτόνομη οχύρωση, που ταυτιζόταν με το πρωτοβυζαντινό φρούριο και περιελάμβανε τα σημαντικότερα κτίσματα του Τάγματος (τον Αγ. Ιωάννη Κολλακίου, την Παναγιά του Κάστρου, τα καταλύματα των «Γλωσσών», το μεγάλο νοσοκομείο, το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, το ναύσταθμο και την οπλοθήκη). Το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, αυτή την περίοδο έπαιζε σημαντικό ρόλο τη συνολική λειτουργία της πόλης. Ήταν πρώτα απ' όλα το τελευταίο καταφύγιο των αμυνομένων και ύστερα η έδρα του ηγεμόνα της Ρόδου⁹.

β) το Μπούργκο, όπου κυρίως αναπτυσσόταν το εμπορικό κέντρο.

Στην οχυρωμένη ζώνη της ιπποτικής περιόδου περιελήφθησαν και οι τρεις αρχαίοι μόλοι, του Naillac, των Μύλων και του Αγίου Νικολάου με την κατασκευή πύργων και φρουρίων σε κάθε ένα από αυτά τα τμήματα, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις επερχόμενες μάχες. **(εικ. 5-7)**

Μετά την πρώτη μεγάλη πολιορκία της ιπποτικής πόλης από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1480 και την νικηφόρα έκβασή της για τους υπερασπιστές της και μέχρι την δεύτερη πολιορκία και την τελική άλωσή της το 1522, η πόλη σχεδόν πλήρως μετασχηματίστηκε και

⁸ Ντέλλα, 2001, σελ. 22

⁹ Κόλλιας, 1994, σελ. 162

κυρίως οι οχυρωματικές κατασκευές και τα σημαντικά αστικά δημόσια οικοδομήματα. Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι κατά τη διάρκεια αυτών των εργασιών διατηρήθηκαν ενταγμένα στην τελική μορφή των κατασκευών τα σωζόμενα τμήματα των παλαιότερων οικοδομικών φάσεων.

Έτσι, η Ρόδος, που στα 213 χρόνια ιπποτοκρατίας στάθηκε ένα από τα φυλάκια της δυτικής πολιτικής, περνά στο μουσουλμανικό στρατόπεδο. Η τούρκικη κατάληψη διέκοψε μια συνεχή πολιτιστική ανέλιξη.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1523-1912)

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας μπορεί να θεωρηθεί ως μια μακρά περίοδος συντήρησης των μεσαιωνικών κτισμάτων και των οχυρώσεων μετά την αποχώρηση των Ιπποτών αλλά και αρκετών Ελλήνων αστών με προορισμό τη Μάλτα. Τα δημόσια κτήρια χρησιμοποιήθηκαν με μικρές μετατροπές για τη στέγαση διαφόρων λειτουργιών της Οθωμανικής Διοίκησης.

Πιο συγκεκριμένα, το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μετατράπηκε σε φυλακές υψηλών προσώπων, ενώ το Νοσοκομείο διατήρησε τη χρήση του μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι., οπότε μετατράπηκε σε στρατώνα, ενώ οι πολυάριθμες εκκλησίες της τειχισμένης πόλης μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη. Παράλληλα, οικοδομήθηκαν νέα μεγαλοπρεπή τεμένη και άλλα συγκροτήματα κτηρίων κοινής ωφελείας με σημαντικότερο το επιβλητικό συγκρότημα του τεμένους Σουλεϊμάν. Τέλος, ο αδιαμόρφωτος χώρος *terra deserta* γύρω από την οχύρωση, το οχυρωματικό πρυνές, μετατράπηκε σε μουσουλμανικό και εβραϊκό νεκροταφείο. **(εικ. 8-12)**

Όπως προείπαμε, το μνημειακό σύνολο των μεσαιωνικών οχυρώσεων, κατά την Τουρκοκρατία, «πάγωσε» στη μορφή που είχε το 1522. Παρόλα αυτά, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι. επήλθε η μεγαλύτερη καταστροφή στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης, με σημαντικότερο γεγονός την έκρηξη πυρίτιδας στα υπόγεια του καμπαναριού του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου το 1856, και την δυνατή σεισμική δόνηση που ακολούθησε, η οποία κατέστρεψε μεγάλο μέρος της πόλης¹⁰. **(εικ. 13-14)**

---

¹⁰ Ντέλλα, 2001, σελ. 34

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ (1912-1948)

Το 1912, μετά από την υπογραφή της ιταλο-τουρκικής συνθήκης ειρήνης στο Ουχχγιτς Λοζάνης¹¹, η Ρόδος και τα μικρότερα νησιά του Αιγαίου, περιέρχονται στην κατοχή της Ιταλίας. Εκείνη την περίοδο προσδιορίστηκε και διαμορφώθηκε και η ονομασία Δωδεκάνησα, τα οποία συγκρότησαν έναν ομοιογενή πολιτικά χώρο, εξαιτίας της «περιστασιακής»¹² παρουσίας των Ιταλών σε αυτά. **(εικ. 15)**

Η Ιταλία επιδίωκε την απόκτηση των Δωδεκανήσων λόγω της γεωγραφικής τους θέσης. Προετοιμάζοντας το έδαφος μάλιστα είχε ήδη αποστείλει, στα μέσα του 1912, τον G. Gerola για να καταγράψει και να μελετήσει τα μνημεία όχι μόνο της Ρόδου αλλά και ολόκληρης της Δωδεκανήσου, δίνοντας έμφαση στα μνημεία της περιόδου των Ιπποτών ως υποστηρικτικά των αξιώσεών της¹³.

Σε αυτό το διάστημα, οι Ιταλοί θα εισάγουν τα νησιά στην Ιταλική νομοθεσία, θα προβούν σε έργα κοινής ωφελείας και θα επιβάλλουν σύγχρονα μέτρα αγαθής διοίκησης¹⁴. Εν όψει της επικείμενης διάλυσης της ασιατικής Τουρκίας οι Ιταλοί, θέλησαν να μετατρέψουν τις «Νότιες Σποράδες», όπως ονόμασαν τη Δωδεκάνησο, και ιδιαίτερα τη Ρόδο, σε βάση της οικονομικής τους διείσδυσης στην Ανατολία και τη Συρία. Η γρήγορη και αποτελεσματική διοικητική οργάνωση των νησιών από τους Ιταλούς, εξίσου σημαντική με την εθνικιστική ιδεολογία, εμπεδώνει την παρουσία των νέων κατακτητών.

Με την λήξη της Συνθήκης του Ουχχ, το 1915 και αφού έχει ήδη κηρυχθεί ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και έχουν διαμορφωθεί οι Συμμαχίες, η Ιταλία εξασφάλισε τα εδάφη της στον Ευρωπαϊκό χώρο, έχοντας έτσι την δυνατότητα να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Τουρκίας, στο πλευρό των Δυνάμεων της Entente. Δύο μέρες αργότερα, με βασιλικό διάταγμα, η ιταλική κυβέρνηση διεκήρυξε ότι δεν δεσμευόταν πλέον από τις υποχρεώσεις της συνθήκης του Ουχχ. Με αυτό τον τρόπο, έληξε η προσωρινή κατοχή των νησιών, όμως συνεχίστηκε από τον ίδιο κατέχοντα, με άλλη μορφή, την πολεμική. Τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων ευνόησαν τα ιταλικά σχέδια για πλήρη κυριαρχία και η νόμιμη κατοχή των Δωδεκανήσων θα επιτευχθεί το 1923 με την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης¹⁵. Τα νησιά πλέον, με την επικύρωση της Συνθήκης, το 1924 προσαρτήθηκαν στο Ιταλικό Κράτος, με την ονομασία «Κτήση» (Possedimento) και όχι «Αποικία» (Colonia) εξαιτίας, σύμφωνα με την επίσημη δικαιολογία, του υψηλότερου πολιτιστικού τους επιπέδου, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα υπό κατοχή εδάφη της Ιταλίας¹⁶.

¹¹ Η στρατιωτική κατοχή, *jure bellico*, εντασσόμενη στα πλαίσια του διεθνούς δημοσίου δικαίου, έχει πάντα χαρακτήρα προσωρινό και η τύχη του κατεχόμενου εδάφους ρυθμίζεται οριστικά με τη σύναψη ειρήνης ανάμεσα στους εμπόλεμους. Έτσι στα Δωδεκάνησα η *occupatio bellica* θα λήξει τυπικά με την υπογραφή της ιταλο-τουρκικής συνθήκης. Η δεύτερη αυτή περίοδος στρατιωτικής κατοχής θα διαρκέσει μέχρι το 1915 όταν η Ιταλία θα κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας. Τσιρπανλής, 1998

¹² Η κατοχή των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς θα διαρκούσε για τρία χρόνια σύμφωνα με την συνθήκη του Ουχχ, γι' αυτό και είχε τον χαρακτήρα της προσωρινής διοίκησης. Τσιρπανλής, 1998, σελ. 28

¹³ Καρανάσος, 2009

¹⁴ Τσιρπανλής, 1998, σελ. 40

¹⁵ Τσιρπανλής, 1998, σελ. 100

¹⁶ Η επεκτατική πολιτική της Ιταλίας στον χώρο της Μεσογείου, εκδηλωνόταν με επιστημονικές αποστολές σε διάφορες περιοχές ενδιαφέροντος και ακολουθούσαν η οικονομική και στρατιωτική διείσδυσή τους. Η εγκατάσταση Ιταλών σε αυτές τις περιοχές αυτόματα τις περιλάμβανε στις αποικίες της Αυτοκρατορίας. Οι κινήσεις αυτές γίνονταν στα πλαίσια της εθνικιστικής τάσης για μια αναβίωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Με

Παρόλο το πολεμικό κλίμα, ο αρχαιολογικός πλούτος, της μυκηναϊκής, κλασικής και μετακλασικής, όπως και της ιπποτικής περιόδου συνεχίζει να απορροφά την προσοχή της στρατιωτικής εξουσίας. Πρωταρχική σημασία δόθηκε στο πρόγραμμα των αρχαιολογικών ανασκαφών και της προστασίας και ανάδειξης των ιπποτικών μνημείων, κυρίως της Ρόδου, και σε μικρότερη κλίμακα εφαρμόστηκε το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των υπαρχουσών τεχνικών υποδομών, τουλάχιστον σε πρώτη φάση.

Η μεταφορά του διοικητικού κέντρου της πόλης εκτός των τειχών, κατά μήκος του μικρού λιμένος του Μανδρακίου, επεκτείνοντας και συστηματοποιώντας την οικοδόμηση νέων επιβλητικών κτηρίων σε συνδυασμό με την εκτέλεση πλήθους έργων αποκατάστασης και ανάπλασης στη μεσαιωνική πόλη, καθιστούν την τελευταία εικοσαετία της ιταλοκρατίας, την πιο κρίσιμη αλλά και συγχρόνως και πιο δημιουργική¹⁷.

Η ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων διακρίνεται σε τρεις περιόδους¹⁸:

- 1^η περίοδος Ιταλικής κατοχής, 1912-1923, με στρατιωτικό διοικητή της Ρόδου, αρχικά, τον G. Ameglio¹⁹.

Από πολιτιστικής άποψης η παρουσία και συμβολή τόσο του Giuseppe Gerola²⁰, όσο και του Amedeo Maiuri²¹ στα πλαίσια της δράσης τους στη νεοσυσταθείσα μόνιμη Αρχαιολογική Αποστολή, χαρακτηρίζουν όλη αυτή τη χρονική περίοδο. Με την οργάνωση του γραφείου της Εφορείας Μνημείων και ανασκαφών, ο Maiuri, έθεσε τις βάσεις για την προστασία του συνόλου της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου, μία απόφαση της οποίας τα τεράστια θετικά αποτελέσματα είναι ορατά ακόμα και σήμερα.

Η πρώτη αυτή περίοδος διακρίνεται σε δύο φάσεις από πλευράς διοίκησης: η φάση της Στρατιωτικής Διοίκησης (1912-1920) και η φάση των πολιτικών κυβερνήσεων (1920-1923) που αποτελούν το προοίμιο της οριστικής προσάρτησης των Νησιών στην Ιταλία. Παρόλα αυτά, η περίοδος συγκροτεί μια ενότητα εξαιτίας της παρουσίας και του έργου από το 1914-1924 του A. Maiuri.

την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, η Ιταλία είχε προσαρτήσει την Σομαλία και την Ερυθραία ως ιταλικές αποικίες, ενώ προσπαθούσε να αποσπάσει τον έλεγχο τμημάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάληψη της Δωδεκανήσου, και η προσωρινή κατοχή της, την περιέλαβε στις ιταλικές αποικίες όπου τα έργα συνοψίζονταν αρχικά σε προγράμματα εκσυγχρονισμού των τεχνικών υποδομών ενώ αργότερα, τα προγράμματα αυτά επεκτάθηκαν σε αρχαιολογικές ανασκαφές και επεμβάσεις προστασίας και ανάδειξης των μνημείων της, με αφορμή την υποστήριξη της νομιμότητας της παρουσίας των Ιταλών. Τα Δωδεκάνησα και ιδιαίτερα η Ρόδος, έτυχαν ιδιαίτερης μεταχείρισης, αφού οι κατακτητές επένδυσαν περισσότερο από κάθε άλλη αποικία τους, μετατρέποντας τα πλέον σε κτήση το 1924 με την οριστική κατοχή τους. Θεωρώντας την Ρόδο ως μια συνέχεια του ιταλικού κράτους ξεκίνησε ο σχεδιασμός νέων κτηρίων και επεμβάσεων που μέχρι τότε δεν είχαν επιχειρηθεί και ήταν σε άμεσο συσχετισμό με τα τεκταινόμενα στην Μητρόπολη. Καρανάσος 2009, σελ. 342-353

¹⁷ Ντέλλα 2001, σελ. 35

¹⁸ Διαχωρισμός βάσει της διατριβής του Καρανάσου 2009

¹⁹ Εκτενής αναφορά για το πρόσωπο στο βιβλίο του Τσιρπανλή 1998

²⁰ Ο Giuseppe Gerola (1877-1938) καταγόταν από το Trentino, ιταλική περιοχή των ανατολικών Άλπεων. Μαθητής του Federico Halbert, ανέλαβε τη διεύθυνση Μουσείων (Ravenna) και Εφορειών σε αρκετές πόλεις της βορείου Ιταλίας. Καρανάσος 2009, σελ. 19

²¹ Ο Amedeo Maiuri (1886-1963) γεννήθηκε στο Veroli κοντά στη Ρώμη. Μετά τις σπουδές του (1908) στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Ρώμης πολύ γρήγορα απέκτησε την φήμη του διακεκριμένου αρχαιολόγου. Μεταξύ των ετών 1911 και 1913 συμμετείχε σε ανασκαφές της Ιταλικής Αποστολής στη ρωμαϊκή Γόρτυνα της Κρήτης, ενώ από το 1912 είχε αναλάβει τα καθήκοντά του Επιθεωρητή στο Εθνικό Μουσείο της Νεάπολης. Μετά τη δεκαετή παραμονή του στη Ρόδο, ανέλαβε την διεύθυνση του Μουσείου της Νεάπολης καθώς και των ανασκαφών στην Πομπηία και στο Ηράκλειον (Herculaneum). Καρανάσος, 2009, σελ. 32

- 2^η περίοδος Ιταλικής Κατοχής, 1923-1936, με κυβερνήτη τον Mario Lago.

Οι πρωτοβουλίες του Lago, την περίοδο της νόμιμης κατοχής των Νησιών και της αντιμετώπισής τους ως Κτήσης, υπήρξαν αποφασιστικές για τη μορφή που θα αποκτούσαν τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Δωδεκανήσου. Κατά την περίοδο διοίκησής του, διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τη σύγχρονη εικόνα της Ρόδου²², που παρέμεινε χαρακτηριστική ακόμα και μετά την απελευθέρωση. Η αποφασιστικότητα του Κυβερνήτη να εφαρμόσει το μεγαλεπήβολο σχέδιό του για τη νέα Ρόδο, βασίστηκε στην ισχυρή βούλησή του να μετατραπεί από τη μια σε σημαντικό τουριστικό θέρετρο της Μεσογείου, από την άλλη σε επίσης σημαντικό κέντρο σπουδών αρχαιολογικού και ιστορικό-καλλιτεχνικού χαρακτήρα. Με αυτό τον τρόπο η Ρόδος θα ανακτούσε το ρόλο του πνευματικού κέντρου που είχε άλλοτε, προβάλλοντας και τα ρωμαϊκά μνημεία της αρχαιότητας αλλά και τα «ιταλικά» του μεσαίωνα.

Τόσο ο εκσυγχρονισμός της Ρόδου, με τον σχεδιασμό της νέας πόλης, όσο και η επιλογή να αποτελέσει σημαντικό πολιτιστικό κέντρο, επηρέασε τον τρόπο διαχείρισης της πολιτιστικής της κληρονομιάς, ώστε αυτή να υπενθυμίζει την ακτινοβολία που άλλοτε εξέπεμπε ο τόπος αυτός, την οποία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα είχε χάσει.

- 3^η περίοδος Ιταλικής κατοχής, 1936-1947, με κυβερνήτη τον Cesare Maria de Vecchi.

Πρόκειται για την τελευταία περίοδο της Ιταλοκρατίας στη Δωδεκάνησο πριν την επίσημη ενσωμάτωσή της με την Ελλάδα το Μάρτιο του 1948, αφού μεσολαβούν η γερμανική κατοχή (1943-1945) και η βρετανική Διοίκηση (1945-1947).

Τα χρόνια της διακυβέρνησης των Νησιών από τον de Vecchi, έναν από τους τετράρχες του Φασισμού, συμπίπτουν με την χρονική περίοδο κατά την οποία η ολοκληρωτική πολιτική του φασισμού επεκτείνεται και στις αποικίες, εκεί όπου η προπαγάνδα του καθεστώτος, περισσότερο ίσως και από την ίδια τη μητρόπολη, φθάνει στο αποκορύφωμά της. Από εδώ και στο εξής το καθεστώς ταυτίζεται πλήρως με τις αρχές και τις αξίες της «ρωμαϊκότητας» (*“romanità”*), ο μύθος της οποίας φτάνει στο απόγειό του, με αποτέλεσμα να πολλαπλασιασθούν οι αναφορές και οι παραλληλισμοί της εποχής αυτής με το μεγαλείο και τα «ένδοξα» χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, προκειμένου να αυξηθεί περισσότερο η αποδοχή του καθεστώτος εκ μέρους της κοινής γνώμης²³.

Όπως ήταν φυσικό, μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα και μέχρι τις ήττες του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, αφενός η πολιτική του φασισμού περιστρέφεται γύρω από την αναβίωση της Αυτοκρατορίας (του *“Impero”*), με αποτέλεσμα την έντονη ιδεολογική χροιά σε κάθε είδος δραστηριότητας, αφετέρου το καθεστώς ακόλουθοι την τάση να παρεμβαίνει στα πάντα.

²² Καρανάσος, 2009, σελ. 98

²³ Καρανάσος, 2009, σελ. 240

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ (1947-2000)

Με την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στη μεταπολεμική Ελλάδα αρχίζει μια κρίσιμη περίοδος, που στον τομέα του πολιτισμού τη χαρακτηρίζει η κυρίαρχη προσπάθεια αφομοίωσης της τεράστιας ιταλικής υποδομής από μια νέα κρατική εξουσία με πολύ έντονα τα πάσης φύσεως προβλήματα.

Η Ελληνική Διοίκηση χωρίζεται επίσης σε δύο περιόδους²⁴:

- Α΄ Περίοδος, 1947-1985.

Κύριο μέλημα αυτών των πρώτων χρόνων, υπήρξε η αποκατάσταση μεγάλων καταστροφών του ολέθριου πολέμου και η διατήρηση και λειτουργία της τουριστικής υποδομής, την οποία ήδη διέθετε η Ρόδος, μια από τις ελάχιστες περιοχές της Ελλάδας που δεν έπληξε ο εμφύλιος.

Ιδιαίτερα στη μεσαιωνική πόλη, επήλθε πλήρης ανατροπή των κοινωνικών δεδομένων αλλά και της μορφής του μεσαιωνικού πολεοδομικού ιστού. Εκτός από τα μεγάλα κενά που δημιούργησαν οι βομβαρδισμοί λίγο πριν το τέλος του πολέμου, ο ιστορικός πυρήνας σε μεγάλο βαθμό εγκαταλείφθηκε, λόγω της φυγής των Τούρκων, Εβραίων και Ιταλών κατοίκων της, καθώς ο ελληνικός πληθυσμός ήταν εγκατεστημένος στα «μαράσια», στην εκτός τειχών πόλη²⁵.

- Β΄ Περίοδος, 1985-2000.

Αυτή η περίοδος, ξεχωρίζει για τις οργανωμένες επεμβάσεις που γίνονται σε όλη την έκταση της πόλης και σε εθνικό επίπεδο αφενός, αλλά και την παγκόσμια κινητοποίηση για την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, αφετέρου. Χωρίζεται στις επιμέρους ενότητες:

- i) Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης (1985-1995)

Η δημιουργία του Γραφείου Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, το 1985, αποτελεί σημαντική τομή στα μέχρι εκείνη την εποχή δεδομένα της Διοίκησης στον τομέα της διαχείρισης και ανάδειξης των μνημείων και γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτή την περίοδο έγιναν τα πρώτα βήματα ώστε να μπορέσουν να εφαρμοστούν τα προγράμματα της επόμενης περιόδου και να αναβαθμιστεί αισθητικά η εικόνα της πόλης.

- ii) Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη Επιτροπών (1995-2000)

Σημαντική τομή για τη διαμόρφωση των αρχών της σύγχρονης επέμβασης στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της μεσαιωνικής Ρόδου υπήρξε το έτος 1995, οπότε το καθαρά αναστηλωτικό έργο επανεντάχθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού και την Αρχαιολογική Υπηρεσία της Ρόδου με σκοπό να παραδώσουν μνημειακούς χώρους λειτουργικούς και επισκέψιμους, ως σημαντικά σημεία αναφοράς της σύγχρονης ζωής της πόλης της Ρόδου. Αυτό επιτεύχθηκε με την εφαρμογή δύο μεγάλων προγραμμάτων που αφορούν στην αποκατάσταση και ανάδειξη των μεσαιωνικών μνημείων αλλά και των οχυρώσεων ολοκληρώνοντας την εικόνα της τειχισμένης πόλης.

²⁴ Διαχωρισμός που γίνεται στο βιβλίο Κ. Μανούσου - Ντέλλα, 2001

²⁵ Οι εκτός των τειχών οικιστικοί πυρήνες. Βλέπε κεφάλαιο Γ για ορισμό. Ρόδος 2005, σελ. 41

ii) Τα νεώτερα μνημεία.

Πρόκειται για κτήρια (δημόσια, ιδιωτικά, βιομηχανικά κ.α.), αλλά και οικιστικές ενότητες, του 20^{ου} αιώνα που χαρακτηρίστηκαν σχετικά πρόσφατα ως διατηρητέα μνημεία και εντάσσονται σε νέο πλαίσιο προστασίας υπό την αρμοδιότητα της Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων.

Μετά τη συνοπτική διαγραφή της ιστορικής εξέλιξης της πόλης της Ρόδου από τα ελληνιστικά χρόνια έως τη σημερινή εποχή, στα επόμενα κεφάλαια θα αναλυθεί την πολιτική που ακολουθήθηκε όσον αφορά τη διαχείριση των μνημείων της Ρόδου από τους Ιταλούς κατά τη διάρκεια της 35ετούς παραμονής τους στο νησί καθώς και από τους Έλληνες μετά την Ενσωμάτωση.

II. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΙΤΑΛΟΥΣ

1. Πρώτη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1912-1923)

Η αποβίβαση των ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων, την άνοιξη του 1912, στα νησιά των Νοτίων Σποράδων εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα της αναθέρμανσης του ιταλικού ιμπεριαλισμού. Η κατοχή των Δωδεκανήσων, έστω και προσωρινά, περιήλθε στους Ιταλούς με τη συνθήκη του Ouchy την ίδια χρονιά, με τον όρο πως θα αποσυρθούν από αυτά μετά την αποχώρηση των οθωμανικών στρατευμάτων από την Τριπολίδα και την Κυρηναϊκή. (εικ. 16-17)

Αμέσως μετά την νόμιμη πλέον κατοχή των Δωδεκανήσων, το 1913 επετράπη στην ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών²⁶ να προχωρήσει τις έρευνες στη Ρόδο, που ήδη από τον προηγούμενο χρόνο είχε ξεκινήσει ο Giuseppe Gerola, οι οποίες, κατόπιν επισήμανσης, ξεκίνησαν από την Ιαλυσό, την Κάμιρο και την αρχαία ακρόπολη της Ρόδου. Οι ανασκαφές αυτές αποκάλυψαν πλήθος τάφων από τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους και επεκτάθηκαν σε όλα τα δυτικά παράλια του νησιού, ενώ παρόμοια ευρήματα εντοπίστηκαν σε εργασίες για την εγκατάσταση των ιταλικών στρατευμάτων στον λόφο του Αγίου Στεφάνου (Monte Smith). (εικ. 18)

Ο Gerola, επικεντρώθηκε στα Ιπποτικά μνημεία, καταγράφοντας ουσιαστικά την κληρονομιά του Τάγματος των Ιωαννιτών, η οποία χαρακτήριζε την πόλη, και προέβαλλε την ανάγκη προστασίας της ως ενιαίου συνόλου. Πιο συγκεκριμένα, χαρακτήριζε, ολόκληρη την πόλη της Ρόδου μνημείο, αντί να διαχωρίζει τα επιμέρους κτίσματα-μνημεία. Με το να επικεντρωθεί στη συγκεκριμένη περίοδο ο Gerola και να την προβάλλει, έμμεσα υποδήλωνε ότι αυτά τα νησιά ανήκαν στη Δύση. Επιπροσθέτως, μέσα από αυτές τις ενέργειες διαφαινόταν η πρόθεση ανάδειξης των μνημείων από τους Ιταλούς, κάτι που δικαιολογούσε την «κατάληψη» των νήσων και την διαφύλαξη αυτών, με έργα πολιτισμού, σε αντίθεση με την βαρβαρότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα με τις έρευνες των μνημείων, η ιταλική διοίκηση προέβη σε διάφορες εργασίες προκειμένου να βελτιωθεί η τεχνική υποδομή των νησιών.

Από τα πιο σημαντικά έργα αξιοποίησης του ιστορικού παρελθόντος, κατά την πρώτη αυτή περίοδο καταγράφονται συνοπτικά: οι ανασκαφές στην Ιαλυσό, η ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου (1914) με την αποκατάσταση του Νοσοκομείου των Ιπποτών, η αποκατάσταση ιπποτικών μνημείων (καταλύματα γλωσσών) και των οχυρώσεων και η αποκατάσταση και διαμόρφωση των προσόψεων κτηρίων στην οδό Ιπποτών. Εναρκτήριο λάκτισμα όλων αυτών ήταν η ίδρυση της αυτόνομης και μόνιμης Αρχαιολογικής Αποστολής, το 1914 από τον Gerola, που αναλάμβανε να οργανώσει τους χειρισμούς γύρω από τα λεπτά ζητήματα της αρχαιολογικής έρευνας και προστασίας της ιπποτικής αρχαιολογικής

²⁶ Το 1910 δημιουργήθηκε η Αρχαιολογική Σχολή στην Αθήνα από το Ιταλικό Κράτος, με σκοπό να γίνει το κέντρο επιχειρήσεων για τις ανασκαφές σε κάθε σημείο του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Καρανάσος, 2009, σελ. 15

κληρονομιάς. Μέσα στα πλαίσια του έργου της Αποστολής ήταν η ίδρυση, οργάνωση και διεύθυνση ενός Μουσείου αλλά και η ευθύνη του Γραφείου της Εφορείας Μνημείων και Ανασκαφών.

1.α. ΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΤΩΝ ΙΠΠΟΤΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ

Η επιτακτική ανάγκη στέγασης των ιταλικών στρατευμάτων οδήγησε αρχικά στην μετατροπή του παλαιού Νοσοκομείου των Ιπποτών σε στρατώνα. Η μετατροπή του σε παρόμοια χρήση, ήδη από τους Τούρκους, είχε αλλοιώσει κατά πολύ τόσο το εξωτερικό όσο και το εσωτερικό του. **(εικ. 19-20)**

Η επιλογή αυτή φαινόταν ότι θα μπορούσε να συνδυαστεί με τη σαφή επιθυμία της νέας Διοίκησης να ξεκινήσει άμεσα το πρόγραμμα ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς των Ιπποτών, το οποίο σκεπτόταν να χρησιμοποιήσει ως ένα πολύ καλό εργαλείο για την πολιτική της αναγνώριση²⁷.

Το Νοσοκομείο των Ιπποτών βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο της περιτειχισμένης πόλης, στην αρχή της οδού Ιπποτών και κοντά στα τείχη του Εμπορικού λιμανιού. Είχε σχήμα κανονικού τετράγωνου σε κάτοψη (53μ.*53μ) και αναπτυσσόταν σε δύο επίπεδα, έχοντας στο κέντρο εσωτερική αυλή. **(Τ. Ι, 1)**

Η πρώτη φάση εργασιών δεν έγινε με τη δέουσα επιστημονική επιμέλεια, γι' αυτό το λόγο εστάλη και πάλι ο Gerola για την εποπτεία του έργου, της αποκατάστασης του κτηρίου, το οποίο πλέον είχε αποφασιστεί ότι θα στέγαζε το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ρόδου. Ο Gerola προσπάθησε, όσο ήταν δυνατό, να επαναφέρει το μνημείο στην αρχική του κατάσταση βασιζόμενος στις ενδείξεις που σώζονταν κάτω από τις μεταγενέστερες μετατροπές. Ολοκλήρωσε τις εργασίες στις δύο κύριες προσόψεις και στην μεγάλη αίθουσα που είχαν ξεκινήσει κατά την πρώτη φάση των εργασιών και προχώρησε στην αποκατάσταση και των τριών πτερύγων του ορόφου. Χρησιμοποίησε τις πολύ καλές του γνώσεις πάνω στην μεσαιωνική αρχιτεκτονική, ενώ συνδύασε για την πραγματοποίηση του έργου αυτού, στοιχεία τόσο της «ιστορικής» Σχολής, όσο και εκείνης των «στυλιστικών» αποκαταστάσεων²⁸. **(εικ. 21-22)**

Ο Gerola, μετά τη φιλολογική έρευνα και εξάντληση των πηγών, όπως για παράδειγμα τις απεικονίσεις των περιηγητών του 19^{ου} αι., δεν δίστασε να συμπληρώσει τα ελλείποντα

²⁷ Σημαντικό ρόλο σε αυτή την άμεση επιλογή, ίσως να έπαιξε η προηγηθείσα πρωτοβουλία της γαλλικής Κυβέρνησης να αγοράσει και να φέρει εις πέρας μέσα στο 1913 την αποκατάσταση της πρόσοψης του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Γαλλίας, σε κοντινή απόσταση από το μεγάλο κτήριο του Νοσοκομείου. Καρανάσος, 2009

²⁸ Τον 19^ο αιώνα διατυπώνονται οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις για το ζήτημα της προστασίας των μνημείων. Στη Γαλλία, αναπτύσσεται, με κύριο εκπρόσωπο τον Eugene Emmanuel Viollet le Duc, το δόγμα της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης των μνημείων, ειδικά των μεσαιωνικών, μια προσέγγιση, που εξυπηρετούσε τις εθνικιστικές συμβολικές σκοπιμότητες των επεμβάσεων ενώ παράλληλα βελτίωνε τη χρηστική λειτουργία των «ζώντων» μνημείων. Στην Ιταλία, στο τέλος του 19ου αι., διαμορφώνονται οι λεγόμενες “φιλολογική” και “ιστορική” (restauro filologico και restauro storico) σχολή αποκατάστασης των μνημείων με κύριους εκπροσώπους τον Camillo Boito και τον Lucca Beltrami αντίστοιχα. Η εξαντλητική ιστορική έρευνα των πηγών είναι χαρακτηριστικό της «ιστορικής» σχολής της αποκατάστασης των μνημείων. Μαλλούχου-Tufano 2004, σελ. 320

στοιχεία του κτηρίου είτε ανατρέχοντας στη φαντασία, όπως στην περίπτωση των μορφολογικών στοιχείων των προσόψεων, είτε στην απομίμηση από άλλα ιπποτικά κτήρια της Ρόδου, όπως στην περίπτωση των θυρόφυλλων των ανοιγμάτων της στοάς καθώς και των τζακιών των δωματίων του ορόφου. Διατηρήθηκαν έτσι στην ανατολική πρόσοψη η τοξοστοιχία, σε αντιστοιχία με τους χώρους της μεγάλης αίθουσας και στη δυτική πτέρυγα οι μεταγενέστερες μετατροπές των χώρων του ορόφου, ενώ παράλληλα αντικαταστάθηκαν με νέους λίθους τα διαβρωμένα, κατώτερα τμήματα και των δύο προσόψεων. Τέλος, στα δάπεδα του ορόφου, όπου αυτά έπρεπε να συμπληρωθούν, προτιμήθηκε η σαφής διάκριση του νέου δαπέδου από το υφιστάμενο.

Τον Gerola διαδέχτηκε στη συνέχιση των εργασιών, ο Amedeo Maiuri, ως Διευθυντής της Αποστολής και αργότερα και ως Διευθυντής του γραφείου της Εφορείας. Έτσι, είχε υπό την εποπτεία του, εκτός από τις ανασκαφές, τη συλλογή και μέριμνα της ανάδειξης του ανευρεθέντος αρχαιολογικού υλικού καθώς και την παρακολούθηση των αποκαταστάσεων των μνημείων που επρόκειτο να εκτελεστούν²⁹.

Ο διοικητής της περιόδου εκείνης Giovanni Groce, επιχείρησε με το κυβερνητικό διάταγμα «Tutela del patrimonio artistic ed archeologico» (Προστασία της καλλιτεχνικής αρχαιολογικής κληρονομιάς), να σταματήσει τις φήμες περί εξαγωγής αρχαιοτήτων εκ μέρους της Ιταλικής Διοίκησης της Δωδεκανήσου. Σε αυτή την κατεύθυνση στόχευε και η άμεση αποκατάσταση του Νοσοκομείου και η μετατροπή του σε Μουσείο, αποδεικνύοντας ότι τα ευρήματα όχι μόνο θα παρέμεναν στον τόπο προέλευσής τους αλλά και δεν θα χάνονταν όπως είχε συμβεί στο παρελθόν. Πρόθεση ήταν το Μουσείο να αρχίσει άμεσα να λειτουργεί τόσο για τους εύλογους πολιτικούς λόγους, όσο και για την έκθεση του συσσωρευμένου αρχαιολογικού υλικού που είχε αρχίσει να αποδίδει το έργο των πρώτων ανασκαφών.

Πρώτο μέλημα ήταν η ολοκλήρωση των επεμβάσεων στις δύο προσόψεις. Στην ανατολική, καταργήθηκε τελικά η μεταγενέστερη τοξοστοιχία του ορόφου που είχε παραμείνει κυρίως για λόγους φωτισμού της μεγάλης αίθουσας. Όπως επιβεβαιωνόταν από το σχέδιο του Rottiers (εικ. 23) η ύπαρξή της έδινε ψευδή εντύπωση ως προς την αρχική εικόνα του μνημείου. Αυτή η επέμβαση είχε ως αποτέλεσμα να επανακτήσει η κύρια, προς την πλατεία, πρόσοψη του μνημείου την λιτή και «αυστηρή μοναστηριακή της μεγαλοπρέπεια»³⁰.

Στην εσωτερική αυλή αποκαταστάθηκε σύμφωνα με την άποψη του Gerola, το αρχικό επίπεδο του δαπέδου με την τοποθέτηση χαλικιού αντί χώματος, και τοποθετήθηκε στην γύρω από αυτή στοά το βοτσαλωτό δάπεδο. Αποκαταστάθηκαν οι αρχικές διαστάσεις και οι αναλογίες των υποστυλωμάτων των στοών (ισογείου και ορόφου) με την αφαίρεση των

---

²⁹ Τα ευρήματα των ερευνών συγκεντρώνονταν και φυλάσσονταν σε υπαίθριο χώρο και πιο συγκεκριμένα στον κήπο του κτηρίου που στέγαζε το αρχηγείο της στρατιωτικής Διοίκησης. Σε δημοσιεύσεις που ακολούθησαν γίνονταν αναφορές για την επί πολλών ετών σύλληψη των μνημείων από τους κατοίκους των διαφόρων περιοχών, καθώς και για την συστηματική μεταφορά στο εξωτερικό πλήθους ευρημάτων προκειμένου να εμπλουτίσουν συλλογές μουσείων του Λονδίνου, του Παρισιού και του Βερολίνου. Με αυτόν τον τρόπο η στρατιωτική Διοίκηση απαντούσε έμμεσα στις κατηγορίες, κυρίως του ελληνικού τύπου, σχετικά με καταχρηστικές ανασκαφές στη Ρόδο καθώς και με το εμπόριο και εξαγωγή αρχαιοτήτων προς την Ιταλία. Η επιλογή της ίδρυσης ενός Μουσείου πριν από οποιαδήποτε άλλη ενέργεια στόχο είχε να διαψεύσει τέτοιου είδους κατηγορίες. Καρανάσος, 2009, σελ. 22

³⁰ Καρανάσος, 2009, σελ. 35

επιστρώσεων λευκού επιχρίσματος που τα κάλυπτε. Στην επίστεψη των προσόψεων προς την αυλή αποφεύχθηκε η ανακατασκευή των επάλξεων που είχε απεικονίσει ο Rottiers, ελλείψει οποιουδήποτε ίχνους των αυθεντικών, ενώ ανακατασκευάστηκε η αρχική σκάλα στη νοτιοανατολική γωνία της αυλής βάσει ορθών στοιχείων που είχαν προκύψει μετά την εκχωμάτωσή της και σύμφωνα πάντα με τις υποδείξεις του Gerola.

Αποκαταστάθηκαν, τέλος, στην αρχική τους μορφή οι προσόψεις προς την εσωτερική αυλή των πέντε αποθηκευτικών χώρων του ισογείου της δυτικής πτέρυγας. Στον όροφο μετά την αποκατάσταση του αρχικού δαπέδου της στοάς, που σωζόταν κάτω από τη νεότερη προσθήκη, οι εργασίες συνεχίστηκαν με την επαναφορά στην αρχική μορφή των χώρων των τριών περυγών (βόρεια, δυτική και νότια), καθώς επίσης και των δύο μεγαλύτερων αιθουσών με τις εσωτερικές κιονοστοιχίες. Στην μικρότερη από αυτές, μετά την απομάκρυνση από το εσωτερικό της των τούρκικων προσθηκών και τις απαραίτητες εργασίες, διαπιστώθηκε ότι μέσω των ανοιγμάτων που υπήρχαν στις τρεις πλευρές της (δυτική προς τον υφιστάμενο κήπο, ανατολική και νότια), επικοινωνούσε με άλλους χώρους του πρώην Νοσοκομείου που όμως είχαν καταστραφεί. **(εικ. 24-28)**

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1914 με Διάταγμα του Διοικητή G. Groce, ενώ με επόμενο Διάταγμα ορίστηκε ο κανονισμός λειτουργίας του, έτσι ώστε την 1^η Ιανουαρίου 1915 να ανοίξει στο κοινό μέρος των συλλογών του. Πιο συγκεκριμένα, στην στοά του ισογείου εκτέθηκαν μάρμαρα της κλασικής και μεσαιωνικής περιόδου ενώ οι καμαροσκέπαστοι χώροι του ισογείου της δυτικής πτέρυγας χρησιμοποιήθηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι συλλογών επιγραφών και αμφορέων. Κατά μήκος των τοίχων της στοάς του ορόφου εκτέθηκε το μεγαλύτερο μέρος της επιγραφικής συλλογής του Μουσείου με ευρήματα από την αρχαία Νεκρόπολη της Ρόδου³¹.

Η πλούσια συλλογή επιγραφών κυρίως ταφικού χαρακτήρα του Μουσείου εκτέθηκε κατά μήκος των δύο στοών γύρω από την αυλή (ισογείου και ορόφου) καθώς και στον κήπο, στη νότια πτέρυγα του κτηρίου. Κατά μήκος των τεσσάρων πλευρών της μεγάλης αίθουσας του ορόφου εκτέθηκαν ανάγλυφες ταφόπλακες ιπποτών και Μεγάλων Μαγίστρων, ενώ στην παρακείμενη προς νότο μικρότερη αίθουσα με την τοξοστοιχία, τοποθετήθηκαν ξύλινα σεντούκια και στους τοίχους αναρτήθηκαν ξύλινες σκαλιστές προσόψεις από κάσες, χαρακτηριστικά παραδείγματα επίπλωσης των παραδοσιακών οικισμών της Δωδεκανήσου. **(εικ. 29)**

Σε χώρους του ορόφου της νότιας πτέρυγας εκτέθηκαν δείγματα της ροδιακής γλυπτικής και συλλογές κεραμικών και νομισμάτων, ενώ στη μεγάλη ενοποιημένη επιμήκη αίθουσα της δυτικής πτέρυγας τοποθετήθηκε η βασική συλλογή του Μουσείου, δηλαδή εκείνης των ευρημάτων από τις πρώτες ανασκαφές στο νησί, κυρίως από τη Νεκρόπολη της Ιαλυσού και άλλων μικρότερων νεκροπόλεων, καθώς και μια μικρή συλλογή του νεολιθικού πολιτισμού της Δωδεκανήσου³².

Τον Μάιο του 1916 όλες οι εργασίες είχαν ολοκληρωθεί και έγινε επίσημη επίσκεψη των Αρχών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Η έναρξη της λειτουργίας του μουσείου στη Ρόδο μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, τις παραμονές της συμμετοχής της Ιταλίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα γεγονός άμεσα συνδεδεμένο με τις

³¹ Καρανάσος, 2009, σελ. 36

³² Καρανάσος, 2009, σελ. 40

κρυφές βλέψεις της Ιταλίας τελικά να παραμείνει στα νησιά για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Επιστέγασμα της δραστηριότητας των πρώτων χρόνων της Αρχαιολογικής Αποστολής στη Ρόδο, αποτέλεσε η σύνταξη το 1918 από τον Μαινιτ του πρώτου οδηγού για τα μνημεία της πόλης της Ρόδου και ειδικότερα για το Αρχαιολογικό Μουσείο, το οποίο θεωρούσε ως τη θετική κατάληξη του μέχρι τότε ανασκαφικού έργου, αναφέροντας ως ημερομηνία έναρξης των εργασιών κατασκευής του κτηρίου τα μέσα του 15^{ου} αιώνα.

Η ανακάλυψη το 1919 του κατώτατου τμήματος του μεγάλου οικοσμήμου της κύριας πρόσοψης του Νοσοκομείου, με την επιγραφή σχετικά με τη δωρεά του Μεγάλου Μαγίστρου Α. Fluvian και την έναρξη των εργασιών για την ανέγερση του κοινωφελούς Ιδρύματος την 17 Ιουλίου του 1440, και στη συνέχεια η τοποθέτησή του στην αρχική του θέση, στην ουσία αποτέλεσαν την τελευταία πράξη της αποκατάστασης του κτηρίου.

1.β. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ «ΓΛΩΣΣΑΣ» ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Η αυστηρή επιβλητικότητα της κύριας – ανατολικής πρόσοψης του αποκατεστημένου πρώην Νοσοκομείου των Ιπποτών φαινόταν πλήρως αποκομμένη από τα γύρω κτίσματα, τα οποία έφεραν τα ίχνη των μετατροπών των τελευταίων ετών της Τουρκοκρατίας. Απέναντι από την κύρια είσοδο του μνημείου, το κτήριο που διαμόρφωνε την νοτιοανατολική γωνιά της Πλατείας ήταν το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Αγγλίας³³. Πρόκειται για το διώροφο γωνιακό κτίσμα, η κατάσταση του οποίου ελάχιστα θύμιζε εκείνο που είχε απεικονίσει ο Rottiers στα 1826³⁴.

Τη χρονιά που ολοκληρώνονταν οι εργασίες στην ανατολική πρόσοψη του Μουσείου με την τοποθέτηση του οικοσμήμου του, άρχιζαν και οι επεμβάσεις αποκατάστασης των προσόψεων και των άλλων κτισμάτων γύρω από την Πλατεία, προκειμένου αυτή να αποκτήσει ενιαίο ύψος. **(εικ. 30)**

Μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 1919 με χρηματοδότηση του άγγλου Αξιωματικού Vivien Gabriel, μέλους του Τάγματος των Ιπποτών της Μάλτας, άρχισε η αποκατάσταση της πρόσοψης του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Αγγλίας. Πρόκειται στην ουσία για ανακατασκευή βασιζόμενη στην απεικόνιση του Rottiers, ενώ με πρωτοβουλία του Gabriel μεταφέρθηκαν από την Αγγλία και τοποθετήθηκαν στην θέση τους τα αυθεντικά οικοσμήματα του καταλύματος³⁵. **(Τ. Ι, 2)**

³³ Τα καταλύματα των «γλωσσών», των εθνοτήτων που συγκροτούσαν το Τάγμα, δεν ήταν οι κατοικίες τους αλλά το μέρος όπου μπορούσε να συνέρχεται η συνέλευσή τους και όπου μπορούσαν επίσης να φιλοξενηθούν ιππότες της ίδιας εθνικότητας όταν περνούσαν από τη Ρόδο. Καρανάσος, 2009, σελ. 47

³⁴ Ο Rottiers ήταν περιηγητής που έζησε τον 19^ο αι. και έχει αφήσει πλήθος πληροφοριών για τα μνημεία από τις επισκέψεις του τόσο στη Ρόδο το 1826 όσο και σε άλλες περιοχές. Οι αναφορές του για τις μορφές των μνημείων όπως και οι λιθογραφίες που συνόδευαν το *Description des monuments de Rhodes*, όταν τα επισκέφθηκε αποτέλεσαν σημαντικές πληροφορίες για την αναστήλωση των μνημείων της μεσαιωνικής πόλης. Καρανάσος σελ. 57

³⁵ Καρανάσος, 2009, σελ. 42

Αν και με την ολοκλήρωση των εργασιών στο Αρχαιολογικό Μουσείο και στο Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Αγγλίας, η Πλατεία είχε αρχίσει να αποκτά τον αυστηρό χαρακτήρα που επέβαλλε η πρόσοψη του πρώην Νοσοκομείου των Ιπποτών, οι υπόλοιπες προσόψεις προς αυτή, παρέμεναν για ένα διάστημα ως είχαν μέχρι να αποκτήσουν την οριστική τους μορφή και ο χώρος να αποκτήσει ενιαίο ύφος. **(εικ. 31-32)**

Στόχος του σχεδιασμού του περιβάλλοντος χώρου του Αρχαιολογικού Μουσείου ήταν να θυμίζει το περιβάλλον μια Ιταλικής πόλης και η «Πλατεία του Μουσείου», φορτισμένη συμβολικά πλέον να προβάλλει την ισχύ της εξουσίας.

1.γ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ

Καθότι το 1914 είχε κηρυχθεί ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος και το 1915 έληξε η συνθήκη του Ουχί, οι Ιταλοί θέλοντας να εξασφαλίσουν και πολιτικά οφέλη - καθώς πολιτιστικά είχαν ήδη εδραιωθεί με τα μεγάλα έργα της Αρχαιολογικής Αποστολής σε όλα τα Δωδεκάνησα- εμπλέκονται στον πόλεμο στο πλευρό των Άγγλων. Οι αρχαιολογικές έρευνες, χρηματοδοτούνταν κανονικά, τουλάχιστον μέχρι το 1917, όπου για μια πενταετία παρατηρείται κάμψη των ρυθμών. Το 1922 η αρχαιολογική Αποστολή συνεχίζει το ανασκαφικό και εξερευνητικό της έργο. Έτσι το φθινόπωρο του ίδιου έτους, γίνεται μια σημαντική ανακάλυψη για την τοπογραφία της αρχαίας πόλης της Ρόδου.

Στην εντός των τειχών πόλη, και πιο συγκεκριμένα στη θέση που κατά την Τουρκοκρατία είχε πάρει την ονομασία "Egri Liman", δηλαδή καμπύλο ή στραβό λιμάνι, εκεί που άλλοτε βρίσκονταν τα αρχαία νεώρια, βρέθηκαν η θεμελίωση και τα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών του ναού της Αφροδίτης, θέτοντας εξ αρχής το ζήτημα της ένταξης αρχαιοτήτων στη μεσαιωνική πόλη. **(εικ. 33)**

Σε ότι αφορά το Αρχαιολογικό Μουσείο, τα αποτελέσματα των νέων ερευνών είχαν ως συνέπεια να αυξηθούν οι ανάγκες για περισσότερους χώρους προκειμένου να εκτεθούν τώρα και τα γλυπτά ευρήματα. Μέσα στα επόμενα έτη 1923-1924 το Μουσείο απέκτησε νέους χώρους και το 1923, αποκαταστάθηκε ο χώρος νοτίως της αίθουσας που πιθανώς φιλοξενούσε το εστιατόριο του Νοσοκομείου, προκειμένου να εκτεθεί εκεί η συλλογή των γλυπτών.

Στον δεκαετή βίο της (1914-1923) η Αρχαιολογική Αποστολή και το έργο της ουσιαστικά ταυτίστηκαν με την αναβίωση του σημαντικότερου Ιπποτικού μνημείου της πόλης. Μέσα από τους χώρους του και τις συλλογές του αντικατοπτριζόταν η θερμή της πυρετώδους δραστηριότητας στον τομέα των αρχαιολογικών ανασκαφών των πρώτων αυτών χρόνων της ιταλικής κατοχής. Ο σχεδιασμός του Αρχαιολογικού Μουσείου και η επανένταξη του πρώην Νοσοκομείου των Ιπποτών στον ιστό της πόλης, αποτέλεσε το καύχημα της Αρχαιολογικής Αποστολής. Επιβεβαιωνόταν δηλαδή το γεγονός ότι άσχετα με το ποια θα ήταν η τύχη των νησιών, το έργο αυτό που συνειδητά έφερναν εις πέρας οι Ιταλοί θα αποτελούσε πολύτιμη παρακαταθήκη για τον τόπο με στόχο την επισφράγιση της ιταλικής παρουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο: επρόκειτο αναμφίβολα μια καθαρά πολιτική επιλογή.

1.δ. ΤΟ ΚΑΤΑΛΥΜΑ ΤΗΣ «ΓΛΩΣΣΑΣ» ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΙΠΠΟΤΩΝ

Η οδός Ιπποτών, η σημαντικότερη αρτηρία του μεσαιωνικού πυρήνα της Ρόδου, ένωνε με κατεύθυνση Ανατολή-Δύση τα δύο πιο σημαντικά σημεία του Κολλακίου, του εσωτερικού δηλαδή Κάστρου (Castrum) της περιτειχισμένης πόλης: το Ιπποτικό Νοσοκομείο και τον Καθεδρικό Ναό της Παναγίας του Κάστρου στο ανατολικό άκρο, με το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου και τον κοινοβιακό Ναό του Τάγματος του Αγ. Ιωάννη στο υψηλότερο σε επίπεδο, δυτικό της άκρο. Η Οδός αυτή, έχοντας κατά μήκος των δύο πλευρών της τα Καταλύματα των διαφόρων «Γλώσσων», συγκέντρωνε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της δημόσιας ζωής της μεσαιωνικής Ρόδου.

Αυτά τα οικήματα, ταυτισμένα με ένα από τα κύρια λειτουργήματα του Τάγματος, τη φιλοξενία, έπαιζαν επίσης το ρόλο του προξενείου, προπάντων στην περίπτωση που στην Ρόδο έφταναν σημαίνοντα πρόσωπα. Η χαρακτηριστική αυτή Οδός, τόσο ως προς την πολεοδομική οργάνωση της μεσαιωνικής Ρόδου, όσο και ως προς τις βασικές λειτουργίες που συνέδεε και συγκέντρωνε, εκπροσωπούσε την κορυφή της διοικητικής και αμυντικής ιεραρχίας της πόλης και η σπουδαιότητά της, όπως αυτή είχε με έμφαση αποδοθεί από τους εικονογράφους της πόλης του 15^{ου} αιώνα, δεν θα μπορούσε να μην είχε γίνει αντιληπτή από τους νέους κατακτητές της Ρόδου. (εικ. 34)

Παρόλα αυτά, η παρουσία των Τούρκων για αρκετούς αιώνες, είχε αλλοιώσει την αρχική όψη της οδού με πολλές προσθήκες και αλλαγές τόσο στο εσωτερικό όσο και στις προσόψεις των Ιπποτικών κτισμάτων της. (εικ. 35)

Ο Gerola ήδη από το 1912, περιγράφει και χαρακτηρίζει πέντε ιπποτικά καταλύματα στη μελέτη του:

- 1)το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ωβέρνης που βρισκόταν κοντά στον Καθεδρικό Ναό της Παναγίας του Κάστρου
- 2)το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας, «πλήρως ανακαινισμένο»
- 3)το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Γαλλίας, «ένα από τα πιο σημαντικά και καλύτερα διατηρημένο» (T. I, 3)
- 4)το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγκίας, «με το χαρακτηριστικό σταυρόσχημο πλαίσιο που περικλείει τα οικόσημα»
- 5)το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ισπανίας.

Όλα τα Καταλύματα, εκτός αυτό της Ωβέρνης, βρίσκονταν επί της ιπποτικής οδού ενώ αργότερα αναγνωρίστηκαν και το Κατάλυμα της Αγγλίας απέναντι από το Νοσοκομείο και εκείνο της Γερμανίας στο ανώτερο τμήμα της οδού.

Η έναρξη της αποκατάστασης της Οδού των Ιπποτών έγινε αδιαμφισβήτητα με την ολοκλήρωση των εργασιών της βόρειας πρόσοψης του ιπποτικού Νοσοκομείου. Παράλληλα με το Νοσοκομείο, ολοκληρώθηκε και η αποκατάσταση της πρόσοψης του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Γαλλίας από τον Α. Gabriel³⁶, η οποία αποτέλεσε τον καθοριστικό

³⁶ Ο Γάλλος αρχιτέκτονας Albert Gabriel, ο οποίος είχε επιλεγεί από την γαλλική Κυβέρνηση για τη μελέτη της μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής της πόλης της Ρόδου, το 1911 έφερε εις πέρας την αποτύπωση του κτηρίου της Γλώσσας της Γαλλίας, έτσι ώστε στη συνέχεια να αναλάβει και την αποκατάστασή του. Αυτό που χαρακτήρισε την επέμβαση ήταν μια σαφής διάθεση «πουρισμού» με στόχο την αποκατάσταση της αρχικής εικόνας του κτηρίου κυρίως με την απομάκρυνση κάθε «ξένου» στοιχείου. Καρανάσος, 2009, σελ. 51

παράγοντα για την πορεία και τον χαρακτήρα των αποκαταστάσεων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης. Αυτή ήταν και η πρόκληση για την Ιταλική Διοίκηση των Νησιών προκειμένου να αναλάβει το έργο της απελευθέρωσης και στη συνέχεια ανάδειξης των ιπποτικών καταλυμάτων του οποίου, όφειλε να έχει την «πατρότητα» και ευθύνη.

Πρόκληση αλλά και κίνητρο συνάμα αποτελούσε όμως και η διαμορφωμένη κατά την Τουρκοκρατία γενική όψη της Οδού των Ιπποτών, του πλέον χαρακτηριστικού τμήματος της περιτειχισμένης πόλης αλλά και ενός από τα καλύτερα σωζόμενα δείγματα οδών του τελευταίου μισού του 15^{ου} αιώνα, την οποία η Αρχαιολογική Αποστολή εξ' αρχής σκεφτόταν να αντιμετωπίσει ως ένα μνημείο. Η νέα Διοίκηση δεν μπορούσε να ανεχθεί τη διασπασμένη, από όλες αυτές τις αλλοιώσεις, ενότητα της «αριστοκρατικής» Οδού, σε χρόνια, τα οποία οι Ιταλοί επιθυμούσαν να παρουσιάζουν ως περίοδο σκότους και πολιτιστικής υποβάθμισης.

Προς αυτό το σκοπό το 1914 ξεκίνησαν οι εργασίες που είχαν στόχο την «αποκατάσταση μιας εικόνας» και όχι μεμονωμένων κτισμάτων. Η πρώτη επέμβαση έγινε στη πρόσοψη του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Προβηγκίας που βρισκόταν σε σχετικά μικρή απόσταση από το κατεστραμμένο παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου (Τ. Ι, 4). Ο Maiuri, μη έχοντας στη διάθεσή του πολλά στοιχεία για την αρχική μορφή της πρόσοψης, περιόρισε την επέμβασή του στην αποκατάσταση της κεντρικής εισόδου του Καταλύματος η οποία εμφάνιζε αρκετές ομοιότητες με εκείνες των καταλυμάτων της Γαλλίας και της Ωβέρνης, στην αφαίρεση του λευκού επιχρίσματος που κάλυπτε την αρχική δομή του κτηρίου και στην αντικατάσταση κάποιων παλαιότερων συμπληρώσεων της τοιχοποιίας με την χρήση του τοπικού πωρόλιθου. (εικ. 36)

Στη συνέχεια, πάντα στο βόρειο μέτωπο της Οδού, μερικά μέτρα ανατολικότερα του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Προβηγκίας, ο Maiuri ασχολήθηκε με την αποκατάσταση της κατοικίας του Καπελάνου της «Γλώσσας» της Γαλλίας (Τ. Ι, 5). Ο Maiuri σε αυτή τη φάση (1914) ασχολήθηκε περισσότερο με την έρευνα των δομικών στοιχείων του παρεκκλησίου και λιγότερο με την καθαντή αποκατάστασή του. Μετά την αφαίρεση του εκτεταμένου στρώματος του λευκού επιχρίσματος αποκαλύφθηκαν τα περισσότερα σωζόμενα στοιχεία της κύριας πρόσοψης. Η ίδια τεχνική εφαρμόστηκε και στην κατοικία του Γάλλου Καπελάνου, ενώ εδώ αφαιρέθηκε και ο ξύλινος εξώστης που είχε προστεθεί. Η αποκατάσταση της πρόσοψης και στα δύο κτίσματα ολοκληρώθηκε μετά από μια δεκαετία. (εικ. 37-38)

Το 1915 οι εργασίες μετατέθηκαν πιο κοντά στο νέο-ιδρυθέν Αρχαιολογικό Μουσείο της Ρόδου. Διαγωνίως απέναντι από την βόρεια είσοδό του, και ανατολικότερα της αποκατεστημένης πρόσοψης του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Γαλλίας, βρισκόταν ένα Κατάλυμα του οποίου η πρόσοψη φαινόταν ιδιαίτερα αλλοιωμένη. Το οικόσημό του είχε αποσπασθεί, έτσι ώστε το μοναδικό σωζόμενο στοιχείο που μπορούσε βάσιμα να χρησιμοποιηθεί για την ταύτισή του ήταν η πόρτα εισόδου του με το χαρακτηριστικό οξυκόρυφο υπέρθυρο. Υπήρχαν υπόνοιες ότι επρόκειτο για το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας το οποίο ο Rottiers το 1826 είχε σχεδιάσει προτού αυτό να υποστεί τις σημαντικές μετατροπές³⁷.

Η επιτακτική ανάγκη ταύτισης και άμεσης αποκατάστασης του, δεν συνδεόταν μόνο με καθαρά λόγους γοήτρου, αλλά και με την αντιπαράθεση που είχε δημιουργήσει η

---

³⁷ Καρανάσος, 2009, σελ. 55

προηγηθείσα πρωτοβουλία της γαλλικής Κυβέρνησης όχι μόνο να φροντίσει την αποκατάσταση του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Γαλλίας, αλλά και να προωθήσει με κάθε τρόπο μεθόδους οι οποίες στόχο είχαν να αποδείξουν ότι η κληρονομιά που είχε αφήσει στη Ρόδο και τα υπόλοιπα Νησιά το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών ήταν προπάντων προϊόν του γαλλικού πολιτισμού.

Μεταξύ αυτών των δύο καταλυμάτων παρεμβάλλετο ένα άλλο κτήριο, πιθανόν παράρτημα του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Γαλλίας, η πρόσοψη του οποίου είχε επίσης υποστεί τις συνήθεις αλλοιώσεις. Οι εργασίες ανάκτησης της κατ' εικασίαν αρχικής πρόσοψής του ακολούθησαν την ίδια διαδικασία με τις προηγούμενες επεμβάσεις. Επιπροσθέτως, στην εσωτερική αυλή του βρέθηκε και επανατοποθετήθηκε στην αρχική του θέση το ένα από τα δύο οικόσημα του οικήματος το οποίο πιστοποιούσε την χρονολογία της πρώτης φάσης ανέγερσής του (1505) από τον Μεγάλο Μάγιστρο D' Amboise. (εικ. 39-40)

Με την ολοκλήρωση των εργασιών και στο κτήριο αυτό, το επόμενο βήμα ήταν η έναρξη των εργασιών αποκατάστασης του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ιταλίας³⁸ (Τ. Ι, 6). Τον Οκτώβριο εκείνου του έτους με πρωτοβουλία του Maiuri, αποφασίστηκε η πλήρης αποκατάσταση του καταλύματος, για πρώτη φορά, αφού επρόκειτο για ένα από τα πιο ιδιαίτερα, για την Ιταλία, κτήρια εντός της περιτειχισμένης πόλης. Για τη λήψη αυτής της απόφασης σημαντικό ρόλο έπαιξε φυσικά η σχετικά καλή κατάσταση του εσωτερικού του λόγω της εντατικής κατοίκησής του από Τούρκους, το οποίο παρ' όλες τις μετατροπές που είχε υποστεί διατηρούσε, σε αντίθεση με τα περισσότερα καταλύματα, τα βασικά στοιχεία της δομής του.

Η επαναφορά στην αρχική μορφή τόσο της πρόσοψης του όσο και του εσωτερικού του με την απομάκρυνση όλων εκείνων των μετατροπών που παραποιούσαν τον χαρακτήρα του αλλά και συνέτειναν στην περαιτέρω καταστροφή του, υποκινήθηκε από δύο βασικά κίνητρα. Το πρώτο ήταν ότι η επέμβαση αυτή θα ξεπερνούσε σε έκταση εκείνη στο Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Γαλλίας. Το δεύτερο συνδεόταν με το γεγονός ότι θα αναβίωνε το κτήριο που είχε κτίσει ο ιταλός Μεγάλος Μάγιστρος για να φιλοξενεί Ιππότες του Τάγματος. Εξίσου σημαντική ήταν και η χρονική περίοδος που επελέγη να γίνει αυτή η επέμβαση (χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου) αφού σε συνδυασμό με την εξίσου μεγάλης κλίμακας αποκατάσταση του Νοσοκομείου, στόχο είχε να επιβεβαιώσει το κύρος αλλά και τις διαθέσεις της Ιταλίας να παραμείνει για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην περιοχή.

Όσον αφορά το Κατάλυμα, στην ιδιόμορφη, κύρια πρόσοψη του, προς την οδό Ιπποτών συγκεντρώνονταν οι περισσότερες αλλοιώσεις και με αρκετές φθορές σωζόταν η κύρια πόρτα εισόδου του. Τα αυθεντικά της στοιχεία που αποκαλύφθηκαν κάτω από το επίχρισμα, αποκαταστάθηκαν στην αρχική τους μορφή χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Αντιθέτως σε ορισμένα τμήματα της πρόσοψης έλειπε παντελώς κάθε αυθεντικό στοιχείο που θα βοηθούσε στην αποκατάστασή της, ενώ ένα τμήμα της φαινόταν ότι είχε ξανακτισθεί κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας. Για την πιστή αποκατάσταση του κτηρίου στην αρχική του μορφή, ακολουθήθηκε το σχέδιο του περιηγητή Rottiers, ενώ κάποιες άλλες διακοσμητικές συμπληρώσεις αντιγράφηκαν από το γειτονικό Νοσοκομείο και άλλα μεσαιωνικά κτίσματα.

---

³⁸ Καρανάσος, 2009, σελ. 56

Ως προς την εσωτερική διαρρύθμιση του καταλύματος, αυτό αποτελούσε υπόδειγμα οικήματος της ιπποτικής περιόδου. Το κτίριο, σχήματος τραπεζίου σε κάτοψη, αναπτυσσόταν σε δύο επίπεδα και γύρω από μια εσωτερική αυλή η οποία χώριζε το κύριο σώμα σε δύο πτέρυγες. Στο ισόγειο βρίσκονταν οι αποθηκευτικοί χώροι και στον όροφο οι χώροι διαμονής με την μεγάλη αίθουσα των συνελεύσεων των μελών της «Γλώσσας». Η αποκατάσταση του εσωτερικού ακολούθησε την ίδια λογική με εκείνη των εργασιών στο Νοσοκομείο καταργώντας κάθε τούρκικη επέμβαση. Αποκαταστάθηκαν οι θόλοι και οι ξύλινες οροφές καθώς επίσης και τα επιχρίσματα των τοιχοποιιών. Η σύσταση και η μορφή των νέων επιχρισμάτων μιμήθηκε εκείνη των αυθεντικών που αντιγράφηκε από τα σημεία εκείνα όπου αυτά σώζονταν. (εικ. 41-43)

Στους χώρους του ορόφου, αποκαταστάθηκαν όλα τα πατώματα με την τοποθέτηση πλίνθων της περιοχής του Αρχάγγελου, ενώ σε ότι αφορά στις οροφές τους, όπου κρίθηκε απαραίτητη η ανακατασκευή τους, ακολουθήθηκε η αρχική μορφή που σωζόταν σε έναν από τους μικρότερους χώρους. Στις περιπτώσεις εκείνες που δεν σώζονταν οι αρχικές μορφές, όπως το τζάκι του χώρου της κουζίνας, τα κουφώματα παραθύρων ή πορτών, αυτές που κατασκευάστηκαν μιμήθηκαν αντίστοιχες από άλλα κτήρια της Οδού των Ιπποτών. Τέλος, συμπληρώσεις της τοιχοποιίας με τον ίδιο τοπικό πωρόλιθο, όπου ήταν απαραίτητο, έγιναν και στην εσωτερική προς την αυλή πρόσοψη του κτηρίου. Τον Φεβρουάριο του 1916 οι εργασίες στην πρόσοψη είχαν ήδη ολοκληρωθεί και μαζί με αυτές είχε καθαιρεθεί ένας ακόμη ξύλινος εξώστης στην πρόσοψη του παρακείμενου προς ανατολάς μικρότερου οικήματος, αγνώστων στοιχείων.

Η αποκατάσταση του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ιταλίας μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα σύμφωνα με τις αρχές της «ιστορικής» Σχολής (restauro storico) των αποκαταστάσεων³⁹. Αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της «πουριστικής» αντιμετώπισης των προσώπων των κτισμάτων επί της Οδού των Ιπποτών, όπου η ανασύνθεση των στοιχείων για τα οποία δεν υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για την μορφή τους, βασίστηκε κυρίως στις ιστορικές πηγές και λιγότερο στην αντιγραφή αντίστοιχων μορφών από παρεμφερή κτήρια της Ρόδου. Οι συμπληρώσεις στην τοιχοποιία με τον ίδιο τοπικό πωρόλιθο διακρίνονταν χάρις στην καλύτερη κατάσταση των λίθων, ενώ στα λαξευτά τμήματα δεν έγιναν απλοποιήσεις των μορφών.

Η απόφαση της στρατιωτικής Διοίκησης να προβεί στην εξ' ολοκλήρου αποκατάσταση του καταλύματος, πριν αποφασιστεί η νέα χρήση του, θα μπορούσε να ενταχθεί στις προθέσεις του Διοικητή G. Groce, που συνδέονταν με την προώθηση της ιταλικής προπαγάνδας αλλά και γενικότερα με τις προσπάθειες εξιταλισμού των Νησιών. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η αναβίωση του συγκεκριμένου καταλύματος, θεωρήθηκε υψίστης σημασίας για την στρατιωτική Διοίκηση, διότι από τη μια συνέβαλλε στην ανάδειξη του πρώτου τυπικού κτίσματος της ιπποτοκρατίας, από την άλλη αποτελούσε μέρος μια γενικότερης στρατηγικής, επίκεντρο της οποίας ήταν ο συσχετισμός της παρούσας ιστορικής στιγμής, με την εποχή και το έργο των Ιωαννιτών Ιπποτών.

Καθοριστική απόφαση προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η εγκατάσταση του Ινστιτούτου Dante Alighieri στο Κατάλυμα της Ιταλίας. Ο συνδυασμός πολιτιστικής χρήσης και ιπποτικού κτίσματος, μετά την εγκατάσταση του μουσείου στο Νοσοκομείο, επιβεβαίωνε την

---

³⁹ Καρανάσος, 2009, σελ. 62

διαφοροποίηση της Διοίκησης από τα όσα είχαν συμβεί στο παρελθόν με τα κτήρια της ιπποτικής αρχιτεκτονικής, και ταίριαζε απόλυτα στο πνεύμα της προπαγάνδας του ιταλικού πολιτισμού των Ιταλών κατακτητών⁴⁰.

Το 1916 αποκαταστάθηκε, με την πλήρη ανακατασκευή του ορόφου, η πρόσοψη μιας μικρότερης ιπποτικής κατοικίας, ανατολικότερα του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ιταλίας, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες της διοίκησης. Το 1924 ολοκληρώνονται οι επεμβάσεις στο δυτικό τμήμα του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ισπανίας, απέναντι από αυτό της Προβηγκίας, με το χαρακτηριστικό διαβατικό πάνω από την Οδό των Ιπποτών (εικ. 44-45). Η αποκατάσταση της πρόσοψης αυτής βασίσθηκε κυρίως στα ίχνη που σώζονταν κάτω από τις μεταγενέστερες μετασκευές, ενώ και οι δύο προσόψεις του διαβατικού, επανήλθαν στην αρχική τους μορφή σύμφωνα με το σχέδιο του Rottiers. (T. I, 7)

Οι εργασίες στα κτήρια της Οδού Ιπποτών συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, ωστόσο ο χαρακτήρας και η λογική της πρώτης αυτής φάσης των επεμβάσεων καθόρισαν σε ένα μεγάλο βαθμό την εικόνα που αυτή θα αποκτούσε μετά από λίγα χρόνια. Αξιοσημείωτο για την εποχή εκείνη ήταν το γεγονός ότι αυτό το τμήμα της περιτειχισμένης πόλης, εξ αρχής αντιμετωπίστηκε από την ιταλική Διοίκηση ως ένα σύνολο απaráμιλλης αισθητικής και καλλιτεχνικής αξίας που κρυβόταν κάτω από τις πολυάριθμες προσθήκες και μετατροπές των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας. Η απελευθέρωση και ανάδειξη της Οδού των Ιπποτών από όλες αυτές τις αλλοιώσεις συνδέθηκε με τα ζητήματα της αισθητικής και μορφικής πληρότητας του συνόλου. Στη διαμόρφωση της μεσαιωνικής πόλης, εφαρμόστηκε το δόγμα της στυλιστικής αποκατάστασης που εκφράστηκε με την «ιστορική» σχολή αποκατάστασης των μνημείων (restauro storico).

Η σημασία των επεμβάσεων στην Οδό των Ιπποτών, πέραν όλων εκείνων των στοιχείων που συνδέονταν με την ιστορική σπουδαιότητα του τόπου, απηχούσε τη γενικότερη διάθεση της Μητρόπολης να προβάλλει αφενός την ηγεμονία της στον συγκεκριμένο χώρο, αφετέρου την ανωτερότητά της εν σχέσει με τα υπόλοιπα έθνη που την ανταγωνίζονταν στον αποικιακό αγώνα⁴¹. (εικ. 46-48)

1.ε. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΤΕΙΧΙΣΜΕΝΗΣ ΠΟΛΗΣ ΩΣ ΕΝΙΑΙΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της Τουρκοκρατίας η περιτειχισμένη πόλη της Ρόδου, έμεινε σε γενικές γραμμές αναλλοίωτη. Η πόλη μετά την κατάληψή της από τους Τούρκους δεν επεκτάθηκε πέρα από την οχύρωσή της, η οποία, εκτός από κάποιες επισκευές που δέχτηκε μετά την πολιορκία του 1522 διατηρήθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της ανέπαφη. Εξαίρεση αποτέλεσε η τάφος και τα αναχώματα που είχαν διαμορφώσει οι Ιππότες και περιέβαλλε τις οχυρώσεις, η οποία μετατράπηκε σε εκτεταμένο μουσουλμανικό και εβραϊκό

⁴⁰ Το φθινόπωρο του 1916 μετά τη σύσταση Επιτροπής του Παραρτήματος της Dante Alighieri στη Ρόδο, αποφασίζεται η εγκατάστασή του στο αποκατεστημένο κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας. Η λέσχη της Ιταλίας, το Circolo d' Italia, και η γνωστή μορφωτική εταιρεία Dante Alighieri, συνέβαλλαν δραστήρια στη διάχυση του ιταλικού τρόπου ζωής και της ιταλικής κουλτούρας. Βλ. Καρανάσος 2009,σελ. 64 και Τσιρπανλή 1998,σελ. 111

⁴¹ Καρανάσος, 2009, σελ. 67

νεκροταφείο που όμως χρησιμοποιούνταν και ως δημόσιο πάρκο (Τ. Ι, 8). Παρ' όλα αυτά η ζώνη αυτή, λαμβάνοντας ένα τέτοιο χαρακτήρα σχετιζόμενο με τη θρησκεία, διατήρησε την ακεραιότητά της, απαλλαγμένη από μετατροπές και προσκτίσματα.

Τα τείχη με τις περίτεχνες πύλες της χερσαίας οχύρωσης που μαρτυρούσαν την ιταλική συμβολή⁴², έγιναν το αντικείμενο ταύτισης με την δόξα των ηρωικών κατορθωμάτων του Τάγματος των Ιωαννιτών και περιγράφηκαν εκτενώς στα δοκίμια του Gerola για τα μνημεία της Ρόδου. Η ικανότητα του ιστορικού να συνδέσει τα στοιχεία που είχε με τους ιταλούς μηχανικούς της Βενετίας, ειδικούς στα οχυρωματικά έργα, συνέτειναν στον τονισμό της ιστορικής συνέχειας της παρουσίας των ιταλικών δυνάμεων στην περιοχή.

Μπορεί εκείνη την εποχή (όπως και σήμερα) οι κατασκευές αυτές να μην είχαν κανένα νόημα ως προς τον αρχικό σκοπό για τον οποίο είχαν ανεγερθεί, μολοταύτα η νέα Διοίκηση σκεφτόταν από νωρίς να εντάξει το μεγάλο αυτό σύστημα που αποτελείτο από τα καθαυτά τείχη, τον περίδρομο, τις τάφρους, τους πύργους, τους επιβλητικούς προμαχόνες, τις πύλες αλλά και την γύρω αποψιλωμένη ζώνη προστασίας, στο σχέδιο προστασίας των ιπποτικών μνημείων. Ένας πολύ βασικός λόγος ήταν ότι οι οχυρώσεις που αποτελούσαν αυτό το «*επίτευγμα φρουριακής αρχιτεκτονικής*»⁴³ δεν μπορούσαν να βρίσκονται σε κατάσταση εγκατάλειψης και σταδιακού μαρασμού, άρα η συντήρηση και ανάδειξή τους ήταν επιτακτική διότι θα ισοδυναμούσε με την προστασία αφενός του «*ηρωικού πνεύματος*» του οποίου ήταν φορείς, αφετέρου ενός από τα τελειότερα και καλύτερα σωζόμενα δείγματα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα. Οι εργασίες συντήρησης-στερέωσης, και απελευθέρωσης των οχυρώσεων από νεότερες προσθήκες έγιναν μέσα σε αυτό το πνεύμα υπό την επίβλεψη του Maiuri.

Οι οχυρώσεις αποτελούσαν το σαφές όριο του μεσαιωνικού πυρήνα, όπως επίσης και το καθοριστικό στοιχείο της ισορροπίας που είχε εδραιωθεί μεταξύ των κοινοτήτων που κατοικούσαν την παλιά πόλη και τις περιοχές γύρω από αυτήν. Η περιτειχισμένη πόλη με την βαθμιαία αύξηση των κατοίκων δεν μπορούσε να καλύψει τις νέες ανάγκες, με αποτέλεσμα να αρχίσει η κατοίκηση των Ιταλών εποίκων και εκτός των τειχών (πιο συγκεκριμένα στον λόφο του Αγ. Στεφάνου και στο Νεοχώρι) όπου όμως απουσίαζε κάθε μορφή πολεοδομικού σχεδιασμού.

Αντιλαμβανόμενος την ανάπτυξη της πόλης εκτός των τειχών και το γεγονός ότι ο μεσαιωνικός πυρήνας δεν θα μπορούσε πλέον να μένει μια «*αποκλεισμένη νησίδα*», αλλά θα έπρεπε να συνυπάρξει με τα νέα δεδομένα, ο Maiuri, ασχολήθηκε με τα τείχη και τον περιβάλλοντα χώρο της μεσαιωνικής πόλης προκειμένου να τα προφυλάξει από την επερχόμενη αλλαγή. Με την πρώτη του επέμβαση, θεώρησε τα οχυρωματικά έργα των Ιωαννιτών Ιπποτών ως ένα μνημείο μεγίστης σημασίας, τεκμήριο της κυριαρχίας στην περιοχή⁴⁴.

⁴² Ο Gerola αναφερόμενος στα επιτεύγματα των ιταλών μηχανικών την εποχή του Μ. Μαγίστρου Del Carreto, δεν θεωρεί απίθανο το ενδεχόμενο τα έργα των οχυρώσεων να οφείλονται σε ιταλούς μηχανικούς. Βασίζόμενος σε αφιερωματικές επιγραφές που βρέθηκαν, γραμμένες στην ιταλική γλώσσα, ο Gerola υποστήριξε πως οι οχυρώσεις της Ρόδου, έφεραν τη σφραγίδα των μηχανικών της περιοχής της Βενετίας όπου η τεχνική των οχυρωματικών έργων είχε εξελιχθεί ιδιαίτερα. Καρανάσος 2009, σελ. 72

⁴³ Maiuri, Jacopi, Καρανάσος, 2009, σελ. 73

⁴⁴ Καρανάσος, 2009, σελ. 75

Μέσα στο 1915 αποκαταστάθηκε εν μέρει η επιβλητική Πύλη D' Amboise στην βορειοδυτική πλευρά της οχύρωσης, που αποτελούσε τη μια από τις δύο κύριες εισόδους στην πόλη από το μέρος της ξηράς (Τ. Ι, 9). Οι λόγοι έναρξης των επεμβάσεων στις οχυρώσεις με τη συγκεκριμένη πύλη, εκτός του ότι θεωρούνταν μια μνημειώδης πύλη, είχε σχέση και με τη γειτνίαση με την Οδό Ιπποτών στην οποία βρίσκονταν ήδη σε εξέλιξη οι εργασίες αποκατάστασης των ιπποτικών καταλυμάτων. Κατά βάθος η επέμβαση αυτή υπαγορευόταν από καθαρά αισθητικούς λόγους, καθώς η θέση της συγκεκριμένης πύλης επηρέαζε ουσιαστικά την όψη της πόλης από την πλευρά της περιμετρικής ζώνης των τούρκικων νεκροταφείων. Οι εργασίες στην πύλη στόχο είχαν να αποδώσουν την αρχική της μορφή, απαλλαγμένη από μεταγενέστερες προσθήκες και επιχρίσματα. (εικ. 49-51)

Για μια διετία ο ρυθμός των επεμβάσεων μειώθηκε, μέχρι το 1918, που έληξε ο πόλεμος, οπότε και δόθηκε μεγαλύτερο βάρος στην αποκατάσταση των μνημειακών πυλών οι οποίες παρουσίαζαν πολυάριθμες αλλοιώσεις, θέτοντας κατά κάποιο τρόπο σε εφαρμογή το σχέδιο επικοινωνίας του μεσαιωνικού πυρήνα με την υφιστάμενη επέκταση της πόλης.

Πρώτη αποκαταστάθηκε η πύλη του Αποστόλου Παύλου, στο βορειοανατολικό άκρο της περιτειχισμένης πόλης, η οποία αποτελούσε την κύρια είσοδο προς την πόλη από το λιμάνι του Μανδρακίου (Τ. Ι, 10). Το σημείο στο οποίο βρισκόταν ήταν στρατηγικό διότι εξασφάλιζε την επικοινωνία των δύο σημαντικών λιμένων και αποτελούσε το σημείο σύνδεσης των τειχών της πόλης με την οχύρωση των μολών του Naillac και του Αγ. Νικολάου (Τ. Ι, 17 - 18).

Οι εργασίες που εκτελέστηκαν μέσα στο 1918 στόχο είχαν την επαναφορά της Πύλης του Αποστόλου Παύλου στην αρχική της μορφή. Εκχωματώθηκε η τάφος, ξαναχτίστηκε με την χρήση πέτρας, βάσει απεικονίσεων περιηγητών του 19^{ου} αιώνα, η γέφυρα στην αρχική της μορφή, κατεδαφίστηκαν όλες οι νεότερες κατασκευές και συμπληρώθηκαν από τον ίδιο τοπικό πωρόλιθο τμήματα του τείχους, κυρίως τα ανώτερα τμήματά του, πάνω από το επίπεδο του περιδρομού, με τις επάλξεις και τις κανονιοθυρίδες. Κατασκευάστηκε η εσωτερική τάφος γύρω από τον κεντρικό, κυλινδρικό, Πύργο του Αποστόλου Παύλου και αποκαταστάθηκαν οι κλίμακες ανόδου στον περίδρομο επαναφέροντας με αυτόν τον τρόπο τον μνημειώδη χαρακτήρα στην τόσο σημαντική αυτή είσοδο προς την περιτειχισμένη πόλη. Τέλος, αποκαταστάθηκε και η ιπποτική, εσωτερική, προς το Εμπορικό Λιμάνι Πύλη με τη διατήρηση, ωστόσο, της νεότερης η οποία εξυπηρετούσε την υφιστάμενη πορεία επικοινωνίας των δύο κύριων λιμανιών της Ρόδου. (εικ. 52-54)

Η πρόθεση επαναφοράς της πύλης, ως κύριας εισόδου, στην περιτειχισμένη πόλη, καθώς και το γεγονός ότι σε αυτή την είσοδο κατέληγε ο κύριος άξονας της επέκτασης της πόλης υπέδειξαν την προτεραιότητα στις εργασίες απελευθέρωσης και αποκατάστασης αυτής. Στην προκειμένη περίπτωση η επέμβαση στην Πύλη του Αποστόλου Παύλου εκτός από τις συνήθεις μέχρι τότε εργασίες καθαίρεσης των προσθηκών και των απαραίτητων συμπληρώσεων, σήμανε και την έναρξη του σχεδιασμού του χώρου γύρω από τα μνημεία και πιο συγκεκριμένα τη διαμόρφωση δημόσιου χώρου μετάβασης από τη νέα πόλη στον υφιστάμενο μεσαιωνικό πυρήνα.

Ο Maiuri θεωρούσε την πόλη της Ρόδου ένα μοναδικό καλλιτεχνικό μνημειακό σύνολο και υποστήριζε την αναγκαιότητα διαφύλαξής της. Έχοντας ήδη ολοκληρώσει τις εργασίες αποκατάστασης σε ένα μεγάλο τμήμα της Οδού των Ιπποτών, έθετε ξεκάθαρα το ζήτημα της

διευρυμένης έννοιας του μνημείου χαρακτηρίζοντας όλη την μεσαιωνική πόλη ως ένα μνημείο.

Προς αυτή την κατεύθυνση, ο Maiuri, εκμεταλλεύτηκε την ύπαρξη της φυσικής ζώνης προστασίας των επιβλητικών τειχών (όπου υπήρχαν τα νεκροταφεία όπως προαναφέρθηκε) και την αποκάλυψε «μνημειακή ζώνη προστασίας⁴⁵» (zona monumentale di rispetto) όχι μόνο των τειχών αλλά και του συνόλου του παραδοσιακού πυρήνα και θεωρούσε απαραίτητη τη διατήρησή της ενόψει του επικείμενου σχεδιασμού της νέας πόλης. (εικ. 55-56)

Ο νέος Διοικητής των Νησιών, Ταξίαρχος Achille Porta, τον Απρίλιο του 1920 αποφάσισε με διάταγμά του να κηρύξει σε «Μνημειακή Ζώνη» την ελεύθερη περιοχή προσκείμενη της εξωτερικής τάφρου των οχυρώσεων της Ρόδου. Αν και το διάταγμα δεν καθόριζε τα όρια αυτής της ζώνης, ήταν σαφές ότι επρόκειτο για την περιοχή των μουσουλμανικών και εβραϊκών νεκροταφείων που ο Maiuri είχε ήδη χαρακτηρίσει⁴⁶.

Μολονότι, η πρωτοβουλία αυτή ξεκίνησε αρχικά έχοντας ως κίνητρο τον έλεγχο στην οικοδόμηση των ελεύθερων περιοχών γύρω από τον μεσαιωνικό πυρήνα, ήταν πρωτοποριακή και αυτό γιατί διευρύνονταν νομικά τα όρια της προστασίας και έτσι στην ουσία χαρακτηριζόταν μνημείο και προστατευόταν όχι μόνο ό,τι είχε δομική υπόσταση αλλά και ο περιβάλλον χώρος αυτού και κατ' επέκταση το ίδιο το αστικό τοπίο. Αν και το κατ' εξοχήν μνημείο που προστάτευε το εν λόγω Διάταγμα ήταν οι οχυρώσεις της Ρόδου, στην ουσία προστατευόταν στο σύνολό της η περιτειχισμένη πόλη⁴⁷. Η Ιταλία θεωρείται πρωτοπόρος στον ορισμό ευρύτερων ζωνών προστασίας καθώς έχει προηγηθεί, η κήρυξη Μνημειακής Ζώνης στη Ρώμη, ήδη από τη δεκαετία του 1880.

Ο έλεγχός και η παρεμπόδιση της άναρχης δόμησης σε συνδυασμό με τη γενικότερη πολιτική προστασίας της μεσαιωνικής πόλης, εναρμονιζόταν με την ευρύτερη αποικιακή τακτική επιβολής της ισχύος του «ανώτερου» πολιτιστικά έθνους μέσω διαδικασιών και μηχανισμών που συνάδουν με τις «εκπολιτιστικές» προθέσεις του κατακτητή. Κατόπιν απόφασης του Maiuri, συμπεριλήφθηκαν σε αυτή τη ζώνη και οι μόλοι του Αγ. Νικολάου και των Μύλων ως αναπόσπαστα τμήματα της αρχαίας οχύρωσης, καθώς και όλη η έκταση της προκυμαίας κατά μήκος των οχυρώσεων στο Εμπορικό Λιμάνι, προκειμένου να εκμεταλλευτεί το διάταγμα που επέτρεπε την κατεδάφιση μετέπειτα κτισμάτων για την απελευθέρωση των τειχών από την πλευρά του λιμανιού.

Την περίοδο 1920-23 υπήρξε έντονο πολιτικό παρασκήνιο το οποίο όμως δεν επηρέασε την πολιτική απέναντι στα μνημεία της πόλης καθώς και την ίδια την περιτειχισμένη πόλη. Τον Μάιο του 1921 ο Κυβερνήτης «Ρόδου και Καστελόριζου» Felicia Marissa με Διάταγμά του υιοθέτησε το σχέδιο οριοθέτησης της «Μνημειακής Ζώνης της Ρόδου» επιβεβαιώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη συνέχεια στην πολιτική που είχε χαράξει η προηγούμενη Διοίκηση, κυρίως ως προς το ζήτημα της προστασίας του συνόλου της περιτειχισμένης πόλης ως ενός

⁴⁵ Η ακριβής μετάφραση της φράσης είναι «Μνημειακή Ζώνη Σεβασμού», όμως στο εξής θα αναφέρεται ως «Μνημειακή Ζώνη Προστασίας» καθ' ότι είναι η διεθνής ορολογία που ακολουθείται.

⁴⁶ Καρανάσος, 2009, σελ. 82

⁴⁷ Η «Μνημειακή ζώνη» θα εξασφάλιζε παράλληλα και την διατήρηση, έτσι όπως για αιώνες είχε παραμείνει αναλλοίωτος, του χαρακτήρα του φυσικού και καλλιτεχνικού τοπίου της Ρόδου. Πέρα όμως από τους εμφανείς λόγους αισθητικής που υπαγόρευαν την θέσπιση του συγκεκριμένου διατάγματος, με τη δημιουργία ενός «πλαισίου φυσικής ομορφιάς» γύρω από τα τείχη, «μοναδικό χώρο περιπάτου και γαλήνης», υπήρχαν οι βαθύτεροι λόγοι οι οποίοι βασίζονταν σε ζητήματα πολιτικής. Καρανάσος, 2009, σελ. 84

ενιαίου μνημείου⁴⁸. Τον Σεπτέμβρη του 1922 ο Κυβερνήτης Alessandro De Boudoir, με το διάταγμα «Μέτρα για την προστασία των καλλιτεχνικών κτιρίων» (Provventimenti per la tutela degli edifice artistici), διεύρυνε επίσημα την έννοια της προστασίας των μνημείων της Ρόδου, έχοντας ως βάση το Διάταγμα Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Groce. Την ίδια χρονιά, αποπερατώθηκαν οι εργασίες της χερσαίας οχύρωσης, κάνοντας το μνημείο επισκέψιμο, ενώ η επισφράγιση ήταν η διάνοιξη και αποκατάσταση της Πύλης του Αγίου Αθανασίου, ένα έργο με συμβολικό περιεχόμενο.

Το 1922 συμπληρώνονται τετρακόσια χρόνια από την κατάληψη της Ρόδου από τους Τούρκους και δέκα έτη ιταλικής παρουσίας, μια συγκυρία που δεν θα μπορούσε να μείνει ανεκμετάλλευτη από τον Κυβερνήτη De Boudoir, ο οποίος θέλησε να συνδέσει το όνομά του με το ιστορικό αυτό γεγονός και με τον τόπο. Αυτή τη δυνατότητα του την έδωσε η εκτέλεση ενός έργου: η διάνοιξη της πύλης του Αγίου Αθανασίου (Τ. Ι, 11). Ο Σουλεϊμάν είχε κλείσει την πύλη του Αγίου Αθανασίου λόγω του φόβου της επιστροφής των Ιπποτών στη Ρόδο, ο De Bosdari την έθετε και πάλι σε λειτουργία κατόπιν συστάσεως του Maiuri, θέλοντας να προβάλλει το γεγονός ότι αυτή η ιστορική στιγμή είχε επέλθει. Η επιλογή του Maiuri, πέραν του ότι ικανοποιούσε την επιθυμία του να συνεχιστούν οι εργασίες ανάδειξης των οχυρώσεων, συμβόλιζε και το τέλος της απομόνωσης της περιτειχισμένης πόλης, αφού αποκαθίστατο η επικοινωνία της μουσουλμανικής συνοικίας με τα προάστια, δίδοντας ξανά ζωή και κίνηση στο τμήμα αυτό της πόλης.

Κύριο στοιχείο της επέμβασης ήταν, η ανακατασκευή της λίθινης γέφυρας πάνω από την τάφρο, της οποίας σώζονταν μονάχα οι βάσεις των υποστυλωμάτων της και η οποία έδινε την δυνατότητα θέασης μεγάλου μέρους της οχύρωσης. Επίσης αποκαταστάθηκαν οι δύο πύλες του οχυρώματος (barbacane) που είχαν κλείσει: η εξωτερική πύλη πάνω στο Προμαχώνα και η ενδιάμεση Πύλη του Αγίου Αθανασίου. Στερεώθηκαν τμήματα του Προμαχώνα της Αγγλίας (Τ. Ι, 12), ο οποίος παρουσίαζε ιδιαίτερα προβλήματα από την πολιορκία του 1522 και αντικαταστάθηκαν πωρόλιθοι σε τμήματα του Πύργου της Παναγιάς. Στην εξωτερική Πύλη ανακατασκευάστηκε με τον ίδιο πωρόλιθο, τμήμα του τοξωτού της υπέρθυρου, καθώς και το υπερκείμενο αυτής τμήμα του τείχους, αριστερά του οικοσήμου του Μεγάλου Μαγίστρου Del Carretto. Επίσης ανακατασκευάστηκε πλήρως η υπερκείμενη τοιχοποιία της ενδιάμεσης Πύλης, με τη διαμόρφωση της στέγης, με τις επάλξεις, τα στηρίγματα των λαβάρων, τις κανονιοθυρίδες και χαμηλότερα ένα μεγάλο πλαίσιο με τα οικοδόμημα του βασιλικού Οίκου της Σαβοΐας και του Κόμη, Κυβερνήτη της Ρόδου, De Boudoir, μαζί με αναμνηστική επιγραφή του έργου διάνοιξης της εν λόγω πύλης. Οι άλλοτε κινητές γέφυρες, κατασκευάστηκαν ξανά από ξύλο πάνω σε σιδηροδοκούς διπλού Τ.

Η ανάμνηση των γεγονότων του παρελθόντος συνδέθηκε με την ολοκλήρωση ενός έργου το οποίο αφενός έλυνε πρακτικά ζητήματα όπως η διευκόλυνση της επικοινωνίας των κατοίκων του παλαιού πυρήνα με τις εκτός των τειχών συνοικίες, αφετέρου εξυπηρετούσε τις προθέσεις ανάδειξης και διευκόλυνσης της επισκεψιμότητας των οχυρώσεων. Κυρίως όμως στόχος του ήταν να υπενθυμίσει ότι η παρουσία των Ιταλών στη Ρόδο δεν είναι τυχαία. (εικ. 57-59)

⁴⁸ Μερικούς μήνες αργότερα, άλλο διάταγμα του κυβερνήτη Maissa, θα απαγόρευε την κυκλοφορία μηχανοκίνητων οχημάτων στην περιτειχισμένη πόλη, με μόνη εξαίρεση εκείνη των στρατιωτικών οχημάτων. Καρανάσος, 2009, σελ. 89

Στον απόηχο αυτής της αποκατάστασης, το πρόγραμμα ανάδειξης των οχυρώσεων συνεχίστηκε και το 1923, υπό τις κατευθύνσεις της Εφορείας Μνημείων και Ανασκαφών που είχε προκύψει από την συγχώνευση του ομώνυμου Γραφείου Εφορείας με την Αρχαιολογική Αποστολή. Οι εργασίες σωστικού χαρακτήρα σε ετοιμόρροπα τμήματα των πυλών και του τείχους συνεχίστηκαν. Πιο συγκεκριμένα, στην Θαλασσινή Πύλη (**T. I, 13**), έγιναν εκτεταμένες συμπληρώσεις με νέους παρόλιθους της εξωτερικής προς το λιμάνι λιθοδομής της Πύλης, σε αντικατάσταση εκείνων που παρουσίαζαν διαβρώσεις και απώλεια της συνοχής τους. Στην πύλη των Κανονιών (**T. I, 14**) έγιναν και στους δύο πύργους της επιδιορθώσεις στην εξωτερική τοιχοποιία παλαιότερων (οθωμανικών) επεμβάσεων. Στον Προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου (**T. I, 15**) αποκαταστάθηκε η δυτική πλευρά του ομώνυμου πύργου, η οποία παρουσίαζε και τα περισσότερα προβλήματα εξαιτίας της διάβρωσης και της αποκόλλησης λίθων από την τοιχοποιία. Στον πύργο του Αγίου Ιωάννη, (**T. I, 16**) του εσωτερικού προμαχώνα της ομώνυμης Πύλης, έγινε μερική αποκατάσταση του τοίχου σύνδεσης του Πύργου με το κυρίως τείχος (Cortina). Τέλος σε ό,τι αφορά στην θαλασσινή οχύρωση, έγιναν επισκευές του στηθαίου με τις επάλξεις (parapetto merlato) των τειχών κατά μήκος του Εμπορικού Λιμανιού. (**εικ. 60-62**)

Το 1923 ήταν χρονιά αποφασιστικής σημασίας για την ιταλική Διοίκηση Δωδεκανήσου αλλά και για την πολιτική του σχεδιασμού της νέας πόλης, ενώ έβρισκε την παλαιά πόλη της Ρόδου, να έχει αποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό την επικοινωνία της με τις γύρω περιοχές και οι οχυρώσεις της να διατηρούν την ενότητά τους έχοντας εξασφαλίσει την «ζώνη προστασίας» εν όψει των αυξανόμενων τάσεων δόμησης των περιοχών μεταξύ της πόλης και των προαστίων. Η τόνωση της οικοδομικής δραστηριότητας ήταν, άλλωστε μεταξύ των τελευταίων πρωτοβουλιών των πολιτικών Κυβερνήσεων που στόχο είχαν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες και τις προϋποθέσεις του προγραμματισμού της ανάπτυξης της πόλης⁴⁹.

Η δεκαετής παρουσία του Μαιυρί στη Ρόδο, σε μια περίοδο σημαντικών διεθνών πολιτικών γεγονότων, ήταν καθοριστικής σημασίας για την εικόνα της περιτειχισμένης πόλης.

---

⁴⁹ Καρανάσος, 2009, σελ. 94

2. Δεύτερη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1923-1936)

Το 1924 με την επισημοποίηση της συνθήκης της Λωζάνης (24/7/1923), από το Ιταλικό κράτος, τα Δωδεκάνησα περνούν οριστικά στην κυριαρχία της Ιταλίας. Αυτή την περίοδο που είναι και η μακρότερη από τις δύο περιόδους πλήρους κυριαρχίας των Ιταλών, συμβαίνουν ιστορικά γεγονότα όσον αφορά το πολιτικό σκηνικό στην Ιταλία με την άνοδο του Mussolini στην εξουσία αλλά και τον διορισμό από τη φασιστική Κυβέρνηση της Ρώμης του διπλωμάτη Mario Lago ως Κυβερνήτη των Νησιών.

Οι πρωτοβουλίες του Lago υπήρξαν αποφασιστικές για την μορφή που θα αποκτούσαν τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Δωδεκανήσου. Κατά την περίοδο διοίκησής του διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τη σύγχρονη εικόνα της Ρόδου, που παρέμεινε χαρακτηριστική ακόμα και μετά την απελευθέρωση. Η αποφασιστικότητα του νέου Κυβερνήτη να φέρει εις πέρας το μεγαλεπήβολο σχέδιό του για τη νέα Ρόδο, βασίστηκε στην ισχυρή βούλησή του να μετατραπεί από τη μία σε σημαντικό τουριστικό θέρετρο της Μεσογείου, από την άλλη σε επίσης σημαντικό κέντρο σπουδών αρχαιολογικού και ιστορικό-καλλιτεχνικού χαρακτήρα. Με αυτόν τον τρόπο, η Ρόδος θα επανακτούσε το ρόλο του πνευματικού κέντρου που είχε άλλοτε, προπάντων κατά την αρχαιότητα, προβάλλοντας ταυτόχρονα και τα ρωμαϊκά μνημεία της αρχαιότητας αλλά και τα «ιταλικά» του μεσαίωνα⁵⁰.

Για την επίτευξη των στόχων του σχεδίου του Lago, το πρόγραμμα της προστασίας και αποκατάστασης κυρίως των ιπποτικών μνημείων, που είχε ξεκινήσει την προηγούμενη περίοδο, συνεχίστηκε, με στόχο να ολοκληρωθεί το έργο αποκάλυψης και ανάδειξης της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής, έτσι ώστε η περιτειχισμένη πόλη να ανακτήσει τον χαρακτήρα και το ύφος που είχε άλλοτε, που ήταν άλλωστε και το ζητούμενο της ιταλικής κατοχής εξ αρχής.

Πλέον οι επεμβάσεις εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο του Ρυθμιστικού Σχεδίου της πόλης, που εκπονήθηκε από το 1923-1926 από τον Florestano di Fausto⁵¹, διορισμένο από τον ίδιο τον Κυβερνήτη. Βασικοί άξονες του Ρυθμιστικού Σχεδίου ήταν η προστασία ολόκληρης της μεσαιωνικής πόλης και η διατήρηση του χαρακτήρα της ώστε να μείνει ανέπαφη από τη δημιουργία και μελλοντική επέκταση της νέας Ρόδου, η επιλογή των νέων χρήσεων που θα φιλοξενούσαν τα ιπποτικά και μη κτήρια, καθώς επίσης και ο σχεδιασμός του νέου διοικητικού κέντρου κατά μήκος του μετώπου του Μανδρακίου. **(εικ. 63)**

Παράλληλα, με κατάλληλα Κυβερνητικά Διατάγματα ρυθμίστηκαν τόσο ο Οικοδομικός Κανονισμός με τον οποίο προστατεύονταν οι κηρυγμένες περιοχές, όσο και το ζήτημα των αποκαταστάσεων και απαλλοτριώσεων⁵² «υπέρ κοινής ωφελείας» (*restauri e desproprio di publica utilità*) με αποτέλεσμα οι επεμβάσεις στα μεσαιωνικά κτίσματα να μην αφορούν μόνο

⁵⁰ Καρανάσος, 2009, σελ. 99

⁵¹ Ο Florestano Di Fausto (1890-1965) σπούδασε αρχιτεκτονική στην Ακαδημία Καλών Τεχνών και στη συνέχεια τελείωσε τη σχολή Πολιτικών Μηχανικών του Πανεπιστημίου της Ρώμης, στη Ρόδο θα μείνει μέχρι τα τέλη του 1923 και από εκεί και πέρα θα επιβλέπει τα έργα είτε από τη Ρώμη είτε μέσω των αρχιτεκτόνων που τον αντικαθιστούσαν. Καρανάσος, σελ 108

⁵² Τα κτίσματα της μεσαιωνικής πόλης κατοικούνταν κυρίως από Τούρκους, ήδη από την περίοδο της τουρκοκρατίας, έτσι ήταν δύσκολο να γίνουν επεμβάσεις αποκατάστασης στο εσωτερικό των κελυφών. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, σε κτήρια που η ιταλική Διοίκηση θεωρούσε σημαντικά, είτε λόγω της θέσης τους, είτε της ιστορικής αξίας τους, έθετε σε εφαρμογή το μέτρο της απαλλοτρίωσης.

στις προσόψεις, όπως συνέβη την πρώτη δεκαετία, αλλά και στα εσωτερικά αυτών με την ένταξη νέων χρήσεων⁵³.

Με τον ίδιο τρόπο επεκτάθηκαν οι ζώνες προστασίας έτσι ώστε να συμπεριλάβουν τα μνημεία με τον περιβάλλοντα χώρο τους. Παράλληλα με τις επεμβάσεις στα κτίσματα, έχουμε και διαμορφώσεις πλατειών μέσα στο ιστορικό σύνολο οι οποίες θα έπαιζαν το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ περιτειχισμένης πόλης και Νέας Ρόδου.

Σημαντική κίνηση στην οργάνωση και επιβολή της τάξης καθώς και του ελέγχου της περιουσίας στην πόλη, ήταν η θεσμοθέτηση του Κτηματολογίου Ρόδου. Η γεωμετρική καταγραφή των ιδιοκτησιών έδινε την δυνατότητα όχι μόνο να προσδιορίζονται και να περιγράφονται, αλλά με την εφαρμογή της, να εξασφαλιζόνταν όλες εκείνες οι ενέργειες υπέρ του δημοσίου συμφέροντος.

Η αύξηση του πληθυσμού της πόλης και η επιτακτική ανάγκη στέγασής του οδήγησαν στον καθορισμό των όρων σχεδιασμού της νέας πόλης της Ρόδου, όπου σημαντική θέση θα κατείχε ο συσχετισμός της με τον υφιστάμενο ιστορικό πυρήνα. Σημαντικοί παράγοντες που θα επηρέαζαν τον σχεδιασμό της νέας πόλης ήταν η γεωγραφική θέση στην οποία βρισκόταν, το σύστημα της παλαιάς πόλης με τους υπόλοιπους οικισμούς και το ανάγλυφο της συγκεκριμένης περιοχής. Στόχος ήταν η δημιουργία μιας «ιταλικής Ρόδου» βόρεια της περιτειχισμένης πόλης και σε άμεσο συσχετισμό με αυτή, όπου θα ανεγείρονταν μερικά από τα σπουδαιότερα κυβερνητικά και διοικητικά κτήρια (εικ. 64).

Το Ρυθμιστικό Σχέδιο του di Fausto είχε ως βασικό σημείο αναφοράς της παλιά πόλη της Ρόδου και έθετε ως κατευθυντήριες γραμμές, αφενός την αναγνώριση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας και του συγκεκριμένου «γραφικού χαρακτήρα» της ιστορικής πόλης της Ρόδου, αφετέρου την ανάγκη προστασίας τους.

«Κέντρο του Ρυθμιστικού σχεδίου, η συμπαγής περιτειχισμένη πόλη, παρεμβάλλεται μεταξύ της νέας πόλης και των μελλοντικών βιομηχανικών συνοικιών. Απ' όπου και η ανάγκη τέτοιων διελεύσεων και συνδέσεων που να μην διαταράσσουν την αρμονική απομόνωση του παλαιότατου και εσωστρεφή κεντρικού πυρήνα»⁵⁴. Η διατήρηση της «αρμονικής απομόνωσης» της ιστορικής πόλης προϋπέθετε τη μετατόπιση του κέντρου βάρους του νέου αστικού οργανισμού εκτός αυτής, άρα η περιτειχισμένη πόλη δεν θα εξακολουθούσε να αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της νέας πόλης της Ρόδου στον οποίο θα συνέκλινε το σύνολο των δραστηριοτήτων. Η επιλογή της διατήρησης αυτής της «απομόνωσης» της παλιάς πόλης επηρεαζόταν από δύο κυρίως παράγοντες που σχετίζονταν με την ενσωμάτωσή της στο σύνολο του νέου οικιστικού συγκροτήματος. Ο πρώτος παράγοντας αφορούσε στο ζήτημα των χρήσεων, οι οποίες θα έπρεπε να είναι συμβατές με τον ιδιότυπο χαρακτήρα της ενώ ο δεύτερος αφορούσε στο ζήτημα της κυκλοφορίας των οχημάτων γενικά⁵⁵.

Αυτή την περίοδο οι περισσότερες παρεμβάσεις στο ιστορικό κέντρο γίνονται για την καλύτερη εξυπηρέτηση των περιοχών γύρω από την παλιά πόλη, με τη διάνοιξη πολλών Πυλών και την διευθέτηση της κυκλοφορίας περιφερειακά αυτής, με άξονα τη λειτουργία του διοικητικού κέντρου, που πλέον έχει μεταφερθεί στην Νέα πόλη της Ρόδου, διατηρώντας

⁵³ Καρανάσος, 2009, σελ. 100

⁵⁴ Καρανάσος, 2009, Σελ. 121

⁵⁵ Η επιλογή του σχεδιασμού μιας νέας πόλης, δίπλα, και όχι πάνω στην παλιά, είναι απόρροια των συζητήσεων της εποχής και βασίζονταν στις θέσεις του Καλλιτεχνικού Συνδέσμου των Θεραπόντων της Αρχιτεκτονικής, σχετικά με τα πολεοδομικά ζητήματα της πρωτεύουσας της Ιταλίας. Βλ. Καρανάσος, σελ 122

όμως την άμεση επικοινωνία με τον ιστορικό πυρήνα. Στα πλαίσια των γενικότερων ρυθμίσεων και παρεμβάσεων, παρόλο που η περιτειχισμένη πόλη της Ρόδου προστατευόταν από το διάταγμα του '20, δεν κατάφερε να διατηρήσει την ακεραιότητα της και δέχτηκε την επίθεση του λεγόμενου «piccone demolitore» δηλαδή της «κατεδαφιστικής σκαπάνης» με την διάνοιξη νέων πυλών και την χάραξη νέων δρόμων που τη διασχίζουν διευκολύνοντας την σύνδεση μεταξύ των διαφόρων περιοχών γύρω από αυτή⁵⁶.

Η επιθυμία του Lago ήταν ο ιστορικός πυρήνας να αποτελέσει το κέντρο γύρω από το οποίο θα στρεφόταν ο προγραμματισμός της Διοίκησης. Αυτός ο προγραμματισμός θα βασιζόταν στους βασικούς άξονες της τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της Ρόδου με χρήσεις εντός της μεσαιωνικής πόλης που θα την εξυπηρετούν ως προς αυτή την κατεύθυνση, όπως έδρες εταιριών με τοπικά προϊόντα, εγκαταστάσεις τουριστικού χαρακτήρα, την ίδρυση του ινστιτούτου F.E.R.T⁵⁷. κ.α.

Κατά τη δεύτερη περίοδο της ιταλοκρατίας, η αρχιτεκτονική χρησιμοποιούνταν από το καθεστώς για να εκπληρώσει ιδεολογικές σκοπιμότητες. Πιο συγκεκριμένα, η πολεοδομία από τα τέλη της δεκαετίας του '20 αναβαθμίζεται σε ισχυρό εργαλείο για τις επιλογές του καθεστώτος. Οι αρχαιολόγοι παρέμεναν υπεύθυνοι για τις αποκαταστάσεις των μνημείων, συνεχίζοντας όμως την τακτική των συμπληρώσεων και ανακατασκευών με διαφορετική μεθοδολογία και τεχνική.

Οι διευθετήσεις των μνημείων και του ευρύτερου χώρου τους, γίνονταν πλέον στο πλαίσιο της επιστημονικής εκλαΐκευσης και της πολιτιστικής διάδοσης. Έτσι, εφαρμόστηκαν στερεώσεις μνημείων στις οποίες αρχίζει η σταδιακή εφαρμογή της μεθόδου απόκρυψης των σιδερένιων ενισχυτικών στοιχείων και οπλισμών στις τοιχοποιίες και στα λίθινα μέλη τους και γενίκευση της χρήσης του οπλισμένου σκυροδέματος. Επίσης έγιναν ανασυστάσεις πολλών μνημείων κυρίως της ρωμαϊκής αρχαιότητας, όπου δεν απουσίαζαν οι αυθαιρεσίες με στόχο κυρίως την αύξηση της αναγνωσιμότητας τους αλλά με σαφή διάκριση των αναστηλωμένων μερών από τα αρχαία.

Η πραγματοποίηση των επεμβάσεων αυτή την περίοδο ενισχύεται από ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες που έχουν ως στόχο την προβολή και καταξίωση στου καθεστώτος, διαμέσου της άμεσης πρόσδεσής του με την ένδοξη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στις αρχές της δεκαετίας του '30 η διεθνής Συνδιάσκεψη των Αθηνών, τα συμπεράσματα της οποίας καταγράφηκαν στο Χάρτη των Αθηνών του 1931, το πρώτο διεθνές καταστατικό Χάρτη της Αποκατάστασης Μνημείων της Τέχνης, σηματοδότησε το τέλος μια εποχής σχετικά με τη συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων⁵⁸.

---

⁵⁶ Καρανάσος, 2009, σελ. 127-128

⁵⁷ Βλέπε επεξήγηση σε παρακάτω κεφάλαιο

⁵⁸ Καρανάσος, 2009, σελ. 143

2.α. Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΟΠΛΟΘΗΚΗΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Το βορειοανατολικό άκρο του Κολλακίου, σε άμεση επικοινωνία, διαμέσου της πύλης Ταρσανά⁵⁹ (Τ. II, 1), με το Εμπορικό λιμάνι, αρχικά χρησιμοποιούνταν ως Ναύσταθμος των Ιπποτών, ενώ επί Τουρκοκρατίας, ως υπαίθρια αποθήκη πυρομαχικών. Προκειμένου να αποκατασταθεί ο ζωτικός ρόλος που είχε άλλοτε η συγκεκριμένη περιοχή, έγινε ένα πρώτο σημαντικό βήμα με την αποκατάσταση του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης το 1919 (Τ. II, 2) για να εγκατασταθεί εκεί η Αρχαιολογική Αποστολή (εικ. 65).

Το Κατάλυμα αυτό, ένα από τα πιο σημαντικά της ιπποτικής αρχιτεκτονικής, είχε πέσει σε μαρasmus, με μεγάλο τμήμα του να έχει καταρρεύσει. Κατά τις εργασίες επέμβασης, ανακατασκευάστηκε πλήρως, βάσει στοιχείων, η βόρεια πρόσοψή του, στην οποία κύρια θέση κατείχαν η σκάλα και η στοά του ορόφου. Με την ολοκλήρωση της επέμβασης σε αυτό το κτίσμα, άνοιξε ο δρόμος για την έναρξη των εργασιών διευθέτησης των δύο προσκείμενων προς το εν λόγω Κατάλυμα ελεύθερων χώρων, έναν δυτικά, περικλειόμενο από τα κτήρια των αποθηκών και έναν βόρεια (εικ. 66-67).

Το 1922 αναφέρεται η διευθέτηση πλατείας εντός της μεσαιωνικής πόλης (Sistemazione della Piazzeta dell' Armeria), μπροστά από το κτήριο της Οπλοθήκης, δηλαδή του χώρου δυτικά του Καταλύματος της Ωβέρνης και ολοκληρώνεται με την αποκατάσταση του κτηρίου της Οπλοθήκης⁶⁰.

Το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς αποκαλύπτονται σε μικρή απόσταση από τις πιο πάνω επεμβάσεις τα θεμέλια και θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, ενός αρχαίου ναού, του Ναού της Αφροδίτης (Τ. II, 3), στον ελεύθερο χώρο βόρεια του Καταλύματος της Ωβέρνης. Οι επεμβάσεις στο κτήριο της Οπλοθήκης ξεκίνησαν το 1924 και ολοκληρώθηκαν το 1925, με την ενεργό ανάμειξη του di Fausto, στο πνεύμα μιας πουριστικής διάθεσης με την εξάλειψη όλων των νεότερων οθωμανικών και ιταλικών μετατροπών. Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη του πιο πάνω στόχου φαίνεται πως είχαν πρότυπό τους το Δόγμα της Ολικής Στυλιστικής Αποκατάστασης, αφού οι εργασίες δεν αρκέστηκαν μόνο στην εξάλειψη των «ξένων» στοιχείων αλλά σε ότι αφορά στην κύρια πρόσοψη, προχώρησαν και σε συμπληρώσεις και ανακατασκευές με σκοπό της υποτιθέμενη ενότητα της μορφής. Σ' αυτό το σημείο, να σημειωθεί πως σκοπός των επεμβάσεων ήταν ο τονισμός του ιπποτικού χαρακτήρα στο σύνολο της πόλης, στην προκειμένη περίπτωση όμως η επέμβαση στο κτήριο της Οπλοθήκης και στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο της, ξεπερνά τα στενά όρια μιας αποκατάστασης, προκειμένου με τη χρήση του λεξιλογίου της ιπποτικής αρχιτεκτονικής να διαμορφωθεί ένας χώρος προσφιλέστερος στην ιδιοσυγκρασία εκείνων που διοικούσαν⁶¹. (εικ. 68)

⁵⁹ Η πύλη Ταρσανά αποκαταστάθηκε πλήρως το 1921, αμέσως μετά την αποκατάσταση του Καταλύματος της Ωβέρνης. Οι επεμβάσεις αυτές είχαν στόχο το βορειοανατολικό άκρο της περιτειχισμένης πόλης να παίξει το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ νέας και υφιστάμενης πόλης. Καρανάσος, 2009, σελ. 145

⁶⁰ Το κτήριο της Οπλοθήκης ή Πυριταποθήκης προκύπτει πως ήταν το πρώτο Νοσοκομείο των Ιπποτών. Καρανάσος, 2009, σελ. 149

⁶¹ Καρανάσος, 2009, σελ. 151

Στην πρόσοψη που αντιστοιχούσε στην μεγάλη αίθουσα του πρώτου Νοσοκομείου ανακατασκευάστηκε όλη η επίστεψη με τρόπο που τόνιζε τον γοτθικό χαρακτήρα του κτηρίου αλλά και της πρώιμης φάσης του. Ανακατασκευάστηκε η σκάλα εισόδου στο κτήριο και επισκευάστηκαν ή κατασκευάστηκαν εκ νέου τα ανοίγματα στην πρόσοψη. Το στοιχείο που έκανε την επέμβαση αυτή να ξεχωρίσει από τις ως τότε επεμβάσεις ήταν η προσθήκη μιας καινούριας στοάς στην κύρια πρόσοψη του κτίσματος, που ουδέποτε είχε υπάρξει. Για τον σχεδιασμό της, ο di Fausto δανείστηκε στοιχεία τόσο από την αποκατεστημένη στοά του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης, όσο και από τη στοά του ορόφου της εσωτερικής αυλής του Αρχαιολογικού Μουσείου. Με αυτό τον τρόπο, επιβεβαιωνόταν το πόσο ασταθές ήταν ακόμα και μέχρι την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα το όριο μεταξύ της αρχιτεκτονικής του εκλεκτικισμού και των στυλιστικών αποκαταστάσεων, όπου ο εκάστοτε αναστηλωτής μπορούσε να συμπληρώσει αυθαίρετα ένα μνημείο. **(εικ. 69-70)**

Με την αποκατάσταση της πρόσοψης του κτηρίου της Οπλοθήκης, ο μικρός υπαίθριος χώρος, μεταξύ των κτηρίων του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης και της Οπλοθήκης, ύστερα και από την παράταξη του πολεμικού υλικού (λίθινες σφαίρες σε σωρούς), αποκτούσε ένα σαφή χαρακτήρα: την επιστροφή στην ατμόσφαιρα του 14^{ου} αιώνα, την εποχή των Ιπποτών **(Τ. II, 4-5)**. Η συγκεκριμένη πλατεία θα έπαιζε και το ρόλο προπομπού της αναβίωσης της ιπποτικής Ρόδου αφού ύστερα και από τη διάνοιξη της Πύλης των Ελαφίων, ο επισκέπτης εισερχόμενος στην περιτειχισμένη πόλη, στην πορεία του προς το Αρχαιολογικό Μουσείο και την Οδό των Ιπποτών θα διέσχιζε την πλατεία της Οπλοθήκης.

Η περιοχή του Ναυστάθμου με τα ερείπια του Ναού της Αφροδίτης έμεινε για ένα διάστημα αδιαμόρφωτη, αν και η διάνοιξη της Νέας Πύλης, ακριβώς απέναντι από τον αρχαίο Ναό, έκανε επιτακτική την άμεση διευθέτηση του εν λόγω χώρου. Οι εργασίες ένταξης του αρχαίου Ναού στο μεσαιωνικό περιβάλλον της περιτειχισμένης πόλης συνδέθηκαν με την απόφαση του Lago να προορίσει το αποκατεστημένο κτήριο της Οπλοθήκης σε έδρα ενός ιδρύματος πολιτιστικού χαρακτήρα αλλά με σαφείς τις πολιτικές του προεκτάσεις. Προς αυτή την κατεύθυνση, ιδρύθηκε το Ινστιτούτο FERT⁶², το 1927, και στεγάστηκε στο αποκατεστημένο κτήριο της Οπλοθήκης, ενώ στο Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ωβέρνης εγκαταστάθηκε το Δημαρχείο της Πόλης. **(εικ. 71)**

Η αναγκαιότητα διευθέτησης της Πλατείας του Ναυστάθμου **(Τ. II, 6)**, με τον ελληνιστικό Ναό της Αφροδίτης στο κέντρο, γινόταν έτσι ακόμα πιο επιτακτική με την επαύξηση του κομβικού της χαρακτήρα εξαιτίας από τη μια, της συγκέντρωσης στη θέση αυτή σημαντικών χρήσεων όπως ήταν το Ινστιτούτο και το Δημαρχείο, και από την άλλη με την συγκέντρωση στο σημείο αυτό σημαντικών διελεύσεων προς το Εμπορικό Λιμάνι και την Οδό των Ιπποτών.

Η πλατεία αυτή θα αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο τον προθάλαμο της περιτειχισμένης πόλης και ως εκ τούτου οι εργασίες διαμόρφωσής της σε συνδυασμό με την ένταξη του

⁶² Τα αρχικά F.E.R.T προέρχονται από το απόφθεγμα των Ιπποτών της «Γλώσσας» της Ιταλίας “*Fortitudo Ejus Rhodum Tenit*” το οποίο εγκωμιάζει τις πράξεις και την αξία. Το εν λόγω απόφθεγμα αναφέρεται σε ένα μυθικό εγχείρημα το οποίο δεν φαίνεται να έχει ιστορική βάση, σχετικά με την προστασία της Ρόδου το 1310 από επίθεση των τούρκων με πρωταγωνιστή τον Amedeo V της Σαβοΐας. Καρανάσος, 2009, σελ. 155.

Επίσης, αυτή η φράση σύμβολο που αποδόθηκε στα κατορθώματα του Amedeo, χρησιμοποιήθηκε από τον M. Lago στην ονοματοδοσία του ιστορικού – αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Ρόδου, με ιδρυτική πράξη την 4.11.1927 στο περιοδικό *Clara Rhodos* 1 (1928), Τσιρπανλής, 1998, σελ. 90

αρχαίου Ναού αποκτούσε μια ιδιαίτερη βαρύτητα και με σαφές πολιτικό μήνυμα. Ήταν μια επέμβαση με διττό χαρακτήρα, πολεοδομικό και αρχαιολογικό με επίκεντρο την ανάδειξη του Ναού της Αφροδίτης. Η ένταξη μιας αρχαιότητας στο μεσαιωνικό περιβάλλον της περιτειχισμένης πόλης σηματοδοτούσε τη μεταφύτευση στην πόλη της Ρόδου πρακτικών που το καθεστώς είχε ήδη αρχίσει να ακολουθεί και σε άλλες πόλεις. Η πρακτική αυτή συνίστατο κατά βάση στην απελευθέρωση των αρχαίων μνημείων από τις νεότερες μετατροπές και προσκτίσματα που παραμόρφωναν την εικόνα τους.

Κίνητρο για την επίσπευση της ολοκλήρωσης των εργασιών, μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 1928 αποτέλεσε η σύγκληση του Α' Διεθνούς Αρχαιολογικού συνεδρίου στη Ρόδο. Με την ευκαιρία του Συνεδρίου αυτού έγιναν διαμορφώσεις σε αρχαιολογικούς χώρους και σε μνημεία όπου θα επισκέπτονταν οι σύνεδροι, καθώς και ολοκληρώθηκαν επεμβάσεις στην περιτειχισμένη πόλη της Ρόδου. Η διαμόρφωση του χώρου γύρω από τον Ναό της Αφροδίτης έθετε μεταξύ των παραμέτρων της την οριοθέτηση της πορείας προς την Πλατεία της Οπλοθήκης, απ' όπου γινόταν η προσπέλαση στο Ινστιτούτο FERT και στο δημαρχείο, όπως επίσης και τον περιορισμό της όχλησης που δημιουργούσαν οι εγκαταστάσεις της Εταιρείας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας S.I.E.R.⁶³ **(Τ. II, 7)**

Η πρόταση στην ουσία βασίστηκε στην σύζευξη των δύο κύριων επιπέδων της περιοχής, δηλαδή του επιπέδου του Ναού με την στάθμη της Ιπποτικής Πόλης. Ο ανεσκαμμένος αρχαιολογικός χώρος οριοθετήθηκε από τις τρεις πλευρές του από ένα τοίχο αντιστήριξης (από τοπικό πωρόλιθο, όπως είχε χρησιμοποιηθεί σε όλα τα ιπποτικά κτίσματα) ενώ από τη βόρεια πλευρά του με μια μεταλλική περίφραξη. **(εικ. 72-73)**

Οι αποφάσεις του Lago σχετικά με το κτήριο της Οπλοθήκης, ώστε αυτό να στεγάσει το Ινστιτούτο F.E.R.T., όπως επίσης και εκείνη σχετικά με την διεξαγωγή του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου στη Ρόδο που σχετιζόταν με τις βλέψεις του για τη δημιουργία ενός νέου πνευματικού κέντρου, χαρακτηρίζονταν από μια δυναμική που μεταφέρθηκε και στο σχεδιασμό του χώρου.

Ο σχεδιασμός της Πλατείας του Ναυστάθμου ήταν στην ουσία διαμόρφωση δημόσιου χώρου μέσα στον ιστορικό πυρήνα ο οποίος με την ένταξη του αρχαίου ναού αποκτούσε τα χαρακτηριστικά του μνημειακού χώρου. Στα μέσα του 1928 και ενώ οι εργασίες στην Πλατεία είχαν στο μεγαλύτερο μέρος τους ολοκληρωθεί, τα κτήρια γύρω από τον αρχαίο Ναό αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο το σκηνικό πάνω στο οποίο αυτός προβαλλόταν. Νοτίως, βρισκόταν το Κατάλυμα της Ωβέρνης, ανατολικά ένα οθωμανικό κτίσμα **(Τ. II, 8)** που αποκαταστάθηκε και φιλοξένησε τα γραφεία της S.I.E.R. και στο βόρειο μέτωπο της Πλατείας, σε επαφή με την οχύρωση υπήρχε η οπλοθήκη De Milly **(Τ. II, 9)**. Στο δυτικό μέτωπο, δεξιά δηλαδή του δρόμου που οδηγούσε στην πλατεία της Οπλοθήκης, υπήρχαν κάποια κτίσματα υποδεέστερης σημασίας και στην ουσία ήταν το κομμάτι που παρέμενε αδιαμόρφωτο. Η ανάγκη συμπλήρωσης του κενού στον ιστό με ένα συμπαγές κτήριο υπαγορευόταν από καθαρά αισθητικούς λόγους σχετιζόμενους με τη γενικότερη διευθέτηση του συγκεκριμένου υπαίθριου χώρου⁶⁴.

⁶³ Στα τέλη της δεκαετίας του '20 στην κατοικία με το ν. 1814, είχαν εγκατασταθεί τα γραφεία της Ηλεκτρικής Εταιρείας "Societa Industrie Elettiche Rodi", που είχε ιδρυθεί στις αρχές της δεκαετίας για να παράγει και να διαθέτει μονοπωλιακά ηλεκτρισμό στη Ρόδο, την Κω, την Κάλυμνο και τη Λέρο. Καρανάσος, 2009, σελ.66

⁶⁴ Καρανάσος, 2009, σελ. 161

Την άνοιξη του 1929 ξεκίνησαν οι εργασίες κατεδάφισης των κτισμάτων στο δυτικό μέτωπο της πλατείας, προκειμένου να αρχίσει η ανέγερση «μιας νέας κατασκευής που θα ολοκλήρωνε την διευθέτηση της πλατείας με αρχιτεκτονική που θα εναρμονιζόταν και θα συμφωνούσε με την αυστηρότητα των πέριξ τειχών»⁶⁵. Πρόκειται για μια εξ ολοκλήρου νέα κατασκευή, σχεδιασμένη από τον Lombardi, που δανειζόταν στοιχεία από διάφορα άλλα κτίσματα της αρχιτεκτονικής της μεσαιωνικής πόλης (Τ. ΙΙ, 10). Ο Lombardi ως «σκηνογράφος» αντιμετώπιζε το εγχείρημα της ένταξης μιας νέας κατασκευής στην περιτειχισμένη πόλη ακολουθώντας τη λύση της μίμησης. Προτείνοντας την νεοϊπποτική αρχιτεκτονική για την συμπλήρωση αυτού του «κενού» στην πόλη, αφενός δημιουργούσε ένα ενιαίο και σε αρμονία με τα γύρω, φόντο για τον αρχαίο Ναό, αφετέρου αντιμετώπιζε την ιστορική πόλη της Ρόδου ως ένα «μουσείο» μέσα στην οποία δεν θα μπορούσε να χωρέσει μια πρόταση που να μην σέβεται τον γραφικό της χαρακτήρα. (εικ. 74-75)

2.β. Η ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΒΑΡΟΥΣ ΤΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΜΠΟΥΡΓΚΟΥ

Στο κέντρο της μουσουλμανικής συνοικίας της περιτειχισμένης πόλης, κυρίαρχη θέση κατείχε ένα σημαντικό ιπποτικό κτίσμα, η «Καστελλανία», όπως ονομάστηκε (Τ. ΙΙ, 11). Ακέραιο σωζόταν ένα τμήμα της δυτικής πτέρυγας όπου διακρινόταν μόνο ο όροφος, ενώ μια μεγάλη σκάλα στην κύρια πρόσοψη επέτρεπε την επικοινωνία με την ανώτερη στάθμη. Η σημασία και η σπουδαιότητα του συγκεκριμένου κτηρίου, τόσο από πλευράς των λειτουργιών που αρχικά στέγαζε, όσο και από πλευράς αρχιτεκτονικής και διακοσμητικών στοιχείων που συγκέντρωνε είχε επισημανθεί τόσο από τον Gerola όσο και από τον Maiuri στις περιγραφές τους για τα μεσαιωνικά μνημεία.

Οι μετατροπές που δέχτηκε και η προσθήκη καταστημάτων που κάλυπταν σχεδόν και τις δύο όψεις του, καθιστούσαν δύσκολη την δυνατότητα αντίληψης του συνολικού όγκου του κτηρίου⁶⁶. Τον Ιούλιο του 1924 ξέσπασε πυρκαγιά που κατέστρεψε όλα τα καταστήματα γύρω από το επιβλητικό ιπποτικό κτίριο, δίνοντας την ευκαιρία αποκατάστασης του σωζόμενου τμήματος της «Καστελλανίας». Η επέμβαση στο κτήριο έγινε σε δύο φάσεις, με διαφορά δέκα ετών. Η πρώτη φάση εργασιών διήρκησε δύο χρόνια (1925-1926) και χαρακτηρίστηκε από τις ευρείες εκκαθαρίσεις προκειμένου να αποκατασταθεί όχι μόνο η αρχική εικόνα του αλλά και εκείνη του περιβάλλοντα χώρου του. Οι εργασίες στο κτήριο επανέφεραν στην αρχική τους μορφή την στοά του ισογείου, τη σκάλα που οδηγούσε στους χώρους του ορόφου, όπως επίσης και το στηθαίο του εξώστη το οποίο είχε παραμορφωθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του. (εικ. 78-79)

Με την επέμβαση αυτή το κέντρο βάρους των εργασιών αποκατάστασης μετατοπίστηκε στην περιοχή του άλλοτε Μπούργκου, ή Χώρας. Η αποκατάσταση της αρχικής μορφής του ιπποτικού κτηρίου είχε διττό χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά η αποκάλυψη της περίφημης ιπποτικής αρχιτεκτονικής, που κρυβόταν πίσω από μεταγενέστερες προσθήκες και από την

⁶⁵ Αναφορά στην εφημερίδα Messaggero di Rodi, Καρανάσος, σελ 162

⁶⁶ Καρανάσος, 2009, σελ. 168

άλλη, η επέμβαση αυτή ήταν συγχρόνως και αποκατάσταση των αρχικών συνθηκών του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου.

Το πλάτωμα που δημιουργήθηκε μετά την κατεδάφιση των δύο οικοδομικών τετραγώνων απέναντι από το μεγαλοπρεπές κτήριο της «Καστελλανίας», έθετε τις προϋποθέσεις σχεδιασμού μιας νέας πλατείας στο κέντρο της περιτειχισμένης πόλης. Η δημιουργία της Πλατείας του Πυρός (όπως αργότερα ονομάστηκε), είχε στόχο αφενός την ανάδειξη του μνημείου και αφετέρου την ύπαρξη δημόσιου χώρου μέσα στην ιστορική πόλη, μέσω των οποίων θα διαφαινόταν η επιβολή της ιταλικής κυριαρχίας. Η αντιμετώπιση με τρόπο σκηνογραφικό των υπό διαμόρφωση περιοχών των ιστορικών κέντρων ήταν πολλές φορές συνυφασμένο με την απαίτηση του καθεστώτος να προσδίδει ένα νέο πρόσωπο σε αυτές. Ο σχεδιασμός της πλατείας του Πυρός έγινε με την χρήση κάποιων συγκεκριμένων σταθερών όπως τις στοές στη διαμόρφωση και των τριών πλευρών απέναντι από την «Καστελλανία», την τοποθέτηση μιας κρήνης στο μέσον αυτής καθώς και η θεατρική αντίληψη του χώρου με επίκεντρο το ιπποτικό κτήριο (Τ. II, 13). Τα κτήρια που διαμόρφωσαν τα τρία υπόλοιπα μέτωπα της Πλατείας κτίστηκαν δώροφα, με στοές στο ισόγειο, οι οποίες συνέχιζαν κατά κάποιο τρόπο την αποκαλυφθείσα στοά της «Καστελλανίας». Η δημιουργία ενός δημόσιου χώρου στον πυκνό και δαιδαλώδη ιστό, λειτουργούσε ως μια περιοχή εκτόνωσης των εμπορικών δραστηριοτήτων. (εικ. 80)

Με την εξ' αρχής σχεδίαση των νέων κτηρίων στην Πλατεία του Πυρός, εισάγεται η αρχιτεκτονική του «προστάτη», με τον συνδυασμό στοιχείων και μοτίβων αραβικών, μαυριτανικών με μορφές ενετικού-γοτθικού ρυθμού αλλά και από την τοπική λαϊκή τέχνη, δίνοντας το στίγμα του «πατερναλιστικού» ρόλου της πολιτικής του Lago⁶⁷. Η αποικιακή πολιτική εκφραζόταν αφενός μέσω της ανασύστασης της εικόνας της Λατινικότητας (Latinità), στην οποία αποσκοπούσαν οι επεμβάσεις αποκατάστασης στα ιπποτικά κτήρια και αφετέρου μέσω του τονισμού του αποικιακού οριενταλισμού στον οποίο η αρχιτεκτονική της πλατείας του Πυρός υπαγόταν. (εικ. 81)

Η δεύτερη φάση εργασιών στην Καστελλανία το 1935, χαρακτηρίστηκε από τις εκτεταμένες επεμβάσεις στο εσωτερικό και με τη μετατροπή της σε ένα πιο σύνθετο κτήριο προκειμένου να στεγάσει το ίδρυμα Casa Dante⁶⁸. Λόγω αυξημένων αναγκών της νέας χρήσης, επεκτάθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης παρακείμενων κτηρίων με σκοπό την ενσωμάτωσή τους στο κτήριο της Καστελλανίας (Τ. II, 12). Ο αρχιτέκτονας, προκειμένου να αποκαταστήσει το μνημείο και να το προσαρμόσει στις νέες χρηστικές απαιτήσεις, δεν δίστασε να το επαναφέρει σε μια μορφή που ενδεχομένως να μην υπήρξε ποτέ. (εικ. 82)

Ο συμβολισμός της αναβίωσης του κτηρίου αυτού ήταν η υπενθύμιση των αξιών του πολιτισμού που το δημιούργησε. Παρόλα αυτά, οι μετατροπές που υπέστη ξεπέρασαν τα όρια της απλής προστασίας του κτηρίου.

⁶⁷ Καρανάσος, 2009, σελ. 174

⁶⁸ Επιβεβαίωση και επιστέγασμα της πολιτικής ανάδειξης του ιπποτικού κτηρίου αποτέλεσε η απόφαση της κυβέρνησης, προσωπική επιθυμία του ίδιου του Lago, να παραχωρήσει μέσα στο 1934 το κτήριο της «Καστελλανίας» στο ίδρυμα Dante Alighieri. Το εν λόγω επιμορφωτικό ίδρυμα με τον ξεκάθαρα προπαγανδιστικό χαρακτήρα, έπειτα από την πρώτη εγκατάστασή του στο κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας, το 1929 μεταφέρθηκε στο ήδη αποκατεστημένο κτήριο του Ναυαρχείου, στην κεντρική πλατεία της εβραϊκής συνοικίας την οποία οι ιταλοί είχαν ονομάσει Piazza Principe Umberto. Οι εγκαταστάσεις της Καστελλανίας θα φιλοξενούσαν τα θερινά τμήματα της Dante, πράγμα που ανταποκρινόταν στην επιθυμία του Lago να δημιουργηθεί στη Ρόδο ένα Ανωτάτης Εκπαίδευσης Ίδρυμα. Καρανάσος, 2009, σελ. 175-176

2.γ. ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ

Στα τέλη της δεκαετίας του '20, η περιοχή του Κολλακίου μεταξύ της Πλατείας της Οπλοθήκης, της Οδού των Ιπποτών και της Πλατείας του Νοσοκομείου των Ιπποτών άρχισε να επανακτά τον κεντρικό ρόλο που είχε μέσα στην περιτειχισμένη πόλη κατά την ιπποτοκρατία. Αυτό είχε επιτευχθεί αφενός με την μεγάλη συγκέντρωση επεμβάσεων αποκατάστασης στα ιπποτικά κτήρια της περιοχής, αφετέρου με την ένταξη νέων χρήσεων στα σημαντικότερα από αυτά. Στη θέση αυτή κάποτε διαδραματιζόνταν οι βασικές λειτουργίες των Ιωαννιτών Ιπποτών⁶⁹. Η λογική της παρέμβασης στα κτήρια βασίστηκε αφενός στην πρόθεση αποκατάστασης της αρχικής φυσιογνωμίας-ενότητας της περιοχής ως ενιαίο σύνολο, αφετέρου στη γενικότερη πρακτική αρχαιολογικού χαρακτήρα, όπου η αρχική φάση ενός μνημείου έχει πρωτεύοντα ρόλο.

Η αναβίωση των ιπποτικών κτηρίων με την εγκατάσταση νέων χρήσεων συνέτεινε στο να επανέλθει η περιοχή αυτή στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, όπως και στο να υπογραμμιστεί ξανά ο κομβικός της χαρακτήρας. Ο τουριστικός προσανατολισμός της Ρόδου αναπόφευκτο ήταν να επηρεάσει τόσο τον τρόπο αποκατάστασης των μνημείων, όσο επίσης και τις επιλογές απέναντι στη διευθέτηση του μνημειακού χώρου, κυρίως στα τμήματα που προσέλκυαν περισσότερους επισκέπτες. Η περιοχή του Κολλακίου, μεταξύ του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης και της πλατείας του Μουσείου βρέθηκε στο επίκεντρο των επεμβάσεων τις δεκαετίες '20 και '30. (εικ. 83)

Ο σχεδιασμός της πλατείας του Μουσείου (Τ. II, 17) ανατίθεται μέσα στο 1928 στον Armando Bernabiti⁷⁰, ο οποίος πρότεινε την εναρμόνιση των γύρω κτηρίων στο «αυστηρό» ύφος της κύριας πρόσοψης του παλαιού Νοσοκομείου αλλά διατηρώντας τα σημαντικότερα στοιχεία της Πλατείας που υπενθύμιζαν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του τόπου, εντάσσοντάς την στο γενικότερο μνημειακό σύνολο. Η πρόταση ωστόσο, όφειλε να συνδυάσει την αισθητική βελτίωση του χώρου με την υπογράμμιση του γραφικού του χαρακτήρα, με την ανάδειξη της παράδοσης, που για τους Ιταλούς ισοδυναμούσε με την ανάδειξη του ιπποτικού παρελθόντος της Ρόδου. Ως συστατικά στοιχεία της πλατείας, ως συνόλου, ο Bernabiti διατήρησε τον μιναρέ, το παρτέρι με τον πλάτανο αλλά και το νεότερο πρόσκτισμα στην Παναγιά του Κάστρου, ανακατασκευάζοντας τα με τον τοπικό πορόλιθο.

Επιστέγασμα της πολιτικής απόφασης επαναπροσδιορισμού του χώρου και του ρόλου της Πλατείας του Μουσείου ήταν αναμφίβολα η αποκατάσταση του ιπποτικού κτίσματος απέναντι από το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Αγγλίας, γεγονός που είχε σχέση με την χωρική διάσταση της αποκατάστασης. Τον Bernabiti δεν τον απασχόλησε τόσο η επιστημονική πλευρά της επέμβασης όσο το αισθητικό αποτέλεσμα αυτής. Το ζητούμενο ήταν η ένταξη των καταλοίπων της ιπποτικής κατοικίας στη συνολική εικόνα της πλατείας.

⁶⁹ Μέσα σε μικρή απόσταση βρίσκονταν το πρώτο ιπποτικό Νοσοκομείο, το οποίο αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως Οπλοθήκη, το κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ωβέρνης, η Παναγιά του Κάστρου, ο καθεδρικός ναός των Λατίνων, η οδός των Ιπποτών και τέλος το μεταγενέστερο Νοσοκομείο, το αντιπροσωπευτικότερο κτήριο του τάγματος που εγκαταστάθηκε στη Ρόδο στις αρχές του 14^{ου} αι. Καρανάσος, 2009, σελ. 180

⁷⁰ Ο αρχιτέκτων Armando Bernabiti (1900-1970), έφτασε στη Ρόδο το 1927 ως υπάλληλος του Υπουργείου Δημοσίων Έργων προκειμένου να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο Γραφείο Δημοσίων Έργων των Νησιών του Αιγαίου μέχρι το 1945. Οι πιο σημαντικές αναθέσεις για δημόσια έργα του έγιναν επί Διοικήσεως De Vecchi, περίοδο κατά την οποία η αρχιτεκτονική του, περισσότερο πιστή στον ρασιοναλισμό, ταυτίστηκε πλήρως με την «κάθαρη» που επέβαλλε ο νέος διοικητής της Δωδεκανήσου. Καρανάσος, σελ. 184

Στην ουσία συνέθεσε ένα νέο κτήριο που εντασσόταν στο ιπποτικό περιβάλλον, εμφυτεύοντας σε αυτό μια νέα χρήση, αυτή της Banco di Roma (**Τ. II, 14**). Η επιλογή να τοποθετηθεί ένα υποκατάστημα τράπεζας σε αυτή τη θέση, αφενός επιβεβαίωνε τον κομβικό της χαρακτήρα, αφετέρου σηματοδότησε την αρχή της αναζωογόνησης της περιοχής με χρήσεις που θα συνδέονταν κυρίως με την τουριστική ανάπτυξη της Ρόδου.

Το «άθικτο» του μεσαιωνικού πυρήνα, όπως οι αρχές του Ρυθμιστικού Σχεδίου έθεταν, διαταρασσόταν με ένα μη αναστρέψιμο τρόπο κυρίως διότι εκτός από την αυθεντικότητα του χώρου θιγόταν και ο χαρακτήρας του, όπως είχε παγιωθεί ύστερα και από την Τουρκοκρατία. Μέσα στην πρώτη πενταετία της δεκαετίας του '30 το εσωτερικό της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου υφίσταται τις πρώτες προ-μελετημένες, ενσυνείδητες, εκσυγχρονιστικές πολεοδομικές παρεμβάσεις στον ιστό της, που αναιρούν όσα «υποσχόταν» το Ρυθμιστικό Σχέδιο σχετικά με την προστασία της ιστορικής πόλης.

Εντός του πνεύματος της διαμόρφωσης της πλατείας του Μουσείου, ο Bernabiti προκειμένου να συμπληρώσει το «κενό» στο «σκηνικό» της οδού Ιπποτών, κατασκεύασε ένα εξ ολοκλήρου νέο κτήριο που θα συνδυαζόταν με τα ήδη υπάρχοντα στο χώρο. Το κτήριο που θα στέγαζε την εταιρεία ICARO⁷¹, παρότι νέο, σχεδιάστηκε στο πνεύμα της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής. Το νέο κτήριο αφενός δεν υποχώρησε σημαντικά ως προς τον υπάρχοντα ιστό, αφετέρου διατήρησε την κλίμακα των όγκων και σε γενικές γραμμές την αναλογία πλήρων και κενών της ροδιακής αρχιτεκτονικής της ιπποτοκρατίας. Η εσωτερική αυλή σε επαφή με τον δρόμο, εκτός από τις καθαρά λειτουργικές ανάγκες που ικανοποιούσε, εξασφάλιζε την κλιμάκωση του όγκου του κτηρίου έτσι ώστε αυτό στην ανατολική όψη του να μην φαίνεται σαν μια συμπαγής διώροφη κατασκευή. (**εικ. 84**)

Με το κτήριο της ICARO, εγκαινιάστηκε η σειρά των νέων κτηρίων που ανεγέρθηκαν μέσα σε μια τριετία σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο στο πλαίσιο διευθέτησης του μικρού αλλά τόσο κεντρικού αυτού δρόμου. Με αυτή την προσθήκη η εικόνα της πλατείας του Μουσείου είχε αλλάξει τελείως καθώς παρέμεναν ακόμα ερείπια στο ανατολικό μέτωπο του δρόμου και τα οποία εν τέλει κατεδαφίστηκαν το 1933, διαπλατώνοντας τον δρόμο και δίνοντας την δυνατότητα αποκατάστασης της Παναγιάς του Κάστρου (**Τ. II, 18**). Στο «Ιπποτικό περιβάλλον» έρχεται να προστεθεί άλλο ένα νέο κτίσμα (κτήριο εταιρείας SAITIR⁷²), η μορφή του οποίου δανειζόταν στοιχεία από άλλα κτήρια της μεσαιωνικής πόλης και ολοκλήρωνε την σκηνογραφική λύση για τον συγκεκριμένο χώρο. (**Τ. II, 15-16**)

Παράλληλα με τα όσα συνέβαιναν στον αστικό ιστό του Κολλακίου στη διετία 1934-1935, αλλαγές λάμβαναν χώρα και στις εβραϊκές συνοικίες. Ήδη από το 1932 ο Hermes Balducci⁷³ είχε αναλάβει την μελέτη της αρχιτεκτονικής και των φάσεων κατασκευής μιας γοθτικής εκκλησίας που καλυπτόταν από διάφορα προσκτίσματα, για την οποία υπήρχαν βάσιμες υποψίες πως ήταν ο Καθεδρικός Ναός των καθολικών της Ρόδου κατά τα τελευταία

⁷¹ Πρόκειται για επιχείρηση καλλιτεχνικής βιομηχανίας. Τα αρχικά αντιστοιχούν στην ιταλική ονομασία Industria Ceramiche Artistiche Rodio –Orientali. Rodi.Κατασκευάζει καλλιτεχνικής αξίας είδη κεραμικής, τα οποία μιμούνται την τεχνοτροπία της Λίνδου.Τσιρπανλής 1998, σελ. 191

⁷² Πρόκειται για επιχείρηση καλλιτεχνικής βιομηχανίας. Τα αρχικά αντιστοιχούν στην ιταλική ονομασία Societa Anonima Italiana. Tapeti Industria Rodia. Ιδρύθηκε το 1928 και παράγει χειροποίητα χαλιά όμοια με τα περσικά. Τσιρπανλής 1998, σελ. 191

⁷³ Υπότροφος του Ινστιτούτου F.E.R.T., νεαρός πολιτικός μηχανικός από την Pavia. Η επαρκής μελέτη και τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης του μνημείου της Παναγιάς του Μπούργκου, μας επιτρέπει να γνωρίζουμε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν στις αρχές της δεκαετίας του '30. Καρανάσος 2009, σελ. 198

χρόνια της Ιπποτοκρατίας (Τ. II, 19). Το 1935, κατόπιν κατεδαφίσεων κτισμάτων που κάλυπταν τα ερείπιά της, αποκαλύφθηκαν οι τρεις κόγχες του ιερού και το μεγαλύτερο τμήμα του κύριου κορμού της. Οι εργασίες αποκατάστασης που ακολούθησαν στην Παναγιά του Μπούργκου, είχαν περισσότερο στερεωτικό χαρακτήρα και δεν αλλοίωσαν την μορφή του ερειπίου της εκκλησίας. Πιο συγκεκριμένα, αυτές επικεντρώθηκαν στην συμπλήρωση των τοιχοποιιών των οξυκόρυφων θριαμβικών τόξων των κογχών του ιερού, όπως επίσης και στην μερική αποκατάσταση της μορφής του μικρού παρεκκλησίου, πιθανόν ιεροφυλάκιο, στην ΝΑ γωνία του ναού. Παρόλα αυτά, κατά την αποκατάσταση των κογχών, αλλοιώθηκε αυθαίρετα η αυθεντική μορφή των τριών οξυκόρυφων παραθύρων της κεντρικής κόγχης τα οποία τελικά απέκτησαν ημικυκλική απόληξη. (εικ. 85-87)

Εν τω μεταξύ, στα πλαίσια του τροποποιημένου Ρυθμιστικού Σχεδίου, πρόθεση της Διοίκησης ήταν η δημιουργία μιας νέας οδικής αρτηρίας η οποία, διασχίζοντας την εβραϊκή συνοικία, θα συνέδεε το Λιμάνι της Ακαντιάς με το Εμπορικό Λιμάνι. Η χάραξη της αρτηρίας αυτής (Via Spinola), η οποία εκτός από την Παναγιά του Μπούργκου θα διέσχιζε τον μεσαιωνικό κήπο γνωστό ως «Μεγάλο Κήπο της Πλατείας» (Τ. II, 20), προέβλεπε και τη διάνοιξη δύο νέων πυλών στα τείχη της πόλης. Αυτό αποφεύχθηκε εν μέρει, καθώς ανοίχτηκε τελικά μία μόνο πύλη, η Νέα Πύλη, στα τείχη της θέσης μάχης της «γλώσσας» της Ιταλίας⁷⁴. (εικ. 88)

Ο πυρετός των κατεδαφίσεων στα ιστορικά κέντρα της Μητρόπολης εκείνα τα χρόνια, έχει άμεση σχέση με τις αποφάσεις που λαμβάνονταν για την πόλη της Ρόδου η οποία πλέον αντιμετωπιζόταν ως κτήση. Οι κατεδαφίσεις στην περιοχή της Παναγιάς του Μπούργκου στα πλαίσια της πολεοδομικής παρέμβασης για την διάνοιξη μιας αρτηρίας στον μεσαιωνικό πυρήνα, παρουσιάζει ομοιότητες με τη διάνοιξη της περίφημης «θριαμβευτικής» οδού της Αυτοκρατορίας στη Ρώμη, το 1932 και πιθανώς να σχεδιάστηκε στα πρότυπα (σε παραλληλισμό) αυτής.

Κατά το χρονικό διάστημα, 1923-36, της ιταλικής κατοχής, μπαίνει στην ουσία σε εφαρμογή το σχέδιο κατασκευής της ιταλικής Ρόδου στο Μανδράκι, με άμεση επίπτωση στην περιτειχισμένη πόλη που μέχρι τώρα είχε καταφέρει να διατηρήσει τον χαρακτήρα της.

2.6. ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΠΡΑΣΙΝΟΥ

Η συνέχιση των εργασιών συντήρησης – αποκατάστασης των τειχών και μετά την αποχώρηση του Α. Μαΐνι από την Ρόδο το 1924, έδωσε τη δυνατότητα στο σημαντικό αυτό μνημείο να αποκτήσει μια περισσότερο σαφή εικόνα. Μέσα στο 1927 είχαν ολοκληρωθεί οι καθαρισμοί στην περιοχή της τάφρου με την αποχωμάτωση της ως το αρχικό επίπεδο, από τον Πύργο του Αποστόλου Πέτρου μέχρι και τον όρμο της Ακαντιάς ενώ συνεχίζονταν να γίνονται σε διάφορα τμήματα της οχύρωσης σωστικές επεμβάσεις.

Δύο από τις πιο χαρακτηριστικές πύλες της πόλης, η Πύλη D' Amboise, της χερσαίας οχύρωσης και η Θαλασσινή Πύλη στο Εμπορικό Λιμάνι, είχαν αποκτήσει ξανά την αρχική τους μορφή με την αποκατάσταση των επιστρώσεων τους με τις επάλξεις. Τέλος οι δύο

⁷⁴ Καρανάσος 2009, σελ. 200

Προμαχώνες, έργα των Ιταλών μηχανικών του 16^{ου} αιώνα, του Αγίου Γεωργίου και του Del Carretto (**Τ. II, 21-22**) είχαν αποκατασταθεί και στο εσωτερικό τους καθιστώντας τους προσβάσιμους στο ευρύ κοινό. Σημαντικές εργασίες αποκατάστασης είχαν επίσης γίνει και στους Πύργους των Μύλων και του Αγίου Νικολάου της θαλάσσιας οχύρωσης⁷⁵. (**εικ. 89, Τ. Πα, 1-2**)

Με τις νέες διαμορφώσεις που είχαν γίνει και χάρη στην ιδιοφυή απόφαση του 1920, να κηρυχθεί διατηρητέος ο χώρος του ιπποτικού οχυρωματικού πρανούς (glacis), στον οποίο βρίσκονταν τα οθωμανικά και εβραϊκά νεκροταφεία, δινόταν η ευκαιρία στον επισκέπτη να περιεργαστεί τις οχυρώσεις περιπλανώμενος γύρω από αυτές.

Οι επεμβάσεις αυτής της περιόδου χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια ένταξης χώρων πρασίνου στον πολεοδομικό ιστό της πόλης. Πρόκειται για ένα «οργανικό σχέδιο» (riano organico) το οποίο αποδείχθηκε πως αποτέλεσε τη βάση των χειρισμών της Διοίκησης για τη σύζευξη της νέας πόλης με τον προϋπάρχοντα μεσαιωνικό πυρήνα. Παρόλα αυτά, προκειμένου να μετατραπεί ο περιμετρικός δακτύλιος προστασίας σε ζώνη πρασίνου, σε πολλές περιπτώσεις η Μνημειακή ζώνη καταπατούνταν.

Η διαμόρφωση του «κήπου των Ελαφίων», έπειτα από τη διάνοιξη της Πύλης των Ελαφίων (1924) έγινε καταπατώντας την περιοχή του τομέα μάχης της «Γλώσσας» της Γαλλίας, μεταξύ της Πύλης του Αποστόλου Παύλου και του Πύργου του Αγίου Πέτρου (**Τ. Πα, 3-4**). Η κίνηση αυτή αποσκοπούσε στην δημιουργία μιας ευχάριστης μετάβασης από την περιτειχισμένη πόλη στη νέα, ενώ ακολούθησε και μια σειρά διαμορφώσεων νέων κήπων σε διάφορα μέρη της πόλης⁷⁶. (**εικ. 90-92**)

Το πρόγραμμα αυτό είχε σχέση με την γενικότερη αντίληψη που είχαν οι Ιταλοί για την παρουσία των ζωνών πρασίνου μέσα στις πόλεις και γύρω από αυτές. Η αέναη διαπλοκή φυσικού και αρχιτεκτονικού τοπίου αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Εκτός του ότι το πράσινο, ήταν απαραίτητο στοιχείο για την αισθητική του χώρου, λειτουργούσε και σαν ρυθμιστής των παραμέτρων των συνθηκών διαβίωσης σε μια πόλη, γεγονός που αποδείκνυε και ταυτόχρονα ενδυνάμωνε τον ρόλο του εκπολιτιστή του τόπου στο πλαίσιο της αποικιακής πρακτικής.

Μέσα στα πλαίσια του σχεδίου της μετατροπής της Ρόδου σε μια κηπούπολη, έγιναν πολλές επεμβάσεις στο χώρο γύρω από τις οχυρώσεις (στρατώνας Regina, ίδρυση Σταδίου Arena del Sole κ.α.) που καταλάμβαναν ένα μεγάλο τμήμα της «μνημειακής ζώνης» με αποτέλεσμα να χαθεί ο χαρακτήρας που είχε εξαιτίας των νεκροταφείων. Στα επόμενα χρόνια, μετά και την αποχώρηση του Mario Lago, ο χώρος του άλλοτε οχυρωματικού πρανούς, είχε ολόκληρος μετατραπεί σε μια πράσινη ζώνη περιπάτων και αναψυχής με πυκνή δεντροφύτευση που σε τίποτα δεν θύμιζε την περίοδο της ύπαρξης των οθωμανικών νεκροταφείων. Παρόλα αυτά η αξιοποίηση του χώρου αυτού, με κατάφυτα πάρκα και κήπους, έδωσε τη δυνατότητα να γίνει αντιληπτή η χωρική διάσταση των οχυρώσεων καθώς επίσης και οι σχέσεις της περιτειχισμένης πόλης με τη νέα «ιταλική» Ρόδο.

Εντός του προγράμματος της ένταξης του πρασίνου στην πόλη της Ρόδου, συμπεριλήφθηκαν και όλα τα μνημεία της αρχαίας πόλης, τα οποία είχαν μια ιδιαίτερη σχέση

⁷⁵ Καρανάσος 2009, σελ. 218

⁷⁶ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της διαμόρφωσης της ελλειψοειδούς πλατείας με φοίνικες. Piazza delle Cento Palme, ένα τυπικό δείγμα αποικιακής πολεοδομίας, που θυμίζει αρκετά παραδείγματα πολεοδομίας σε περιοχές της βορείου Αφρικής υπό Γαλλική Διοίκηση. Καρανάσος 2009, σελ. 225

με το φυσικό τοπίο, καθώς θεωρήθηκε πως θα έπρεπε να προστατευθεί αυτή η ιδιαίτερη φυσιογνωμία των ροδιακών αρχαιολογικών τόπων. Αυτή η απόφαση οδήγησε στη δημιουργία δύο ακόμα μνημειακών ζωνών στην ευρύτερη περιοχή της πόλης στα οποία λειτούργησαν Αρχαιολογικά Πάρκα, στο Λόφο του Αγίου Στεφάνου και στη Νεκρόπολη της Ακαντιάς. Σε αυτή την κίνηση, διαφαίνεται μια άλλη διάσταση της πολιτικής της ιταλικής διοίκησης ως προς τον σχεδιασμό του χώρου γύρω από την περιτειχισμένη πόλη: η προστασία του φυσικού τοπίου είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη αρχαιολογικών χώρων σε ένα ευρύτερο πολεοδομικό συγκρότημα, καθώς προστατεύεται το άμεσο περιβάλλον των αρχαιοτήτων και της γραφικότητας του «τόπου». Πρόκειται για μια πολιτική που εφαρμόζεται στην Μητρόπολη και μεταφέρεται αυτούσια στην κτήση. Πιο συγκεκριμένα, στη Ρώμη έχει δημιουργηθεί ήδη το Αρχαιολογικό Αστικό Πάρκο (Passeggiata Archeologica) με την ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων ώστε να αποτελούν μία ολοκληρωμένη ενότητα στον ιστό της πόλης και την ανάδειξή τους με τη χρήση πρασίνου και τη δημιουργία κενού⁷⁷.

Αντίθετα από τις περιπτώσεις ανάδειξης των αρχαιολογικών τόπων, οι επεμβάσεις διαχείρισης των οχυρώσεων δεν παρέμειναν απλά στην ένταξη πρασίνου σε αυτές, αλλά αποτέλεσαν μέρος ενός ευρύτερου πολεοδομικού σχεδιασμού με δυσχερείς επιπτώσεις. Από το 1932 και ύστερα, αρχίζουν οι σαρωτικές και διαμελιστικές επεμβάσεις στα τείχη της πόλης. Η διάνοιξη της οδού που ένωνε την Ακαντιά με τον μόλο των Μύλων είχε ως συνέπεια να προκαλέσει την πρώτη σημαντική τομή στα τείχη της πόλης. Η διάνοιξη μετά από τρία χρόνια της Νέας Πύλης (Porta Nuova) προκειμένου να περάσει οδός που θα συντόμευε την επικοινωνία με το Εμπορικό Λιμάνι, επέφερε την δεύτερη σημαντική τομή στις οχυρώσεις του τομέα της «Γλώσσας» της Ιταλίας (**T. III, 19**). Εκτός από διάνοιξη του τείχους για την εν λόγω πύλη, η τομή στο μέσον του νότιου τμήματος του προχώματος, ολοκλήρωσε την δραστική αλλοίωση της εικόνας των οχυρώσεων σε αυτό το σημείο. (**εικ. 93-94**)

Μέσα στο ίδιο έτος (1935) ένα άλλο τμήμα του περιβάλλοντα χώρου της θαλάσσιας οχύρωσης υφίσταται αλλοιώσεις. Αυτή τη φορά ο τομέας της «Γλώσσας» της Καστίλλης και πιο συγκεκριμένα ο χώρος μπροστά στη Θαλασσινή Πύλη (**T. III, 18**). Στην ουσία οι επεμβάσεις στο σημείο αυτό σηματοδοτούσαν την δεύτερη πράξη επέκτασης της περιφερειακής οδού. Έτσι η Θαλασσινή πύλη απελευθερώνεται από τα κτίσματα που έκρυβαν την θέασή της από το λιμάνι. Σε αυτή τη φάση κατεδαφίσθηκαν τα οικοδομικά τετράγωνα μπροστά από την Πύλη, όπως επίσης και τα κτίσματα εκατέρωθεν αυτής, απελευθερώνοντας έτσι και το τμήμα αυτό των οχυρώσεων που έμενε κρυμμένο⁷⁸. (**εικ. 95-96**)

Το διάταγμα του 1920 περί της προστασίας της τειχισμένης πόλης δεν κατάφερε να αποκρούσει την προσπάθεια διατάραξης του χαρακτήρα του συνόλου της ιπποτικής Ρόδου. Μέσα σε δεκαπέντε χρόνια οι εμφανείς αλλαγές στο μέτωπο της νέας πόλης γίνονται ορατές και σε συγκεκριμένα σημεία του παραδοσιακού πυρήνα, τόσο μέσα στο Κολλάκιο, όσο και εκτός αυτού. Η πολιτική της ένταξης πρασίνου και η δημιουργία των Αρχαιολογικών Πάρκων που περιγράφηκε, εντάσσεται στην γενικότερη πολιτική που εφαρμόζεται στη

⁷⁷ Βλ. κεφάλαιο Δ.

⁷⁸ Καρανάσος 2009, σελ. 236

Μητρόπολη (Ρώμη), όπου αυτή την περίοδο πραγματοποιούνται αντίστοιχα έργα αξιοποίησης και ανάδειξης των αρχαιολογικών τόπων με την συμβολή του πρασίνου.

2.ε. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ

Μέχρι την Οθωμανική περίοδο η αρχική μαζική κατοίκηση γινόταν εντός της τειχισμένης πόλης. Έκτοτε, οι Έλληνες κάτοικοι εκδιώχθηκαν από αυτήν και ίδρυσαν οκτώ νέους οικιστικούς πυρήνες, τα λεγόμενα «μαράσια»⁷⁹. Οι πυρήνες αυτοί περιέβαλλαν την τειχισμένη πόλη και διατάσσονταν κυρίως γραμμικά, κατά μήκος του πρωτεύοντα άξονα, που οδηγούσε σε μια από τις πύλες της. Ο κάθε άξονας είχε ως σημείο αναφοράς μια εκκλησία και η επιλογή της θέσης τους είναι πιθανό να συμπίπτει με τους μικρούς οικιστικούς πυρήνες, οι οποίοι είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων⁸⁰. Με την πάροδο των ετών οι πυρήνες αυτοί αναπτύσσονταν διαρκώς ενώ κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αι. παρατηρήθηκε ιδιαίτερη ανάπτυξη με τα χαρακτηριστικά «λαϊκά σπίτια». Την ίδια περίοδο, σε διάφορες περιοχές εκτός της τειχισμένης πόλης, κτιζόνταν εξοχικές κατοικίες Οθωμανών αξιωματούχων αλλά και αρχοντικά σπίτια πλουσίων Ροδιτών καθώς και κτήρια εκπαίδευσης, ενώ το κτήριο της οθωμανικής Διοίκησης (Konak) βρισκόταν στην παραλιακή περιοχή του Μανδρακίου.

Παράλληλα με τα όσα σχεδιάζονταν εντός της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου, ο Mario Lago «έκτιζε» την νέα, «ιταλική», πόλη της Ρόδου στην περιοχή όπου ήδη υπήρχαν κάποια κτήρια από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η πρόταση του νέου σχεδιασμού της πόλης εκπονήθηκε από τεχνικούς της Διεύθυνσης δημοσίων έργων και έγινε με καθαρά επιχειρηματικά και κερδοσκοπικά κριτήρια ακολουθώντας το παράδειγμα των πόλεων της Μητρόπολης Ιταλίας και ίσως λιγότερο εκείνο των πόλεων των άλλων ιταλικών κτήσεων. Σύμφωνα με το Ρυθμιστικό σχέδιο του Di Fausto, το νέο διοικητικό κέντρο αποφασίστηκε να σχεδιαστεί βόρεια της παλαιάς πόλης με βασικό άξονα ανάπτυξής της το μέτωπο προς το Λιμάνι του Μανδρακίου. Στην επιλογή του αυτή, ο νέος Διοικητής της Δωδεκανήσου, πιθανότατα να μιμήθηκε τον τότε Διοικητή της Τριπολίτιδας Giuseppe Volpi, ο οποίος με την εγκατάστασή του στη Λιβύη, έθεσε μεταξύ των προτεραιοτήτων του την αναμόρφωση, με μια αλληλουχία μνημειωδών αρχιτεκτονημάτων, του μετώπου της πόλης προς τη θάλασσα⁸¹.

Έχοντας υπόψιν αυτή την κίνηση, ο Lago, θέλησε να δημιουργήσει πλάι στην πόλη των Ιωαννιτών Ιπποτών, την Ρόδο της ιταλικής κυριαρχίας με απώτερο στόχο την σκόπιμη αντιπαράθεση των δύο πιο «ένδοξων» εποχών, που σύμφωνα με τους ιταλούς, ο τόπος αυτός είχε γνωρίσει. Ο οικοδομικός οργανισμός των ετών εκείνων αναμφίβολα συνδεόταν με την

⁷⁹ Baros ή Marash (τουρκ.) = νέα συνοικία. Η κατάληψη της Ρόδου από τους Οθωμανούς, επέφερε αλλαγή στην οργανωμένη πολεοδομική δομή, της τειχισμένης πόλης. Η διαμόρφωση των νέων συνθηκών της ζωής επέβαλλε την απομάκρυνση των Ελλήνων από το «Κάστρο». Οι νέοι οικιστικοί πυρήνες που δημιουργήθηκαν έξω από τα τείχη για να καλύψουν τις οικιστικές ανάγκες του πληθυσμού ονομάστηκαν «μαράσια». Ρόδος 2005, σελ. 41

⁸⁰ Ρόδος 2005, σελ. 25

⁸¹ Καρανάσος 2009, σελ. 202

«πολιτική του λίθου» που ο Lago άρχισε να εφαρμόζει σχεδόν συγχρόνως με την ανάληψη των καθηκόντων του. Η ανέγερση μνημειακών κατασκευών θα εξασφάλιζε την μαρτυρία της ιταλικής παρουσίας σε βάθος πολλών ετών.

Τα νέα κτήρια που ανεγέρθηκαν, αλλά και ο σχεδιασμός κάποιων από τα ήδη υπάρχοντα της οθωμανικής Διοίκησης αναμφίβολα έδωσαν την ευκαιρία να γίνει χρήση του λεξιλογίου της ιταλικής αρχιτεκτονικής δημιουργίας, η οποία στη Δωδεκάνησο εκφράστηκε ποικιλοτρόπως, από την άλλη όμως αποτέλεσαν τα απαραίτητα στοιχεία για την οργάνωση του χώρου του κέντρου της νέας Ρόδου.

Εκτός του παραδοσιακού πυρήνα (της παλαιάς πόλης), κατά μήκος της δυτικής ακτής, συγκεντρώνονται όλες οι δημόσιες υπηρεσίες (διοικητικές, στρατιωτικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές), εξασφαλίζοντας τον απαραίτητο χώρο για τις δημόσιες συγκεντρώσεις. Κορμός αυτού του χώρου ήταν η Πλατεία κατά μήκος του λιμανιού, η Via del Mandraki, (**T. Πα, 5**) όπως την είχε ονομάσει η πρώτη Ιταλική Διοίκηση, ένας χώρος περιπάτου όπως είχε προκύψει από την διαπλάτυνση της προκουμαίας των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας. Η νέα, φασιστική Διοίκηση, δίνοντας νέο όνομα στον χώρο αυτό, σχεδόν συγχρόνως με την έναρξη της διαμόρφωσής του, έβαζε τα θεμέλια της μορφής που αυτός θα αποκτούσε. Το τμήμα της Πλατείας μέχρι το ύψος του κτίσματος της πρώτης έδρας του διοικητηρίου, το υφιστάμενο από την Τουρκοκρατία Konak, ονομάστηκε Foro Italico (**T. Πα, 6**), ενώ η συνέχειά της Foro Littorio (**T. Πα, 7**), δύο συμβολικές ονομασίες που σκόπιμα παρέπεμπαν στα χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁸².

Σε κεντρική θέση του Foro Italico τοποθετείται το μέγαρο του Φασισμού (**T. Πα, 10**) εκεί χωροθετήθηκαν και τα πρώτα διοικητικά κτήρια του νησιού, με μια προσπάθεια ένταξης τους στην τοπική αρχιτεκτονική παράδοση. Παρόλα αυτά κάθε κτήριο, επιβάλλεται με τον όγκο του και με την ποικιλότροπη αρχιτεκτονική του. Από την άκρη του διοικητικού αυτού κέντρου ξεκινά η τουριστική ζωή της νέας πόλης.

Στην ουσία, αυτή η πλατεία ήταν ένας φαρδύς δρόμος κατά μήκος της μίας παρειάς του οποίου συγκεντρώθηκαν τα περισσότερα δημόσια κτήρια της πόλης. Η άλλη παρειά, κατά μήκος της προβλήτας του Μανδρακίου έμεινε ελεύθερη και σε αυτήν διαμορφώθηκε ένας φαρδύς πεζόδρομος με παρτέρια. (**εικ. 97**)

Στα ήδη υπάρχοντα κτήρια, όπου ήταν επιτρεπτό γινόταν αποκατάσταση με τη μορφή της ανακατασκευής. Ο αρχιτέκτονας σχεδιάζοντας τα κτήρια του νέου διοικητικού κέντρου της πόλης, δεν θα μείνει αδιάφορος στην πληθώρα των ιστορικών αναφορών στο αστικό της τοπίο. Η χρήση μορφολογικών δανείων από τη δυτική και ανατολική αρχιτεκτονική παράδοση του νησιού ενισχύει την προσπάθεια ένταξης των δημοσίων κτηρίων της Ιταλοκρατίας στην εικόνα της πόλης που είχαν διαμορφώσει οι διάφορες ιστορικές περίοδοι. Έτσι, τα κτήρια είναι σχεδιασμένα με την αρχιτεκτονική του «προστάτη», μιας αρχιτεκτονικής η οποία ουσιαστικά παραμένει αρχιτεκτονική του «κατακτητή» εφόσον στην ουσία δεν ενσωματώνει στοιχεία της τοπικής παράδοσης των νησιών, αλλά αντλεί την έμπνευση της αποκλειστικά από τη δική της κληρονομιά. Παρόλα αυτά ο Di Fausto για ορισμένα κτήρια θα ανατρέξει, πέρα από την ιταλική αρχιτεκτονική, στην ισλαμική παραδοσιακή αρχιτεκτονική και διακόσμηση καθώς και στα οθωμανικά μνημεία της πόλης και των γειτονικών ακτών.

---

⁸² Καρανάσος 2009, σελ. 203

Όσον αφορά τα προϋφιστάμενα κτήρια, παρακάτω θα δούμε μία σειρά μετατροπών στο κέλυφος και αλλαγών χρήσεων, προκειμένου να ενταχθούν σε αυτά νέες λειτουργίες, απαραίτητες στο ιταλικό καθεστώς αλλά και σε κάθε σύγχρονη πόλη. Ένα από αυτά ήταν η πρώην τουρκική λέσχη «Ένωση και πρόοδος» η οποία χρησιμοποιήθηκε ως στρατιωτική λέσχη των Ιταλών αξιωματούχων ως το 1924, όταν μετατράπηκε σε «έδρα της λέσχης των Ιταλών κατοίκων της Ρόδου». Ο Di Fausto διατήρησε τους όγκους του ισογείου προσθέτοντας στεγασμένη στοά από οξυκόρυφες αψίδες στην ανατολική πρόσοψη προς το Foro Italico. Διατήρησε ακόμα τον κυλινδρικό πύργο με νέα επίστεψη ενώ μετέτρεψε τα νεοκλασικά στοιχεία της όψης σε ανοίγματα με ανατολίτικες μορφές. **(Τ. Πα, 12)**

Το 1923 ο Lago, ανέθεσε στον Di Fausto το έργο της μετατροπής ενός προϋπάρχοντος κτηρίου, με χρήση σχολείου, σε δικαστικό μέγαρο. Στην βόρεια πλευρά του τριγωνικού αυτού οικοπέδου, κατασκευάστηκε το 1926 η “Ca’ San Giorgio”, ως έδρα διοίκησης των Θερμών της Καλλιθέας ενώ στη νότια, προστέθηκε το 1930 μια νέα αίθουσα Δικαστηρίου, από τον Rodolfo Petracco⁸³. Την τρίτη γωνία του τριγώνου στα νοτιοδυτικά, κατέλαβε το κτήριο της «Βιβλιοθήκης των λουλουδιών», αρχικά κατασκευασμένο από τον Di Fausto το 1926, ενώ μετατράπηκε σε βιβλιοθήκη το 1931 από τον Petracco **(Τ. Πα, 9-13)**. Στην φάση αυτή, η όψη του κτηρίου χαρακτηρίζεται από μία λίθινη πύλη εισόδου, που ανοίγεται σε όλο το ύψος του και επίστεψη από συνεχές στηθαίο με λατινικές επιγραφές, κατά τα Ρωμαϊκά πρότυπα⁸⁴. **(εικ. 98)**

Μέχρι το 1925 η έδρα του Κυβερνείου, φιλοξενούνταν στο κτήριο της Τουρκικής Νομαρχίας (Konak), οπότε και εκπονήθηκαν τα σχέδια για το νέο κτήριο της Ιταλικής Διοίκησης. Όταν κτίστηκε το μέγαρο του Κυβερνείου ο Lago, αποφάσισε να στεγάσει στο κτήριο την έδρα του Ταχυδρομείου και της Διεύθυνσης Δημοσίων Έργων **(Τ. Πα, 8)**. Το κτήριο που προϋπήρχε από το 1912 και που η ανακαίνισή του ολοκληρώθηκε το 1928, αποτελεί παράδειγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής, με στοιχεία από την Ιταλική Αναγέννηση όπως φαίνεται και από τις αετωματικές κορνίζες των ανοιγμάτων του ισογείου, τις επιτοίχιες παραστάδες που φτάνουν με κιονόκρανα ως το στηθαίο του δώματος και τις ασπίδες με ανάγλυφα πάνω από τα ανοίγματα του ορόφου. **(εικ. 99)**

Το Νομαρχιακό Μέγαρο της Ιταλικής Διοίκησης (Κυβερνείο) που κατασκευάστηκε στο Foro Littorio, φιλοξενεί στοά που περιτρέχει το ισόγειο ενώ ο υπόλοιπος χώρος καλύπτεται από διάδρομο με χώρους γραφείων **(Τ. Πα, 14)**. Υπάρχουν δύο κλίμακες ανόδου στον όροφο, μία εσωτερική στη βόρεια πλευρά του κτηρίου και μία υπαίθρια στην νότια πλευρά, από την οποία επιτυγχάνεται άμεση πρόσβαση στον κεντρικό τετράγωνο χώρο του ορόφου που περιλαμβάνει το γραφείο του Κυβερνήτη και την αίθουσα τελετών. Το κτήριο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής. Στην ανατολική του πλευρά η στοά καλύπτεται από καμάρες που παραπέμπουν σε μορφές του βενετικού γοθτικού στυλ. Στη βόρεια και δυτική του πλευρά υπάρχουν σαφείς αναφορές στην ιπποτική αρχιτεκτονική, με οξυκόρυφες αψίδες κατά το γοθτικό πρότυπο στην στοά του ισογείου και με δίλοβα και τρίλοβα ανοίγματα στον όροφο. Η μορφολογία αυτή, χαρακτηριστική της δημιουργίας μιας

⁸³ Γεννήθηκε στην Τεργέστη το 1889 και φοίτησε κοντά στον Lodovico Braidotti. Εργάστηκε στα νησιά της Ρόδου και της Κω (όπου κατάρτισε το ρυθμιστικό σχέδιο για την ανοικοδόμηση της πόλης μετά το σεισμό του 1933) ενώ συνεργάστηκε με τον Di Fausto και τον Bernabiti για τον σχεδιασμό των κτηρίων της νέας πόλης της Ρόδου. Διαδικτυακή έρευνα

⁸⁴ Ρόδος 2005, σελ. 196-300

αισθητικής συνέχειας με την ιστορική αρχιτεκτονική των ιπποτών, απέτρεψε οποιεσδήποτε μετατροπές από την μετέπειτα κυβέρνηση De Vecchi. **(εικ. 100)**

Η μελέτη της λέσχης του Φασισμού έγινε από τον Di Fausto το 1925 και ολοκληρώθηκε από τον Petracco το 1927. Πρόκειται για τριώροφο κτίσμα σε άμεση γειτνίαση με το κτήριο του Ταχυδρομείου, με στοά από καμάρες στο ισόγειο, μνημειακή όψη με μεγάλα ορθογώνια ανοίγματα και αετωματικές απολήξεις στο στηθαίο του δώματος. **(εικ. 101)**

Η τράπεζα της Ιταλίας στεγαζόταν ως το 1926 στο ισόγειο του Κυβερνείου. Το 1927, ανατέθηκε στον Di Fausto η μελέτη για το νέο κτήριο, στο Foro Italico, το οποίο χτίστηκε το 1930 **(Τ. Πα, 11)**. Το κτήριο χαρακτηρίζεται από εκλεκτικιστικής μορφής αρχιτεκτονικής, με συμμετρικά διατεταγμένα ανοίγματα ισόγειου και ορόφου με διακοσμητικές κορνίζες από τεχνητό λίθο (*finta pietra*), διώροφο προεξέχοντα όγκο που περιλαμβάνει τις τρεις καμάρες εισόδου και συνεχές γείσο.

Παράλληλα με την διαμόρφωση του διοικητικού μετώπου, το 1924, κατασκευάστηκε και το εμπορικό κέντρο, η Νέα Αγορά⁸⁵, με εμπορικά καταστήματα, στο νότιο άκρο του Ιταλικού Φόρου **(Τ. Πα, 16)**. Στο βόρειο άκρο της πόλης δημιουργήθηκε μια τουριστική ζώνη, με την χωροθέτηση του ξενοδοχείου των Ρόδων, του Ενυδρείου και ξενοδοχείων με πλήρως εξοπλισμένες παραλίες. **(εικ. 102)**

Στις πόλεις που σχεδιάστηκαν επί φασισμού στην Ιταλία, το κτήριο της εκκλησίας κατείχε τις πιο πολλές φορές σημαντική θέση. Έτσι και εδώ, ήταν απαραίτητη η ανέγερση ενός Καθεδρικού Ναού σε εξέχον σημείο. Η ενδυνάμωση της Καθολικής Εκκλησίας σε συνδυασμό με την απομόνωση της ορθόδοξης Μητρόπολης Ρόδου, ήταν ένας από τους στόχους της πολιτικής του Λαγο. Η επιλογή της θέσης της στο κέντρο του μετώπου της νέας πόλης προς τη θάλασσα, και δίπλα από το πρώην Διοικητήριο **(Τ. Πα, 15)**, στόχο είχε την ανάδειξη της σπουδαιότητας ενός τέτοιου κτηρίου⁸⁶. **(εικ. 103)**

Όντας από τα πρώτα κτήρια που κατασκευάστηκαν στην περιοχή αυτή, από τους Ιταλούς, δεν ήταν δυνατό να μην έχει έντονα φορτισμένο το συμβολικό της περιεχόμενο. Έτσι, επιλέχθηκε η ανακατασκευή της ιπποτικής εκκλησίας όχι όμως στην περιτειχισμένη πόλη, αλλά στο κέντρο της υπό διαμόρφωσης, νέας πόλης. Η νέα εκκλησία, καθ' εικόνα και ομοίωση της παλιάς, θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για μια νέα Ρόδο με σαφείς παραπομπές στο ιπποτικό της παρελθόν, αφού η ανέγερσή της θα *«επιβεβαίωνε την ιδεατή συνέχεια της νέα εποχής που ξεκινούσε για το νησί αυτό με την ιστορική εποχή των ιπποτών, πλούσια σε ιταλικές δόξες...»*⁸⁷. Η ανακατασκευή του «πιστού» αντιγράφου ενός από τα σημαντικότερα ιπποτικά μνημεία, δεν επιλέχθηκε τυχαία, καθώς αυτή η μορφή εμφάνιζε τη μεγαλύτερη επιρροή από την ιταλική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Οι εργασίες για την ανέγερση της εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη ξεκίνησαν στις 24 Ιουνίου 1924, και ολοκληρώθηκαν ένα χρόνο μετά. Ο Ναός στο Μανδράκι, κτίσθηκε βάσει των περιγραφών και των απεικονίσεων των περιηγητών του περασμένου αιώνα, κυρίως εκείνες του Rottiers.

Ανατολικά από την εκκλησία, στην πλευρά της θάλασσας, κατασκευάστηκε μια στοά και ένα κωδωνοστάσιο, πιθανότατα ως ανάμνηση των στοιχείων εκείνων που πλαισιώναν τον πρώτο Ναό του Αγίου Ιωάννη. Η στοά που περικλείει μια τριγωνικού σχήματος κλειστή αυλή (*chiostro*) δεν αντέγραφε στην μορφή την ιπποτική Loggia, ωστόσο, κάτω από κάθε μια από

⁸⁵ Κολώνας, 2002

⁸⁶ Καρανάσος 2009, σελ. 205

⁸⁷ Καρανάσος 2009, σελ. 207

τις δέκα ανίδες της τοξοστοιχίας της, τοποθετήθηκε από μια αρχαία σαρκοφάγος εις μνήμην των Μεγάλων Μαγίστρων που έζησαν στη Ρόδο. Η αλληγορική συμπεριφορά των Ιταλών με την ανακατασκευή του Ναού του Αγ. Ιωάννη του Κολλλάκιου στο Μανδράκι, επεκτείνεται και στον περιβάλλοντα χώρο του, όπου κατασκευάστηκε μια κρήνη, αντίγραφο της Fontana grande του Viterbo της κεντρικής Ιταλίας. **(εικ. 104)**

Στα μέσα του 1926 το σύνολο του νέου Ναού είχε ολοκληρωθεί, με την υποτιθέμενη μεσαιωνική κρήνη και τις μετέπειτα τοποθετημένες σαρκοφάγους στην κύρια πρόσοψη του Ναού, δίπλα στην κεντρική είσοδό του, να δίνουν το σαφές στίγμα της παρέμβασης στο χώρο⁸⁸. Μαζί με την ανάθεση της κατασκευής της εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη ο Di Fausto ανέλαβε και την κατασκευή ενός κτηρίου για τις ανάγκες της εκκλησίας στη βόρεια πλευρά της, ανάμεσα σε αυτή και το μέγαρο του Κυβερνείου. Το κτήριο έγινε το 1924-1925, με προσθήκη το 1933 από τον Petracco⁸⁹. Η όψη του κτηρίου προς την λεωφόρο του Foro Italico χρησιμοποιεί στοιχεία γοθτικής αρχιτεκτονικής με δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα στον όροφο, σε άμεση μορφολογική σχέση με την αντίστοιχη όψη του Κυβερνείου ενώ στην ανατολική όψη το κτήριο φέρει μεγάλα διαδοχικά ανοίγματα με καμάρες, σύμφωνα με την μορφολογία της ανατολικής στοάς του Κυβερνείου που περιγράφηκε παραπάνω. **(εικ. 105)**

Η νέα Ρόδος του Mario Lago είχε αρχίσει να παίρνει «σάρκα και οστά» και η αντιπαράθεση ιπποτικής και ιταλικής πόλης άρχισε να γίνεται πια ορατή. Με μια διάθεση εξωραϊσμού και ήπιας προσαρμογής του νέου προς το υφιστάμενο, με πρόδηλα τα σημάδια της γραφικότητας διαμορφώθηκε αυτό το σκηνικό το οποίο χαρακτηρίστηκε από μια ποικιλία στην αρχιτεκτονική του έκφραση. Μια αρχιτεκτονική έκφραση η οποία όμως είχε τελικά συνειδητά και σαφή σημεία αναφοράς στο παρελθόν.

Εκτός από τις μεγάλοπνοες πολεοδομικές και κτηριακές παρεμβάσεις στην μεσαιωνική αλλά και την νέα πόλη, το 1923 ξεκινάει και η κατασκευή αξιόλογων βιομηχανικών κτηρίων, στην περιοχή της Ακαντιάς. Μέχρι τότε, δεν υπήρχαν σημαντικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις και οι λιγοστές βιοτεχνίες που υπήρχαν κάλυπταν τις τοπικές ανάγκες. Η ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα ήταν επίσης σημαντική για την επικράτηση του ιταλικού στοιχείου στην οικονομική ζωή των νησιών. Ήδη από το 1921 είχε ιδρυθεί η Ηλεκτρική Εταιρεία S.I.E.R. εντός της μεσαιωνικής πόλης για την παροχή φωτισμού στους δρόμους και τα κτήρια που είχαν αποκατασταθεί. Η αμγώς βιομηχανική ζώνη οριοθετήθηκε με το ρυθμιστικό σχέδιο του 1926, στην περιοχή Κόβα, και εκτείνεται από το λιμάνι της Ακαντιάς μέχρι την περιοχή Ζέφυρος. Τα πρώτα βιομηχανικά κτήρια, ανεγέρθηκαν σε αυτή την περιοχή ενώ αργότερα έκαναν την εμφάνισή τους και άλλα τόσο στην νέα πόλη όσο και σε ολόκληρο το νησί.

Σε μορφολογικό επίπεδο, τα πρώτα βιομηχανικά κτήρια απηχούν τις επιρροές του Εκλεκτικισμού, που ήταν το κυρίαρχο ρεύμα στην αρχιτεκτονική της εποχής. Συνδυάζονται χαρακτηριστικά της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής, της αρχιτεκτονικής της βόρειας Ιταλίας και της ανατολικής Μεσογείου με αραβουργικά θέματα. Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι το κτήριο της S.I.E.R.⁹⁰ εντός της μεσαιωνικής πόλης.

Κυρίαρχο αρχιτεκτονικό ρεύμα της δεύτερης περιόδου ήταν το «Διεθνές Στυλ» ή μοντέρνα αρχιτεκτονική. Πρόκειται για κτήρια που κατασκευάστηκαν από το 1924 έως τα

⁸⁸ Καρανάσος 2009, σελ. 212

⁸⁹ Ρόδος 2005, σελ. 200

⁹⁰ T.E.E., 2009, σελ. 30

τέλη της δεκαετίας του 1930 και παρουσιάζουν ποικιλία όσον αφορά στην ογκοπλασία. Στη μορφή τους είναι έκδηλη η αποστροφή προς το μορφολογικό ιστορισμό, ενώ διατηρείται η αρμονία των αναλογιών. Χαρακτηρίζονται από λειτουργικότητα και σαφήνεια στην οργάνωση της κάτοψης, ασυμμετρία στις όψεις και εξαιρετική γλυπτική ευαισθησία στη σύνθεση των καμπύλων γωνιακών όγκων. Σε αυτή την περίοδο ανήκει το συγκρότημα των Δημοτικών Σφαγείων «Mattattoio» (**Τ. Πα, 17**), κατασκευασμένο το 1925 σε σχέδια του Florestano di Fausto και οι οινολογικές εγκαταστάσεις της Αγροτικής Βιομηχανικής Εταιρείας Ρόδου C.A.I.R. (1928) και τα δύο στην περιοχή του Κόβα. Εκτός της βιομηχανικής ζώνης, αλλά στα όρια της πόλης που συνεχώς επεκτεινόταν, το 1927 δημιουργήθηκε η καπνοβιομηχανία T.E.M.I. στη συνοικία του Αγ. Ιωάννου. (**εικ. 106**)

Η τελευταία περίοδος της Ιταλικής Κυριαρχίας στα Δωδεκάνησα ξεκινά το 1936 και ολοκληρώνεται το 1946, με σαφή την προσπάθεια επιβολής της φασιστικής ιδεολογίας μέσω της Ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής. Η μορφολογία των κτηρίων χαρακτηρίζεται από εξαιρετική λιτότητα και γεωμετρικότητα και με διάκοσμο που παραπέμπει στην ιδεολογία και στα σύμβολα του φασισμού δημιουργώντας το αίσθημα του απρόσιτου και του επιβλητικού. Πρόκειται για επιμήκη κτήρια με ορθολογική οργάνωση και αυστηρή πειθαρχία των όψεων, όπου η επαναλαμβανόμενη διάταξη των ανοιγμάτων ανταποκρίνεται στον εσωτερικό καταμερισμό των λειτουργικών ενοτήτων. Το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα Ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής της Ιταλικής περιόδου, είναι το συγκρότημα αλευροβιομηχανίας S.A.M.I.C.A. που ιδρύθηκε το 1938 που χαρακτηρίζεται από λιτότητα και καθαρές γεωμετρικές φόρμες (**Τ. ΙΙΙ, 20**).

Πλήθος άλλων βιομηχανιών που ιδρύθηκαν επί ιταλικής κυριαρχίας βρίσκονται σε όλη την έκταση του νησιού παράγοντας ένα μεγάλο εύρος προϊόντων ώστε το 1946 να απαντώνται οι τρεις μορφές του δευτερογενούς τομέα (βιοτεχνική, βιομηχανική και οικοτεχνική).

3. Τρίτη περίοδος Ιταλικής Κατοχής (1936-1947)

Η χρονική αυτή περίοδος είναι η τελευταία της Ιταλοκρατίας στη Δωδεκάνησο, και καλύπτει τα χρόνια της διακυβέρνησης των Νησιών από τον Cesare Maria de Vecchi⁹¹. Πρόκειται για έναν από τους τετράρχες του φασισμού, ο οποίος ήρθε στη Ρόδο αποφασισμένος να αφήσει ανεξίτηλο τον χαρακτήρα της πολιτικής του, καθώς επιλέχθηκε από το καθεστώς ως ο πιο κατάλληλος για την ολοκληρωτική εξυγίανση, πνευματική και υλική, της κτήσης. Με την πολιτική του, ο de Vecchi, θέλησε να διαμορφώσει ένα κλίμα πλήρως ευθυγραμμισμένο με εκείνο της Μητρόπολης, εφαρμόζοντας τις ουσιώδεις αρχές της *romanità* («ρωμαϊκότητας»).

Το μέτωπο της νέας πόλης κατά μήκος του Μανδρακίου, όπου είχαν διαταχθεί τα περισσότερα διοικητικά κτήρια, αποτελούσε την βιτρίνα της «αναγεννημένης» Ρόδου, ενώ η περιτειχισμένη πόλη με τα μνημεία της είχε αρχίσει να προβάλλεται σαν ένας από τους σημαντικότερους λόγους μιας επίσκεψης στη Ρόδο. Πριν τον de Vecchi στην πόλη δεν φαινόταν ακόμα το ίχνος της φασιστικής αισθητικής. Έλλειπαν δηλαδή από την εικόνα της πόλης τα σημάδια εκείνα της πειθαρχίας και της ισχύος, ουσιώδεις αρχές της *Romanità*, ώστε το κλίμα να είναι πλήρως ευθυγραμμισμένο με εκείνο της Μητρόπολης. Όσον αφορά την σύγχρονη αρχιτεκτονική στη Ρόδο, αυτή την περίοδο υπήρξε ένας απόλυτος πουρισμός με την απογύμνωση του ιστορικού και εκλεκτικιστικού ύφους νέων οικοδομημάτων, από τον «ιστορικό» τους διάκοσμο και την αναμόρφωσή τους σύμφωνα με ένα ύφος που είχε κύρια χαρακτηριστικά το μνημειώδες, την αυστηρή συμμετρία και τη συνύπαρξη του κλασσικού με το μοντέρνο.

Η «ολοκληρωτική εξυγίανση» του τόπου από το νέο Διοικητή είχε πάνω από όλα στόχο την αποτύπωση σε λίθο (*pietrificazione*) όλης της ιδεολογίας γύρω από την «νέα αυτοκρατορία» της Ρώμης. Η παρέμβαση του de Vecchi στην αρχιτεκτονική της Ρόδου υπήρξε καθοριστική για την εικόνα της πόλης, όπως αυτή τελικά διαμορφώθηκε στο τέλος της ιταλοκρατίας. Το έργο του κινήθηκε πάνω σε δύο βασικούς άξονες. Ο ένας ήταν η εξασφάλιση της ομοιομορφίας στο αρχιτεκτονικό τοπίο της πόλης κάνοντας χρήση ενός λεξιλογίου που είχε ως βάση τη νεοκλασική μνημειακότητα που στην Ιταλία είχε ήδη υιοθετηθεί ως το εθνικό «αυτοκρατορικό» στυλ, ο άλλος ήταν η επιβεβαίωση της λατινικότητας μέσω της αναβίωσης των Ιωαννιτών Ιπποτών. Η εποχή των σταυροφόρων ήταν για την πόλη της Ρόδου το αδιαμφισβήτητο σύμβολο της ιταλικής παρουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, στο οποίο τώρα η Διοίκηση φαινόταν αποφασισμένη να δώσει περισσότερη έμφαση. Κατά την τελευταία δεκαετία της Ιταλικής Διοίκησης της Δωδεκανήσου και ιδιαίτερα από το 1937 και έπειτα οι επεμβάσεις ενισχύθηκαν περισσότερο από ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες που συνδέονταν με την προβολή και καταξίωση του φασιστικού καθεστώτος με συνέπεια οι επεμβάσεις στα μνημεία να καταστρατηγήσουν

---

⁹¹ Ο Cesare Maria De Vecchi διαδέχεται τον Mario Lago και παραμένει στη Ρόδο μέχρι τα τέλη του 1940. Η επιλογή του για αυτή τη θέση στόχευε στο να μετατρέψει τα Νησιά σε μια από τις πιο πειθαρχημένες και οργανωμένες επαρχίες του ιταλικού Βασιλείου. Έχοντας ήδη διατελέσει Κυβερνήτης της Σομαλίας, πρέσβης της Ιταλίας στην Αγία Έδρα καθώς και υπουργός Παιδείας, φθάνει στη Ρόδο με πλήρεις εξουσίες, αφού διορίζεται πολιτικός και στρατιωτικός Κυβερνήτης (*Governatore Civile e Militare*) των Νησιών. Καρανάσος 2009, σελ. 241

τις αρχές της Χάρτας των Αθηνών που σχεδόν αυτούσιες είχαν υιοθετηθεί το 1931 από την Ιταλία.

3.α. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ

Η αναζήτηση και η προώθηση συνδετικών κρίκων με το έπος των Ιπποτών, προσέφερε στη Διοίκηση πολλά ερείσματα προκειμένου να πετύχει τους στόχους της. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στον ένα άξονα το έργο εκφράστηκε κυρίως με την αναίρεση του μορφολογικού πλουραλισμού των κτηρίων και την επιβολή του νέου λεξιλογίου σε αυτά, σε συνδυασμό με την εκτενή χρήση του τοπικού πωρόλιθου. Στον άλλο άξονα το έργο εκφράστηκε με την αποκατάσταση του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, το πιο εμβληματικό κτήριο της ιπποτικής Ρόδου, στο ψηλότερο σημείο της περιτειχισμένης πόλης⁹². **(Τ. ΙΙΙ, 1)**

Η πολιορκία του 1522 δεν φαίνεται να δημιουργήσει ιδιαίτερα προβλήματα αφού οι καταστροφές στη δομή του Παλατιού δεν ήταν σημαντικές. Παρόλο που σε περιγραφές περιηγητών του 18^{ου} αιώνα αναφέρεται πως διατηρούνταν ακέραιη η εξωτερική τοιχοποιία, η αμέλεια και η εγκατάλειψη καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας το οδήγησαν σε κατάρρευση. Το τελειωτικό χτύπημα για το μνημείο αποτέλεσαν ο σεισμός του 1851 και προπάντων η μεγάλη έκρηξη πυρομαχικών (1856) στα υπόγεια του γειτονικού κοινοβιακού Ναού του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, τα κατάλοιπα από το ισόγειο μετατράπηκαν σε φυλακές ενώ με το υλικό των ερειπίων χτίστηκε στο πλάτωμα του πυροβολείου των Ελιών, ένα στρατιωτικό νοσοκομείο. **(εικ. 107-109)**

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το ερειπωμένο και συγχρόνως μετασκευασμένο σε φυλακές Παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου, δεν προκαλούσε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των μελετητών. Ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με την μελέτη του ήταν ο γάλλος αρχιτέκτονας Α. Gabriel στο πλαίσιο της γενικότερης έρευνάς του για τη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Παρόλο που η τότε κατάσταση του Παλατιού δεν επέτρεπε την πλήρη αναπαράσταση της αρχικής του μορφής, κατάφερε να αποδώσει μια όσο το δυνατόν πιο πιστή γραφική αποκατάσταση⁹³. Σε αντίθεση με τον Gabriel, ο Maiuri, κατά τη διάρκεια της δραστηριότητάς του στον τομέα της προστασίας και κυρίως της αποκάλυψης της Ιπποτικής αρχιτεκτονικής, δεν επιχείρησε μια τέτοιου μεγέθους αποκατάσταση (παρ' όλη τη σημασία του κτίσματος) καθότι πίστευε πως αυτή η επέμβαση θα υπολείπεται του ιστορικού κριτηρίου.

Οι πρώτες προσπάθειες σωστικών επεμβάσεων με απώτερο στόχο την ανάδειξη των σωζόμενων τμημάτων του Παλατιού ξεκίνησαν το 1927. Εκείνη τη χρονιά η κατεδάφιση του στρατιωτικού νοσοκομείου στο Πυροβολείο και οι επεμβάσεις κοντά στην πύλη D' Amboise, έδωσαν τη δυνατότητα να γίνουν οι πρώτες ανασκαφές και στη συνέχεια μερικές στερεωτικές επεμβάσεις σε τμήματα που γειτνιάζαν με την περιοχή αυτή. Μέσα στην επόμενη διετία 1928-1930 αποκαθίσταται πλήρως η κεντρική νότια Πύλη του Παλατιού.

---

⁹² Καρανάσος 2009, σελ. 245

⁹³ Καρανάσος 2009, σελ. 252

Όμως και ο κυβερνήτης Lago φαίνεται να είχε στις προθέσεις του την αποκατάσταση και αξιοποίηση του Παλατιού, με την διεξοδική τεκμηρίωση του μνημείου και διερεύνηση των απαραίτητων εργασιών συντήρησης να τον απασχολούν περισσότερο. Προς αυτή την κατεύθυνση ανατέθηκε στον Pietro Loiacono⁹⁴, τη διετία 1933-34 να διενεργήσει ανασκαφές σε χώρους της ΒΔ γωνίας του Παλατιού που είχαν επιχωματωθεί μετά την έκρηξη του 1856 από την κατάρρευση του δεύτερου επιπέδου και οι οποίες τον οδήγησαν στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη μορφή του προγενέστερου βυζαντινού φρουρίου αλλά και με τις διάφορες φάσεις κατασκευής του.

Εργασίες στερέωσης των αποκαλυφθέντων τμημάτων της δυτικής πλευράς του μνημείου έγιναν το δεύτερο εξάμηνο του 1934, κάτω από την καθοδήγηση του ίδιου του Loiacono. Αυτές συνίσταντο είτε σε αντικαταστάσεις των λίθων με νέους της ίδιας προέλευσης, είτε σε διάλυση και ανακατασκευή τους, είτε σε διαφόρων ειδών ενισχύσεις, όπως οι τσιμεντενέσεις, καθώς και σε διαφόρων ειδών αντιστηρίξεις. Η απομάκρυνση των φυλακών μόλις στα τέλη του 1935, είχε ως αποτέλεσμα ο Lago να μην προλάβει να προχωρήσει σε μια μεγαλύτερου βαθμού αποκατάσταση του μνημείου που ίσως απώτερο σκοπό είχε τη στέγαση της έδρας της Κυβέρνησης. Σε αντίθεση με τον Lago, ο de Vecchi, μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, αποφάσισε την πλήρη αποκατάσταση του Παλατιού και την στέγαση σε αυτό της κατοικίας του αλλά και των γραφείων της Κυβέρνησης.

Η επιλογή της αναστήλωσης του Παλατιού από τον de Vecchi, ήταν απολύτως συνυφασμένη με τα ζητήματα της πολιτικής της «αποτύπωσης σε λίθο» ιδεολογικών παραμέτρων. Το μνημειώδες, η επιβεβαίωση της ισχύος και της εξουσίας και η διαχρονικότητα τους μέσω της λίθινης κατασκευής που δεν ήταν άλλη από το κτήριο που συμβόλιζε την λατινική κυριαρχία στην Ανατολή, ήταν τα κύρια συστατικά που θα εξέπεμπε το αναστηλωμένο Παλάτι, ακόμα και αν δεν ήταν ακριβώς το ίδιο. Αυτή την απόφαση ενδυνάμωσε με τις απόψεις του περί αποκαταστάσεων και ο έφορος Luciano Laurenzi⁹⁵, ο οποίος υποστήριζε πόσο σημαντική ήταν η διδακτική αξία των αρχαίων μνημείων, ώστε να μην αποκλείεται η δυνατότητα πλήρους αποκατάστασης τους, ακόμα και όταν τα στοιχεία για την αρχική τους μορφή είναι ελλιπή. Η θητεία του Laurenzi, συνέπεσε με τη διακυβέρνηση των Νησιών από τον De Vecchi και έπαιξε οπωσδήποτε καθοριστικό ρόλο όχι μόνο στην εξέλιξη των εργασιών στο Παλάτι, αλλά και γενικότερα, τόσο στις αναστηλώσεις των αρχαιολογικών μνημείων, όσο και στις ευρύτατες ανακατασκευές κατοικιών σε ιπποτικό ύψος, κυρίως στο δυτικότερο τμήμα της Οδού Ιπποτών.

Την εκτέλεση των έργων στο Παλάτι ανέθεσε ο de Vecchi, στον αρχιτέκτονα Vittorio Mesturino⁹⁶, ο οποίος μολονότι είχε υπόψη του τις περιγραφές και απεικονίσεις των

⁹⁴ Ο Pietro Loiacono γεννήθηκε στο Παλέρμο το 1900 και από το 1926 άρχισε να εργάζεται στη θέση του αρχιτέκτονα στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων καθώς και σε Εφορείες σε διάφορες περιοχές της Ιταλίας. Στη Ρόδο βρίσκεται το διάστημα 1930-35 με διάφορες υποτροφίες του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου F.E.R.T.

⁹⁵ Ο Laurenzi ανήκε στο ιταλικό φασιστικό κόμμα από πολύ νεαρή ηλικία. Οι θέσεις του περί αποκαταστάσεων διατυπώθηκαν το 1938 στη Σύνοδο των Εφόρων Αρχαιοτήτων της Ιταλίας. Με την εφαρμογή των απόψεων του, που αναφέρονται στο κείμενο, τα μνημεία της Ρόδου θα αποτελούσαν την σαφή απόδειξη της εξάπλωσης του ρωμαϊκού και ιταλικού πολιτισμού στον κόσμο. Στη Ρόδο, έμεινε μέχρι το 1939 και κατά το διάστημα αυτό υπό την εποπτεία του έγιναν ευρείες ανακατασκευές σε πολλά αρχαιολογικά, ως επί το πλείστον ελληνιστικά και ρωμαϊκά, μνημεία. Καρανάσος, 2009, σελ. 259

⁹⁶ Ο Vittorio Mesturino γεννημένος το 1895 στη Νάπολη, δρα κυρίως στην περιοχή του Τουρίνο και του Πεδεμόντιο. Πριν να έρθει στη Ρόδο είχε εργαστεί στην Εφορεία των Μεσαιωνικών και Νεωτέρων Μνημείων του Πεδεμόντιο και της Λιγουρίας, της οποίας το 1930 ανέλαβε την Διεύθυνση. Θεωρείται ένας από τους

περιηγητών και τα συμπεράσματα των μέχρι τότε μελετητών, περισσότερο ενδιαφερόταν για τη στέγαση των νέων λειτουργιών παρά για την καθ' αυτή αποκατάστασή του⁹⁷. Ωστόσο, παρ' όλο που με την προσθήκη μεσοπατώματος στην ανατολική και δυτική πτέρυγα, αυξήθηκε σε τετραγωνικά η συνολική επιφάνειά του σε σχέση με την υποτιθέμενη αρχική, δεν καταργήθηκαν στο ισόγειο τμήματα της σωζόμενης τοιχοποιίας και γενικότερα αποδόθηκαν τα βασικά στοιχεία του μνημείου όπως είχαν ερμηνευθεί από τον Loiacono. **(εικ. 110-112)**

Για την διαμόρφωση τόσο των εξωτερικών, όσο και των προς την εσωτερική αυλή όψεων, πιθανότατα ο Mesturino είχε λάβει υπόψη του τις υποθέσεις των Gabriel και Loiacono. Έτσι, ως προς αυτές, προσπάθησε να διατηρήσει το αυστηρό ύφος με την δημιουργία περίπου του ίδιου αριθμού, και στις υποτιθέμενες αρχικές θέσεις, ανοιγμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν κάποια αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Για την μορφή και το μέγεθος των ανοιγμάτων αλλά και των υπολοίπων μορφολογικών στοιχείων των όψεων, ο Mesturino χρησιμοποίησε δάνεια από την γοτθική αρχιτεκτονική, την οποία κατείχε σε μεγάλο βαθμό, καθώς και από την ροδιακή ιπποτική αρχιτεκτονική τηρώντας έτσι πιστά το δόγμα των στυλιστικών αποκαταστάσεων.

Βασική επιδίωξη ήταν η εξασφάλιση της επιβλητικότητας και στο εσωτερικό του κτηρίου μέσω πολλαπλών στοιχείων, όπως η μνημειώδης σκάλα ανόδου στον όροφο, τις αίθουσες με το μεγάλο ύψος και με τις οπτικές φυγές στην αλληλουχία των διαφόρων χώρων. Σε ότι αφορά στη διάταξη των χώρων ακολουθήθηκε η υποτιθέμενη αρχική, με τη χωροθέτηση στη δυτική πτέρυγα των μεγάλων Αιθουσών Συνελεύσεων, και των δημόσιων χώρων, ενώ στις υπόλοιπες με τη χωροθέτηση των διαμερισμάτων του De Vecchi. Οι μεγάλες αίθουσες του ορόφου στολίστηκαν με ελληνιστικά, υστερορωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα που τα περισσότερα μεταφέρθηκαν από την Κω, όπου τότε γίνονταν ευρείας έκτασης ανασκαφές⁹⁸.

Αυτό που έχει ενδιαφέρον στην ανακατασκευή του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου είναι η διακόσμηση αρκετών αιθουσών του ορόφου. Η τοποθέτηση στους χώρους αυτούς στοιχείων ως επί το πλείστον ρωμαϊκών αλλά και παλαιοχριστιανικών αρχαιοτήτων, όπως αρχαίοι κίονες σε δεύτερη χρήση, τα ψηφιδωτά δάπεδα, τα αρχαία αγάλματα, πέρα από την επίσημη θέση της προστασίας και ανάδειξής τους είχε ως στόχο να εντείνει τους συσχετισμούς μεταξύ της αναβίωσης ενός μεσαιωνικού μνημείου και της Romanità. Η πρωτοβουλία αυτή, υπαινισσόταν την πάγια ρωμαϊκή τακτική της δεύτερης χρήσης των μνημείων, όπως εφαρμόστηκε και στο κτήριο που συμβόλιζε την παντοδυναμία των ιπποτών. **(εικ. 113)**

Η κεντρική αυλή, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σημεία του κτηρίου, διαμορφώθηκε ακολουθώντας εν μέρει τις παλαιότερες περιγραφές, σε ό,τι αφορά στα μέτωπά της σε βορρά και ανατολή, σε αντίθεση με τα άλλα δύο τα οποία αποδόθηκαν περισσότερο ελεύθερα. Η κάτοψη της αυλής έχοντας γύρω της στοές, ακολούθησε την αρχική διάταξη. Η βορειοανατολική γωνία της πρόσοψης του Παλατιού προς την αυλή αποκαταστάθηκε

τελευταίους αναστηλωτές του «δόγματος» της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης. Οι δημοσιεύσεις του σχετίζονται περισσότερο με τα θρησκευτικά κτήρια, του ρωμανικού και γοτθικού ρυθμού και γενικότερα με την αρχιτεκτονική του 11ου και 12ου αι. στην Ευρώπη. Καρανάσος, 2009, σελ. 259

⁹⁷ Καρανάσος 2009, σελ 263

⁹⁸ Κόλλιας 1994, σελ. 160-164 και Καρανάσος 2009, σελ. 265-266

ακολουθώντας σε γενικές γραμμές τη λιθογραφία του A. Berg που αναπαριστούσε το μνημείο πριν τη μεγάλη έκρηξη. Ως εκ τούτου, ανακατασκευάστηκε η μεγάλη σκάλα που οδηγούσε στο μεσοπάτωμα, το οποίο κατέλαβε την ανατολική πτέρυγα όπως και τα ανατολικά τμήματα της βορείου και νοτίου πτέρυγας, καθώς επίσης και στην στοά του ορόφου, εκεί που υποτίθεται βρίσκονταν τα δωμάτια του Μεγάλου Μαγίστρου. Ο χώρος της αυλής διαμορφώθηκε έτσι ώστε να εκπέμπει έντονα την ατμόσφαιρα ενός ιταλικού κάστρου. Το ως επί το πλείστον αυστηρό ύφος των προσόψεων, οι στοές του ισόγειου και του ορόφου, οι μορφές των ανοιγμάτων αλλά και τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία, και σε αυτή την περίπτωση σε δεύτερη χρήση, είχαν ως στόχο τον τονισμό της ιταλικότητας.

Για την ανακατασκευή του κτηρίου ο Mesturino χρησιμοποίησε κυρίως τον τοπικό, ψαμμιτικό, πωρόλιθο, την χαρακτηριστική πέτρα της μεσαιωνικής Ρόδου, ο οποίος εκείνο το διάστημα ήταν σε ευρεία χρήση και στη νέα αρχιτεκτονική δημιουργία, αφού αποτελούσε το κύριο υλικό του «εξαγνισμού» της διακυβέρνησης De Vecchi. Σε μερικά τμήματα διατηρήθηκε αυτούσια η αρχική τοιχοποιία, ενώ σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται πως ξαναχρησιμοποιήθηκε το υπάρχον υλικό. Πάντως δεν τέθηκε ζήτημα διάκρισης μεταξύ νέου και παλιού, αφού η εμφανώς διαφορετική κατάσταση διατήρησης των λίθων έκανε τους νεολαξευμένους λίθους να διακρίνονται εύκολα από τους παλιούς. Η λιθοδομή στο σύνολό της είναι πολύ καλής κατασκευής επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι απασχολήθηκαν ντόπιοι λιθοξόοι που γνώριζαν καλά το υλικό. Γενικότερα η ανακατασκευή βασίστηκε σε έναν σύμμικτο τρόπο δόμησης συνδυάζοντας τη χρήση της παραδοσιακής φέρουσας λιθοδομής, με περίδεση της κατασκευής και πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος.

Αυτό που ενδιέφερε τον De Vecchi, ήταν η ανακατασκευή του Παλατιού να αντιπροσωπεύει την «νέα εποχή» για τη Ρόδο την οποία η πολιτική του σε πολλούς τομείς σκόπευε να εγκαθιδρύσει. Το Παλάτι επομένως δεν αποκαταστάθηκε απλά, αλλά κτίστηκε εξ αρχής. Η επιστημονική τεκμηρίωση της επέμβασης ήρθε σε δεύτερη μοίρα, με συνέπεια να μην γίνει καμία αναφορά αυτής σε επιστημονικές εκδόσεις της εποχής εκείνης⁹⁹.

Η ανακατασκευή του Παλατιού οδήγησε και στην αναμόρφωση των συνθηκών του περιβάλλοντος χώρου του. Παράλληλα με τις εργασίες στο κτήριο, εκτεταμένες κατεδαφίσεις λάμβαναν χώρο στην ευρύτερη περιοχή γύρω από αυτό. Η απελευθέρωση της Πύλης των Κανονιών (**Τ. ΙΙΙ, 2**) από μια σειρά νεότερων κατοικιών, σε συνδυασμό με την ολοκλήρωση των εργασιών στο Παλάτι, είχε ως αποτέλεσμα να αποκατασταθεί η επικοινωνία του Κάστρου με την οχύρωση της πόλης. Επιπροσθέτως, η δημιουργία μιας μεγάλης πλατείας μπροστά από την κύρια πρόσοψη του Παλατιού, με σκοπό την ανάδειξή του, εντασσόταν στη γενικότερη πάγια πρακτική του καθεστώτος του «*γιγαντισμού των αιώνιων μνημείων μέσω της απαραίτητης απομόνωσής τους*»¹⁰⁰. (**εικ. 114-116**)

Ο Mesturino αποκατέστησε και τη σχέση του Παλατιού με την Οδό των Ιπποτών. Παράλληλα με το Παλάτι, ανακατασκευάστηκε και η στοά του Αγίου Ιωάννη με τα παραπλεύρως κτίσματά της επί της Οδού Ιπποτών καθώς και το Επισκοπικό Μέγαρο, που βρισκόταν ανάμεσά τους (**εικ. 117**). Η Στοά, η οποία διαμόρφωνε την αρχή της σημαντικότερης οδού του Κολλακίου και συγχρόνως την είσοδό στον περίβολο του Παλατιού, εφαπτόταν με τον ομώνυμο κοινοβιακό ναό των Ιπποτών. Ένα μεγάλο τμήμα της

⁹⁹ Καρανάσος 2009, σελ. 265

¹⁰⁰ Θέσεις του Μουσολίνι για την εικόνα της φασιστικής Ρώμης που εκφράστηκαν στην ομιλία του την 31^η Δεκεμβρίου 1925, Καρανάσος 2009, σελ. 272

εκκλησίας βρισκόταν κάτω από το κτήριο και τον προαύλιο χώρο του οθωμανικού σχολείου που είχε ανεγερθεί, με αποτέλεσμα να μην ήταν άμεσα εφικτή η αποκατάστασή του, παρόλο που δεν αποκλείεται να ήταν μεταξύ των μελλοντικών σχεδίων της Διοίκησης. Εν ολίγοις, με τις ανακατασκευές αυτές διαμορφώθηκε το δυτικό άκρο της ιπποτικής οδού, το οποίο είχε καταστραφεί με την έκρηξη του 1856. (Τ. ΙΙΙ, 3-4-5)

Πιο συγκεκριμένα, η Στοά αποκαταστάθηκε στη θέση και με τη μορφή που υποδείκνυαν τα σχέδια του Loiacono, ενώ τα κτήρια στο βόρειο και νότιο μέτωπο επί της Οδού των Ιπποτών κτίστηκαν σε «ιπποτικό» ρυθμό αποκαθιστώντας με αυτό τον τρόπο πλήρως την ενότητα της οδού. Το μεγαλεπήβολο σχέδιο του Κυβερνήτη της Δωδεκανήσου είχε γίνει πια πραγματικότητα: η αναβίωση του σημαντικότερου μνημείου της πόλης, ενσάρκωνε το πνεύμα της πολιτικής στη Δωδεκάνησο που ακολουθούσε πιστά τις αξίες και τις αρχές της Romanità. (εικ. 118)

Η αποκατάσταση του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, η οποία άρχισε στις αρχές του 1937 και ολοκληρώθηκε την άνοιξη του 1940, αποτελεί ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του τρόπου προσέγγισης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς της κτήσης αυτής της Ανατολικής Μεσογείου αυτή την περίοδο, προκειμένου να εξυπηρετηθούν κάποιοι συγκεκριμένοι στόχοι. (εικ. 119)

3.β. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΚΟΛΛΑΚΙΟΥ

Στα τέλη της δεκαετίας του '30, μέσα στο μεσαιωνικό, «ιταλικό» περιβάλλον του Κολλάκιου, η Παναγιά του Κάστρου (Τ. ΙΙΙ, 10), όπου οι μετατροπές και προσθήκες της Τουρκοκρατίας παρέμεναν ακόμα, αποτελούσε τη μοναδική παραφωνία. Η εκκλησία αυτή, χτισμένη πιθανώς τον 11^ο αι., ανήκε στον τύπο της τρίκλιτης σταυροειδούς εγγεγραμμένης μετά τρούλου και αποτέλεσε αρχικά τη μητρόπολη του βυζαντινού οικισμού. Κατόπιν, οι ιπότες την μετέτρεψαν σε Καθεδρικό Ναό, τον 14^ο αι. εισάγοντας γοτθικά στοιχεία¹⁰¹, ενώ αργότερα μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος από τους τούρκους. Κατά την ιταλική κατοχή η εκκλησία χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη. (εικ. 120)

Η απόφαση «εκκαθάρισης» του χώρου πάρθηκε το 1940, επί διοικήσεως De Vecchi, όπως τεκμηριώνεται από τα σχέδια του Paolini¹⁰², όμως η εκτέλεση των εργασιών έγινε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, με αποτέλεσμα να μην σώζονται πολλά στοιχεία σχετικά με αυτές. Η ιταλική επέμβαση «στόχο είχε την αποσαφήνιση και αποκάλυψη των

¹⁰¹ Η Παναγιά του Κάστρου, αποτελεί το παλαιότερο παράδειγμα άμεσης αλληλεπίδρασης των βυζαντινών και γοτθικών μορφολογικών στοιχείων στη Ρόδο. Καρανάσος 2009, σελ. 304

¹⁰² Ο Mario Paolini έφτασε στη Ρόδο, το 1937 ως βοηθός του Laurenzi αφού είχε δουλέψει για δύο χρόνια στην Κω, σε συνεργασία με το εκεί Τεχνικό Γραφείο της Κυβέρνησης. Λόγω της σχεδιαστικής του δεινότητας υπήρξε με ειδική σύμβαση συνεργάτης αρχιτέκτονα της Εφορείας Αρχαιοτήτων και Ανασκαφών της Ρόδου μέχρι σχεδόν τα χρόνια της Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Το μεγαλύτερο τμήμα του σχεδιαστικού έργου φυλάσσεται στο Αρχείο της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών το οποίο αποτελεί μέρος του Κληροδοτήματος Paolini. Ο νεαρός αρχιτέκτων από την Τεργέστη άφησε έναν μεγάλο αριθμό σχεδίων ο οποίος αποτελεί πολύτιμη παρακαταθήκη για την πολιτιστική κληρονομιά των Νησιών. Καρανάσος 2009, σελ. 280

μορφολογικών χαρακτηριστικών, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί κατά την μακραίωνη ιστορία της ιπποτικής εκκλησίας και την επιβεβαίωση του μεγέθους και του τύπου αυτών. Βασικές αρχές ήταν η επαναφορά στην αρχική μορφή της ενδιαφέρουσας πρόσοψης με την ιδιάζουσα γεωμετρική σαφήνεια, όπως επίσης και η αποκατάσταση του εσωτερικού έπειτα από τις αλλοιώσεις των επεμβάσεων των τελευταίων χρόνων»¹⁰³. Η πρόθεση της ανακατασκευής και διαμόρφωσης της Παναγιάς του Κάστρου ήταν να λειτουργήσει ως Καθεδρικός Ναός.

Τα προτεινόμενα σχέδια που απεικόνιζαν το εσωτερικό της, είχαν ως πρότυπο τα μοναστηριακά συγκροτήματα της Δύσης. Με αυτό τον τρόπο οι Ιταλοί είχαν την ευκαιρία να οικειοποιηθούν ένα ακόμη χώρο. Πιο συγκεκριμένα, αποκαταστάθηκαν στην αρχική τους μορφή οι τρεις θύρες εισόδου στον Ναό, τα δύο ανοίγματα πάνω από τις πλευρικές εισόδους και το δίλοβο παράθυρο του κεντρικού κλίτους. Με την κατάργηση του προστώου αποκαλύφθηκαν πάνω από την κεντρική είσοδο, τα ίχνη μεγάλης τοιχογραφίας η οποία εντασσόταν σε ορθογώνια κόγχη με εξέχον πλαίσιο σύνθετης διατομής. Αυτό το ιδιαίτερο στοιχείο μαζί με το οριζόντιο κυμάτιο διάκρισης καθ' ύψος του κτηρίου, τα οποία αποκαταστάθηκαν ήταν στην ουσία τα μόνα στοιχεία που διακοσμούσαν τη λιτή σε γενικές γραμμές δυτική πρόσοψη του Ναού. Αντικαταστάσεις στη δομή της τοιχοποιίας με τον ίδιο τοπικό πωρόλιθο έγιναν σε σημεία που παρουσίαζαν πρόβλημα, όπως στο άνω τμήμα του δυτικού τυμπάνου του κεντρικού κλίτους, όπως επίσης και σε σημαντικό τμήμα της τοιχοποιίας που αντιστοιχούσε στο διαμέρισμα που είχε προστεθεί πάνω από τη ΒΔ γωνία του βόρειου κλίτους. Η επισφαλής κατάσταση του διαμερίσματος αυτού, που πιθανότατα συνδεόταν με την ύπαρξη παρακείμενου στην εκκλησία Επισκοπικού Μεγάρου, ήταν η αιτία να αποφασιστεί επίσης η αντικατάσταση του υπάρχοντος λίθινου θόλου του με άλλο από οπλισμένη οπτοπλινθοδομή. Τέλος, η απομάκρυνση του επιχρίσματος, έφερε στο φως τα σωζόμενα τμήματα των τοιχογραφιών, αλλά και τον θυρεό του Μεγάλου Μαγίστρου Helion de Villeneuve στην κεντρική κόγχη του ιερού, το οποίο επιβεβαίωνε την χρονολογία των μεγάλων ιπποτικών μετασκευών που πραγματοποιήθηκαν στην εκκλησία, μέσα στο α' μισό του 14^{ου} αι.

Η απαλλαγή του μνημείου από τις μουσουλμανικές προσθήκες, η πρόσοψη που ίσως να είχε στα μέσα του 14^{ου} αι. και ο χώρος της πόλης στο συγκεκριμένο σημείο, έπειτα από τις επεμβάσεις των τελευταίων χρόνων, δε θύμιζε καθόλου τη Ρόδο εκείνη με τις διαδοχικές ιστορικές φάσεις όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί στον ιστό της. Η διαπλάτυνση του χώρου από πρακτικής πλευράς ίσως να εξασφάλιζε ευκολότερη πρόσβαση στην παρακείμενη πλατεία του Μουσείου, όπως επίσης και στην Οδό των Ιπποτών, από την άλλη το ζητούμενο της πολιτικής του De Vecchi ήταν ο καθαρός από προσμείξεις χώρος, ώστε να υπογραμμίζεται έντονα η Ιταλικότητα και Ρωμαϊκότητα, εξαλείφοντας όλες τις άλλες φάσεις. **(εικ. 121)**

Έτσι, με την ολοκλήρωση των εργασιών και στο τελευταίο κτίσμα της περιοχής του Κολλακίου, ολοκληρώνεται και ο κύκλος επεμβάσεων στην περιτειχισμένη πόλη η οποία πλέον έχει φτάσει στην επιθυμητή, από τους κατακτητές, μορφή. **(εικ. 122-123)**

---

¹⁰³ Καρανάσος, 2009, σελ. 306

3.γ. ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Στα τέλη της δεκαετίας του 30 εκτεταμένες αναστηλώσεις αρχαίων μνημείων πραγματοποιούνται στη Δωδεκάνησο. Πιο συγκεκριμένα, στη Ρόδο, αναφέρονται οι περιπτώσεις των μνημείων της Ακρόπολης της Λίνδου, της Ακρόπολης της Αρχαίας Ρόδου, του Ιερού της Αθηνάς Πολιάδας και του Δία Πολιέα στην Κάμιρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρόλο που τα αρχαία μνημεία δεν ήταν ρωμαϊκά, το καθεστώς της Ρώμης τα οικειοποιήθηκε και τα ανέδειξε.

Τον Ιούνιο του 1937, ο De Vecchi, ζήτησε από τον Laurenzi την επίσπευση των ερευνών του στα αρχαία μνημεία της Ακρόπολης της Λίνδου, όπως και σε εκείνα της Ρόδου, προκειμένου να ξεκινήσουν οι απαραίτητες εργασίες ανάδειξής τους. Η συμμετοχή του Mario Paolini στη διαδικασία αυτή, μας άφησε ένα μεγάλο αριθμό σχεδίων ο οποίος αποτελεί πολύτιμη παρακαταθήκη για την πολιτιστική κληρονομιά των Νησιών, καθ' ότι αποτυπώνουν την υπάρχουσα κατάσταση πολλών μνημείων αλλά και την υποτιθέμενη αρχική.

Στην περίπτωση της αναστήλωσης των μνημείων της Ακρόπολης της Λίνδου, ο Laurenzi περιόρισε την μελέτη στα δύο πιο σημαντικά μνημεία, τον ναό της θεάς Αθηνάς και στην μεγάλη βόρεια Στοά, λόγω της ευκολίας ταύτισης των μελών τους και ακριβούς αποκατάστασης. *«Τα ικανοποιητικά στοιχεία που διατηρούσε η κάτοψή του και ο σημαντικός αριθμός των σωζόμενων αρχιτεκτονικών μελών, με μοναδική εξαίρεση το τμήμα των αετωμάτων, επέτρεπαν τη σίγουρη αποκατάστασή του»¹⁰⁴.*

Με βάση τα ευρήματα, ο Paolini, αναπαριστά σε σχέδιό του, την αποκατάσταση της ΒΑ γωνίας της πρόσοψης, με την αναστήλωση των δύο ανατολικών κιόνων και τη σύνδεσή τους μέσω του θριγκού με τον ανατολικό τοίχο του σηκού, όπως και με τμήμα του τοίχου του πρόναου. Οι εργασίες στον Ναό ξεκίνησαν το 1938 και ολοκληρώθηκαν σε λιγότερο από δύο χρόνια, καταλήγοντας σε ένα πιο «τολμηρό», σε σχέση με αυτό του Paolini, αποτέλεσμα. Η επιθυμία αποκατάστασης της ΒΑ γωνίας είχε σαν αποτέλεσμα να αποκατασταθεί ο ανατολικός τοίχος αντί του δυτικού ο οποίος διατηρούσε μεγαλύτερο τμήμα της αρχικής του δομής. **(εικ. 124)**

Λίγους μήνες νωρίτερα είχε ξεκινήσει και η αναστήλωση της μεγάλης ελληνιστικής Στοάς της Ακρόπολης. Η ανασκαφή είχε φέρει στο φως το μεγαλύτερο μέρος της θεμελίωσής της, και σημαντικό μέρος του αρχαίου στυλοβάτη, ο οποίος διατηρούσε στις αρχικές του θέσεις επτά συνολικά κίονες. Σχέδια αποτύπωσης τόσο του Ναού, όσο και της Στοάς, τεκμηριώνουν την εικόνα στην οποία βρίσκονταν τα εν λόγω μνημεία πριν την έναρξη των επεμβάσεων. Η αναστήλωση τμήματος της Στοάς, προηγήθηκε αυτής του Ναού, με συνέπεια αυτή να αποτελέσει τον «οδηγό» σε ότι αφορά τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε γενικότερα στις αρχαιολογικές αποκαταστάσεις στη Ρόδο. Η επέμβαση έγινε κυρίως με αισθητικά κριτήρια δίνοντας μεγαλύτερη σημασία στην τελική εικόνα του μνημείου παρά στην επιστημονική δεοντολογία αυτής της επέμβασης¹⁰⁵. **(εικ. 125)**

¹⁰⁴ Laurenzi, βλ. Καρανάσος 2009, σελ. 281

¹⁰⁵ Καρανάσος 2009, σελ. 283

Παράλληλα με τις εργασίες στην Ακρόπολη της Λίνδου, οι έρευνες του Laurenzi στην Ακρόπολη της Ρόδου (1937-1938) έφεραν στο φώς, βορειοανατολικά του, ήδη αποκαλυφθέντος, Ναού του Πυθίου Απόλλωνος, τα κατάλοιπα ενός άλλου, μικρότερου ναού, όπως επίσης στα ανατολικά του, το μεγαλύτερο τμήμα του Σταδίου και του μικρού Θεάτρου, ίχνη των οποίων είχαν εντοπίσει παλαιότερα και οι A. Maiuri και G. Jacopi¹⁰⁶. Οι δοκιμαστικές τομές βορειοανατολικά του Σταδίου επιβεβαίωσαν τέλος την ύπαρξη ενός ακόμα οικοδομήματος, πιθανότατα του Γυμνασίου, το οποίο αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα του μνημειακού αυτού συνόλου. Έτσι, φάνηκε να αποκαλύφθηκαν σημαντικά στοιχεία όσον αφορούσε την τοπογραφία της αρχαίας Ρόδου, και επιτέλους το νησί να είχε αποκτήσει ένα σύνολο αρχαιολογικών μνημείων αντάξιο της ιστορικής και καλλιτεχνικής σημασίας που είχε κατά την αρχαιότητα.

Στις ανασκαφές του 1927, από τον Jacopi, στο μικρό Θέατρο ή Ωδείο, είχαν έρθει στο φώς τμήμα της νότιας σκάλας ανόδου προς αυτό, όπως επίσης και σε βάθος τριών μέτρων είχε αποκαλυφθεί ένα εδώλιο του κοίλου σε επαφή με την μια από τις κλίμακες ανόδου. Ο Paolini, ήδη από την πρώτη φάση των ανασκαφών το 1937, στον ίδιο χώρο, προσπάθησε να αποκαταστήσει γραφικά την αρχική μορφή του Ωδείου, δίνοντας μεγαλύτερη όμως έμφαση στην αναπαράσταση του κοίλου. **(εικ. 126-129)**

Σχεδόν παράλληλα με τις έρευνες στο Ωδείο ο Laurenzi εκτελούσε ανασκαφές και στο γειτονικό Στάδιο, όπου φαίνεται πως το καλύτερα σωζόμενο τμήμα του μνημείου ήταν η σφενδόνη η οποία διατηρούσε τις κατώτερες σειρές των εδωλίων καθώς και αναβαθμούς των κλιμάκων, που σε τέσσερις περιπτώσεις έφταναν μέχρι το επίπεδο του διαδρόμου επικοινωνίας (διάζωμα). **(Τ. III, 12)**

Νωρίτερα όμως, ο Laurenzi είχε ολοκληρώσει τις ανασκαφές στην περιοχή του μεγάλου Τεμένους που δέσποζε των υπόλοιπων οικοδομημάτων του μνημειακού αυτού συνόλου. Στο μέσον της δυτικής του πλευράς είχε εντοπίσει την θεμελίωση και τμήμα της κρηπίδας του Ναού, που σύμφωνα με τις πηγές αποδιδόταν στον Πύθιο Απόλλωνα και θεωρείτο ο μεγαλύτερος της Ρόδου. Η θεμελίωση του σηκού είχε στην ουσία «αγκαλιάσει» τον φυσικό βράχο ο οποίος είχε κατάλληλα απολαξευθεί για την διαμόρφωση του δαπέδου του εσωτερικού του Ναού. Τα λιγοστά αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν μετά την ανασκαφή, έδωσαν τη δυνατότητα να εκτιμηθούν οι επιμέρους διαστάσεις του Ναού και στη συνέχεια να επιχειρηθεί η γραφική του αποκατάσταση. **(εικ. 130)**

Οι εργασίες αναστήλωσης κατά τη διάρκεια των ετών 1938-1940, στα τρία αυτά μνημεία της αρχαίας Ακρόπολης της Ρόδου αναμόρφωσαν πλήρως τον αρχαιολογικό χώρο. Ξεκινώντας από το Ωδείο, και στη συνέχεια με το Στάδιο, οι εργασίες ολοκληρώθηκαν στα μέσα του 1940 με την αναστήλωση της ΒΑ γωνίας του Ναού του Πυθίου Απόλλωνος και τη διευθέτηση του περιβάλλοντα χώρου του. Οι Ιταλοί, όπως και στην περίπτωση της ακρόπολης της Λίνδου, σύντομα αντιλήφθηκαν την θεατρικότητα του συγκεκριμένου χώρου στον οποίο οι αρχαίες τεχνικές διαμόρφωσης εντάσσονταν με πολύ εύστοχο τρόπο στο φυσικό τοπίο σε πλήρη εναρμόνιση με αυτό. Αυτό είχε σαν συνέπεια η σκηνογραφική

¹⁰⁶ Ο Giulio Jacopi διαδέχτηκε τον Maiuri στην Εφορεία της Ρόδου το 1924 συνεχίζοντας τις εργασίες συντήρησης των τειχών. Συμμετείχε επίσης στις έρευνες και τις ανασκαφές στα Δωδεκάνησα κατά τη διάρκεια της Ιταλοκρατίας, τις οποίες περιέγραφε στη σειρά Clara Rhodes, και αποτελεί έκδοση του ιστοιούτου F.E.R.T. το οποίο μεταβίβασε τις δικαιοδοσίες του στην Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία. Καρανάσος 2009, σελ. 216 και διαδικτυακή έρευνα

διάθεση να χαρακτηρίσει τον τρόπο παρέμβασης στα μνημεία και στον περιβάλλοντα χώρο. Παρόλα αυτά όπως συνέβη και με τις υπόλοιπες εργασίες στα μνημεία της Ρόδου, την περίοδο αυτή, η τεκμηρίωση αυτών ήταν ελλιπής.

Με την έναρξη των εργασιών στην περιοχή του Λόφου του Αγίου Στεφάνου (Τ. ΙΙΙ, 11), ο de Vecchi με κυβερνητικό διάταγμα, οριοθέτησε την περιοχή συστήνοντας το Αρχαιολογικό Πάρκο, προκειμένου να προστατευθούν όχι μόνο τα αποκαλυφθέντα μνημεία που περιελάμβανε, αλλά και το ίδιο το τοπίο με την δημιουργία μιας «ζώνης προστασίας» γύρω από αυτά.

Επιστέγασμα των επεμβάσεων στην αρχαία ακρόπολη της Ρόδου αποτέλεσε η αναστήλωση του Ναού του Πυθίου Απόλλωνος, η οποία έγινε περίπου με την ίδια μέθοδο που ακολουθήθηκε και στις αναστηλώσεις της Ακρόπολης της Λίνδου, δηλαδή με την απουσία επιστημονικών και αρχαιολογικών κριτηρίων¹⁰⁷.

---

¹⁰⁷ Εκτενέστερη αναφορά και περιγραφή των ιταλικών αποκαταστάσεων των αρχαίων μνημείων, γίνεται στο βιβλίο “La Presenza Italiana”, 1997

3.δ. ΟΙ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Κατά την Δεύτερη Ιταλική Περίοδο (1912-1943) έγιναν σημαντικές παρεμβάσεις στον ιστό της πόλης, τόσο στο μεσαιωνικό πυρήνα όσο και έξω από αυτόν, με διαμορφώσεις στο διοικητικό κέντρο τη νέας πόλης και με την οριοθέτηση της περιοχής γύρω από τις μεσαιωνικές οχυρώσεις, ως χώρου πρασίνου, ενώ στην ευρύτερη ζώνη μεταξύ των «μαρασιών» και τειχών, χωροθετήθηκαν νέες δραστηριότητες (σχολή χωροφυλακής, ορφανοτροφείο θηλέων, νοσοκομείο, πανεπιστήμιο, σχολεία, κλπ) καταπατώντας πολλές φορές την ζώνη προστασίας που είχε οριοθετηθεί.¹⁰⁸

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, περιγράφηκαν τα νέα κτήρια που ανεγέρθηκαν και διαμόρφωναν τη νέα πόλη της Ρόδου. Την τελευταία περίοδο της Ιταλοκρατίας και υπό τη διοίκηση του De Vecchi, προστέθηκαν και άλλα κτήρια που δίνουν την τελική εικόνα της περιοχής. Τα έως τώρα κτίσματα ακολουθούσαν την υπάρχουσα «τοπική» αρχιτεκτονική, όσον αφορά τα μορφολογικά και διακοσμητικά στοιχεία, που ήταν αυτή των χωρών της ανατολής.

Σύντομα οι Ιταλοί αρχιτέκτονες αυτής της περιόδου, οδηγούνται σε μια άρνηση όλων αυτών των τοπικών χαρακτηριστικών της αρχιτεκτονικής ως συνέπεια της μεταστροφής της αποικιακής πολιτικής στο χώρο της πόλης. Η απαίτηση του φασιστικού καθεστώτος για επιβολή μιας αναβίωσης του μεγαλείου της Ρώμης θα φέρει σε αδιέξοδο την πολιτική του «προστάτη», η οποία θα στραφεί αποκλειστικά πλέον στο ιδεολογικά πλησιέστερο σ' αυτήν παρελθόν, την ιπποτική Ρόδο.

“Με κάθε τρόπο οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι οι τρούλοι και οι μιναρέδες δίνουν μια εικόνα, κάθε άλλο παρά χαρακτηριστική της πόλης, και πιστεύουμε ότι ένα από τα πιο βασικά καθήκοντα της αρχιτεκτονικής σε μια κατακτημένη χώρα, είναι να εκφράζει με απτό τρόπο, και με διάρκεια στον χρόνο, την προσωπικότητα του κατακτητή.. Η σύγχρονη οικοδομική τέχνη στη Ρόδο οφείλει να είναι συστηματικά καθαρά ιταλικής έμπνευσης και αισθήματος, πρέπει να της προσδώσουμε τη σφραγίδα της πιο καθαρής Romanità”.

H. Balducci¹⁰⁹

Ο νέος διοικητής των Δωδεκανήσων, ο De Vecchi, με απόλυτη πολιτική και στρατιωτική εξουσία στα Δωδεκάνησα, έχει ως μόνη φιλοδοξία να προσδώσει στη Ρόδο τα ανεξίτηλα χαρακτηριστικά μιας επαρχίας αντάξιας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Κατά την περίοδο διοίκησης του De Vecchi, οι πολεοδομικές επεμβάσεις περιορίζονται και δίνουν τη θέση τους σε μια εκστρατεία «κάθαρσης» της αρχιτεκτονικής του προκατόχου του, με την εμφανή χρήση του παρόλθου, η οποία φιλοδοξεί να επιβάλλει ως «μοντέρνα» την αισθητική της αρχιτεκτονικής της ιπποτοκρατίας. Μοναδική εξαίρεση η πλατεία Impero που θεμελιώθηκε το 1936 και περικλείεται από δημόσια κτήρια που στέγαζαν το Αρχηγείο του Στρατού, το Δημαρχείο αλλά και το Θέατρο (**Τ. ΙΙΙ, 13-14-15**). Ο χώρος αυτός, αντικατέστησε το Foro Italico ως χώρο πολιτικών συγκεντρώσεων και αποτέλεσε το νέο κέντρο βάρους της απολυταρχικής διοίκησης του De Vecchi. (**εικ. 131**)

¹⁰⁸ Ρόδος 2005, σελ. 30

¹⁰⁹ Κολώνας, 2002

Τα νέα κτήρια της Στρατιωτικής (1938-39) και Φασιστικής Διοίκησης (Casa Littoria, 1936-1939) επαναπροσδιορίζουν τον δημόσιο χώρο της πόλης και αποτελούν τα νέα σύμβολα της ιταλικής διοίκησης στα Δωδεκάνησα. Ο σχεδιασμός της Piazza del' Impero (**T. III, 16**) που ορίζουν τα νέα κτήρια –την άλλη πλευρά καταλαμβάνει το θέατρο Puccini (1937-38)– προσπαθεί να αναιρέσει την προοπτική αλλοίωση του χώρου, ακολουθώντας το παράδειγμα του Michelangelo, στην πλατεία του Καπιτωλίου στη Ρώμη, αλλά η τελική εντύπωση παραμένει πλησιέστερη στην εικόνα που παρουσιάζουν οι πλατείες του φασισμού στην Ιταλία και ιδιαίτερα σ' αυτήν, τηρουμένων των αναλογιών, του πανεπιστημίου της Ρώμης¹¹⁰. (**εικ. 132-134**)

Η «κάθαρση» της αρχιτεκτονικής του Lago συνίσταται στην καθαίρεση των αραβουργημάτων από αρκετά δημόσια κτήρια και την επένδυσή τους με πωρόλιθο, ως ένα μέσον αποκατάστασης της εικονογραφικής συνέχειας μεταξύ της ιστορικής και της νέας πόλης. Τα διασημότερα θύματα αυτής της πολιτικής ήταν το Δικαστικό Μέγαρο όπου το αναγεννησιακό πρότυπο εισόδου αντικαταστάθηκε από μεγαλειώδη κλίμακα πρόσβασης και θύρα εισόδου πλασιωμένη από ημικυκλικές επιτοίχιες παραστάδες ως το ύψος του στηθαίου, το οποίο διατηρήθηκε χωρίς τις λατινικές επιγραφές της α' φάσης, το Μέγαρο του Φασισμού και η Ιταλική Λέσχη.¹¹¹ Και τα τρία αυτά κτήρια, επενδύθηκαν με νέο επίχρισμα από *finta pietra*, σε αναπαράσταση ισόδομης πέτρινης τοιχοποιίας, κατά τα ιπποτικά πρότυπα. (**εικ. 135-137**)

Με αυτό τον τρόπο η «κάθαρση» (*purificazione*) της αρχιτεκτονικής ενάντια στον μορφολογικό πλουραλισμό της προηγούμενης περιόδου και η αφαιρετική «αναβίωση» της αρχιτεκτονικής των Σταυροφόρων (*architettura crociata*), ως συμβόλου της ιταλικής παρουσίας και της «επιστροφής» του χριστιανισμού στην ανατολική Μεσόγειο, γίνονται τα κύρια εργαλεία σχεδιασμού των αρχιτεκτόνων της περιόδου του De Vecchi. Με εξαίρεση το Δικαστικό Μέγαρο του οποίου η κάθαρση αποτελεί και το απόγειο της φασιστικής ιδεολογίας στο χώρο της δημόσιας αρχιτεκτονικής, στα υπόλοιπα κτήρια αυτή η διαδικασία λειτούργησε μάλλον εποικοδομητικά, περισσότερο προς την κατεύθυνση της μνημειακότητας.

Ο «μοντέρνος κλασικισμός» που υιοθετήθηκε, εξασφαλίζει την απαραίτητη μορφολογική συνέχεια που επιζητά να εγκαθιδρύσει η φασιστική Ρώμη με την κλασσική Ρώμη, αφαιρώντας όλες τις ενδιάμεσες ιστορικές περιόδους, και εκφράζει απροκάλυπτα την αρχιτεκτονική του «κατακτητή» στις υπερπόντιες κτήσεις της αυτοκρατορίας. Ωστόσο η περίοδος του De Vecchi, παρά τις αναγκαίες μορφολογικές τροποποιήσεις που επέβαλε για να εκφράσει τις νέες πολιτικές, κοινωνικές και διοικητικές διαστάσεις της πολιτικής του Imperium, άφησε αρκετό χώρο για την ανάπτυξη ενός ρασιοναλισμού, περισσότερο μεσογειακού παρά μητροπολιτικού και με δευτερογενείς επιρροές από το Art Deco, αντιστοίχου με αυτόν της Λιβύης και των άλλων ιταλικών κήσεων της Αφρικής¹¹².

Αντιπροσωπευτικότερο δείγμα αυτής της αρχιτεκτονικής αποτελεί το θέατρο Puccini στη Ρόδο, το σημαντικότερο ίσως έργο του ιταλικού ρασιοναλισμού στα Δωδεκάνησα, ένα έργο που παρουσιάζει σαφείς ομοιότητες με το Μέγαρο του Φασισμού στο Asti και με το

¹¹⁰ Κολώνας, 2002

¹¹¹ Ρόδος 2005, σελ. 194

¹¹² Κολώνας, 2002

κινηματοθέατρο του Γκοντάρ στην Αιθιοπία καθώς επίσης και, τηρουμένων των αναλογιών, και με το κτήριο της χωροφυλακής στη Χώρα της Καλύμνου¹¹³.

Πέραν από τις αλλαγές στο διοικητικό κέντρο της νέας πόλης, με το πέρασμα των ετών, και την αύξηση των κατοίκων της Ρόδου, μεταλλάσσονται και οι οικιστικοί πυρήνες εκτός της μεσαιωνικής πόλης. Τα «μαράσια», επεκτάθηκαν, και με τη νέα πλέον πολεοδομική οργάνωση, ιδίως προς το τέλος της ιταλικής περιόδου, σχεδόν εντάχθηκαν για πρώτη φορά σε έναν ενιαίο πολεοδομικό ιστό.

Πολλά ήταν τα κτίσματα που είτε υποβλήθηκαν σε μετατροπή των μορφών τους, ώστε να αποκτήσουν τον χαρακτήρα που προσπαθούσε να επιβάλει ο De Vecchi, είτε κατασκευάστηκαν εξ αρχής σε αυτό το πνεύμα, διαμορφώνοντας έτσι την περιοχή από τα βόρεια τείχη της μεσαιωνικής πόλης, έως το βορειότερο άκρο του νησιού. Η εναλλαγή ιπποτικού-μεσαιωνικού, σε συνδυασμό με τις εμπορικές, διοικητικές και πολιτιστικές χρήσεις που εισήγαγαν οι ιταλοί σε μια σειρά από μνημειώδη αρχιτεκτονήματα έχει χαρακτηρίσει πλέον το βορειοανατολικό μέτωπο της πόλης προς τη θάλασσα. Το τοπίο της περιοχής άλλαξε ριζικά μέσα σε μια εικοσαετία με παρεμβάσεις και κτήρια που θα μείνουν αναλλοίωτα στον χρόνο υπενθυμίζοντας την ιταλική κυριαρχία.

---

¹¹³ Ρόδος 2005

3.ε. ΛΗΞΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ - ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ

Το 1947 μετά και από την διετή βρετανική διοίκηση, η Ιταλία εκχώρησε στην Ελλάδα την πλήρη κυριαρχία της Δωδεκανήσου έπειτα από τριανταπέντε χρόνια συνεχούς διοίκησης. Η πρωτεύουσα Ρόδος, περνούσε στην Ελλάδα με σαφή τα σημάδια του ιταλού κατακτητή. Η παλαιά πόλη, με την λατινική ταυτότητα που είχε εκλάβει με τις μετατροπές όλης αυτής της περιόδου, αντικατόπτριζε όλες τις αξίες της *romanità*.

Κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα της ιταλικής κατοχής της Δωδεκανήσου, οι πολιτικές της Διοίκησης επηρεάζουν αποφασιστικά την διαχείριση των μνημείων και τον σχεδιασμό του χώρου της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου. Η παρουσία του De Vecchi στη διοίκηση, συμπίπτει με την περίοδο κατά την οποία το καθεστώς της Ρώμης αποκτά πιο έντονα τον απολυταρχικό του χαρακτήρα, κάτι που αναπόφευκτα επηρέασε τις αποκαταστάσεις των μνημείων.

Οι ιταλικές επεμβάσεις σε επιλεγμένα σημεία της περιτειχισμένης πόλης είχαν δημιουργήσει τον νέο μνημειακό χώρο, σύμφωνα με τις προτεραιότητες αλλά και την εικόνα που η φασιστική Διοίκηση της Ρόδου ήθελε να αναδυθεί μέσα από τον δαιδαλώδη ιστό της. Το τοπογραφικό σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης, έτσι όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μετά και από τις πιο πρόσφατες επεμβάσεις, αποτυπώνεται σε σχέδιο του Paolini στις αρχές τις δεκαετίας του '40. Στο τοπογραφικό σημειώνονται όλα τα κτίσματα της πόλης κατόπιν των ιταλικών επεμβάσεων καθόλη τη διάρκεια της ιταλοκρατίας. Το πρώην Νοσοκομείο των Ιπποτών ως Αρχαιολογικό Μουσείο, το «νέο» αποκατεστημένο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου με την αποκατεστημένη Στοά (Loggia) του Αγίου Ιωάννη να ορίζει το δυτικό άκρο της, διαμορφωμένης κατάλληλα, Οδού των Ιπποτών και η πλατεία του Μουσείου που μετά τις τελευταίες διαπλατύνσεις είχε σχεδόν ενοποιηθεί με αυτή της «Γλώσσας» της Ωβέρνης, ήταν μερικές μόνο από τις πολλαπλές κτιριακές και χωρικές επεμβάσεις στην περιτειχισμένη πόλη. Αυτές, σε συνδυασμό με τις πολεοδομικές παρεμβάσεις, όπως οι πλατείες στην περιοχή του Μπούργκου και οι διαδοχικές διανοίξεις και απελευθερώσεις από κτίσματα Πυλών, διαμόρφωσαν την νέα εικόνα της περιτειχισμένης πόλης με ξεκάθαρο τονισμό της ιταλικής παρουσίας. Οι πιο πάνω παρεμβάσεις αναμφίβολα στόχευαν στην ικανοποίηση του αισθητικού κυρίως κριτηρίου με αποτέλεσμα να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στην ανάδειξη των καλλιτεχνικών, περιβαλλοντικών και διδακτικών τους αξιών παρά στην επιστημονική και ιστορική τους διάσταση. **(εικ. 138)**

Οι ανασκαφές της περιόδου αυτής, τόσο μέσα στην παλαιά πόλη, όσο και σε όλη την έκταση του νησιού, υποκινούνταν και πάλι από την πρόθεση ανάδειξης και υπογράμμισης του «ρωμαϊκού» παρελθόντος της κτήσης. Η αποκατάσταση του πρώτου Καθεδρικού Ναού των Ιωαννιτών Ιπποτών, της Παναγιάς του Κάστρου, με την απομάκρυνση και των τελευταίων τούρκικων προσθηκών στην κύρια πρόσοψή του, επιβεβαίωνε την λεγόμενη κάθαρση (*purificazione*) του χώρου από τα ξένα στοιχεία, κάτι παρόμοιο με αυτό που είχε επιτελεσθεί στις προσόψεις των κτηρίων που διαμόρφωναν το μέτωπο της ιταλικής Ρόδου στο Μανδράκι.

Οι προθέσεις για έναν «εξορθολογισμό» του αστικού ιστού μέσω μιας σειράς χειρουργικών επεμβάσεων, όπως συνέβη σε αρκετές ιταλικές πόλεις, οι οποίες στην ουσία

καταστρατηγούσαν τις αρχές του Ρυθμιστικού Σχεδίου του 1926, εκδηλώθηκαν με το νέο Σχέδιο της πόλης του 1942 που, εξαιτίας του πολέμου, ευτυχώς δεν υλοποιήθηκε. Αναμφισβήτητα, η πιο σημαντική αλλά συνάμα και πρωτοποριακή για την εποχή, κίνηση που έγινε, ήταν η κήρυξη, κατ' απομίμηση ανάλογου μέτρου της Μητρόπολης Ρώμης, ολόκληρης της περιτειχισμένης πόλης ως μνημειακής ζώνης καθώς και η λήψη μέτρων προστασίας μέσω καθορισμού χρήσεων γης στο πλαίσιο του ρυθμιστικού πολεοδομικού σχεδίου.

Η δημιουργία της νέας πόλης, κατά μήκος του βορειοανατολικού μετώπου του νησιού, λειτούργησε σαν βιτρίνα, παραθέτοντας αφενός τα ιπποτικά μνημεία της μεσαιωνικής περιόδου και αφετέρου τα νέα ιταλικά κτίσματα της σύγχρονης πόλης. Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, κομμάτι των ιταλικών επεμβάσεων είναι η οριοθέτηση της βιομηχανικής ζώνης, στην περιοχή της Ακαντιάς με την ανέγερση και ίδρυση σημαντικών βιομηχανικών κτηρίων που αντικατοπτρίζουν την εκάστοτε πολιτική ιδεολογία στην αρχιτεκτονική τους¹¹⁴.

Όλη αυτή η οικοδομική και πολεοδομική δραστηριότητα του Lago και του De Vecchi στοιχειοθετεί το περιεχόμενο της πολιτικής της «αποτύπωσης σε λίθο». Μέσα από μνημειακές κατασκευές επιδιώκεται η επιβεβαίωση και η διαχρονικότητα της εξουσίας, η αναβίωση της υποστηριζόμενης ιταλικότητας, η επανέυρεση του ιταλικού γοήτρου και η επιβολή του. Προσπάθησαν με τον εκλεκτικισμό τους να μιμηθούν την Ιπποτική αρχιτεκτονική η οποία διέθετε εν τέλει λίγα ιταλικά στοιχεία, με αποτέλεσμα τα νέα κτίσματα να έχουν μικρή σχέση με την προϋπάρχουσα μεσαιωνική πολιτεία και σχεδόν καμία με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική των νησιών.

Η παράδοση της πόλης της Ρόδου στην ελληνική διοίκηση συνοδεύτηκε με κάποιες προτάσεις αποκατάστασης των ιπποτικών μνημείων, που είχαν υποστεί βλάβες από τους βομβαρδισμούς του 1944, όπως επίσης και ανοικοδόμησης με νέες κατασκευές του διαταραχθέντος αστικού της ιστού. Ο χαρακτήρας της πόλης για τους ιταλούς, ακόμα και μετά την αποχώρησή τους, όφειλε να είναι ένας και μοναδικός, ο ιπποτικός.

Ο τελικός απολογισμός έχει δύο όψεις: οι Ιταλοί πολεοδόμοι και αρχιτέκτονες αλλοίωσαν το παραδοσιακό τοπίο, στο οποίο έθεσαν τη δική τους σφραγίδα του αποικιακού εκλεκτικισμού, από την άλλη όμως δημιούργησαν οικιστικά σύνολα, ισορροπημένα και αξιοθαύμαστα. Πρέπει να αναγνωριστεί πως οι Ιταλοί κατακτητές ήταν εκείνοι που διέσωσαν όχι μόνο τον μνημειακό πλούτο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου αλλά και γενικότερα όλης της Δωδεκανήσου.

---

¹¹⁴ Τ.Ε.Ε., 2009

ΙΙΙ. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

1. Πρώτη Περίοδος Ελληνικής Διοίκησης (1947-1985)

Μετά την ενσωμάτωση της Ρόδου στην Ελλάδα και καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης 20ετίας (1947-1967), η ελληνική αρχαιολογική Υπηρεσία επούλωνε τις πληγές που είχε προξενήσει ο πόλεμος, ακολουθώντας τη μεθοδολογία των Ιταλών, της οποίας φορείς ήταν οι εργαζόμενοι αυτή την περίοδο έλληνες τεχνίτες των ιταλικών αναστηλωτικών έργων. Αυτή ήταν η πολιτική της και κατάφερε να αποκαταστήσει ό,τι δεν είχαν καταστρέψει εντελώς οι βομβαρδισμοί. Οι λόγοι που η Ελληνική Πολιτεία έδωσε προτεραιότητα στην αναστήλωση των κατεστραμμένων μνημείων είναι προφανείς: από τη μια έπρεπε να κλείσουν οι πληγές που θύμιζαν τον ολέθριο πόλεμο και από την άλλη να ευπρεπιστεί η πόλη, ώστε να δεχθεί τουρισμό, καθώς η Ρόδος ήταν μια από τις ελάχιστες περιοχές της Ελλάδας, με τουριστική υποδομή, την οποία δεν είχε πλήξει ο Εμφύλιος πόλεμος. Τότε, ελήφθησαν και τα πρώτα θεσμικά μέτρα για την προστασία της μεσαιωνικής πόλης.

Ο Ιωάννης Κοντής¹¹⁵, ο πρώτος έφορος της ελληνικής, πλέον, Αρχαιολογικής υπηρεσίας αντιμετώπισε δυναμικά και διαχρονικά το πρόβλημα της Ρόδου και άρχισε την αποκατάσταση των ζημιών κάνοντας παράλληλα έρευνα για την αποκάλυψη της Ιπποδάμειας πόλης, που παρουσίασε το 1954 στην μελέτη του για τη ρυμοτομία της αρχαίας Ρόδου. (εικ. 143-144)

Τα σημαντικότερα μνημεία που είχαν βομβαρδιστεί αποκαταστάθηκαν σε μορφή, που πολλές φορές ήταν αποτέλεσμα των Ιταλικών επεμβάσεων (οι εργασίες αυτές αποπερατώθηκαν περίπου το 1967)¹¹⁶. Εν τω μεταξύ, το 1957 ένας μεγάλος σεισμός επέφερε νέες καταστροφές και γίνεται η αιτία της λαϊκής απαίτησης για νέα κτίσματα εντός της μεσαιωνικής πόλης, με απομάκρυνση των ερειπίων. Σε αυτή τη φάση καθίσταται επιτακτική η ανάγκη της συγκρότησης ενός νέου ρυμοτομικού σχεδίου. Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί πως, από την πρώτη στιγμή, η περιτειχισμένη πόλη της Ρόδου, λόγω της σχετικής προϊστορίας της περιόδου της Τουρκοκρατίας, αντιμετωπίστηκε ως ένα «διατηρητέο μνημειακό οικιστικό συγκρότημα» της οποίας ο χαρακτήρας έπρεπε να παραμείνει αναλλοίωτος, όταν στην υπόλοιπη Ελλάδα το ζήτημα της προστασίας των παραδοσιακών πυρήνων δεν είχε ακόμα ιδιαίτερος επισημανθεί όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο.

Η τριακονταετής και πλέον ιταλική κατοχή της Δωδεκανήσου είχε κληροδοτήσει στην ελληνική διοίκηση ένα αξιόλογο μνημειακό σύνολο στο οποίο αν και είχε τονισθεί σκόπιμα μέσω των συγκεκριμένων επεμβάσεων ο λατινικός χαρακτήρας, διατηρούνταν η πολυσύνθετη μορφή του. Κληροδότημα μπορεί να θεωρηθεί και η μέριμνα για την προστασία του, η οποία έγινε συνείδηση στις ελληνικές αρχές από τα πρώτα χρόνια της

¹¹⁵ Ο Ιωάννης Κοντής, ο πρώτος έφορος αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, παρέλαβε την Αρχαιολογική Υπηρεσία από τον Luigi Morricone και παρόλες τις δυσκολίες εκείνων των χρόνων, ξεκίνησε πολύ γρήγορα το πρόγραμμα αποκατάστασης των ζημιών και έρευνας για την αποκάλυψη της Ιπποδάμειας πόλης. Καρανάσος 2009, σελ. 332, και W. Hoepfner 1986, σελ. 78

¹¹⁶ Κόλλιας, 2006, σελ. 251

Ενσωμάτωσης. Η ιταλική κατοχή και η πολεοδομική διάσταση των επεμβάσεων στην μεσαιωνική πόλη, συνέβαλλαν στην διατήρησή της συνολικά, ώστε το 1960 να ανακηρυχθεί διατηρητέο μνημείο, μαζί με την Πάτμο και τη Λίνδο, χαράσσοντας έτσι μια πορεία ευαισθητοποίησης σχετικά με την μέριμνα των ιστορικών συνόλων. Όλη η τειχισμένη πόλη εγγράφεται στον κατάλογο των ελληνικών ιστορικών μνημείων και προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία¹¹⁷. **(εικ. 139-142)**

Στα επόμενα χρόνια η έννοια της προστασίας του ιστορικού περιβάλλοντος της περιτειχισμένης πόλης, όπως αυτή είχε αρχικά διατυπωθεί την πρώτη δεκαετία της ιταλικής κατοχής, λειτούργησε με τέτοιο τρόπο ώστε να ξεκινήσει η προετοιμασία της «οργανωμένης συνολικής παρέμβασης» στο διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα.

Τα μνημεία της πόλης που αποκαταστάθηκαν από τους Ιταλούς, αλλά και τα νέα κτήρια που εντάχθηκαν στον ιστό της, χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική διοίκηση για τη στέγαση υπηρεσιών, όπως συνέβη και με τα κτήρια της Νέας πόλης στο Μανδράκι. Παρόλο όμως που τα νεότερα κτήρια ταυτίστηκαν πολύ γρήγορα με το φασιστικό καθεστώς, εκείνα της περιτειχισμένης πόλης αντιμετωπίστηκαν από την αρχή ως αναπόσπαστα στοιχεία του οργανισμού της. Όσον αφορά τα νέα κτήρια, το γεγονός της ύπαρξης της βιομηχανικής ζώνης, σε συνδυασμό με την αυξημένη ανάγκη της πόλης της Ρόδου για ηλεκτροδότηση, οδήγησε στην κατασκευή των νέων εγκαταστάσεων της υπηρεσίας ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) τη δεκαετία του 1950 στην περιοχή της Ακαντιάς και την παύση των εργασιών στο παλιό κτήριο της S.I.E.R. εντός του μεσαιωνικού πυρήνα¹¹⁸.

Σε άρθρο του Ι. Κοντή, αναφέρονται εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης μνημείων που διεξήγαγε η Αρχαιολογική Υπηρεσία Δωδεκανήσου, κυρίως στη Ρόδο, μέχρι το Δεκέμβριο του 1951. Έως και το 1955, αναφέρονται εργασίες, στα τείχη, στις θέσεις των «Γλωσσών» Ωβέρνης, Προβηγκίας και Καστίλλης, στους πύργους του Αγίου Παύλου, των Μύλων, του Κολλακίου και του Αγ. Νικολάου. Όσον αφορά τα κτήρια της Ιπποτοκρατίας και Τουρκοκρατίας, όμοιες εργασίες έγιναν σε οίκημα στην αρχή της Οδού Ιπποτών, στο παράρτημα της «Γλώσσας» της Ιταλίας, στο Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Γαλλίας, στο Αρχαιολογικό Μουσείο, στην οικία Βιλαραγκούτ, καθώς και σε βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, τζαμιά και λουτρά¹¹⁹. **(εικ. 146)**

Μέσα στις επόμενες δεκαετίες του '60 και του '70 τα αποκατεστημένα τμήματα της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου μετατράπηκαν σε αντιπροσωπευτικές εικόνες του τουριστικού προϊόντος. Ως εκ τούτου η οδός Ιπποτών και το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, με την μορφή που είχαν αποκτήσει έπειτα από τις ιταλικές επεμβάσεις, αποκρυσταλλώθηκαν ως κύρια σημεία αναφοράς της πόλης. Οι εικόνες των μνημείων διαδόθηκαν σε όλο τον κόσμο και καθιερώθηκαν ως τα κατάλοιπα της αρχιτεκτονικής των Ιωαννιτών Ιπποτών. **(εικ. 164)**

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μέχρι το 1967, η Αρχαιολογική Υπηρεσία έκανε επεμβάσεις στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης, επιλέγοντας όμως να αναστηλώσει ή να συντηρήσει και να αναδείξει μνημεία στα οποία είχαν ήδη επέμβει οι Ιταλοί. Η συντήρηση των μνημείων, γινόταν μετά από μονοσήμαντη¹²⁰ επιστημονική ανάλυση και καθοδήγηση, εκείνη του αρχαιολόγου, μεθοδολογία που δεν ήταν μόνο ροδιακή, αλλά πανελλήνια.

¹¹⁷ Κόλλιας, 2010, σελ. 212

¹¹⁸ ΤΕΕ, 2009, σελ. 31

¹¹⁹ Λαζαρίδης 1986, σελ 375

¹²⁰ Κόλλιας, 2010, σελ. 207

Σημαντική ενέργεια είναι η λήψη θεσμικών μέτρων για την προστασία της μεσαιωνικής πόλης, καθώς το 1947 εισάγεται ο ελληνικός αρχαιολογικός νόμος. Το 1948 κηρύχθηκαν ιστορικά διατηρητέα μνημεία οι οχυρώσεις και 238 κτήρια της μεσαιωνικής πόλης ενώ το 1949, κηρύχθηκε όλη η μεσαιωνική πόλη με τις οχυρώσεις της και την τάφρο «διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα» και έτσι κάθε επέμβαση στο σύνολό της, σε τμήμα της ή σε μεμονωμένα κτήρια ελέγχεται και βρίσκεται κάτω από την επίβλεψη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Την περίοδο 1967-1977 παρατηρείται κάμψη των ρυθμών συντήρησης των μνημείων που οφειλόταν κυρίως στην πλήρη ενασχόληση της Εφορείας Αρχαιοτήτων με τις σωστικές ανασκαφές που είχαν αρχίσει ήδη από το 1960.

Η μεταπολίτευση στην Ελλάδα, υπήρξε η αφετηρία για πολιτική και κοινωνική ωρίμανση όσον αφορά το ζήτημα της προστασίας του πολιτιστικού αποθέματος και του ιστορικά δομημένου περιβάλλοντος. Σημαντικές κινήσεις από την πλευρά της Πολιτείας ήταν η σύνταξη του άρθρου 24 του Συντάγματος στο οποίο οριζόταν, για πρώτη φορά, ότι η διατήρηση του πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί κρατική υποχρέωση¹²¹. Σε αυτό το σημείο εντύπωση κάνει, το χρονικό χάσμα της λήψης αποφάσεων για την προστασία των μνημείων, ανάμεσα στην Δωδεκάνησο, και πιο συγκεκριμένα στη Ρόδο, και στην υπόλοιπη Ελλάδα. **(εικ. 147-156)**

Η προστασία μνημειακών συνόλων στη Ρόδο –κληροδότημα των Ιταλών- είναι ο κανόνας για κάθε περαιτέρω επέμβαση και απόφαση, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα όπου έβλεπαν μεμονωμένα μνημεία και έθεταν τα πλαίσια προστασίας τους, μετά από μεγάλη, κυρίως γραφειοκρατική, καθυστέρηση και δίνοντας προτεραιότητα στα αρχαία και τα βυζαντινά. Παρόλα αυτά από το 1975 και μετά, δεν έγινε δυνατόν να διαμορφωθεί από τον επίσημο κρατικό φορέα μια ενιαία πολιτική και μακροπρόθεσμος προγραμματισμός για τη συντήρηση και προβολή των αρχιτεκτονικών μνημείων¹²².

Παράλληλα, στον ευρωπαϊκό χώρο κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70 γινόταν συνεχώς λόγος περί χρήσεων των μνημείων και «ολοκληρωμένης» αποκαταστάσεως. Μέγας αριθμός παλαιών κτηρίων ή συγκροτημάτων, κυρίως νεωτέρας αρχιτεκτονικής, δεν είχε άλλο τρόπο επιβιώσεως παρά μόνον με την ένταξη σε αυτά νέων χρήσεων, «συμβατών» με την ιστορική και καλλιτεχνική τους αξία. Αυτή την πρώτη περίοδο της Ελληνικής Διοίκησης στο χρονικό της Ρόδου, πραγματοποιούνται κινητοποιήσεις και λαμβάνονται διεθνείς αποφάσεις και κινητοποιήσεις που στόχο έχουν την καταγραφή των μνημείων και τη διατύπωση των όρων διαφύλαξης της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς σε οικουμενική βάση. Με τη σύγκλιση συνεδρίων ανά τον κόσμο, με κεντρικό θέμα την αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά, έχοντας ως βάση τον Χάρτη των Αθηνών (1931) αλλά και αυτόν της Βενετίας (1964) και με αποκορύφωμα την Διακήρυξη του Άμστερνταμ το 1975¹²³, διακηρύσσεται η πρόθεση των κρατών-μελών της Ευρώπης να συνεργαστούν προκειμένου να την προστατεύσουν, έχοντας ενιαία πολιτική όσον αφορά τη διαχείρισή της.

Ως εκ τούτου στα τριάντα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέχρι το 1975, που εορτάστηκε ως «Έτος Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς», προχώρησαν σημαντικές επεμβάσεις αποκατάστασης και αναβίωσης ιστορικών συνόλων ή τμημάτων του ιστορικού κέντρου μεγάλων πόλεων που είχαν σταδιακά υποβαθμιστεί. Ο εορτασμός αυτός, έδωσε την

¹²¹ Μπούρας, 2010, σελ. 45

¹²² Μπούρας 2010, σελ. 46

¹²³ ΤΕΕ, 1993, σελ. 26

ευκαιρία να πραγματοποιηθεί σε διεθνή κλίμακα μια γενική επισκόπηση των σύνθετων προβλημάτων της διατήρησης του δομημένου περιβάλλοντος, καθώς και μια ευρύτατη γνωστοποίηση της διαφύλαξης αυτού¹²⁴.

Με την εγγραφή της τειχισμένης πόλης ήδη από το 1960 στον κατάλογο των ελληνικών ιστορικών μνημείων¹²⁵ και την προστασία της από την Αρχαιολογική υπηρεσία, η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου χαρακτηρίστηκε το 1988, Μνημείο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, στα πλαίσια της σχετικής Σύμβασης της UNESCO.

1.α. ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Στην μακραίωνη περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά κυρίως στο κληροδότημα της Ιταλοκρατίας, πρέπει να συμπεριληφθεί και η νέα πόλη της Ρόδου. Ο πυρήνας της εκτός των τειχών πόλης ξεκίνησε από την περίοδο της Τουρκοκρατίας ενώ η πόλη διαμορφώθηκε οριστικά επί Ιταλοκρατίας. Η νέα πόλη, ανοικοδομήθηκε κατά μεγάλο μέρος, την περίοδο διακυβέρνησης του Mario Lago και μετατράπηκε στην πόλη που γνωρίζουμε έως σήμερα με τις επεμβάσεις του De Vecchi. Πληθώρα κτηρίων ανεγέρθηκαν σε όλη την έκταση του σημερινού κέντρου της πόλης και πολλά από αυτά μεταμορφώθηκαν απαλείφοντας κάθε πιθανό στοιχείο της παρουσίας των Τούρκων πριν από τους Ιταλούς. **(εικ. 157-162)**

Παρόλο που η ιταλική παρουσία έχει αφήσει τα περισσότερα σημάδια στον τόπο, δεν πρόκειται για μια προσφορά αποκλειστικά από τους Ιταλούς, καθώς οι συνθήκες κατοίκησης και δραστηριότητας των πολιτών της Ρόδου καθορίστηκαν από πολιτικούς και βιοτικούς κυρίως παράγοντες μέσα στους αιώνες της ιστορίας της. Από τους Βυζαντινούς ακόμα χρόνους, η κατοίκηση δεν περιοριζόταν μόνο εντός των τειχών. Οι πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούσαν κάθε φορά αντικατοπτρίζονται στα κτιριακά κατάλοιπα που εντοπίζονται σε όλη την έκταση της πόλης αλλά και του νησιού, και εκφράζονται μέσω της αρχιτεκτονικής τους.

Η εκτός των τειχών πόλη αποτυπώνει αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά τις ανάγκες που υπαγορεύτηκαν από τις συνθήκες διαβίωσης του ελληνικού στοιχείου, πρώτα στην Τουρκοκρατία, στην Ιταλοκρατία μετέπειτα, και στη σύγχρονη εποχή. Η διατήρηση και ανάδειξη των αρχιτεκτονικών μνημείων εξασφαλίζει την ιστορική συνέχεια της πόλης.

Προς αυτό το σκοπό, ιδρύθηκε το 1980, η 3^η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Δωδεκανήσου, που είχε ως σκοπό τη μελέτη, διατήρηση, προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, από το 1830 και μετά, στο χώρο της Δωδεκανήσου. Η οικοδομική δραστηριότητα των τελευταίων τριών αιώνων έχει αποδώσει σημαντικά αρχιτεκτονικά έργα που υπάρχουν μέχρι και σήμερα χάρη στον χαρακτηρισμό τους ως διατηρητέα, αποτελώντας τις αρχιτεκτονικές μαρτυρίες των εκάστοτε περιόδων στην ιστορία της πόλης.

Μετά την Ενσωμάτωση, συνεχίστηκε η ανάπτυξη της πόλης, με τις κενές περιοχές γύρω από τα «μαράσια» να κτίζονται επεκτείνοντας την πόλη αρκετά. Παρά τις αλλοιώσεις που

¹²⁴ Μπούρας 2010, σελ. 45

¹²⁵ Η τειχισμένη πόλη της Ρόδου υπήρξε έως το 2007 η μόνη ελληνική ιστορική πόλη που είναι εγγεγραμμένη στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco. Το 2007 προστέθηκε στον κατάλογο και η πόλη της Κέρκυρας.

έχουν δεχτεί αυτοί οι οικισμοί στην εκτός των τειχών πόλη, λόγω της οικοδομικής δραστηριότητας των τελευταίων ετών, διατηρείται ακόμα ο πολεοδομικός τους χαρακτήρας και τα κτήρια που ανήκουν σε αυτά και σώζονται (δημόσια κτήρια αλλά και κατοικίες) έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα από το ΥΠ.ΠΟ. και το ΥΠΕΧΩΔΕ με αποφάσεις κήρυξης ΦΕΚ ήδη από το 1949. Πολλά από τα κτήρια αυτών των περιοχών στέκουν ακόμα στις μέρες μας, έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα με ΦΕΚ, και συνεχίζουν να φιλοξενούν λειτουργίες, που πολλές φορές είναι ίδιες με τις αρχικές (Αστική Σχολή, Καζούλλειο Παρθεναγωγείο, Βενετόκλειο Γυμνάσιο κ.α.).

Πλήθος άλλων κτηρίων που ανεγέρθηκαν επί Ιταλοκρατίας και ανήκουν σε διάφορες λειτουργικές ομάδες (δημόσια κτήρια, τουριστικά, εμπορικά, πολιτιστικά κ.α.), αποτελούν κομμάτια της νεότερης ιστορίας του τόπου και ανακηρύχθηκαν διατηρητέα, με διαδοχικές αποφάσεις την δεκαετία κυρίως του 1980. Επίσης, διατηρούνται κτήρια και από την περίοδο της Τουρκοκρατίας, με σαφή την επέμβαση των ιταλών σε αυτά, έχοντας ενεργό ρόλο στη ζωή της πόλης αφού φιλοξενούν δημόσιες λειτουργίες. Παρόλη όμως την ανακήρυξη των κτηρίων της νέας πόλης σε διατηρητέα, το βάρος της ελληνικής διοίκησης δόθηκε στην Ιπποδάμεια πόλη, με αποτέλεσμα η διαχείριση των μνημείων της σύγχρονης πόλης να είναι αποσπασματική.

Εκτός από τα λαϊκά κτήρια, τα νεοκλασικά και οθωμανικά αρχοντικά και τα κτήρια της ιταλικής περιόδου που χαρακτηρίστηκαν διατηρητέα, και συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα, σημαντικό κομμάτι αποτελούν και τα βιομηχανικά κτήρια (από την περίοδο της Ιταλοκρατίας) που δυστυχώς έχουν εγκαταλειφθεί και σε πολλές περιπτώσεις καταστραφεί. Η διαρκής επέκταση της πόλης, εισέβαλλε στην βιομηχανική ζώνη που είχαν διαμορφώσει οι Ιταλοί με αποτέλεσμα την αναγκαστική παύση των λειτουργιών αυτών των εργοστασίων, την μεταφορά τους σε άλλες τοποθεσίες και την ερήμωση των εγκαταστάσεών τους. Εντούτοις, τα κτήρια αυτά, ως κατάλοιπα μιας άλλης εποχής και μάρτυρες του εκάστοτε αρχιτεκτονικού ρεύματος, έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα, αναμένοντας την μελλοντική αξιοποίησή τους.¹²⁶ (βλ. 7. Διατηρητέα Κτήρια, στο Παράρτημα)

---

¹²⁶ Ρόδος 2005

2. Δεύτερη περίοδος Ελληνικής Διοίκησης (1985-2000)

Η δημιουργία του Γραφείου Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, στα πλαίσια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και του Υπουργείου Πολιτισμού, τον Οκτώβρη του 1985, αποτελεί σημαντική τομή στα μέχρι εκείνη την εποχή δεδομένα της Διοίκησης στον τομέα της διαχείρισης και ανάδειξης των μνημείων και γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η πρωτοπόρα και δυναμική αυτή ενέργεια συμπίπτει χρονικά με τη συνυπογραφή και από την Ελλάδα της Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης της Γρανάδας.

Ο μετασχηματισμός της Παλιάς Πόλης της Ρόδου και η ένταξή της στη σύγχρονη πόλη αποτελεί πρόκληση για τους ειδικούς. Την περίοδο 1985-2000 διενεργούνται οργανωμένες επεμβάσεις που στοχεύουν στην αναβάθμιση της αισθητικής της εντός των τειχών πόλης. Η διατήρηση ωστόσο των πολεοδομικών της χαρακτηριστικών απαιτεί τη διαρκή επαγρύπνηση των αρμοδίων, ώστε η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της να παραμείνει αναλλοίωτη με το πέρασμα των ετών.

Στην περίπτωση της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, ιδιαίτερα μετά το 1985, η θεωρητική αρχικά προσέγγιση για την κοινωνικοποίηση των μνημείων και την οργανωμένη παρέμβαση σε πολεοδομική και αρχιτεκτονική κλίμακα, προχώρησε σε πράξη μέσα σε μια δεκαετία (1985-1995). Η συστηματική υλοποίηση του έργου υπογείωσης των δικτύων υποδομής και αποκατάστασης των οδοστρωμάτων, η εφαρμογή των κυκλοφοριακών ρυθμίσεων, η συνολική διευθέτηση και αναβάθμιση της τάφρου σε αρχαιολογικό χώρο περιπάτου και πολιτιστικών λειτουργιών, η αποκατάσταση και ανάδειξη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, η δημιουργία κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στον αναστηλωμένο ιπποτικό Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης, η ενοποίηση και ανάδειξη της Παναγιάς του Μπούργκου και η ανάπλαση τμήματος της παραλιακής ζώνης στον περιβάλλοντα χώρο της κεντρικής πύλης του μεσαιωνικού λιμανιού είναι μερικά μόνο από τα έργα που ολοκληρώνονται αυτή την περίοδο.

Παράλληλα άρχισε να αναπτύσσεται σε επίπεδο πόλης ένα δίκτυο χρήσεων των αποκατεστημένων μνημείων, που μετατρέπονται σε σημαντικά σημεία αναφοράς των κατοίκων και προσδιορίζουν το νέο ρόλο που τους προδιαγράφεται στην μελλοντική εξέλιξη της πόλης¹²⁷.

Αυτή την περίοδο (1985-2000), πραγματοποιούνται εκατοντάδες έργα σε κατοικίες, δημόσια κτήρια, σε όλη την έκταση των οχυρώσεων εντάσσοντάς τα στην καθημερινότητα της πόλης, φιλοξενώντας νέες χρήσεις. Κτίσματα και συγκροτήματα που εντάσσονται στα όρια της μνημειακής ζώνης ή σε σχέση με την εμπορική ζώνη της Παλιάς Αγοράς απέκτησαν νέες χρήσεις που σχετίζονται με την λειτουργία μουσειακών – εκθεσιακών χώρων ή χώρων πολιτιστικών εκδηλώσεων. Το συγκρότημα του κτηρίου Villaragut στην οδό Ιπποτών, αποκαταστάθηκε και λειτουργεί ως επισκέψιμο μνημείο, ενώ η δυτική του πτέρυγα διαμορφώθηκε ώστε να στεγάσει το Προϊστορικό Μουσείο της Ρόδου. Αρκετοί στεγασμένοι χώροι που περιλαμβάνονται στο μνημειακό σύνολο των μεσαιωνικών οχυρώσεων διαμορφώθηκαν και λειτούργησαν ως εκθεσιακοί χώροι και χώροι μουσικών ή άλλων

---

¹²⁷ Ντέλλα, 2001, σελ. 97

πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως ο μεγάλος προμαχώνας της «Γλώσσας» της Ωβέρνης, ο προμαχώνας του Αγ. Γεωργίου, ο προμαχώνας του del Carretto και το ισόγειο του κεντρικού πύργου του Zacosta στο φρούριο του Αγ. Νικολάου. Ειδική περίπτωση αποτελεί το μνημειακό συγκρότημα του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, στο οποίο, εκτός από την μόνιμη οργάνωσή του ως επισκέψιμου μνημείου, λειτουργούν συνεδριακό κέντρο και χώροι μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων.

Οι εργασίες δεν περιορίστηκαν μόνο στο εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης αλλά επεκτάθηκαν και στις μεσαιωνικές οχυρώσεις. Μετά την Ενσωμάτωση της Ρόδου, η κατάσταση της τάφρου χειροτέρευε καθώς τα λιμνάζοντα νερά κατά τους χειμερινούς μήνες, διάβρωναν τα θεμέλια των τειχών και προκαλούσαν έντονη δυσοσμία. Η εικόνα της τάφρου άρχισε να βελτιώνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, με καθαρισμούς της αυτοφυούς βλάστησης και σωστικές επεμβάσεις επί των οχυρώσεων. Η κατάσταση άλλαξε άρδην μετά την ένταξη των έργων συντήρησης και ανάδειξης των μεσαιωνικών οχυρώσεων και της τάφρου, όπως περιγράφεται σε επόμενο κεφάλαιο. Με την κατασκευή ενός ευρέος δικτύου αποχέτευσης και την κατάργηση των αυθαίρετων εξωτερικών αποχετεύσεων, ο χώρος έγινε προσπελάσιμος οποιαδήποτε εποχή του χρόνου¹²⁸.

Το καλοκαίρι του 2000 παραδόθηκε στο κοινό το σύνολο του αρχαιολογικού περιπάτου της τάφρου του χερσαίου τμήματος των μεσαιωνικών οχυρώσεων¹²⁹. Στην πορεία της διαδρομής επιχειρούνται εναλλαγές στην αξιοποίηση του αρχαιολογικού, του φυσικού και του μνημειακού χαρακτήρα του χώρου με ανάδειξη της διαχρονικότητας στην ιστορική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου. Παράλληλα, με την κατάλληλη παρουσίαση των οργανωμένων εργοταξίων αλλά και των φθορών κατά μήκος της διαδρομής, εισάγεται η έννοια της παλαιότητας και της ανάγκης διαρκούς συντήρησης των μνημειακών κατασκευών, οι οποίες παρόλα αυτά αντέχουν στη φθορά των φυσικών και των κοινωνικών παραγόντων. Το Σεπτέμβριο του 2000, ολοκληρώθηκε το «Σχέδιο προστασίας-διαμόρφωσης-ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου» ενώ αργότερα συνεχίζονται οι βελτιωτικές επεμβάσεις. Πρόκειται για το πρώτο συνολικό πρόγραμμα αποκατάστασης ενός τόσο εκτεταμένου μνημειακού συνόλου, καθόλη την περίοδο της ελληνικής Διοίκησης από την εποχή της Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου¹³⁰.

Για πρώτη φορά η τοπική Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ετέθη επικεφαλής μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεων στο μνημειακό συγκρότημα της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, με στόχο να δοθεί στους πολίτες η νέα διάσταση του μνημειακού χώρου, που προκύπτει ως συγκερασμός της μεταπολεμικής εξέλιξης της τειχισμένης πόλης και των σύγχρονων αντιλήψεων για την ένταξη των μνημείων στη ζωή των πολιτών.

Επιχειρώντας να συνοψίσουμε τις μορφές των επεμβάσεων στην Παλιά πόλη της Ρόδου, αυτές κατηγοριοποιούνται στις εργασίες της αποκατάστασης, της επισκευής, της διαμόρφωσης ανοιχτών χώρων, της διαχείρισης των οχυρώσεων και της κατάλληλης

¹²⁸ Σκαμμένη στην καρδιά της αρχαίας πόλης, η τάφος την έχει χαράξει μέχρι τα θεμέλιά της. Σε αρκετά σημεία είναι ορατοί υπόνομοι αποχέτευσης αρχαίων δρόμων, υπόγειες σήραγγες ύδρευσης και πηγάδια. Όπου δεν είναι ορατά τα ίχνη της αρχαίας πόλης, τα εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη στις οχυρώσεις υπενθυμίζουν στον επισκέπτη την μακραίωνη ιστορία αυτού του τόπου.

¹²⁹ Ντέλλα, 2006, σελ. 149

¹³⁰ Ντέλλα, 2001, σελ. 95

διαμόρφωσής τους ώστε να είναι ανοιχτοί στο κοινό¹³¹. Μετά το 2000 δημιουργήθηκαν νέα προγράμματα με μεγάλης κλίμακας έργα, που αναπτύσσονταν σε πολεοδομικές ενότητες και χαρακτηρίζονταν από το γενικό στόχο του μετασχηματισμού του μνημειακού χώρου, με ανασχεδιασμό της ένταξης των αρχαιολογικών χώρων στον πολεοδομικό ιστό.

Φτάνοντας στο τέλος της περιόδου αυτής παρατηρούμε πως τα συστήματα αξιών περιλαμβάνουν στην προστατευόμενη κληρονομιά και ένα μεγάλο μέρος του 20^{ου} αιώνα, με τελευταίο μεγάλο επίκεντρο τη μεσοπολεμική μοντέρνα αρχιτεκτονική, ενώ διαρκώς αυξάνεται το ενδιαφέρον για την πρώτη μεταπολεμική εποχή. Έτσι, προκύπτουν τα νεώτερα μνημεία, που βρίσκονται κυρίως στην εκτός των τειχών πόλη, αλλά και σε όλη την έκταση του νησιού και είναι κατασκευασμένα επί το πλείστον κατά την Ιταλοκρατία.

Για την περιγραφή των εργασιών, στα πλαίσια του Γραφείου της Προγραμματικής Σύμβασης, τη δεύτερη περίοδο της Ελληνικής Διοίκησης, κρίνεται σκόπιμος ο διαχωρισμός της σε δύο επιμέρους ενότητες: i) Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης (1985-1995) και ii) Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη Επιτροπών (1995-2000).

2.α. Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης (1985-1995)

Με την έναρξη της συνολικής παρέμβασης στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εισάγεται ένας νέος θεσμός, που μπορεί να θεωρηθεί ως σταθμός για την ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα¹³². Οι συναρμόδιοι κρατικοί και τοπικοί φορείς αναλαμβάνουν συντονισμένη δράση για την αποκατάσταση και αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου της πόλης της Ρόδου, της τειχισμένης μεσαιωνικής πόλης. Την υλοποίηση των αποφάσεων, αναλαμβάνει για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο Δήμος της Ρόδου και το εξειδικευμένο «Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης» του Υπουργείου Πολιτισμού (Προγραμματική Σύμβαση διαχείρισης Τ.Α.Π.Α.¹³³ που διαρκεί όλη την περίοδο που εξετάζουμε). Παράλληλα με την οργάνωση ενός πρώτου συνεργείου που προχώρησε άμεσα σε καθαρισμούς, αποχωματώσεις και λήψη επειγόντων σωστικών μέτρων για την εξασφάλιση των κτηρίων μέχρι την οριστική επέμβαση, δρομολογήθηκαν οι πρώτες αναστηλωτικές αλλά και ευρύτερες μελέτες, καθώς και προτάσεις ένταξης επανάχρησης των ιστορικών κτηρίων, σύμφωνα με την καθιερωμένη στην υπόλοιπη Ευρώπη πρακτική¹³⁴.

Από το ξεκίνημα του, το Γραφείο της Μεσαιωνικής Πόλης, συνέδεσε τις μελέτες με την έρευνα, τη δημιουργία δηλαδή νέων γνώσεων που έχουν άμεση σχέση με τα έργα. Ανατέθηκε η εκπόνηση νέων υποβάθρων ακριβούς τεκμηρίωσης των μνημείων και του πολεοδομικού ιστού σε εξειδικευμένα ιδιωτικά τεχνικά γραφεία, όπως της τοπογραφικής

¹³¹ Ντέλλα, 2001, σελ. 99

¹³² Ντέλλα, 2001, σελ. 65

¹³³ Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

¹³⁴ Ο δήμος της Ρόδου ως φορέας υλοποίησης της Προγραμματικής Σύμβασης, αργότερα ενέταξε στο νέο οργανισμό λειτουργίας των υπηρεσιών του τη «Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης και Αρχαιολογικών Χώρων», την οποία ταύτισε με το Γραφείο της Προγραμματικής Σύμβασης, ώστε να διασφαλίσει για το μέλλον έναν φορέα παρέμβασης και προστασίας της οικιστικής περιοχής της μεσαιωνικής πόλης. Ντέλλα 2001, σελ. 90

αποτύπωσης της μεσαιωνικής πόλης, της τοπογραφικής-φωτογραμμετρικής αποτύπωσης των οχυρώσεων και της τάφρου αλλά και του φρουρίου του Αγ. Νικολάου.

Για πρώτη φορά στην ιστορία της διαχείρισης του μνημειακού συγκροτήματος δημιουργήθηκε μια πολυεπιστημονική ομάδα, η οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει τα σύνθετα προβλήματα ενός ιστορικού οικιστικού συνόλου. Η νέα διάσταση των επεμβάσεων ήταν ότι βασίστηκαν στην εξαντλητική αρχιτεκτονική τεκμηρίωση και τη μελέτη της οικοδομικής εξέλιξης των κτηρίων και σύντομα δημιουργήθηκε σημαντική τεχνογνωσία στον τομέα της συντήρησης-αποκατάστασης των μνημειακών κατασκευών της Ρόδου. Η υλοποίηση των μελετών ξεκίνησε το 1986 από ειδικά συνεργεία¹³⁵.

Το 1987 στο πλαίσιο της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (Ε.Π.Α.) του υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος, για πρώτη φορά εγκρίνεται το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης της Ρόδου, ενώ είχε προηγηθεί η προμελέτη της χωροταξικής οργάνωσης του νομού Δωδεκανήσου. Η 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (Ε.Β.Α.), υπεύθυνη για τον έλεγχο των αδειών οικοδομής στα όρια της τειχισμένης πόλης, εφαρμόζει άτυπα το σχέδιο χρήσης γης το οποίο βασίζεται και οφείλεται σε αυτό που είχαν συντάξει οι Ιταλοί¹³⁶, παρότι δεν έχει εκδοθεί ακόμη το σχετικό διάταγμα. Ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του γραφείου Προγραμματικής Σύμβασης, ετέθη το θέμα της επείγουσας ανάγκης εκπόνησης μιας πλήρους μελέτης ολοκληρωμένης αποκατάστασης και διαχείρισης του διατηρητέου μνημειακού συγκροτήματος, σε επέκταση της μελέτης της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης. (εικ. 165, 167)

Η πλήρης ανάλυση των προβλημάτων που διαπιστώθηκαν σε σχέση με τη ζωή του μνημειακού συγκροτήματος, το οποίο είναι παράλληλα μια πόλη και ένας πόλος εμπορικής και τουριστικής δραστηριότητας που ξεπερνάει τα τοπικά όρια, έγινε η αφετηρία για νέες ωφελιμιστικές επεμβάσεις στον μεσαιωνικό ιστό. Παράλληλα, επιδιώχθηκε η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και η συμμετοχή των πολιτών, και των καταστηματαρχών, στη ρύθμιση των ζωτικών θεμάτων του εμπορικού κέντρου¹³⁷.

Το 1988 με απόφαση της UNESCO η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εντάχθηκε στον κατάλογο των Πόλεων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Έτσι το ελληνικό κράτος ανέλαβε την υποχρέωση που απορρέει από την κήρυξη, δηλαδή την προστασία και ανάδειξη του πολιτιστικού αυτού αγαθού «προς όφελος της Ανθρωπότητας». Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, διεξήχθη στο παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου η Σύνοδος Κορυφής της Ε.Ο.Κ. Με αφορμή το γεγονός αυτό, το αναστηλωμένο από τους Ιταλούς κτίριο, συντηρήθηκε και ανανεώθηκε ο γηρασμένος εξοπλισμός του. Η ανασκαφική έρευνα, που προχώρησε στο πλαίσιο του έργου, σε πολλά σημεία στο ισόγειο και στην εσωτερική και εξωτερική αυλή, αλλά και η καθαίρεση των ιταλικών επιχρισμάτων στο εσωτερικό των χώρων του, επιβεβαίωσαν τις μέχρι τότε υποθέσεις, ότι το παλάτι ήταν η βυζαντινή ακρόπολη και η αρχική του κατασκευή χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αι.¹³⁸ (εικ. 166)

¹³⁵ Ντέλλα, Ντέλλας, 2007, σελ.49

¹³⁶ Σημειωτέον στην υπόλοιπη Ελλάδα, δεν υπήρχε κάτι αντίστοιχο μέχρι πριν λίγα χρόνια, όπου έγινε μια προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση όπως προκύπτει από την παράλληλη μελέτη των πολιτικών που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα και τη Δωδεκάνησο όσον αφορά τα μνημεία.

¹³⁷ ΤΕΕ, 1993, σελ. 8-15

¹³⁸ Ντέλλα, 2001, σελ. 75-78

Κατά την περίοδο που ακολούθησε και ιδιαίτερα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η ανασκαφική έρευνα στην τειχισμένη πόλη ξεπέρασε την έννοια των σωστικών ανασκαφών ή της συστηματικής έρευνας στο εσωτερικό των μνημείων και των βομβαρδισμένων χώρων και εντάχθηκε στο γενικότερο πνεύμα της υλοποίησης των έργων στον περιβάλλοντα χώρο των μνημείων και σε ευρύτερες ενότητες του μεσαιωνικού πολεοδομικού ιστού. Έτσι, περιπτώσεις όπως, η συστηματική ανασκαφική έρευνα κατά μήκος του νότιου τείχους του Κολλάκιου της ιπποτικής πόλης για την επισήμανση της συνολικής πολεοδομικής αντίληψης της εξέλιξης της περιοχής, καθόρισαν και την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας. Τα μνημεία και τα μνημειακά συγκροτήματα που αποκαλύφθηκαν από τις ανασκαφές, οριοθέτησαν τους χώρους προς διαμόρφωση και προσδιόρισαν τις γενικές αρχές και το πνεύμα των έργων που εξελίσσονται αργά, με στόχο τη γενικότερη αναβάθμιση του κέντρου της μεσαιωνικής πόλης.

Το μεγάλο ανασκαφικό πρόγραμμα του Κολλάκιου, με ευθύνη της 4^{ης} Ε.Β.Α., εξελίχθηκε από το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μέχρι τη Θαλασσινή Πύλη στο κέντρο του μεσαιωνικού λιμανιού. Στα πλαίσια του προγράμματος αυτού, ξεκίνησε το μεγάλο έργο της υπογείωσης των δικτύων κοινής ωφελείας της τειχισμένης πόλης, σε συνδυασμό με την αποκατάσταση του συνόλου των οδοστρωμάτων αλλά και την ανάπλαση των ελεύθερων και αρχαιολογικών χώρων σε σχέση με το έργο. Η συντονισμένη δράση των φορέων είχε μεγάλη σημασία για την προώθηση της αρχαιολογικής έρευνας αλλά και την αναβάθμιση του οικιστικού συνόλου τόσο από άποψη υποδομής όσο και από άποψη αισθητικής και ανάδειξης των μνημείων και των μνημειακών χώρων.

Μεγάλης κλίμακας συστηματική αρχαιολογική έρευνα προχώρησε επίσης σε διάφορα σημεία του ιπποτικού οχυρωματικού συνόλου, και ιδιαίτερα στο εσωτερικό του επιχώματος της τελευταίας οικοδομικής φάσης του μεγάλου προμαχώνα της Ωβέρνης ή του Αγίου Γεωργίου (εικ. 168). Οι εργασίες αυτές ήταν πλήρως εναρμονισμένες με τον προγραμματισμό και την εξέλιξη των μελετών και των έργων των οχυρώσεων, ως στοιχεία μια μεθοδολογίας που βασίζεται στην πλήρη ιστορική – αρχαιολογική έρευνα του μνημείου σε σχέση με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο και την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Το 1991-1992 προχώρησε η ιστορικής σημασίας ενέργεια της πλήρους αποκάλυψης των ερειπίων του μοναστηριακού ναού του Τάγματος, του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου, και η έναρξη συστηματικής ανασκαφικής έρευνας σε όλη την έκταση της εκκλησίας και τον περιβάλλοντα χώρο της, γύρω από το Μουσουλμανικό σχολείο, και η ανάδειξή τους, όπως θα δούμε και αργότερα. (εικ. 176-178)

Αναστηλωτικά έργα, όπως η αποκατάσταση του ιπποτικού συγκροτήματος Villaragut στην οδό Ιπποτών, η επιτυχημένη ένταξη του Δημοτικού Ιατρείου σε αποκατεστημένο ιπποτικό κτήριο της οδού Γαβαλά, καθώς και η αναστήλωση του ιπποτικού Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης (βλ. παρακάτω), που βραβεύτηκε από την Europa Nostra το 1997, προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν σε μια επταετία¹³⁹. Εκτός από το πρόγραμμα αποκατάστασης κατοικιών ως σημαντικών στοιχείων του πολεοδομικού ιστού της μεσαιωνικής πόλης, στα οποία ξεχωρίζει η ένταξη κοινοτικών χρήσεων, σημαντικά επίσης έργα της πρώτης αυτής περιόδου (1985-1995) είναι¹⁴⁰:

¹³⁹ Ντέλλα, 2001, σελ. 89

¹⁴⁰ Ντέλλα, Ντέλλας, 2007, σελ. 56

1) Η αποκατάσταση του εσωτερικού αίθριου και η εσωτερική εκ νέου διαρρύθμιση των χώρων της Δημόσιας Βιβλιοθήκης, που λειτουργεί στο ιπποτικό μνημείο της «Καστελλανίας». Το κτήριο αναστηλώθηκε πλήρως κατά την Ιταλοκρατία και η σύγχρονη επέμβαση περιέλαβε την ανακατασκευή ενός από τα σταυροθόλια του εσωτερικού αίθριου, ώστε να διαμορφωθεί ένα σύγχρονο αναγνωστήριο στην περιμετρική στοά του. Η ένταξη μεγάλων υαλοστασίων και η διαμόρφωση των χώρων του αναγνωστηρίου με σύγχρονα υλικά στο περιβάλλον ενός, ιταλικής διαμόρφωσης, αίθριου χαρακτηρίζει την εποχή της παρέμβασης και θεωρείται ιδιαίτερα επιτυχής και λειτουργική. Σημαντική εξάλλου ήταν η εμπειρία που αποκτήθηκε από την ανακατασκευή ενός σταυροθολίου. **(εικ. 179-180)**

2) Η αποκατάσταση των τριών ιπποτικών ανεμόμυλων του Μανδρακίου και η διαμόρφωση της βάσης των δύο νοτιότερων ως χώρου καθιστικού μετά την κατασκευή ισχυρής υποθεμελίωσης από οπλισμένο σκυρόδεμα. Σημαντικό έργο υπήρξε η πλήρης αποκατάσταση του παραδοσιακού μηχανισμού του μεσαίου ανεμόμυλου, προκειμένου να καθίσταται δυνατή η λειτουργία του ως ζωντανού μνημείου για λόγους εκπαιδευτικούς και εκθεσιακούς..

Αλλα μνημεία στα οποία πραγματοποιούνται αποκαταστάσεις και παραδίδονται με νέες χρήσεις στο κοινό, είναι το επισκέψιμο εργοτάξιο του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, η Παναγιά του Κάστρου η οποία λειτουργεί ως μουσείο, το μουσουλμανικό συγκρότημα Τοπτσούμπαση Αγά, το Παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου, που επίσης φιλοξενεί μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις αλλά και πολιτιστικές εκδηλώσεις, τα ερείπια της μεγάλης γοτθικής εκκλησίας, της Παναγίας του Μπούργκου, όπου μετά την ενοποίηση και ανάδειξή τους στα πλαίσια μιας διαμορφωμένης πλατείας, λειτουργεί ως μια στάση ιστορικής αναδρομής και κοινόχρηστος χώρος ειδικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων, ενώ τέλος, σημαντική απόφαση ήταν η νυκτερινή ανάδειξη του συνόλου των μνημείων με φωτισμό¹⁴¹. **(εικ. 181-182)**

Παράλληλα με τις ανασκαφικές έρευνες και τα αναστηλωτικά έργα στα κτήρια εντός της μεσαιωνικής πόλης, παρατηρείται ραγδαία επιδείνωση στο μνημειακό κέλυφος της, ενώ γίνεται πλέον συνείδηση όλων ότι ο ρυθμός επέμβασης και αποκατάστασης των ζημιών υπολείπεται κατά πολύ του ρυθμού φθοράς των μνημειακών κατασκευών. Κατά την ίδια αυτή περίοδο οι επεμβάσεις στις μεσαιωνικές οχυρώσεις και τον ελεύθερο χώρο της τάφρου, περιορίζονται στη λήψη επειγόντων σωστικών μέτρων και την ανακατασκευή τμημάτων για πρόληψη περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης και πιθανών καταρρεύσεων στα ετοιμόρροπα τμήματα, ενώ δημιουργούνται οι βάσεις ενός σύγχρονου μηχανισμού παρέμβασης στο μνημειακό σύνολο των ιπποτικών οχυρώσεων και τον χώρο της τάφρου.

Παράλληλα με την υλοποίηση των μελετών, προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν τα ειδικά ερευνητικά προγράμματα σε σχέση με τη συντήρηση των δομικών υλικών των μεσαιωνικών τοιχοποιιών, την αντοχή και τα δομικά προβλήματα των φερουσών λιθοδομών και τα γεωλογικά-γεωτεχνικά προβλήματα των μεσαιωνικών κατασκευών. Ιδιαίτερα σε σχέση με την επιφανειακή συντήρηση των λιθοδομών επιβλήθηκαν νέοι κανόνες επέμβασης όσον αφορά το βαθμό φθοράς των λίθων που αντικαθίστανται, το βάθος και τον τρόπο δόμησης των νέων υγιών λιθοσωμάτων, ώστε να αποφεύγεται η μέχρι τότε εφαρμοζόμενη απλή επένδυση των διαβρωμένων λίθων, τη σύνθεση των κονιαμάτων και τον τρόπο σφραγίσματος των αρμών της τοιχοποιίας. Σύντομα καταργήθηκε πλήρως το μέχρι τότε

---

¹⁴¹ Ντέλλα, 2001

χρησιμοποιούμενο ευρύτατα μαύρο τσιμέντο, ακόμα και σε επαφή με τα αυθεντικά τμήματα των λιθοδομών, με ιδιαίτερα βλαπτικά αποτελέσματα. Η γενίκευση των κανόνων αυτών και στα παραδοσιακά συνεργεία της 4^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (Ε.Β.Α.) και η μεθοδική προσπάθεια εκπαίδευσης νέων τεχνιτών, στα πλαίσια των μεγάλων αναστηλωτικών εργοταξίων που άρχισαν να αναπτύσσονται στη μεσαιωνική πόλη, χαρακτήρισε στο εξής την εκτέλεση των έργων στα μνημεία¹⁴².

Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το 1995-1996, έγιναν σημαντικά βήματα όσον αφορά το σκέλος της ανάλυσης και τεκμηρίωσης του πολεοδομικού ιστού της μεσαιωνικής πόλης. Παρόλα αυτά, παρέμεινε η καθυστέρηση θεσμοθέτησης μιας νέας πλήρους πολεοδομικής μελέτης και η έγκριση ενός νέου ρυμοτομικού σχεδίου, προσαρμοσμένο στις σύγχρονες αντιλήψεις διαχείρισης ιστορικών οικιστικών συνόλων της σημασίας της τειχισμένης πόλης της Ρόδου. Μέχρι τώρα όλες οι ενέργειες που αφορούσαν τον μεσαιωνικό ιστό, βασιζόνταν στην πρωτοποριακή απόφαση των Ιταλών, να συνδέσουν τις πολεοδομικές εργασίες με την διαχείριση και ανάδειξη των μνημείων και τη δημιουργία ζωνών πρασίνου με ελεγχόμενες χρήσεις γης.

Στη συνέχεια περιγράφονται δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποκατάστασης μεσαιωνικών μνημείων και επιτυχούς ένταξης νέων χρήσεων σε αυτά: ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης και το κτήριο Villaragut.

2.α. i. Ο ΞΕΝΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

Αντιπροσωπευτική περίπτωση εφαρμογής των αναστηλωτικών αρχών που χαρακτήρισαν την πρώτη δεκαετία της παρέμβασης στα μεσαιωνικά μνημεία της Ρόδου, υπήρξε η αποκατάσταση του ιπποτικού ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης, του μνημείου που συγκέντρωνε στον υπερθετικό βαθμό τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά στοιχεία της ιστορικής εξέλιξης των κατασκευών της παλιάς πόλης. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα από ιστορική, αισθητική αλλά και πολεοδομική άποψη κτιριακά συγκροτήματα της μεσαιωνικής πόλης, το οποίο διασώζει στοιχεία διαφόρων οικοδομικών φάσεων.

Ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης, ιδρύθηκε το 1391-92, επί Μεγάλου Μαγίστρου Heredia, από τον Ιταλό Domenico d' Allemagna. Ο Ξενώνας που προοριζόταν μόνο για διακεκριμένους επισκέπτες, χρησιμοποιείται ήδη από το 1394 έως και το 1480 όταν καταστράφηκε από την πολιορκία των τούρκων, ενώ ανοικοδομείται και πάλι το 1516 από τον Ιωαννίτη Constanzi Operti, την εποχή του Μεγάλου Μαγίστρου del Carretto, όπως μαρτυρούν τα οικόσημα που σώζονται εντοιχισμένα στη δυτική του όψη¹⁴³. Η θέση του Ξενώνα, πάνω στον άξονα της πλατείας που οδηγούσε στην Πύλη της Αγίας Αικατερίνης, ήταν περίοπτη. Κατά την Τουρκοκρατία, η περιοχή αυτή αποτέλεσε το κέντρο της Εβραϊκής συνοικίας η οποία βομβαρδίστηκε και ερημώθηκε κατά την γερμανική κατοχή. Το 1944 κατόπιν των βομβαρδισμών κατέρρευσε το ανατολικό τμήμα του Ξενώνα και

---

¹⁴² Ντέλλα, 2001, σελ. 74

¹⁴³ Ντέλλα, σελ. 137

εγκαταλείφθηκε μέχρι τη δεκαετία του 1980 οπότε και ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασής του. (εικ. 183-186)

Στο πλαίσιο του μεγάλης κλίμακας εργοταξίου, που λειτούργησε στην καρδιά της μεγαλύτερης βομβαρδισμένης «πλατείας» της «Άνω Οβριακής» συνοικίας για τουλάχιστον οκτώ συνεχή χρόνια (1987-1995), εξελίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό η λιθοξοϊκή και οι τεχνικές επιφανειακής συντήρησης και αποκατάστασης ιπποτικών λιθοδομών, βάσει των επιτόπου σωζόμενων ιχνών. Η όλη παρέμβαση περιέλαβε εργασίες υψηλής εξειδίκευσης και συντήρησης έργων τέχνης, όπως την αποκόλληση, επανατοποθέτηση και αποκατάσταση των περίτεχνων βοτσαλωτών δαπέδων του ορόφου, τη συντήρηση και αποκατάσταση των χαρακτηριστικής μορφής ξυλόγλυπτων ιπποτικών οροφών και του ζωγραφικού τους διακόσμου και την κατασκευή ειδικής επίστρωσης των δαπέδων του ισογείου από παραδοσιακού τύπου υδραυλικό κονίαμα (κουρασάνι)¹⁴⁴.

Η στατική ενίσχυση του κτηρίου με την κατασκευή οριζόντιων διαζωμάτων από οπλισμένο σκυρόδεμα στην επίστεψη των φερουσών λιθοδομών, ώστε, σε συνδυασμό με τα ξύλινα φέροντα στοιχεία των ιπποτικών ορόφων, να εξασφαλίζεται η περίδεση και διαφραγματική λειτουργία, περιορίστηκε στη στάθμη των δωμαίων, ενώ εξαντλήθηκε η δυνατότητα αποφυγής διάταξης πρόσθετων στοιχείων στο αυθεντικό δομικό του σύστημα. Παρ' όλα αυτά, με τις σημερινές αντιλήψεις σεβασμού των αρχικών στατικών μοντέλων των μνημειακών κατασκευών, ως προς τις οποίες σχεδιάζεται η βελτιωτική στερεωτική παρέμβαση, που έχει στόχο την ενεργοποίηση των δομικών φορέων και συστημάτων με πλήρως αναστρέψιμο τρόπο, η κατασκευή που εφαρμόστηκε στα δώματα του ξενώνα της αγίας Αικατερίνης θεωρείται σχετικά βαριά και παλαιού τύπου, αντιπροσωπευτική της εποχής της, δηλαδή της δεκαετίας του 1990.

Στο πλαίσιο της ανακατασκευής της ανατολικής βομβαρδισμένης πτέρυγας του μνημειακού συγκροτήματος, πραγματοποιήθηκε μια ολοκληρωμένη στατική ανάλυση και μελέτη των κατασκευών μετά τις επεμβάσεις της πρώτης φάσης αναστήλωσης του ξενώνα ενόψει της ένταξης του υπό κατασκευή συνεχόμενου, προς τα ανατολικά, τμήματός του.

Η αποκατάστασή του κτηρίου ολοκληρώθηκε το 1996-1997 ενώ η χρήση μελετήθηκε παράλληλα με την ολοκλήρωση της αποκατάστασης των κτισμάτων και τη διαρρύθμιση των εσωτερικών χώρων του μνημείου. Στον όροφο, οργανώθηκαν και λειτουργούν εκθέσεις σχετικές με την ανασκαφική έρευνα και την αποκατάστασή του μνημείου, ενώ στη μεγάλη αίθουσα και στο βορειοανατολικό δωμάτιο αποδόθηκε το μεσαιωνικό ύφος του Ξενώνα των αρχών του 16^{ου} αι. Στο ισόγειο ενταθήκαν αίθουσα διαλέξεων και τα γραφεία του Κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ. Η ίδρυση του «Κέντρου Αρχαιολογικών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων» του Υπουργείου Πολιτισμού στη Ρόδο, εμπλουτίζει τον χαρακτήρα της βομβαρδισμένης και υποβαθμισμένης περιοχής της Άνω Οβριακής συνοικίας στην οποία διατηρείται μέχρι σήμερα η λειτουργία του σχολείου.

Κατά την αποκατάσταση του Ξενώνα τηρήθηκαν οι αρχές του Χάρτη της Βενετίας και οι βασικές έννοιες της Διακήρυξης του Άμστερνταμ, που διατυπώθηκαν και στη Σύμβαση της Γρανάδας. Η οριστική μελέτη επέλεξε τη δεύτερη ιπποτική φάση ως κυρίαρχη στη σημερινή κατάσταση του κτηρίου, ενώ διατηρήθηκαν τα αξιολογα στοιχεία από τις υπόλοιπες περιόδους. Στόχος ήταν η μέγιστη διατήρηση των αρχικών υλικών ενώ επιδιώχθηκε η

¹⁴⁴ Ντέλλα, Ντέλλας, 2007, σελ. 49

διατήρηση όχι μόνο της αρχιτεκτονικής μορφολογίας αλλά και της τυπολογίας και της εσωτερικής κλίμακας του μνημείου που αποτελούν έκφραση της αρχιτεκτονικής της εποχής του.

Έτσι το ιπποτικό συγκρότημα κτισμάτων του ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης μπορεί να παρουσιαστεί ως το κατεξοχήν έργο αποκατάστασης ενός σημαντικού ιπποτικού δημόσιου κτηρίου, καθότι τιμήθηκε και με δίπλωμα της EUROPANOSTRA (συννομοσπονδία Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (NGO) που έχουν ως στόχο την προστασία και ανάδειξη της Ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς της Ευρώπης). Η νέα χρήση του Ξενώνα με τη λειτουργία του Κέντρου Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, δεν αλλάζει τη διάρθρωση και τη διακόσμηση του κτηρίου και ταιριάζει απόλυτα με τον αρχαιολογικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα της ευρύτερης περιοχής του.

2.α. ii. ΤΟ ΚΤΙΠΙΟ VILLARAGUT

Ως «κτήριο Villaragut» είναι σήμερα γνωστό ένα σημαντικό κτήριο της οδού Ιπποτών σχήματος Π, με μεγάλη τετράγωνη εσωτερική αυλή. Το κτίσμα διασώζει στον όροφο της όψης του, στη σημερινή οδό Λάχνητος, ορθογώνιο πλαίσιο με τα οικόσημα του τάγματος των ιπποτών του Αγίου Ιωάννη, αριστερά, του μεγάλου ταγίστρου d' Aubusson, στα δεξιά και του Διομήδη Villaragut, στη μέση, με τη χρονολογία 1489 και το λατινικό επίγραμμα Firma fe (σύμβολό μου η πίστη). Από ότι προκύπτει, ο Villaragut ήταν εξέχουσα προσωπικότητα την περίοδο των ιπποτών και είναι φανερό ότι πρωτοστάτησε στην κατασκευή της φάσης του κτηρίου που φέρει εντοιχισμένο και το οικόσημό του, δηλαδή την περίοδο μετά τις καταστροφές της πρώτης πολιορκίας από τους Τούρκους. Τη σχέση του κτίσματος με τη Γλώσσα της Ισπανίας επιβεβαιώνει το καταλανικού στυλ κεντρικό του θύρωμα, με ημικυκλικό υπέρθυρο κατασκευασμένο από μεγάλες πέτρες σε ακτινωτή διάταξη, που απαντάται και σε άλλα ιπποτικά κτίσματα, από τα λίγα σωζόμενα στη μεσαιωνική πόλη¹⁴⁵.
(εικ. 187)

Το κτίσμα έχει δύο ορόφους και αρθρώνεται σε δύο πτέρυγες. Τα κτίσματα που οργανώνονται γύρω από ένα κεντρικό αίθριο αποτελούν οργανικό τμήμα του συγκροτήματος του μεγάλου ιπποτικού νοσοκομείου. Επικοινωνούν μέσα από τον μεγάλο κήπο, που υπήρξε ο βοτανικός κήπος του νοσοκομείου. Η σημερινή χρήση του νοσοκομείου ως αρχαιολογικού μουσείου οδηγεί στην απόφαση ένταξης μουσειακής χρήσης και στο κτήριο Villaragut. Ειδικότερα, στη δυτική πτέρυγα οργανώνεται το Προϊστορικό Μουσείο της Ρόδου, στην ανατολική, στο ισόγειο, η Επιγραφική Συλλογή της αρχαίας Ρόδου, ενώ στον όροφο γίνεται παρουσίαση ενός αρχοντικού της Τουρκοκρατίας. Η ανατολική του πτέρυγα είχε ήδη διαμορφωθεί από τους Ιταλούς ως λαογραφικό μουσείο (Mostra etnografica), ενώ η δυτική του πτέρυγα, που αναστηλώθηκε εκ νέου μετά από τον βομβαρδισμό της το 1944, αποφασίστηκε να λειτουργήσει ως προϊστορικό μουσείο.

Η πρόσφατη επέμβαση περιέλαβε την πλήρη αποκατάσταση με επέμβαση στον φέροντα οργανισμό της ανατολικής και νότιας πτέρυγας του κτηρίου και τη διαμόρφωση

---

¹⁴⁵ Ντέλλα- Ντέλλας, 1992, σελ. 126

του εσωτερικού αίθριου. Συγκεκριμένα, αφού έγινε πλήρης τεκμηρίωση, σχεδιαστική και ανασκαφική, στο εσωτερικό των θόλων και των τοιχοποιιών για διερεύνηση της οικοδομικής εξέλιξης του σύνθετου αυτού κτηρίου, αποκαταστάθηκαν γραφικά τόσο οι δύο οικοδομικές φάσεις της ιπποτοκρατίας, όσο και της Τουρκοκρατίας πριν την ιταλική ανακατασκευή του.

Η τυπολογία του κτηρίου, όπως προκύπτει από τη γραφική αποκατάσταση της τελευταίας ιπποτικής του φάσης με διώροφη περιμετρική στοά στην αυλή, είναι μια επανάληψη σε μικρότερη κλίμακα του δεύτερου Νοσοκομείου των Ιπποτών, με το οποίο συνορεύει ανατολικά και λειτουργούσε πιθανότατα σε άμεση σχέση, όπως προαναφέρθηκε. Ο τύπος αυτός δεν συναντάται σε κανένα άλλο δημόσιο κτήριο της Ιπποτοκρατίας στην πόλη της Ρόδου. Πρέπει να τονιστεί ότι στο κτίσμα διακρίνονταν δύο τρόποι κατασκευής ιπποτικής τοιχοποιίας, ενώ ξεχωρίζει και η τοιχοποιία της περιόδου της Τουρκοκρατίας στην ανατολική πτέρυγα, η οποία όμως ήταν κακής ποιότητας και είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη αποσάθρωση της επιφάνειας της σε μεγάλο βάθος.

Στην υπάρχουσα κατάσταση πριν την επέμβαση, στο ισόγειο του κτηρίου υπήρχε γενικευμένη χρήση της θολοδομίας, πράγμα που δεν ήταν ο κανόνας στις προηγούμενες φάσεις του. Ενδιαφέρον κατασκευαστικό παρουσιάζει η ενδιάμεση τοξοστοιχία, που διακρίνεται ενσωματωμένη σε μεταγενέστερους θόλους του ισογείου, προορισμένη να φέρει ξύλινα δοκάρια μειώνοντας το συνολικό άνοιγμα του χώρου. Μορφολογικά το κτήριο συγκεντρώνει στοιχεία των διαφόρων οικοδομικών του φάσεων και δεν χαρακτηρίζεται από ενότητα ύφους. Οι όψεις του είναι βαριές και αδιάρθρες, κυρίως στο ανατολικό τμήμα και τη νότια αίθουσα. Η δυτική πτέρυγα έχει περισσότερα ανοίγματα και χαρακτηρίζεται στον όροφο από το επιβλητικό παράθυρο με το οξυκόρυφο πλαίσιο, που έχει αποκατασταθεί στη σημερινή μορφή του κτηρίου¹⁴⁶.

Η μορφή της σύγχρονης αποκατάστασης - ανάδειξης του αρχοντικού της Τουρκοκρατίας στον όροφο της ανατολικής πτέρυγας βασίστηκε στην αρχή της αποκατάστασης λανθασμένων αναστηλωτικών επεμβάσεων της ιταλικής περιόδου και στη διατήρηση, κατά το δυνατόν, των αυθεντικών του στοιχείων, όπως ξυλόγλυπτων οροφών, «μουςάντρας», ξύλινων κιγκλιδωμάτων, τζακιών καθώς και τη διατήρηση του χαγιατιού στον όροφο της ανατολικής πτέρυγας, που βλέπει στην εσωτερική αυλή.

Η αποκατάσταση του ορόφου και της σοφίτας έγιναν με παραδοσιακές τεχνικές, επισκευάζοντας τις διαβρωμένες λιθοδομές και συντηρώντας τις ξυλοδεσιές τους. Η νέα επέμβαση στον φέροντα οργανισμό ήταν ελαφρού τύπου διαζώματα οπλισμένου σκυροδέματος, σε συνδυασμό με τα ξύλινα φέροντα δοκάρια για την εξασφάλιση διαφραγματικής λειτουργίας, και περιορίστηκε στη στάθμη του δώματος και των θεμελίων των λιθοδομών του ορόφου πάνω στους ιπποτικούς θόλους του ισογείου. Πολύ σημαντική ήταν η εμπειρία που αποκτήθηκε από την υποδειγματική δουλειά του ξυλουργού - ξυλόγλυπτη, σε συνεργασία με τον συντηρητή ξύλου, για τη διάσωση, τη συντήρηση και την επανατοποθέτηση των περίτεχνων ξυλόγλυπτων οροφών και των λοιπών αυθεντικών στοιχείων της φάσης της εθνογραφικής συλλογής των Ιταλών.

Ενδιαφέρουσα λύση για την καλύτερη προστασία από την υγρασία του δώματος είναι η εφαρμογή της χρήσης θερμομονωτικών πλακών, χωρίς κονιάματα πάνω από την υγρομόνωση για να ελέγχεται ευκολότερα. Τέλος, η επέμβαση ανακατασκευής του μεγάλου

---

¹⁴⁶ Ντέλλα- Ντέλλας, 1992, σελ. 143

θόλου του ισογείου στη νότια πτέρυγα του κτηρίου έγινε με τον παραδοσιακό τρόπο, με λαξευτούς πωρόλιθους, και υπήρξε εργασία εξειδικευμένη, χρονοβόρα και επίπονη.

2.β. Εργασίες που έγιναν υπό την επίβλεψη Επιτροπών (1995-2000).

Σημαντική τομή για τη διαμόρφωση των αρχών της σύγχρονης επέμβασης στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της μεσαιωνικής Ρόδου υπήρξε το έτος 1995, οπότε το καθαρά αναστηλωτικό έργο επανεπεντάχθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού και την Αρχαιολογική Υπηρεσία της Ρόδου με σκοπό να παραδώσουν μνημειακούς χώρους λειτουργικούς και επισκέψιμους από το κοινό, ως σημαντικά σημεία αναφοράς της σύγχρονης ζωής της πόλης της Ρόδου.

Η ίδρυση της «Επιτροπής Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου» αποτελεί σημαντική ενέργεια από την πλευρά του Υπουργείου Πολιτισμού και υποδηλώνει την αναγνώριση της ιδιαίτερης σημασίας της συνέχισης του αναστηλωτικού έργου που έχει ξεκινήσει.

Τον Ιούνιο του 1995 ξεκίνησαν δύο προγράμματα, το «Πρόγραμμα αποκατάστασης των βυζαντινών εκκλησιών της πόλης της Ρόδου» και το «Πρόγραμμα αποκατάστασης των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου», με φορέα υλοποίησης την 4^η Ε.Β.Α. Τα έργα αυτά είχαν ως προϋπόθεση επιλεξιμότητας, να καταστούν τα μνημεία, έστω εν μέρει, λειτουργικά και επισκέψιμα στο κοινό, γεγονός που επηρέασε τον προσανατολισμό των σύγχρονων παρεμβάσεων στο μνημειακό κέλυφος.

Τα σημεία των επεμβάσεων ήταν μνημειακά συγκροτήματα, εκκλησιαστικά, όπως το συγκρότημα του Αγ. Γεωργίου ή Χουρμαλλί Μενδρεσέ, το συγκρότημα του Ιμαρέτ με την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, το μοναστηριακό συγκρότημα του Αγίου Νικολάου και τα ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου ή «Κομμένης Εκκλησίας», αλλά και οχυρωματικά όπως ο μεγάλος προμαχώνας της «Γλώσσας» της Ωβέρνης και ο περιβάλλων χώρος της τάφρου, οι βυζαντινές οχυρώσεις του Κολλάκιου και ο αρχαιολογικός χώρος της οδού Παναιτίου, και τέλος ο προμαχώνας της Προβηγκίας και ο περιβάλλων χώρος της τάφρου.

Η τριετία 1998-2000 υπήρξε η περίοδος υλοποίησης μεγάλων αναστηλωτικών προγραμμάτων, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις εξελίχθηκαν σε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις και έχουν αποδοθεί σε χρήση των πολιτών και των επισκεπτών της πόλης της Ρόδου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής υπήρξε η δημιουργία ενός σύγχρονου μηχανισμού παρέμβασης, με δυνατότητες οργάνωσης μεγάλης κλίμακας εργοταξίων αυτεπιστασίας. Στα εργοτάξια αυτά αναπτύχθηκε σημαντική τεχνογνωσία σε όλες τις ειδικότητες και τις τεχνικές, με την υψηλή εξειδίκευση που είναι απαραίτητη για τη διεπιστημονική προσέγγιση των επεμβάσεων στις μνημειακές κατασκευές. Αυτό επιτάχυνε σημαντικά τον ρυθμό παρέμβασης και αποκατάστασης των φθορών που εκδηλώνονταν συνεχώς, ιδιαίτερα στο οχυρωματικό συγκρότημα, με αποτέλεσμα σήμερα να έχει ξεπεραστεί η ιδιαίτερα δυσμενής σχέση ρυθμού φθοράς - επεμβάσεων, που διαπιστωνόταν στα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Στη νέα αυτή περίοδο, μετά το 1995, οι αρχές της αποκατάστασης στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου διαμορφώνονται στους άξονες: 1) Ενίσχυση των μνημείων, χρησιμοποιώντας παραδοσιακές τεχνικές (λιθοδομές, ξύλινες ενισχύσεις) και απορρίπτοντας σταδιακά τις νεότερες μεθόδους της χρήσης του οπλισμένου σκυροδέματος. Μετά από εξειδικευμένες μελέτες (στατικές, τεχνολογίας υλικών κλπ.), η χρήση σύγχρονων τεχνικών ενίσχυσης περιορίζεται σε αναστρέψιμες κατασκευές, για παράδειγμα τη χρήση μεταλλικών ανοξείδωτων ελ-κυστήρων ή τζινετιών από ράβδους και λάμες τιτανίου. Η διάκριση πλέον των νέων επεμβάσεων σε σχέση με τις αυθεντικές κατασκευές γίνεται σαφέστερη. 2) Ένταξη νέων χρήσεων, και ειδικότερα πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, συμβατών με τα μνημεία και απαραίτητων τόσο για τη ζωή των πολιτών, σύμφωνα με τις πολεοδομικές ανάγκες, όσο και για την πληροφόρηση των επισκεπτών. 3) Κατάλληλη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου των μνημείων.

Στα πλαίσια του στόχου αυτού διαμορφώθηκε μια νέα αντίληψη στην ερευνητική προσέγγιση και ανάδειξη των μνημείων, τα οποία αντιμετωπίζονται αυτή την περίοδο, όχι ως μεμονωμένα στοιχεία, αλλά στα πλαίσια του άμεσου και ευρύτερου περιβάλλοντος αρχαιολογικού και αστικού χώρου αλλά και του φυσικού τοπίου. Αναθεωρείται σταδιακά η παλιά λογική της σαφούς οριοθέτησης των ανεσκαμμένων αρχαιολογικών χώρων με συνεχή περιφράξη, που τους διαχωρίζει αποκόπτοντάς τους εντελώς από τον περιβάλλοντα χώρο τους. Αντίθετα, εισάγεται η έννοια της οργάνωσης αρχαιολογικών περιπάτων μεταξύ των αποσπασματικά διατηρούμενων μνημειακών και αρχαιολογικών χώρων σε ευρύτερες περιοχές με στόχο την κατανόηση της συνέχειάς τους και τη διαχρονική ανάδειξη της ιστορικής διαστρωμάτωσης της πόλης.

Ο ρυθμός παρέμβασης και αποκατάστασης επιταχύνθηκε τα επόμενα χρόνια, ενώ την περίοδο 2000-2006 ξεκίνησαν νέα προγράμματα τα οποία περιλάμβαναν την αποκατάσταση και την ανάδειξη των μνημείων και των οχυρώσεων της πόλης, όχι μόνο σαν μεμονωμένα στοιχεία, αλλά σαν ένα ευρύτερο αρχιτεκτονικό, αρχαιολογικό και αστικό σύνολο. Μέσα από αυτές τις πιλοτικές επεμβάσεις, αναδείχθηκε ως κύριος στόχος η συνύπαρξη των μνημείων όλων των εποχών στη σύγχρονη πόλη. Με τον τρόπο αυτό συντηρούνται τα ορατά στοιχεία του παρελθόντος, τα οποία θα αποτελέσουν δυναμικά στοιχεία του μέλλοντος.

Μετά το 2000, μεταφέρθηκε το ευρύτερο πρόγραμμα, που ήδη είχε εφαρμοστεί μέχρι αυτή την περίοδο, στα έργα του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων (Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε.) υπό την επίβλεψη της «Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου», και αφορά: α) την αποκατάσταση των μεσαιωνικών μνημείων της πόλης της Ρόδου, και β) την αποκατάσταση - ανάδειξη των μεσαιωνικών της οχυρώσεων. Στα προγράμματα αυτά περιλαμβάνονται μεγάλης κλίμακας έργα, που αναπτύσσονται σε πολεοδομικές ενότητες και χαρακτηρίζονται από τον γενικό στόχο του μετασχηματισμού του μνημειακού χώρου, με ανασχεδιασμό της ένταξης των αρχαιολογικών χώρων στον σημερινό πολεοδομικό ιστό¹⁴⁷.

---

¹⁴⁷ Ντέλλα, Ντέλλας, 2007, Σελ. 54

2.β.ι. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Στο πλαίσιο του αναστηλωτικού προγράμματος της αποκατάστασης και ανάδειξης των μνημείων θρησκευτικής και αστικής αρχιτεκτονικής της μεσαιωνικής πόλης, σε αυτή τη δεύτερη χρονική περίοδο εργασιών, προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν σημαντικές επεμβάσεις συμπληρώνοντας τη μορφή της σύγχρονης πλέον μεσαιωνικής πόλης.

Στην πρώτη ενότητα, της βορειοδυτικής περιοχής της μεσαιωνικής πόλης και του Κολλάκιου εξελίχθηκε ένα ευρύ πρόγραμμα ανάδειξης μνημείων και αρχαιολογικών χώρων που αποδόθηκαν στο κοινό με έντονη διδακτικότητα και νέες χρήσεις. Σε αυτές τις επεμβάσεις παρατηρείται παράλληλη ανάδειξη διαφορετικών οικοδομικών φάσεων των κτηρίων και όχι ο τονισμός μόνο μιας. Πιο συγκεκριμένα, στην αποκατάσταση του ορθόδοξου μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου του 14ου-15ου αιώνα, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διαχρονικού μνημείου, δόθηκε η δυνατότητα παράλληλης ανάδειξης των υπολειμμάτων μιας μεσοβυζαντινής εκκλησίας και του αίθριου μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής πάνω σε ένα αρχαίο σταυροδρόμι της ελληνιστικής Ιπποδάμειας πόλης. Το μνημείο αποδόθηκε στο κοινό με την ένταξη ενός κέντρου επιστημονικών συναντήσεων.

Η συντήρηση του μικρού ναΐσκου του αγίου Μάρκου ανέδειξε τη σπάνια αρχιτεκτονική του ελεύθερου σταυρού με τρουλοκαμάρα, τις οικοδομικές του φάσεις και τον ενέταξε στο μνημειακό συγκρότημα του αγίου Γεωργίου, του αρχοντικού της Τουρκοκρατίας και του ιδρύματος Marc de Montalembert με τον ιστορικό του κήπο. Στο συγκρότημα των αγίων Αποστόλων και του παλιού Συσσιτίου οργανώθηκαν χώρος περιοδικών εκθέσεων της Δημοτικής Πινακοθήκης, δημοτικό αναψυκτήριο και, στην επισκέψιμη εκκλησία και την υπόγεια κρύπτη, παρουσίαση της ιστορίας και της αποκατάστασης του ιστορικού συνόλου, δραστηριότητες που είναι χρήσιμες στην πόλη.

Η αποκατάσταση της νεοκλασικής κατοικίας του καδή ή παλιού μουσουλμανικού δικαστηρίου και η ανάδειξη του βυζαντινού πύργου του νότιου τείχους του Κολλάκιου, πάνω στον οποίο κτίστηκε, δίνει τη δυνατότητα να γνωρίσει το κοινό τη βυζαντινή αμυντική αρχιτεκτονική της Ρόδου. Η διαμόρφωση και ανάδειξη της ανασκαφής του Αγίου Ιωάννη, σε συνδυασμό με την αποφασισθείσα αποκατάσταση του επιβλητικού νεοκλασικού σχολείου, στο κέντρο της βορειοδυτικής περιοχής του Κολλάκιου, αποτελεί το σημαντικότερο έργο της περιοχής, το οποίο στοχεύει στην ένταξη των μνημείων στο πλέγμα των αρχαιολογικών επισκέψιμων χώρων. Η συνύπαρξη των βυζαντινών και ιπποτικών μνημείων με το μεταγενέστερο μουσουλμανικό συγκρότημα του τεμένους Σουλεϊμάν (η αποκατάσταση του οποίου ολοκληρώθηκε το 2005) προσδίδει ακόμα μεγαλύτερη αξία στην ανάδειξη της περιοχής, που συγκεντρώνει σε μια μοναδική ενότητα, μερικά από τα σημαντικότερα μνημεία όλων των ιστορικών περιόδων μαζί.

Το μόνο κτήριο της οδού Ιπποτών που δεν αναστήλωσαν οι Ιταλοί είναι το Κατάλυμα της Ισπανίας, το οποίο εντάχθηκε στο συγκεκριμένο ελληνικό πρόγραμμα και αποκαταστάθηκε η μεγαλύτερη αίθουσα αστικού κτηρίου της Ρόδου ενώ σε δεύτερη φάση διαμορφώθηκε ώστε να στεγάσει ένα επισκέψιμο και πλήρως εξοπλισμένο Κατάλυμα, που δύναται να φιλοξενεί πολιτιστικές εκδηλώσεις και εκθέσεις.

Στη δεύτερη ενότητα, στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα της οβριακής συνοικίας, έγινε μία συνολική παρέμβαση, ξεκινώντας από την επισκευή των κατοικιών του δημοσίου, των κοινωφελών κτιρίων, την κατασκευή των υπογείων δικτύων και την αποκατάσταση των οδοστρωμάτων των δρόμων αλλά και τη διαμόρφωση των πλατειών¹⁴⁸. Σε αυτή την περιοχή βρίσκεται η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης, τα ερείπια της οποίας καλύφθηκαν με σύγχρονη τέντα δίνοντας το στίγμα της σύγχρονης εποχής και προκαλώντας το ενδιαφέρον των επισκεπτών του διαχρονικού αρχαιολογικού χώρου γύρω από τον ξενώνα της αγίας Αικατερίνης για τη διαμόρφωση και την ανάδειξη των καταλοίπων της ελληνιστικής οχύρωσης και των εβραϊκών κτισμάτων της συναγωγής, που βομβαρδίστηκαν το 1943.

Η ανασκαφή του συγκροτήματος της Παναγιάς της Νίκης, που αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία των οχυρώσεων, δίπλα από την εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα, διαμορφώθηκε προκειμένου να είναι ελεύθερα επισκέψιμη στο κοινό, το οποίο και θα έχει την ευκαιρία να γνωρίσει την ιστορία ενός μνημείου που καταστράφηκε τρεις φορές κατά τον μεσαίωνα από τις επιθέσεις κυρίως των πολιορκητών της Ρόδου.

Στην κεντρική περιοχή της μεσαιωνικής πόλης, που περιλαμβάνει το βόρειο και νότιο τμήμα του Μπούργκου, αποκαθίσταται ένα σύνολο μνημείων, στο πλαίσιο ενός αρχαιολογικού περιπάτου. Πρόκειται για το μοναστήρι του Αγίου Αυγουστίνου με το βομβαρδισμένο καθολικό, τη διαμορφωμένη αυλή του και την εκκλησία του αγίου Νικολάου όπου μεταφέρουν τον επισκέπτη σε ένα μεσαιωνικό μοναστικό περιβάλλον, φορτωμένο με μνήμες που αναδύονται από την ιστορία και τις αρχιτεκτονικές φάσεις του. Επίσης, η αποκατάσταση της εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης (Ιλκ -μιχράμπ) με τις μοναδικές συντηρημένες (αυτή τη χρονική περίοδο) τοιχογραφίες της, στοχεύει στην ανάδειξη της ροδίτικης ιπποτικής ζωγραφικής τέχνης του 15ου αιώνα.

Στο κέντρο του παραδοσιακού παζαριού, στην εμπορική οδό Σωκράτους και σε όροφο, είναι κτισμένο από τις αρχές του 20ού αιώνα το Αγά τζαμί, το οποίο αποκαταστάθηκε, και επιλέχθηκε να στεγάσει μία σημαντική έκθεση για την ιστορία των μουσουλμανικών μνημείων της Ρόδου και τις εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης των έργων τέχνης που περιέχονται σ' αυτά, με τίτλο «Η Ρόδος και το Ισλάμ». (βλ. 5. Σχέδιο επεμβάσεων εντός της Παλιάς Πόλης στο Παράρτημα)

2.β. ii. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ – ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ

Στο πλαίσιο, του ολοκληρωμένου «Σχεδίου προστασίας - διαμόρφωσης – ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου», που εγκρίθηκε το 2002 εντάσσεται η συνολική αναβάθμιση και ανάδειξη του οχυρωματικού συνόλου. Στον σχεδιασμό αυτό περιλαμβάνονται τα θαλασσινά τείχη με τους τρεις οχυρωμένους μόλους και η βυζαντινή οχύρωση (**εικ. 169-174**). Στο νέο αυτό πρόγραμμα εντάχθηκαν για πρώτη φορά συνολικές παρεμβάσεις, όπως η αποκατάσταση του χερσαίου τμήματος των οχυρώσεων και

¹⁴⁸ Ντέλλα, Ντέλλας, 2007, Σελ. 58

της μεσαιωνικής τάφρου, ενώ διαμορφώθηκε χαμηλωμένη πλατεία προ της κεντρικής Θαλασσινής πύλης του μεσαιωνικού λιμανιού. **(εικ. 188-189)**

Άξονας ανάδειξης των χερσαίων οχυρώσεων είναι ο χώρος της τάφρου, στο εσωτερικό της οποίας επιχειρούνται εναλλαγές στην αξιοποίηση του αρχαιολογικού, του φυσικού και του μνημειακού της χαρακτήρα. Η μεσαιωνική τάφος, που έχει μήκος 3000μ., διαμορφωνόταν σε όλη τη διάρκεια της ιπποτοκρατίας και ολοκληρώθηκε στη μορφή που έχει στις μέρες μας, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Το νέο στοιχείο στην ανάπτυξη του χώρου της τάφρου, είναι η επανένταξη της κλίμακας του ανθρώπου και της χρήσης των χώρων στα πλαίσια των πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ των λαών της Μεσογείου. **(εικ. 190-196)**

Η απομάκρυνση του παλαιού θεάτρου εντός της τάφρου, κατασκευασμένου από μεταλλικό σκελετό το 1983, επέτρεψε τη διαμόρφωση νέου θεατρικού χώρου, στην ίδια θέση, της «Γλώσσας» της Προβηγκίας, με μια μορφή που συνάδει με το περιβάλλον της. Η κατασκευή είναι χαμηλή, ώστε να μην εμποδίζει τον περιπατητή να βλέπει όλο το μήκος της τάφρου. Η ένταξη της νέας θεατρικής εγκατάστασης εναρμονίζεται με την ευρύτερη λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου. Ο χώρος θέασης διαχέεται στο φυσικό τοπίο, ενώ η συμμετρία της ακτινωτής του διάταξης και η κανονικότητά του επιδιώκουν την αντίθεση με τη σύνθετη πολυγωνική χάραξη των οχυρωματικών έργων. **(εικ. 193-194)**

Η ένταξη του νέου μόνιμου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη» ολοκληρώθηκε το 2003, στο πλαίσιο της υποδειγματικής επέμβασης που βρίσκεται σε εξέλιξη στους τομείς της Ιταλίας και της Προβηγκίας. Μετά το 2003, δόθηκε η δυνατότητα ολοκλήρωσης έργων σε ευρύτερες περιοχές του μνημειακού συνόλου των οχυρώσεων, με αφετηρία τον αρχαιολογικό περίπατο της τάφρου. Η ένταξη του υπαίθριου θεάτρου, το οποίο επεκτάθηκε το 2004, ώστε να περιλάβει πλήρη ανασχεδιασμό των τομέων των «γλωσσών» Ιταλίας και Προβηγκίας, με τονισμό των οπτικών φυγών και δημιουργία έντονου ανάγλυφου με φυσικά φυτεμένα πρανή που ζωντανεύουν τον πυθμένα της τάφρου. Επίκεντρο της νέας διαμόρφωσης υπήρξε ο επιβλητικός προμαχώνας του Dell Carretto και το σύμπλεγμα των οχυρωματικών κατασκευών διαφόρων εποχών που διατηρούνται ενσωματωμένες σε αυτόν.

Κατά την περίοδο αυτή προχώρησαν σύνθετες εργασίες που περιέλαβαν ανασκαφική έρευνα, καθαίρεσεις πρόσθετων κτισμάτων, αλλά και επεμβάσεις συντήρησης – αποκατάστασης των μεσαιωνικών κατασκευών και διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου τους. Στόχος ήταν, η τάφος να λειτουργήσει ως χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων και εκθέσεων, σε συνδυασμό με την αναβάθμιση της λειτουργίας του υπαίθριου θεάτρου.

Αποτέλεσμα των εργασιών αυτών, ήταν, το επίπεδο της τάφρου να έχει διαμορφωθεί κατά 2-5 μέτρα χαμηλότερο από τη στάθμη των οδών της αρχαίας πόλης, έτσι ώστε κατά μήκος των παρειών του χώρου να διατηρούνται αρχαία σημαντικά λείψανα, όπως τμήματα αγωγών του αρχαίου αποχετευτικού δικτύου, υδρευτικές στοές και δεξαμενές λαξευμένες στον φυσικό πορόβραχο. Ταυτόχρονα, με αυτή την επέμβαση, αναδείχθηκε η σχέση του φυσικού με το δομημένο περιβάλλον και διατηρήθηκαν ορατά αρκετά γεωλογικά στοιχεία σχετικά με το υπέδαφος και τον υδροφόρο ορίζοντα. Η εμφάνιση των δύο σχηματισμών του φυσικού ψαμμίτη, στον οποίο εδράζονται οι κατασκευές, και κυρίως η ύπαρξη χώρων συστηματικής λατόμευσης του βράχου, απ' όπου προήλθε το υλικό κατασκευής των οχυρωματικών έργων, ανέδειξαν το ανάγλυφο του τοπίου¹⁴⁹.

---

¹⁴⁹ Ντέλλα 2006, σελ. 152

Στο πλαίσιο της σύγχρονης επέμβασης, σε εφαρμογή του «Σχεδίου προστασίας – διαμόρφωσης – ανάδειξης», συντελέστηκε μια θεμελιακή αλλαγή του χαρακτήρα του χώρου. Στόχος της επέμβασης ήταν η διατήρηση της αυτοτέλειας του χώρου και του σαφούς διαχωρισμού του από τη νεότερη πόλη, διατηρώντας όμως την ελευθερία απόδοσής του στους πολίτες, σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί ενεργού προστασίας και επανένταξης των μνημείων στη ζωή της σύγχρονης πόλης. Ο περίπατος αναπτύσσεται γραμμικά κατά μήκος της τάφρου, όπως και κατά μήκος των οχυρωματικών κατασκευών στα προτεινόμενα, τον περιδρόμο και το περιμετρικό πάρκο, ενώ οι κύριες πύλες της οχύρωσης, λειτουργούν ως κόμβοι σύνδεσης τόσο με την τειχισμένη όσο και με την νέα πόλη. Η ένταξη χρήσεων στους στεγασμένους χώρους των πύργων- προμαχώνων που έχουν πρόσβαση από την τάφρο, έγιναν μετά από ειδική μελέτη διαμόρφωσης των επί μέρους χώρων και περιορίζονται ανστηρά σε πολιτιστικές-μουσειακές και εκπαιδευτικού χαρακτήρα δραστηριότητες¹⁵⁰.

Στην πορεία του αρχαιολογικού περιπάτου επιδιώκεται μια ιστορική αναδρομή, με στόχο την κατανόηση των βασικών χαρακτηριστικών του χώρου και της σχέσης του με την υποδομή της μεγάλης ελληνιστικής πόλης που προϋπήρξε. Μια αλληλοδιαδοχή εικόνων με έντονο τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα παραπέμπει στις μορφές που είχε ο χώρος στη διάρκεια της ιστορικής του εξέλιξης, σε εναλλαγή με χώρους «φιλικούς» προς τους επισκέπτες με πολλαπλές δυνατότητες δραστηριοτήτων, στο πλαίσιο της περιήγησης, ενημέρωσης και αναψυχής τους.

Η επέμβαση στις οχυρώσεις της Ρόδου είναι το πρώτο συνολικό πρόγραμμα αποκατάστασης ενός τόσο εκτεταμένου μνημειακού συνόλου που εφαρμόστηκε κατά την περίοδο της Ελληνικής Διοίκησης και ίσως το μεγαλύτερο αναστηλωτικό εργοτάξιο σε ανάλογης κλίμακας μεσαιωνικό μνημείο στην Ελλάδα. Η προοπτική του μετασχηματισμού του μνημειακού χώρου είναι καθοριστική για το μέλλον του εξαιρετικού δείγματος της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς που αντιπροσωπεύει η μεσαιωνική τάφρος της Ρόδου. (βλ. 6. Σχέδιο επεμβάσεων στις οχυρώσεις της Παλιάς Πόλης στο Παράρτημα)

---

¹⁵⁰ Το 1997 ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου άνοιξε στο κοινό, φιλοξενώντας στο νότιο μεγάλο πυροβολείο του έκθεση για τα έργα που έγιναν τα 50 χρόνια από την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου. Τμήμα του αναστηλωμένου φρουρίου του Αγίου Νικολάου, είναι ανοικτό στο κοινό από το Σεπτέμβριο του 1998, ενώ τον Ιούνιο του 2002, διαμορφώθηκε ως επισκέψιμο το νοτιότερο τμήμα της εκτεταμένης διαχρονικής ανασκαφής του μόλου των Μύλων.

IV. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΙΤΑΛΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Το 1861 σχηματίστηκε το ενιαίο Βασίλειο της Ιταλίας. Από το 1870, η πρωτεύουσα του Ιταλικού κράτους μεταφέρεται στη Ρώμη και η αποκατάσταση των αρχαίων μνημείων της εμπλέκεται άμεσα με το γενικότερο θέμα της προστασίας των μνημείων στο ενωμένο πλέον Ιταλικό Βασίλειο. Η, μέχρι εκείνη την χρονική στιγμή, παπική πόλη, σε μικρό χρονικό διάστημα, καλείται να μετατραπεί στην πρωτεύουσα ενός σύγχρονου μεγάλου κράτους.

Η απόφαση να κτιστεί η νέα Ρώμη πάνω σε εκείνη των παπών και των Ρωμαίων θα αποβεί καθοριστική για τα μνημεία της πόλης, αφού οποιαδήποτε πολεοδομική παρέμβαση θα έχει άμεσες επιπτώσεις σε αυτά. Η οικοδόμηση της νέας πόλης στο διάστημα 1870-1890 θα πραγματοποιηθεί άναρχα και ανεξέλεγκτα χωρίς να ληφθεί υπόψη η αρμονική σύζευξη της αρχαίας και ιστορικής πόλης με τη νέα.

Τα αποτελέσματα για το μνημειακό πλούτο της Ρώμης είναι μοιραία. Κατά την οικοδόμηση των νέων συνοικιών, πάνω σε περιοχές ως τότε αδόμητες και ουδέποτε εξερευνημένες, ή κατά μήκος των αρχαίων δρόμων, ολόκληρη η αρχαία Ρώμη αποκαλύπτεται και παράλληλα καταστρέφεται. Χαρακτηριστικές ενέργειες είναι η οικοπεδοποίηση και ανοικοδόμηση ζωνών πρασίνου που υπήρχαν περιμετρικά κατά μήκος των Αυρηλιανών Τειχών. Τα πρώτα ρυθμιστικά σχέδια κατά τα πρότυπα της ευρωπαϊκής πολεοδομικής πρακτικής εκείνης της περιόδου, περιλαμβάνουν προγράμματα «εξυγίανσης και εξωραϊσμού» των μεσαιωνικών και αναγεννησιακών συνοικιών της Ρώμης, διευρύνσεις υφιστάμενων δρόμων, διανοίξεις νέων λεωφόρων, κατεδαφίσεις ολόκληρων τετραγώνων και δημιουργία νέων.

Ταυτόχρονα μια εντονότατη οικοδομική δραστηριότητα, που περιλαμβάνει επισκευές αποκαταστάσεις, συμπληρώσεις και ανανεώσεις των κτηρίων του ιστορικού κέντρου της πόλης, σε συνδυασμό με νέες κατασκευές κατά μήκος των νέων δρόμων που διανοίγονταν και την εξολοκλήρου νέα επέκτασή της αφαιρούν από την πόλη μεγάλο μέρος της μοναδικής της ιστορικής φυσιογνωμίας και της προσδίδουν σε μεγάλο βαθμό την απρόσωπη ομοιογένεια μιας ευρωπαϊκής πρωτεύουσας του 19^{ου} αιώνα¹⁵¹.

Όσον αφορά την προστασία των μνημείων, οι προσπάθειες του νεοσύστατου κράτους επικεντρώνονται στη θέσπιση του αρμόδιου νομοθετικού πλαισίου και στην εγκαθίδρυση της κατάλληλης διοικητικής υποδομής σε εθνικό πια επίπεδο¹⁵². Η ριζική αναδιοργάνωση του νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου της προστασίας των μνημείων μετά το 1902 απορρέει

¹⁵¹ Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 272

¹⁵² Μέχρι το 1902 που ψηφίστηκε ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος, διατηρούνταν σε ισχύ οι κατά τόπους προ-ενωτικές νομοθεσίες ενώ η διοικητική υποδομή, δημιουργείται το 1874 με τον ορισμό σε περιφερειακό επίπεδο Επιθεωρητών Μνημείων και Ανασκαφών (Inspettori per I Monumenti e gli Scavi) για την επίβλεψη της διενέργειας των ανασκαφών και την καταγραφή των ευρημάτων και στις επαρχίες Επιτροπών Συντήρησης Μνημείων και Αντικειμένων Τέχνης και Αρχαιότητας (Commissioni Conservatrici dei Monumenti ed Oggetti d'Arte e di Antichità) με κύρια ευθύνη την προστασία των μεσαιωνικών μνημείων. Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 265

από έναν ευρύτερο προβληματισμό σχετικά με τις μεθόδους και τον τρόπο επέμβασης στα μνημεία και γενικότερα την εξασφάλιση μιας αποτελεσματικής δημόσιας δράσης για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς που επικρατεί στους κύκλους της Ιταλίας μετά την όγδοη δεκαετία του 19ου αιώνα.

Παρόλα αυτά, μέσα στα πλαίσια των εργασιών αυτής της περιόδου, που καταστρέφουν το ιστορικό τοπίο της πόλης, δυο αντιφατικές ενέργειες θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις: η επιλογή το 1882, του λόφου του Καπιτωλίου για την ανέγερση του μνημείου του Βίκτωρα Εμμανουήλ Β΄ ως συμβόλου της νεοαποκτηθείσας εθνικής ταυτότητας, διαδηλώνει την πολιτική βούληση της άμεσης σύνδεσης του νέου κράτους με τα προγονικά κλέη, χρησιμοποιώντας ιδεολογικά τα μνημεία. Αυτή η πρακτική θα αναπτυχθεί κατά κόρον την μετέπειτα φασιστική περίοδο. Από την άλλη, η θέσπιση μιας ευρύτατης δημόσιας Μνημειακής Ζώνης (Zona Monumentale), που εκτείνεται από το Καπιτώλιο ως τον Τίβερη και την Απία Οδό, αποτελεί την πιο πρωτοπόρα και παράλληλα θετικότερη κρατική παρέμβαση αρχαιολογικής και πολεοδομικής προστασίας της περιόδου¹⁵³.

Η Ιταλία των πρώτων ετών του 20^{ου} αι., βρίσκεται σε πλήρη μετασχηματισμό. Οι μεταρρυθμίσεις κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα των χρόνων αυτών σηματοδοτούν για τη χώρα μια στροφή σε πολλούς τομείς και κορυφώνονται στη διάρκεια της φιλελεύθερης διακυβέρνησης του Giovanni Giolitti (1903-1914). Η Ιταλία αυτή την περίοδο ακολουθούσε τις κινήσεις των άλλων δυνάμεων στον ιμπεριαλιστικό αγώνα και στην διευθέτηση των εδαφικών της διεκδικήσεων, ανάγοντας τες σε εθνικά ζητήματα. Ο αγώνας αυτός οδήγησε αναπόφευκτα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος υπήρξε νικηφόρος για την Ιταλία και οδήγησε σε αξιώσεις ανάκτησης της πρωτοκαθεδρίας διεθνώς¹⁵⁴.

Το εθνικιστικό κύμα που έπληττε ήδη πολλές ευρωπαϊκές χώρες, αναπόφευκτα άσκησε έντονη επιρροή και στον χώρο του πολιτισμού της Ιταλίας. Η ιδέα της κληρονομιάς της Ρώμης και της Ρωμαϊκότητας, που από τη γέννησή του συνόδευε το ιταλικό κράτος, ενδυναμώνεται στις υπερπόντιες κτήσεις της για να καταλήξει τη φασιστική περίοδο σε επίπεδα ακραίας πολιτικής εκμετάλλευσης και χειραγώγησης. Αναπόσπαστο μέρος της η ανάδειξη των αρχαίων καταλοίπων και άμεσο αποτέλεσμά της, ήταν η διενέργεια εκτεταμένων αναστηλώσεων και αποκαταστάσεων κατ' αρχήν στην ίδια τη Ρώμη αλλά και σε άλλα μνημεία-μάρτυρες του αρχαίου ρωμαϊκού μεγαλείου. Επιπρόσθετος παράγοντας προώθησης μια πολιτικής αρχαιολογικής αποκατάστασης αυτή την περίοδο αποτελεί και η συστηματική πλέον μαζική τουριστική προσέγγιση των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων¹⁵⁵.

¹⁵³ Το πρόγραμμα της Μνημειακής Ζώνης πραγματοποιήθηκε σταδιακά στο διάστημα 1887-1917, οπότε παραδίδεται επίσημα με την ονομασία Αρχαιολογικός Περίπατος (Passeggiata Archeologica) στο Δήμο της Ρώμης. Από την αρχή η Μνημειακή Ζώνη είχε περισσότερο χαρακτήρα πολεοδομικής παρέμβασης – δημιουργία ενός μεγάλου πάρκου για την πόλη, κατά το πρότυπο των αστικών πάρκων των άλλων ευρωπαϊκών πρωτευουσών- παρά αρχαιολογικό. Ο χαρακτήρας του αλλοιώθηκε ριζικά την φασιστική περίοδο. Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 276

¹⁵⁴ Οι προσπάθειες αυτές οδήγησαν στην κατάληψη της Ερυθραίας (1890) και στην εγκαθίδρυση προτεκτοράτου στη Σομαλία (1889). Μετά την ήττα στην Αdua (1896) η αποικιοκρατική πολιτική έμεινε για λίγα χρόνια στο περιθώριο, μέχρι το 1911 όταν στα πλαίσια του Ιταλοτουρκικού πολέμου, προσάρτησε τα Δωδεκάνησα, ενώ την ίδια χρονιά και τη Λιβύη (1912). Καρανάσος 2009, σελ. 343

¹⁵⁵ Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 291

Ο «Μεγάλος Πόλεμος» αποτέλεσε πεδίο αντιπαραθέσεων στην ιταλική κοινωνία. Με την παραίτηση του Giolitti, το 1914, ξεκίνησε μια περίοδος πολιτικής αστάθειας για τη χώρα, η οποία κορυφώθηκε με τη μεταπολεμική κοινωνική και οικονομική κρίση, συνέπεια της οποίας αποτέλεσε η άνοδος του Φασισμού το 1922, με επικεφαλής τον Benito Mussolini. Στην Ιταλία, γίνεται συνειδητή η ανάγκη προβολής των δικών της έργων τέχνης και του δικού της πολιτισμού. Έτσι, με κάθε τρόπο προβαλλόταν η ανάγκη επιβεβαίωσης της ανωτερότητας της ιταλικής τέχνης καθώς επίσης και η ανάγκη αναγέννησής της, έτσι ώστε να ανακτήσει την ακτινοβολία και τη θέση που κατείχε άλλοτε.

Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας, κοινή σε όλες τις εποχές και τα έθνη, από τους σπουδαιότερους παράγοντες για την προώθηση επεμβάσεων αναστήλωσης και αποκατάστασης στα μνημεία, φθάνει στην Ιταλία την περίοδο της φασιστικής διακυβέρνησης σε ακραία επίπεδα πολιτικής προπαγάνδας και εκμετάλλευσης. Το φασιστικό καθεστώς, από την αρχή της εγκαθίδρυσής του, συστηματικά καλλιεργεί την ταύτισή του με την αρχαία Ρώμη και τη Ρωμαϊκότητα (*Romanità*), εφαρμόζοντας συγκεκριμένη πολιτική τόσο σε μορφωτικά, πολιτιστικά, οικονομικά και στρατιωτικά θέματα ακόμα και στην εκπροσώπησή της στον τομέα της αρχιτεκτονικής καθιερώνοντας έναν «μοντερνιστικό» μνημειακό κλασικισμό ως επίσημη αρχιτεκτονική. Στο πλαίσιο της υποτιθέμενης ιστορικής αυτής αναβίωσης εντάσσεται και η βούληση της αναδημιουργίας της αυτοκρατορικής Ρώμης ως μάρτυρα για τους επίγονους του μεγαλείου του Φασισμού.

Οι επεμβάσεις που θα ακολουθήσουν στα πλαίσια αυτής της πολιτικής συνοψίζονται στη διάνοιξη μεγάλων κυκλοφοριακών αρτηριών για τις ανάγκες παράστασης του καθεστώτος (*Via dell' Impero* και *Via dei Monti*), την ανάδειξη των μνημείων με τη δημιουργία μεγάλων περιμετρικών ελεύθερων χώρων ή την απελευθέρωσή τους από μεταγενέστερα κτίσματα που τα απέκρυβαν (απελευθέρωση-απομόνωση λόφου Καπιτωλίου, Θεάτρου Μάρκελλου, Στοάς Οκτάβιας, μνημείων *Forum Olitarium* κ.α.), την αποκάλυψη θαμμένων αρχαιολογικών συμπλεγμάτων, όπως τα αυτοκρατορικά *Fora* και την αγορά του Τραϊανού, και κυρίως στην επικράτηση ενός ακραίου πουριστικού πνεύματος που θεωρεί μετριότητες όλες τις άλλες πλην της αρχαίας, ιστορικές φάσεις της Ρώμης. Πρόκειται για επεμβάσεις που θα πραγματοποιηθούν συνεχόμενα από το 1925 ως το 1943 και θα αλλάξουν ριζικά τη μορφή της πόλης και των μνημείων της, έχοντας ως στόχο την ανάκτηση, αξιοποίηση και προβολή των καταλοίπων της αρχαίας Ρώμης που μεταφράζονται σε προγράμματα απελευθέρωσης και ενοποίησης μνημείων και ευρύτερων αρχαιολογικών χώρων, καθώς και απομόνωσης και ανάδειξης συγκεκριμένων περιοχών και μνημείων πλαισιωμένα από δενδροφυτεμένα άνθηρα (ανάδειξη καταλοίπων του ναού Αφροδίτης και Ρώμης)¹⁵⁶.

Οι μεγάλες επεμβάσεις της περιόδου αρχίζουν το 1924 με την έναρξη της διενέργειας ανασκαφών, για την αποκάλυψη των αυτοκρατορικών *Fora*. Παράλληλα με τις ανασκαφές διενεργούνται εκτεταμένες εργασίες συντήρησης, στερέωσης και αναστήλωσης των ερειπίων που αποκαλύπτονται.

Από το 1930, ενόψει της προσεχούς ανακήρυξης της νέας ιταλικής αυτοκρατορίας, το καθεστώς αρχίζει να προσεταιρίζεται ιδεολογικά, ολοένα και πιο συστηματικά, τη μορφή και την πολιτεία του Αυγούστου. Ο ίδιος ο Mussolini ταυτίζεται με τον ιδρυτή της ρωμαϊκής

¹⁵⁶ Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 298 και διαλέξεις μαθήματος «*Roma città eterna*» της κ. Μαλλούχου

αυτοκρατορίας. Η προπαγάνδα φτάνει στο απόγειό της το διάστημα 1937-1938, οπότε και γιορτάζεται επίσημα η Διοχίλιετηρίδα από τη γέννηση του Αυγούστου, με εκδηλώσεις σ' ολόκληρη την Ιταλία και ιδιαίτερα στη Ρώμη.

Στη Ρώμη, την περίοδο του Φασισμού, για την υποστήριξη και ενίσχυση ενός παραληρηματικού οράματος αναβίωσης του ένδοξου ρωμαϊκού παρελθόντος στο φασιστικό παρόν πραγματοποιούνται δραστικές επεμβάσεις με σοβαρότατες επιπτώσεις στη μορφή της πόλης και τη λειτουργία της. Τα πάντα υποτάσσονταν στις καθεστωτικές ιδεολογικό-πολιτικές σκοπιμότητες και επιδιώξεις. Η μνημειακή αποκατάσταση μεταφράζεται σε μια ρητορική αντίληψη δημιουργίας επιβλητικών σκηνικών παράστασης του καθεστώτος, μπροστά στην οποία καταστρατηγούνται όλες οι αρχές. Στην επιταγή της διατήρησης των τεκμηρίων της ιστορικής ανά τους αιώνες διαδρομής των μνημείων αντιπαρατίθεται ένας ακραίος και στείρος πουρισμός που εξαλείφει όλες τις τάσεις τους πλην της υποτιθέμενης αρχικής¹⁵⁷.

---

¹⁵⁷ Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο, σελ. 316

V. Η ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ

Το ζήτημα της μνημειακής αποκατάστασης προσδέθηκε από την πρώτη στιγμή με τις ιδεολογικές αναζητήσεις του νέου ελληνικού κράτους για τη διαμόρφωση της εθνικής του ταυτότητας και εξελίχθηκε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Το κίνημα του Γουδή, τον Αύγουστο του 1909, είχε σημαντική επίπτωση στα αρχαιολογικά πράγματα της Ελλάδας. Στην προσπάθεια οργάνωσης ενός σύγχρονου, κατά τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, κράτους, κύριο βάρος δίνεται στην ανάπτυξη της κρατικής υπηρεσίας προστασίας των αρχαιοτήτων. Σταματάει η ανάμιξη της *Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, της κατ' ουσίαν αρμόδιας, έως τότε, υπηρεσίας για την προστασία των ελληνικών μνημείων, και αυτή υπάγεται στη δικαιοδοσία των νέων τεχνικών υπηρεσιών που ιδρύονται, στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Έτσι, το 1910 για πρώτη φορά δημιουργείται μια ιδιαίτερη υπηρεσία για τη συντήρηση, επισκευή και αναστήλωση των αρχαιολογικών μνημείων, το «*Αρχιτεκτονικόν Γραφείον Σχολικών Κτιρίων και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων και Αρχαιολογικών Μουσείων*», υπαγόμενο στο Αρχιτεκτονικό Τμήμα του Υπουργείου. Τμηματάρχης του Αρχιτεκτονικού Τμήματος, διορίζεται ο Νικόλαος Μπαλάνος, ενώ ένα χρόνο αργότερα, αρχίζει να εργάζεται, ως υφιστάμενός του, ο Αναστάσιος Ορλάνδος.

Ο διαχωρισμός της συντήρησης, στερέωσης και αναστήλωσης των μνημείων από τις άλλες αρχαιολογικές εργασίες και η σύνδεσή τους με τις τεχνικές υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας έρχεται ως συνέπεια της αντίληψης για την τεχνική φύση αυτών των εργασιών, που ήδη είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Παράλληλα εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση συνειδητοποίησης και εκτίμησης της σημασίας και της συμβολής των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας στην πρόοδο και τον εκσυγχρονισμό κοινωνιών και κρατών που αρχίζει να εκδηλώνεται στη μεσοπολεμική Ελλάδα¹⁵⁸.

Η μετέπειτα ιστορία του τομέα της συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων στο πλαίσιο των τεχνικών υπηρεσιών, έως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο συνδέεται στενά με τις μορφές του Μπαλάνου και του Ορλάνδου, τη μεταξύ τους διαμάχη και τις προσωπικές τους προτιμήσεις. Το γεγονός αυτό, παρεμποδίζει τη μετεξέλιξη του Γραφείου της Τεχνικής Υπηρεσίας του Αρχιτεκτονικού Τμήματος σε μια αυτόνομη υπηρεσία αναστηλώσεων, μια υπηρεσία δηλαδή αντίστοιχη προς την Αρχαιολογική του ίδιου Υπουργείου.

Με τη διοικητική αλλαγή του 1911, σηματοδοτείται η δεύτερη φάση του έργου του Μπαλάνου (είχε προηγηθεί η ολοκλήρωση του πρώτου αναστηλωτικού προγράμματος στον Παρθενώνα) που θα διαρκέσει μέχρι το 1917, και χαρακτηρίζεται από την επέμβαση στα Προπύλαια και άλλες επιπλέον επεμβάσεις σε διάφορα σημεία της Ακρόπολης. Παράλληλα προς τις εργασίες και τα άλλα τεχνικά έργα του Υπουργείου, αυτά τα χρόνια πραγματοποιούνται διάφορες μικρό-επεμβάσεις συντήρησης και στερέωσης σε μνημεία στην Αθήνα και την επαρχία, υπό τον Α. Ορλάνδο.

¹⁵⁸ Μαλλούχου- Tufano, 1998, σελ. 163

Το 1920, χρονιά που είχε απομακρυνθεί ο Μπαλάνος από τη θέση του, ο Ορλάνδος έδωσε ιδιαίτερο βάρος στην προστασία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της χώρας. Ο νόμος αυτής της χρονιάς προβλέπει την ίδρυση ειδικού «Γραφείου Αναστήλωσης και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων», με αποκλειστική για πρώτη φορά, αρμοδιότητα *την εκτέλεση των έργων προς αναστήλωση, επισκευή, συντήρηση αρχαίων και ιστορικών μνημείων και οικοδομημάτων, την αποτύπωση αρχαιολογικών μνημείων και χώρων, και τον καθαρισμό εν Αθήναις και Πειραιεί αρχαιολογικών χώρων*. Σε μια προσπάθεια συμβιβασμού με τον Μπαλάνο το ενιαίο –ως προς το αντικείμενο- Γραφείο διασπάται με το άρθρο του νόμου και δημιουργείται ξεχωριστή Διεύθυνση για τα μνημεία της Ακρόπολης.

Το 1922 η δημιουργηθείσα Υπηρεσία προς *συντήρησιν και αναστήλωσιν των επί της Ακρόπολης Μνημείων* υπάγεται στο Αρχιτεκτονικό τμήμα του Υπουργείου με επικεφαλής τον Μπαλάνο, ενώ ο Ορλάνδος καθίσταται διευθυντής του Γραφείου Αναστήλωσης και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων. Τη χρονιά αυτή ξεκινάει και η τρίτη φάση των έργων του Μπαλάνου που διαρκεί μέχρι το 1939 οπότε και αποχωρεί.

Η σύσταση ενιαίας Υπηρεσίας Αναστήλωσης Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων, γίνεται δυνατή μετά την αποχώρηση του Μπαλάνου, το 1939, με αντικείμενο την αναστήλωση και συντήρηση των *Αρχαίων, Βυζαντινών, Μεσαιωνικών και Ιστορικών Μνημείων ως και των Μνημείων της Ακρόπολης*, υπό την διεύθυνση του Ορλάνδου. Το έργο της, ενιαίας πλέον, υπηρεσίας προσέδωσε στους σπουδαιότερους αρχαιολογικούς χώρους και στα μνημεία της σύγχρονης Ελλάδας τη σημερινή, πασίγνωστη διεθνώς, όψη τους¹⁵⁹.

Η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο διάγει μια από τις πιο πολυτάραχες και αντιφατικές περιόδους της ιστορίας της. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία (και η Αρχαιολογική Εταιρεία όσον αφορά στις ανασκαφές) ακολουθεί την εξαπλωτική πορεία του κράτους, και ως δέκτης των μηνυμάτων των καιρών στρέφεται από τη μια στην καταγραφή, διάσωση, περισυλλογή και ανάδειξη των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων καθώς και των λαογραφικών καταλοίπων, αλλά από την άλλη, παραμένει προσδεσμένη στην κλασικιστική παράδοση.

Μια νέα κοινωνική έκφανση και ταυτόχρονα σημαντική οικονομική παράμετρος παρουσιάζεται τώρα: ο Τουρισμός. Ένα φαινόμενο που αμέσως θα συνδεθεί με τα μνημεία προμηνύοντας τη νέα ανάπτυξη στον τομέα της αποκατάστασης τους τη μεταπολεμική περίοδο. Κατά τα πρότυπα των χωρών του εξωτερικού αρχίζουν οι πρώτες προσπάθειες για την αντιμετώπιση και οργάνωση του τουρισμού στην Ελλάδα, με σημαντικότερο βήμα την ίδρυση το 1929 του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.)¹⁶⁰.

Για την περιγραφή της προστασίας και αποκατάστασης των αρχιτεκτονικών μνημείων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χρήσιμος είναι ο χωρισμός αυτής της πενήνταετίας της Ελλάδος, σε δύο περιόδους, με ενδιάμεση χρονολογία στροφής το 1975, συμβαδίζοντας με τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα¹⁶¹.

Η πρώτη περίοδος (1950-1974) χαρακτηρίζεται από τη δυναμικά αναπτυσσόμενη οικονομία και τη βαθμιαία βελτίωση της κοινωνικής και δημόσιας ζωής. Παρά τους κλονισμούς από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, πρυτάνευε ακόμα ο θαυμασμός για την ελληνική αρχαιότητα και κατά δεύτερο λόγο για το Βυζάντιο ενώ, ο νόμος του 1950

¹⁵⁹ Μαλλούχου- Tufano, 1998, σελ. 163-164

¹⁶⁰ Μαλλούχου- Tufano, 1998, σελ. 239

¹⁶¹ Σύμφωνα με το άρθρο του καθηγητή Χ. Μπούρα, 2010, σελ. 29

επεξέτεινε την προστασία των αρχαίων μνημείων στους ιστορικούς τόπους, τα τοπία εξαιρετικού φυσικού κάλλους και τα νεώτερα μνημεία.

Αυτή την περίοδο συντηρήθηκαν και αναστηλώθηκαν μεγάλα μνημεία και ορόσημα της επίσημης ελληνικής ιστορίας, δηλαδή κυρίως κτήρια επιλεγμένα από την ελληνική αρχαιότητα και από το Βυζάντιο. Σπανιότερα, το ενδιαφέρον επεκτάθηκε σε ρωμαϊκά, ενετικά και οθωμανικά κτήρια και σύνολα. Η εθνική και η οικονομική αξία αποτέλεσαν από κοινού σημαντικό κριτήριο επιλογής, που επιβεβαίωνε την ταυτότητα του τόπου.

Στη μεταπολεμική εποχή, αναδεικνύεται ο μαζικός τουρισμός σε νέο κοινωνικό και πολιτισμικό αγαθό. Έτσι, από τη δεκαετία του '50 η επιλογή των αρχιτεκτονικών μνημείων που αναστηλώνονται συμβαδίζει με ένα σχεδιασμό χρήσεων και υποδομών στην προοπτική της ανάδειξης νέων πόλων για ένα διαρκώς αυξανόμενο ρεύμα επισκεπτών. Στην κατεύθυνση αυτή, οι αναστηλωτικές εργασίες εντάσσονται κατά κανόνα στην κατασκευή ενός επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου, που υπόκειται καθαυτός και ως δίκτυο σε μια συνολική διαχείριση προβολής και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς με συνδυασμένες συναφείς δραστηριότητες¹⁶².

Στα μέσα της δεκαετίας του '50, υπό τις πιέσεις του συνεχώς αυξανόμενου τουρισμού, παρατηρήθηκε εσπευσμένη δραστηριότητα στην ανασυγκρότηση μουσείων, τη διενέργεια ανασκαφών και την αποκατάσταση μνημείων, δίνοντας προτεραιότητα στα «επώνυμα» μνημεία, δηλαδή στους ναούς και τα θέατρα της κλασικής Ελλάδος, καθώς και τις μεγαλύτερες βυζαντινές εκκλησίες. Αποκλειστικός διαχειριστής των μνημείων στον τομέα της συντηρήσεως και της αποκαταστάσεως συνεχίζει να είναι η Αρχαιολογική Υπηρεσία, ενώ στη Διεύθυνση Αναστηλώσεως και Εκκλησιαστικής Αρχιτεκτονικής, δεσπάζει η προσωπικότητα του Α. Ορλάνδου, το έργο του οποίου, κατά τη μεταπολεμική περίοδο θα συνδεθεί με την πολιτιστική χρήση που απορρέει από το φαινόμενο της μαζικής τουριστικής προσέγγισης των μνημείων¹⁶³.

Αυτή την περίοδο εκτελούνται μια σειρά επεμβάσεων σε αρχαία μνημεία: στα Προπύλαια (1956-57), στο ναό του Ποσειδώνος στο Σούνιο (1958-59), στην Αφαία στην Αίγινα (1959-60), στο θέατρο του Ασκληπιού της Επιδαύρου (1954-60), στο Ωδείο του Ηρώδου Αττικού, καθώς και στις προϊστορικές ακροπόλεις της Τίρυνθας και των Μυκηνών, όλες από τον Ορλάνδο. Το πιο εντυπωσιακό έργο της πρώτης περιόδου όμως ήταν η ανακατασκευή της Στοάς του Αττάλου (1953-56) από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, ένα εξαιρετικό παράδειγμα ανακατασκευής αρχαίου κτηρίου και της συγκρούσεως της αρχαιολογικής, με την αξία χρήσης¹⁶⁴.

Στα αναστηλωτικά έργα επί βυζαντινών μνημείων στην Μεταπολεμική Ελλάδα, πιο σημαντικό, θεωρείται αυτό της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη [(1917-1939) Α. Ζάχος, (1946-50) Α. Ορλάνδος)], ενώ εξίσου σημαντικά έργα έγιναν σε μεσαιωνικά μνημεία σε ναούς της Καστοριάς και της Βέροιας, καθώς και στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου με τις αποκαταστάσεις από τους βομβαρδισμούς.

Η περίοδος της Δικτατορίας (1967-1974) που ακολούθησε, είχε άμεση σχέση και δυσμενέστατη επίπτωση τόσο στα πολιτιστικά θέματα όσο και στο ανθρωπογενές

¹⁶² Τουρνικιώτης, 2010, σελ. 13

¹⁶³ Μαλλούχου- Tufano, 1998, σελ. 287

¹⁶⁴ Μπούρας, 2010, σελ. 36

περιβάλλον της χώρας. Η περίοδος 1967-74 σημαδεύεται μόνον από υποβάθμιση και καταστροφές του μνημειακού πλούτου της χώρας στο βωμό του τουρισμού.

Στην δεύτερη περίοδο (1975-2000) παρατηρείται επιστημονική, θεωρητική και τεχνική πρόοδος. Η μεταπολίτευση στην Ελλάδα υπήρξε η αφετηρία για πολιτική και κοινωνική ωρίμανση του λαού. Ως προς τις σχέσεις της οικονομίας, των θεσμών και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, μεγίστης σημασίας υπήρξε η ένταξη του άρθρου 24 στο νέο Σύνταγμα της Ελλάδος. Με αυτό οριζόταν ότι η διατήρηση του πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί κρατική υποχρέωση και για πρώτη φορά γίνονται δεκτοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας προς αυτό τον σκοπό. Έτσι, η Αρχαιολογική Υπηρεσία μπόρεσε να θεσπίσει ζώνες προστασίας αρχαιολογικών χώρων, ενώ το Υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ να χαρακτηρίσει πολλούς οικισμούς ως παραδοσιακούς και πλείστα κτήρια ως διατηρητέα και παράλληλα να εκπονεί ρυθμιστικές, πολεοδομικές και χωροταξικές μελέτες, με σκοπό την προστασία σε μεγάλη κλίμακα¹⁶⁵.

Το τουριστικό κίνητρο έπαψε μετά το 1975 να εξασκεί σοβαρές πιέσεις για την αποκατάσταση των μνημείων και την προβολή τους. Οι εργασίες στα μνημεία της Ακρόπολης, συνεχίστηκαν για πολλά χρόνια ακόμα, αποδίδοντας το 1989 το αποκατεστημένο Ερεχθείο. Οι νέες δυνατότητες επικοινωνίας με το εξωτερικό και κυρίως μετά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τον Ιανουάριο του 1981, επαύξησαν την κινητικότητα της αποκαταστάσεως των μνημείων και συνόλων.

Η έννοια της διαχείρισης των μνημείων και γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς αναπτύχθηκε στην Ελλάδα από τη μεταπολίτευση και μετά. Συνειδητοποιήθηκε ότι, διαχείριση μνημείων, είναι η όλη σχέση μας με τα μνημεία, η συστηματική συμπεριφορά μας προς αυτά. Η εκτίμηση, η αναζήτηση, η έρευνα για τη γνώση, την κατανόηση και την ερμηνεία τους, η αξιολόγηση και ο καθορισμός της μεταχείρισής τους, η μέριμνα και η διαδικασία της προστασίας και της διατήρησής τους ώστε να παραδοθούν χωρίς φθορά στις επόμενες γενεές, οι ενέργειες αποκατάστασής τους, η διάδοση του πολιτισμικού τους περιεχομένου στο ευρύ κοινό, καθώς και η επιλεγόμενοι τρόποι ανάδειξης των αξιών τους¹⁶⁶.

Το νέο στοιχείο το οποίο διαμόρφωσε τη σύγχρονη έννοια της συστηματικής, ολοκληρωμένης διαχείρισης κατά την τελευταία τριακονταετία είναι αφ' ενός η έντονη τάση για αποκατάσταση των μνημείων, που συνδέεται με την επιζήτηση της άμεσης βίωσης του πολιτισμικού περιεχομένου τους από το ευρύ κοινό, και αφ' ετέρου η συστηματική διεπιστημονική αντιμετώπιση των προβλημάτων των μνημείων ώστε να διασφαλίζεται η μέγιστη δυνατή προστασία τους και η απαιτούμενη αυθεντικότητα κατά τις επεμβάσεις.

Ένας άλλος παράγοντας διαμόρφωσης της σύγχρονης αντίληψης για τη διαχείριση των μνημείων είναι η επαναβεβαίωση, μετά την αμφισβήτηση των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, της σημασίας της ιστορικής μνήμης και εμπειρίας για τη διαμόρφωση της ζωής του παρόντος. Οι κύριες δράσεις που χαρακτηρίζουν σήμερα την κατηγορία της προστασίας στην Ελλάδα είναι η *συντήρηση* και η *στερέωση*, που αποτελούν πιο συντηρητικές αλλά απαραίτητες και για τις άλλες δράσεις επεμβάσεις, η *αποκατάσταση*, η *αναστήλωση* και η *ανάδειξη*, που περιλαμβάνει όλα τα ανωτέρω και επιπλέον τη διαμόρφωση του χώρου των

---

¹⁶⁵ Μπούρας 2010, σελ 45

¹⁶⁶ Λαμπρινουδάκης 2010, σελ. 273

μνημείων. Η *νέα χρήση* είναι η πιο προχωρημένη μορφή απόδοσης του κτηρίου στην κοινωνία, που όμως ως δυνατότητα περιορίζεται σχεδόν καθολικά στα αρχαία μνημεία¹⁶⁷.

Ένα σοβαρό έλλειμμα στη σημερινή πρακτική διαχείρισης μνημείων στην Ελλάδα είναι πως η διατήρηση των συντηρημένων δεν έχει ακόμη προβλεφθεί και οργανωθεί, ώστε να δικαιώσει τα υψηλής ποιότητας έργα στο τομέα του πολιτισμού. Επίσης, παρά την πρόοδο για την προστασία συνόλων με τον χαρακτηρισμό τους ως «παραδοσιακών οικισμών», ακόμα δεν έχει επιτευχθεί η ολοκληρωμένη προστασία τους (όπως προβλέπεται από τη Διακήρυξη του Αμστερνταμ και τη Σύμβαση της Γρανάδας), με βάση τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό και τον καθορισμό χρήσεων γης, λόγω έλλειψης και μη εφαρμογής χωροταξικών και πολεοδομικών σχεδίων¹⁶⁸. Τέλος, το ουσιαστικό συμπέρασμα είναι ότι κατά τα τελευταία 25 χρόνια δεν έγινε δυνατόν να διαμορφωθεί από τον επίσημο κρατικό φορέα μια ενιαία πολιτική και μακροπρόθεσμος προγραμματισμός για τη συντήρηση και την προβολή των αρχιτεκτονικών μνημείων.

---

¹⁶⁷ Λαμπρινουδάκης 2010, σελ. 276

¹⁶⁸ Μαλλούχου-Tufano, 1998

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πάντα η αρχιτεκτονική συνδεόταν με τις πολιτικές σκοπιμότητες και τις ιδεολογικές επιδιώξεις σε ένα τόπο. Είτε ως εργαλείο προβολής ιδεών είτε με τη μορφή ενθύμησης συγκεκριμένων χρονικών περιόδων. Από τα αρχαία ακόμα χρόνια, τα κτήρια που στέκουν ακόμα σήμερα μας μαρτυρούν τις ιδέες και τις εξελίξεις της περιόδου που ανήκουν (π.χ. Ακρόπολη Αθηνών). Την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η αρχιτεκτονική έχει να επιδείξει θαυμαστά έργα και μνημεία που ανεγέρθηκαν με σκοπό την ενθύμηση σημαντικών γεγονότων, αφιερωμένα στις επιτυχίες της περιόδου αυτής (Τιμητικές ανσίδες και στήλες, τρόπαια, ρωμαϊκά τετράπυλα κλπ.).

Οι μορφές των καταλοίπων του παρελθόντος, με την βοήθεια της αρχιτεκτονικής, μας εντάσσουν στο κλίμα της εποχής και αποτελούν το αδιάψευστο σε βάθος χρόνων μάρτυρα της ύπαρξης της, παρέχοντάς μας πληθώρα στοιχείων για περαιτέρω διερεύνηση (οικιστικούς πυρήνες, συνθήκες διαβίωσης, πολιτισμός, θρησκεία, πολιτικές).

Η παρουσία μνήμης του παρελθόντος στη χώρα μας είναι ιδιαίτερα αισθητή. Στα μνημεία έχουν αποκρυσταλλωθεί ιδέες και γεγονότα των εκάστοτε περιόδων και η μελέτη τους μας δίνει την ευκαιρία να γνωρίσουμε την ιστορία του τόπου. Έτσι, φορτισμένα με το πνευματικό μήνυμα του παρελθόντος, τα μνημειακά έργα των λαών στέκονται σήμερα σαν ζωντανές μαρτυρίες της μακρόχρονης παράδοσής τους.

Το θέμα της ανάδειξης και αναγνώρισης των αξιών τους, καθώς και η ανάγκη διατήρησής τους, προέκυψε από τις πνευματικές αναζητήσεις και την άνθηση ιδεών που ξεκίνησαν από την εποχή του Διαφωτισμού και εξελίχθηκαν μέχρι τις μέρες μας.

Η πιο σημαντική και αποφασιστική αξία που κατηύθυνε τη θέληση για συντήρηση και αναστήλωση αρχιτεκτονικών μνημείων ήταν από την πρώτη στιγμή η εθνική αξία. Ολόκληρο το ιδεολογικό σύστημα των ιστορικών μνημείων μαζί με τα κριτήρια της επιλογής τους, τη διαβάθμιση της προστασίας, τη συντήρηση ή αναστήλωσή τους, αποτελεί θεμέλιο στην οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας και της ιστορικής συνέχειας της κοινωνίας. Τα επιλεγμένα κτήρια του παρελθόντος, αναγορευμένα πλέον σε ιστορικά μνημεία, απέκτησαν την ιδιότητα να αποδεικνύουν, να συμβολίζουν και να αφηγούνται την ιστορία ενός τόπου.

Επιχειρώντας μια κριτική αποτίμηση των ιταλικών αποκαταστάσεων στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου μπορούμε να πούμε ότι με βασικό τους άξονα της επιβεβαίωσης της «λατινικής» ταυτότητάς της πόλης, αποτελούν ίσως την τελευταία αναλαμπή του ρεύματος της «μεσαιωνικής αναβίωσης» στην Ευρώπη. Η πόλη της Ρόδου αποτέλεσε το ιδανικό σκηνικό όπου θα μπορούσε να αναδειχθεί ο μνημειακός πλούτος του μεσαίωνα. Οι πρακτικές επέμβασής που εφαρμόστηκαν, χαρακτηρίζονται από την καθαρότητα στη μορφή-πουρισμός, και την ανάγκη για ενότητα, με σκοπό την ολοκλήρωση της μορφικής τους αξίας. Ως εκ τούτου, προκύπτει πως βασικές αρχές των επεμβάσεων ήταν η μορφολογική και στυλιστική ενότητα των μνημείων αλλά και του χώρου γύρω από αυτά¹⁶⁹.

Προς αυτό το σκοπό, παρατηρούμε περιπτώσεις, που καλύπτουν το χρονικό διάστημα των δύο πρώτων δεκαετιών, όπου τα μνημεία «απελευθερώθηκαν» από τις μεταγενέστερες προσθήκες και συμπληρώθηκαν σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές είτε με την απομίμηση

¹⁶⁹ Καρανάσος 2009, σελ. 336

στοιχείων άλλων ιπποτικών κτισμάτων της πόλης. Παρόλα αυτά, στις περιπτώσεις που τα κτήρια παρουσίαζαν σημαντικά «κενά» στη μορφή τους δεν αποφεύχθηκε η συμπλήρωσή τους με τέτοιο τρόπο ώστε τα τμήματα εκείνα που συμπληρώθηκαν να μην διακρίνονται από την αρχική κατασκευή. Τα παραδείγματα αυτά εντοπίζονται κυρίως στην τελευταία δεκαπενταετία της ιταλικής κατοχής. Πέραν αυτών, αυτή, την τελευταία περίοδο της ιταλοκρατίας, χαρακτηρίζουν και περιπτώσεις επεμβάσεων σε μνημεία που βρίσκονταν σε ερειπιώδη μορφή και ανακατασκευάστηκαν. Αυτές οι επεμβάσεις μπορούν να θεωρηθούν ως δείγματα του δόγματος της στυλιστικής αποκατάστασης.

Όλες αυτές οι επεμβάσεις, σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση, αναμφίβολα στόχευαν στην ικανοποίηση του αισθητικού κριτηρίου, με αποτέλεσμα να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στην ανάδειξη των καλλιτεχνικών, περιβαλλοντικών και διδακτικών τους αξιών παρά στην επιστημονική και ιστορική τους διάσταση. Παρόλο που η εποχή που διενεργούνταν, έπεται της Χάρτας των Αθηνών και το γεγονός ότι σε αυτές τις συζητήσεις συμμετείχαν και οι Ιταλοί, αποδεχόμενοι τα όσα αυτή ορίζει (*Carta del restauro*), η γραμμή των επεμβάσεων στα Δωδεκάνησα, έμεινε ανεπηρέαστη. Κατά την τελευταία δεκαετία της ιταλικής Διοίκησης των Νησιών, και ειδικότερα από το 1937 και έπειτα, οι επεμβάσεις ενισχύθηκαν περισσότερο, από ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες που συνδέονταν με την προβολή και καταξίωση του φασιστικού καθεστώτος. Έτσι, τα όσα είχαν υποστηριχθεί στην Ιταλία για τις αποκαταστάσεις των μνημείων αλλά και για την προστασία του περιβάλλοντος των ιστορικών πόλεων τα προηγούμενα χρόνια, αναιρέθηκαν τόσο στην ίδια τη μητρόπολη όσο και στις αποικίες της.

Συνοψίζοντας την περιγραφή της διαχείρισης των μνημείων της Ρόδου, από τους Ιταλούς, θα καταλήξουμε πως οι τρεις περίοδοι που απαρτίζουν την ιταλική κατοχή της, αλληλοσυγκρούονται όσον αφορά το θέμα.

Η πρώτη χρονική περίοδος (1912-1923), έθεσε τα θεμέλια του ιταλικού εποικοδομήματος στη Ρόδο, ορίζοντας τις προϋποθέσεις με τις οποίες θα προχωρούσε το έργο των αποκαταστάσεων των μνημείων αλλά και ο σχεδιασμός του χώρου στη μεσαιωνική πόλη και γύρω από αυτή.

Η δεύτερη χρονική περίοδος (1923-1936), όπου τα Νησιά πλέον αποτελούν κτήση των Ιταλών, ξεκινάει η κατασκευή του ιταλικού εποικοδομήματος, αντιμετωπίζοντάς τα ισάξια με τις άλλες ιταλικές αποικίες αλλά και πόλεις, καθώς μεταφέρονται μέθοδοι επεμβάσεων που ήδη εφαρμόζονταν στη μητρόπολη. Οι παρεμβάσεις αυτές όμως, στα μνημεία αλλά και στον μνημειακό χώρο της πόλης, έρχονται σε αντίθεση με αυτές της πρώτης περιόδου, χωρίς να διστάζουν να παραβούν τα όρια που εκείνη είχε θέσει.

Η πολιτική και ο τρόπος διαχείρισης που εφαρμόζονται στα μνημεία κατά την τρίτη χρονική περίοδο (1936-1947), ξεφεύγουν από κάθε έλεγχο, καταλύοντας κάθε αρχή που είχε εφαρμοστεί τα προηγούμενα χρόνια. Πλέον οι Ιταλοί θεωρούν εαυτούς, τους νόμιμους κληρονόμους του μνημειακού συνόλου της Δωδεκανήσου και μεταχειρίζονται τα μνημεία και τον περιβάλλοντα χώρο τους υπογραμμίζοντας την λατινική ταυτότητα της κτήσης. Η πολιτική αυτή, μεταφέρεται αυτούσια από τη μητρόπολη όπου η ιδεολογική χρήση της ιστορίας φτάνει σε ακραία επίπεδα την εποχή της φασιστικής διακυβέρνησης.

Παρόλα αυτά, η περίπτωση της πόλης της Ρόδου δεν μπορεί να ενταχθεί σε μια γενικευμένη πρακτική αποικιακής αντίληψης. Οι ιδιαιτερότητές της, όπως τα αδιάψευστα ίχνη της ιπποτικής της φάσης, το γενικότερο πλούσιο ιστορικό της παρελθόν, αλλά και οι

δυνατότητές της ως προς την τουριστική ανάπτυξη, την έκαναν μια ξεχωριστή περίπτωση. Ίσως αυτή η αντιμετώπιση της ως «ξεχωριστής περίπτωσης» να είναι και ο λόγος που έχουν διασωθεί και προφυλαχθεί, ως μοναδικά, τα ιπποτικά και άλλα μνημεία, παραδίδοντάς τα στις νεότερες γενιές με διδακτικό χαρακτήρα. Τα αποτελέσματα αυτών των επεμβάσεων αντικρίζουμε σήμερα, προξενώντας το θαυμασμό μας και θέτοντας όμως το ερώτημα για το τι θα είχε απογίνει το μνημειακό σύνολο χωρίς τη δική τους παρέμβαση. Το βέβαιο είναι πως όλες αυτές οι παρεμβολές, φέρουν τα σημάδια του σχεδιασμού που υπαγορευόταν από σαφείς πολιτικές επιλογές.

Έχει αναφερθεί, πως οι Ιταλοί, με την «πολιτική του λίθου», δηλαδή με την έντονη αναστηλωτική και οικοδομική δραστηριότητα που ανέπτυξαν, αποσκοπούσαν στην αλλοτρίωση του περιβάλλοντος και τον εξιταλισμό του¹⁷⁰. Εντούτοις πρέπει να αναγνωρίσουμε στους Ιταλούς κατακτητές, ότι αυτοί διέσωσαν όλο τον μνημειακό πλούτο της μνημειακής πόλης, αλλά και γενικότερα όλης της Δωδεκανήσου. Εκτός από την διατήρηση σχεδόν στο ακέραιο της οχύρωσής της, που θεωρείται μια από τις σημαντικότερες όλης της Ευρώπης, οφείλουμε και την, κατά μεγάλου μέρους, κατοχή των μεσαιωνικών μνημείων από ένα και μόνο φορέα, το ελληνικό Δημόσιο, διότι οι Ιταλοί φρόντισαν να τα απαλλοτριώσουν. Το μόνο σίγουρο είναι πως ο σκοπός του έργου, που επιτελέστηκε τα χρόνια της ιταλικής κυριαρχίας στη Ρόδο, εκπληρώθηκε, αφήνοντας ορατά ίχνη ως αδιάψευστους μάρτυρες της παρουσίας τους στο χώρο αυτό.

Η ελληνική διοίκηση, παραλαμβάνοντας τα νησιά της Δωδεκανήσου, βρέθηκε επιφορτισμένη με την υποχρέωση της διατήρησης και συνέχισης του έργου των Ιταλών σε αυτά, αλλά και την ανάγκη αντιμετώπισης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου ως μοναδικής σημασίας οικιστικό σύνολο. Παρόλο που τα Δωδεκάνησα, και πιο συγκεκριμένα η Ρόδος, μόλις είχε βγει από ένα πόλεμο που είχε τρομερές επιπτώσεις στον μνημειακό της πλούτο, η ελληνική Διοίκηση δεν ολιγόρησε. Με τις γνώσεις που είχαν αποκτηθεί από την περίοδο της ιταλοκρατίας¹⁷¹ και εκμεταλλευόμενη τη μεθοδολογία των Ιταλών, για τη μέριμνα και προστασία της τειχισμένης πόλης, η ελληνική Διοίκηση προέβη σε οργανωμένες και εκτεταμένες επεμβάσεις ώστε σε σύντομο χρονικό διάστημα να απαλειφθούν οι πληγές του πολέμου στη μεσαιωνική πόλη. Παρόλο που η εικόνα της πόλης σήμερα είναι αποτέλεσμα της μορφής που θέλησαν να δώσουν οι Ιταλοί σε αυτή, οι εργασίες που επιτελέστηκαν πιο εντατικά την περίοδο των δεκαετιών '60 και '70 από την ελληνική Διοίκηση, μετέτρεψαν τα μνημεία στις πιο αντιπροσωπευτικές εικόνες του τουριστικού προϊόντος.

Σε αυτό το σημείο, σκόπιμη είναι η επισήμανση της, εντελώς, διαφορετικής προσέγγισης και οργάνωσης των επεμβάσεων στα μνημεία, ανάμεσα στην Ρόδο και την υπόλοιπη Ελλάδα. Την περίοδο 1950-74 τα μνημεία αντιμετωπίζονταν μεμονωμένα, δίνοντας έμφαση κυρίως σε αυτά της βυζαντινής περιόδου και δευτερευόντως της μεταβυζαντινής. Το ενδιαφέρον για την προστασία των νεώτερων μνημείων και κυρίως των συνόλων (οικισμών, ιστορικών κέντρων πόλεων) εκδηλώνεται θεσμικά μετά τη Μεταπολίτευση (1974), οπότε και λαμβάνονται τα πρώτα μέτρα προστασίας τους¹⁷². Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, η

¹⁷⁰ Κόλλιας 2010, σελ. 207

¹⁷¹ Ένας από τους σημαντικότερους λόγους που τα μνημεία στερεώθηκαν γρήγορα και με λίγα λάθη, ήταν το γεγονός ότι υπήρχαν τότε έμπειροι τεχνίτες λιθοξόοι, οι οποίοι είχαν εκπαιδευτεί στα αναστηλωτικά έργα της Ιταλικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, Κόλλιας 2010, σελ. 212

¹⁷² Μπούρας, 2010, σελ. 45

πόλη της Ρόδου αντιμετωπίστηκε εξ αρχής ως ενιαίο μνημειακό σύνολο, κάτι που ισχύει έως σήμερα.

Η διαχείριση και η ανάδειξη των μνημείων της Ρόδου, συνδέονται με πολεοδομικές μελέτες, στις οποίες προβλέπεται η δημιουργία ζωνών προστασίας με ελεγχόμενες χρήσεις γης, μια πρωτοποριακή κίνηση, κληροδότημα των Ιταλών¹⁷³, που στην υπόλοιπη Ελλάδα δεν έχει ακόμη θεσπιστεί. Παρόλα αυτά η σχεδόν αποκλειστική ενασχόληση των Ιταλών με τη ιπποτική φάση της Μεσαιωνικής πόλης, έχοντας σκοπό να συνδεθούν ιδεολογικά με το Τάγμα των Ιπποτών, δεν τους επέτρεψε να ασχοληθούν ουσιαστικά με τα αρχαία μνημεία, εντός αυτής, και έτσι αυτά διασώθηκαν χωρίς σημαντικές παρεμβάσεις ή δεν αναδείχθηκαν καθόλου. Παράλληλα με την συνέχιση των εργασιών στη μεσαιωνική πόλη, με την καθοδήγηση που μας κληροδότησαν οι Ιταλοί, η ελληνική Διοίκηση, έδωσε μεγάλο βάρος στην αποκάλυψη, καταγραφή και ανάδειξη και μιας άλλης πλευράς της πόλης της Ρόδου, αυτή της αρχαίας.

Ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την Ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, ο Ι. Κοντής καταπιάστηκε με την αναζήτηση και ανάδειξη της αρχαίας πόλης που βρίσκονταν κάτω από τη μεσαιωνική αλλά πλέον και τη σύγχρονη πόλη (καθώς όπως προαναφέρθηκε η αρχαία πόλη εκτεινόταν πέρα από τα όρια της μεσαιωνικής). Αποτέλεσμα αυτής της αναζήτησης είναι η σχεδόν πλήρης γνώση της μορφής της Ιπποδάμειας πόλης της Ρόδου και η ανάδειξή της στα σημεία που αυτό ήταν δυνατό, στοχεύοντας στην επισήμανση και αυτής της χρονικής περιόδου του νησιού, πέρα από τη μεσαιωνική. Ίσως αυτή η απόφαση να επηρεάστηκε και από τις ενέργειες που γίνονταν στην υπόλοιπη Ελλάδα όπου δόθηκε μεγαλύτερο βάρος στην συντήρηση και αναστήλωση μνημείων που σχετίζονταν με την επίσημη ελληνική ιστορία, δηλαδή κυρίως την ελληνική αρχαιότητα και το Βυζάντιο, προκειμένου να αναδειχθεί η εθνική τους αξία, επιβεβαιώνοντας την ταυτότητα του τόπου.

Με τη δημιουργία του Γραφείου Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου (1985), για πρώτη φορά στην ιστορία της διαχείρισης του μνημειακού συγκροτήματος ένας ενιαίος φορέας, αποτέλεσμα συνεργασίας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Κρατικών Υπηρεσιών, καλείται να αντιμετωπίσει τα σύνθετα προβλήματα ενός ιστορικού οικιστικού συνόλου. Έτσι, οι επεμβάσεις στην μεσαιωνική πόλη, δεν παρέμειναν στη συντήρηση των μνημείων αλλά επεκτάθηκαν στην συνολική ανάδειξη και αξιοποίησή τους. Η σωστή κατεύθυνση στον τομέα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, επισφραγίστηκε με την ανάδειξη της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου ως προστατευόμενο μνημείο από την UNESCO το 1988. Η διάκριση αυτή επέβαλλε τους όρους για περαιτέρω ανάπτυξη και δρομολόγηση προγραμμάτων προκειμένου να βελτιωθεί ακόμα περισσότερο η εικόνα της πόλης.

Η αποκατάσταση ακόμα περισσότερων μνημείων, αλλά και απλών κτισμάτων, καθώς και μια σειρά πολεοδομικών παρεμβάσεων σε συνδυασμό με την ένταξη χρήσεων, πολιτιστικού κυρίως χαρακτήρα, στα κτήρια, έδωσε νέα πνοή στη μεσαιωνική πόλη αναδεικνύοντάς και θέτοντας αυτή, ως ένα ζωντανό, αναπόσπαστο κομμάτι στη λειτουργία της πόλης της Ρόδου. Οι αποκαταστάσεις, που έγιναν τις τελευταίες δεκαετίες, σε αντίθεση με τις πρακτικές των Ιταλών την περίοδο της κατοχής των Νήσων, δίνουν μεγαλύτερο βάρος

¹⁷³ Οι Ιταλοί στη Δωδεκάνησο την χρονική περίοδο της δεκαετίας του '30 είχαν εφαρμόσει πρόγραμμα στο οποίο προέβλεπε ο πολεοδομικός σχεδιασμός, την εξαίρεση περιοχών με σημαντικά μνημεία, προβλέποντας χώρους για αρχαιολογικά πάρκα και μελλοντικές ανασκαφές. Μιχαλάκη – Κόλλια

καταρχήν στην επιστημονική και ιστορική διάσταση των μνημείων, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται και οι καλλιτεχνικές, περιβαλλοντικές και διδακτικές τους αξίες. Οι ενέργειες αυτές συσχετίζονται και με την γενικότερη σύγχρονη αντίληψη περί αποκαταστάσεων που επικρατούν τόσο στην υπόλοιπη Ελλάδα, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι νέες χρήσεις που αποδόθηκαν στο κοινό σε συνδυασμό με τις πολεοδομικές αναπλάσεις, συμβάλλουν στην εκπαιδευτική διαδικασία της γνώσης της ιστορίας της πόλης και του απαιτούμενου σεβασμού απέναντι σε αυτή και τα μνημεία της. Το ευτύχημα είναι πως η μεσαιωνική πόλη, παρόλο που είναι ένα εκτεταμένο υπαίθριο μουσείο, δεν αντιμετωπίζεται ως στείρος χώρος, αλλά ως ένα ζωτικό κομμάτι της πόλης, μάρτυρας της ιστορίας της.

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε μέσα από τα παραδείγματα αποκατάστασης που περιγράφηκαν στη μελέτη, πως τα τελευταία σαράντα χρόνια του 20^{ου} αιώνα στη Ρόδο, κατακτήθηκε μια αναστηλωτική πρακτική, που εκφράζει μια συγκροτημένη θεωρητική αντίληψη και φανερώνει ένα ζωντανό διάλογο με τον διεθνή προβληματισμό. Στηρίζεται στη συστηματική τεκμηρίωση των κτηρίων και των αντίστοιχων μελετών, δίνει πρωταρχική σημασία στο πρωτότυπο οικοδομικό υλικό, έχει συνείδηση της διαχρονικής σύνθεσης των περισσότερων αρχιτεκτονικών μνημείων και υποστηρίζει τη αναστήλωση χαρακτηριστικών φάσεων, επικεντρώνει το ενδιαφέρον στη διδακτικότητα, στην οποία περιλαμβάνεται η αφήγηση του αναστηλωτικού έργου, αλλά πάνω από όλα, επιδέχεται αναστρεψιμότητα.

Όσον αφορά την πολιτική ένταξης και ανάπλασης χώρων στη Ρόδο, σε αντίθεση με τις ιταλικές προσεγγίσεις, τα τελευταία χρόνια, στόχος δεν είναι η δημιουργία σκηνογραφικών εικόνων με συμπληρώσεις και κατάλληλες διαμορφώσεις που αναφέρονται σε μία μόνο ιστορική περίοδο της πόλης αλλά η απόδοση και ένταξη μνημείων, ως ενοποιημένων αρχαιολογικών χώρων με διδακτικότητα, που παρουσιάζουν, χωρίς ιδιαίτερη επισημάνση σε βάρος άλλων, όλες τις χρονικές φάσεις που διαμόρφωσαν την πόλη αυτή αλλά και την ιστορία της. Οι προσπάθειες επικεντρώνονται στην απόδοση ενός επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου, που υπόκειται καθ'αυτός αλλά και ως δίκτυο, σε μια συνολική διαχείριση προβολής και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς με συνδυασμένες συναφείς δραστηριότητες.

Επιχειρώντας μια τελική αποτίμηση στα όσα έχουν καταγραφεί σε αυτή την εργασία, πέρα των μορφολογικών επεμβάσεων και πολεοδομικών σχεδιασμών και συγκρίνοντας τις Ιταλικές με τις Ελληνικές πρακτικές, όσον αφορά στη διαχείριση των αρχαιοτήτων, γίνεται αντιληπτό πως αν κατά τη διάρκεια της Ιταλοκρατίας, οι ενέργειες για την προστασία και ανάδειξη μνημείων καθώς και η διαμόρφωση του χώρου του μνημειακού συγκροτήματος υποκινούνταν από πολιτικά και ιδεολογικά κριτήρια, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για την περίοδο της Ελληνικής Διοίκησης όπου οι επεμβάσεις στον μεσαιωνικό ιστό και η αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς ευθυγραμμίζονταν με τις σύγχρονες επιστημονικές αντιλήψεις και θεωρητικές προσεγγίσεις περί διατήρησης των μνημείων. Παρόλα αυτά η κατοχή των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς ήταν μια ευτυχής από πολιτιστικής πλευράς συγκυρία αφού μας παρέδωσε σχεδόν αλώβητο τον μνημειακό πλούτο της μεσαιωνικής πόλης αλλά και τις κατευθύνσεις για την περαιτέρω διατήρηση και ανάδειξη αυτής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Καρανάσος, 2009: Κ. Καρανάσος, *Η πολιτική για τον σχεδιασμό του χώρου και τη διαχείριση των μνημείων στην πόλη της Ρόδου κατά την ιταλική κατοχή (1912-1947)*, Διατριβή επί διδακτορία (αδημοσίευτο), Ε.Μ.Π, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Αθήνα

Κόλλιας, 1994: Η. Κόλλιας, *Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου*, Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Αθήνα

Κόλλιας, 2006: Η. Κόλλιας, «*Το έργο της επιτροπής Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου*», *Το έργο των Επιστημονικών Επιτροπών Αναστήλωσης, Συντήρησης και Ανάδειξης Μνημείων*, Υπουργείο Πολιτισμού, Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε., Αθήνα, σελ. 251-271

Κόλλιας, 2010: Η. Κόλλιας, «*Η πολιτική της αποκατάστασης και ανάδειξης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου μετά το δεύτερο μεγάλο πόλεμο (1947-2000) και τα επιτεύγματά της*», *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), Αθήνα, σελ. 207-227

Κολώνας, 2002: Β. Κολώνας, *Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα (1912-1943)*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα

Λαμπρινουδάκης, 2010: Β. Λαμπρινουδάκης, «*Η διαμόρφωση και η ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια*», *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), Αθήνα, σελ. 273-284

Λαζαρίδης 1986: Π. Λαζαρίδης «*Συντήρηση- Αναστήλωση μνημείων της Ρόδου κατά τα πρώτα χρόνια μετά την ενσωμάτωση*», *Ιστορία και Προβλήματα Συντήρησης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, Επιστημονική συνάντηση 27-29 Νοεμβρίου 1986*, Πρακτικά, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, Αθήνα, σελ. 375

Μαλλούχου-Tufano, 2004 : Φ. Μαλλούχου- Tufano, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων, Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις από την Αρχαιότητα έως τις μέρες μας*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Αθήνα

Μαλλούχου-Tufano, 1998: Φ. Μαλλούχου- Tufano, «*Από τον πρώτο ως τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1910-1939)*», *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη Νεώτερη Ελλάδα (1834-1939)*, *Το έργο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα, σελ. 162-269

Μαλλούχου-Tufano: Ευρωπαϊκό πλαίσιο: Φ. Μαλλούχου - Tufano, *Το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Πτυχές της προστασίας των αρχαίων μνημείων στην Ιταλία από το τέλος του 18^{ου} αιώνα ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο* (αδημοσίευτο κείμενο)

Μιχαλάκη-Κόλλια, 1997: Μ. Μιχαλάκη-Κόλλια, «*Αρχαία Ρόδος: Η αναβίωση μιας λαμπρής πόλης μέσα στη σύγχρονη ζωή*», *Πρακτικά του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για τη Συντήρηση των Μνημείων της Μεσογείου, Ρόδος 6-11 Μαΐου 1997*, έκδοση ΤΕΕ, σελ. 456-465

Μπούρας, 2010: Χ. Μπούρας, «*Η αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα. Χρονικό πενήντα ετών, 1950-2000*», *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), Αθήνα, σελ. 29-72

Ντέλλα, Ντέλλας, 1992: Κ. Μανούσου-Ντέλλα, Γ. Ντέλλας, «*Το κτήριο Villaragut στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου*», *Ιστορία και Προβλήματα Συντήρησης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, Επιστημονική συνάντηση 27-29 Νοεμβρίου 1986*, *Πρακτικά*, εκδ. Γραφείου Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, Αθήνα, σελ. 123-148

Ντέλλα, Ντέλλας, 2007: Κ. Μανούσου-Ντέλλα, Γ. Ντέλλας, «*Αρχές αποκατάστασης-ανάδειξης των μνημείων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου*», *15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα (ηλεκτρονικό έντυπο)

Ντέλλα: Κ. Μανούσου-Ντέλλα, *Ο Ιπποτικός Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης στη Ρόδο*, άρθρο της Κ. Μ. Ντέλλα στο: 5. *Διατηρητέα: Αποκατάσταση – Επανάχρηση Κτιρίων, Σύγχρονη Ελληνική Αρχιτεκτονική*, επιμέλεια: Νίκος Καλογήρου, Μάλλιαρης Παιδεία (ηλεκτρονικό έντυπο)

Ντέλλα, 2001: Κ. Μανούσου-Ντέλλα, *Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου, Έργα Αποκατάστασης (1985-2000)*, Υπουργείο Πολιτισμού, Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, Ρόδος

Ντέλλα, 2006: Κ. Μανούσου-Ντέλλα, *Η ανάδειξη ενός διαχρονικού μνημειακού χώρου ανάμεσα στο φυσικό τοπίο και τη ζωή της σύγχρονης πόλης της Ρόδου, Διάσωση και προβολή της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς των μεγάλων νησιών της Μεσογείου, πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος 1-3 Σεπτεμβρίου 2005*, Υπουργείο πολιτισμού, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών, Αθήνα (ηλεκτρονικό έντυπο)

Τ.Ε.Ε., 1993: *Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Αρχές και Κανονισμοί Επεμβάσεων*, Τεύχος-μελέτη του «Γραφείου Προγραμματικής Σύμβασης υπουργείου Πολιτισμού-ΤΑΠΑ-Δήμου Ρόδου» για την Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Τεχνικό επιμελητήριο Ελλάδος –Τμήμα Δωδεκανήσου, Ρόδος

Τ.Ε.Ε., 2009: *Η Βιομηχανική Κληρονομιά της Δωδεκανήσου*, Τ.Ε.Ε. - Τμήμα Δωδεκανήσου, συνέδριο, Ρόδος

Τουρνικιώτης, 2010: Παναγιώτης Τουρνικιώτης, «*Ιδεολογικά και θεωρητικά προβλήματα αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα*»,

Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), Αθήνα, σελ. 13-28

Τσιρπανλής, 1998: Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, έκδοση γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, Ρόδος

Ρόδος, 2005: *Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών, 1522-1947, Αρχιτεκτονική – Πολεοδομία*, ΤΕΕ-Τμήμα Δωδεκανήσου, ΥΠΠΟ, Υπηρεσία Νεώτερων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος

Χλέπα, 2011: Ε.-Α. Χλέπα, *Τα Βυζαντινά Μνημεία στη Νεότερη Ελλάδα, ιδεολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων 1833-1939*, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα

W. Hoepfner, 1992: «*Η Αρχαία και Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου*», *Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, Επιστημονική συνάντηση 27-29 Νοεμβρίου 1986, Πρακτικά*, έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, Αθήνα, σελ. 78-81

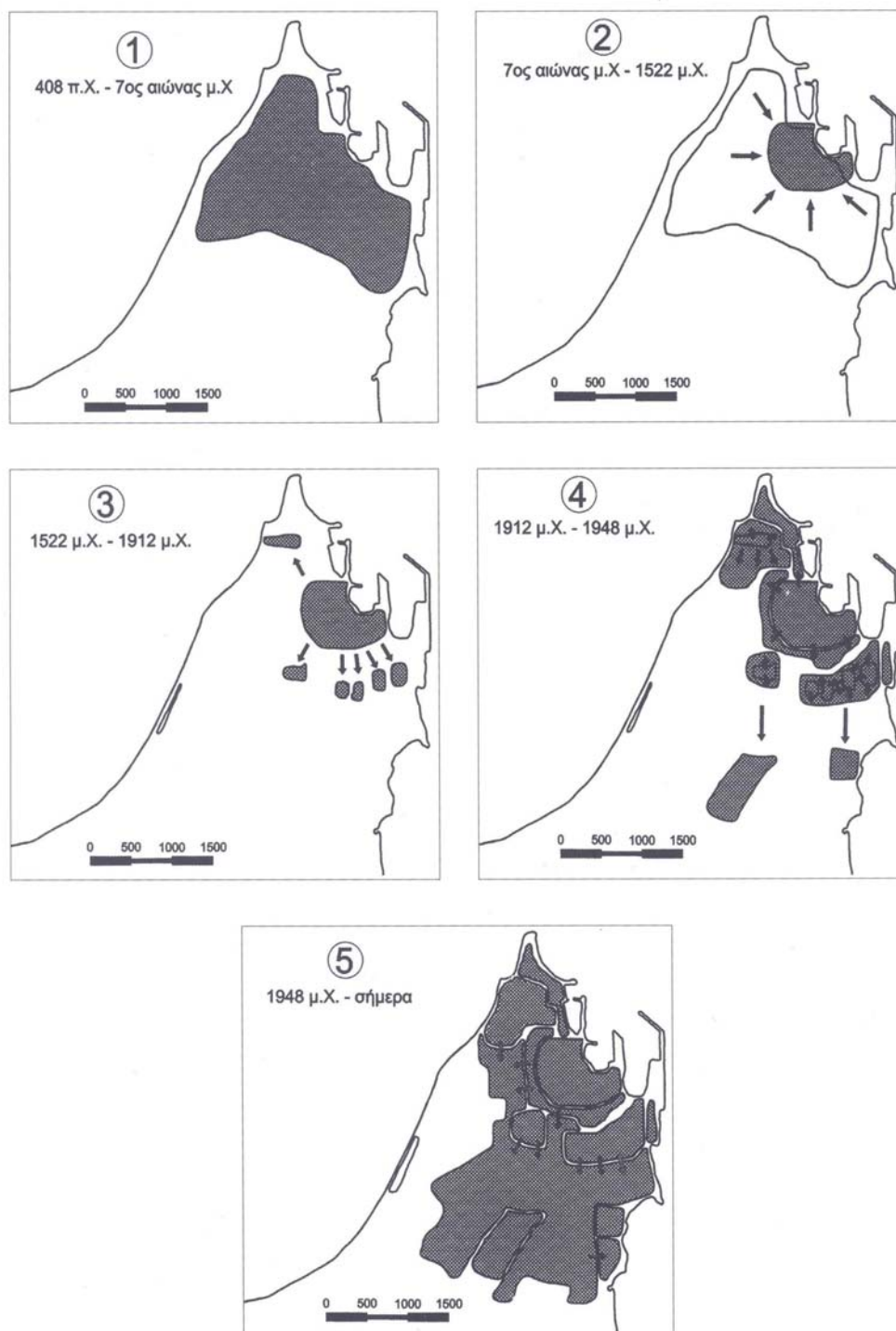
La Presenza Italiana 1997: *La presenza Italiana nel Dodecaneso tra il 1912 e il 1948: la ricerca archeologica · la conservazione · le scelte progettuali*, Scuola Archeologica Italiana di Atene, ed. del Prisma, Atene, 1997 (“*Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΜΕΤΑΞΥ 1912 ΚΑΙ 1948. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ, Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ, ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ*”)

Η Ρόδος του χτες, Σταύρος Αχ. Γεωργαλλίδης, Ρόδος, 1985

Ρόδος, Εκατό Χρόνια Φωτογραφίας, 1850-1950, Συμεών Μ. Δοντάς, εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, 2012

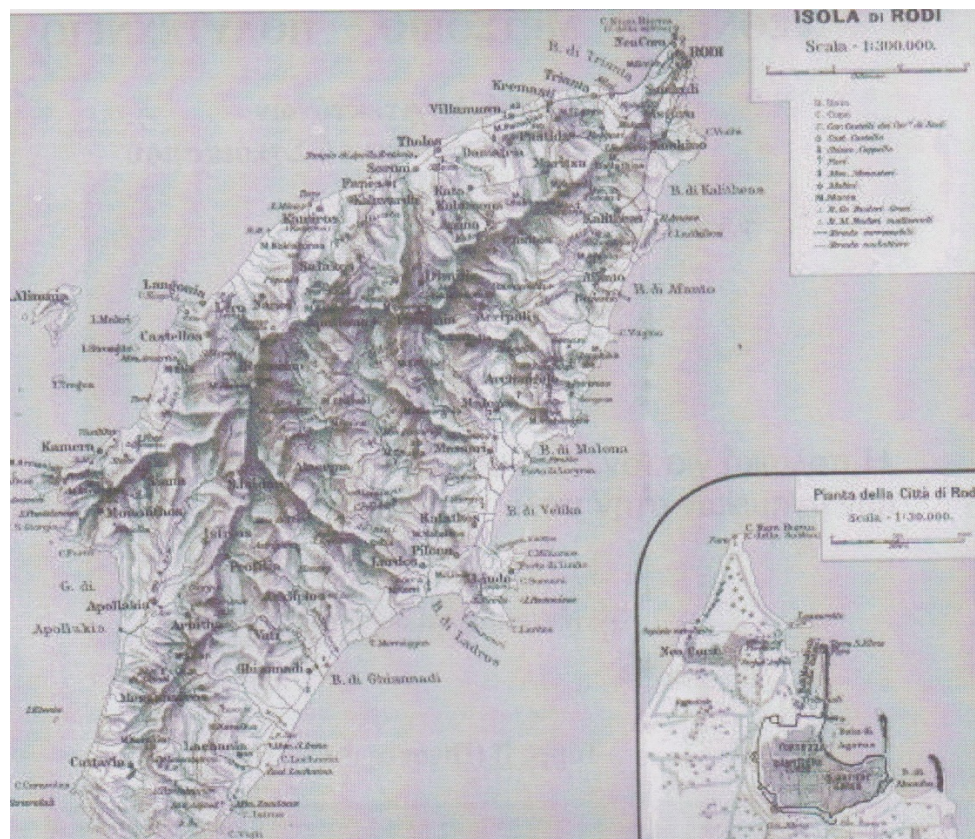
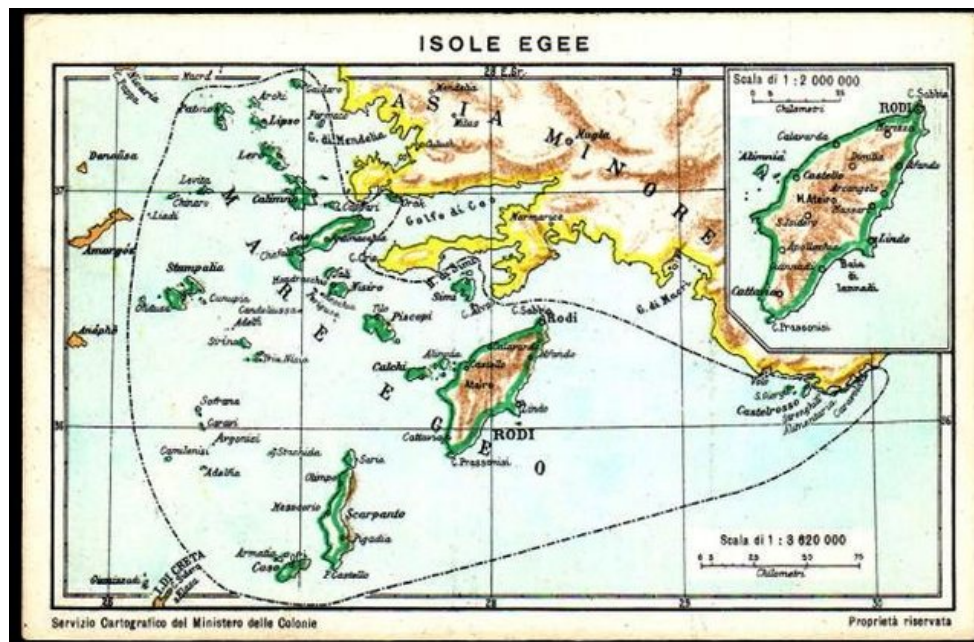
1984-2003, 19 χρόνια παρουσίας στην παλιά πόλη της Ρόδου, Κατάλογος έργων. Δήμος Ροδίων, Δ/ση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ-ΔΗΜΟΥ ΡΟΔΙΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

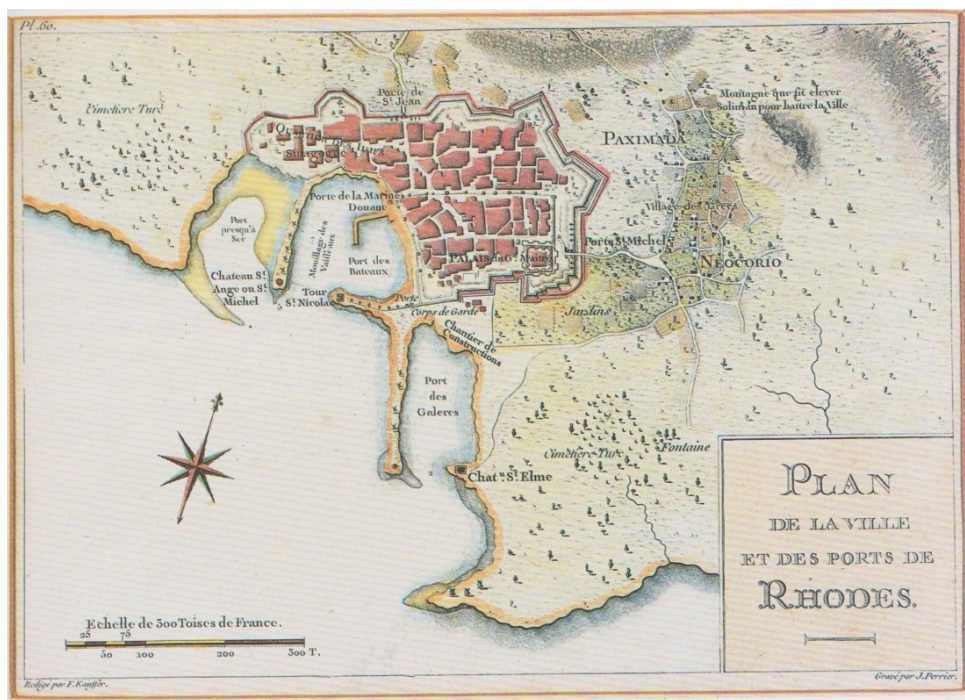
Εικ. 1. Σχηματική πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου

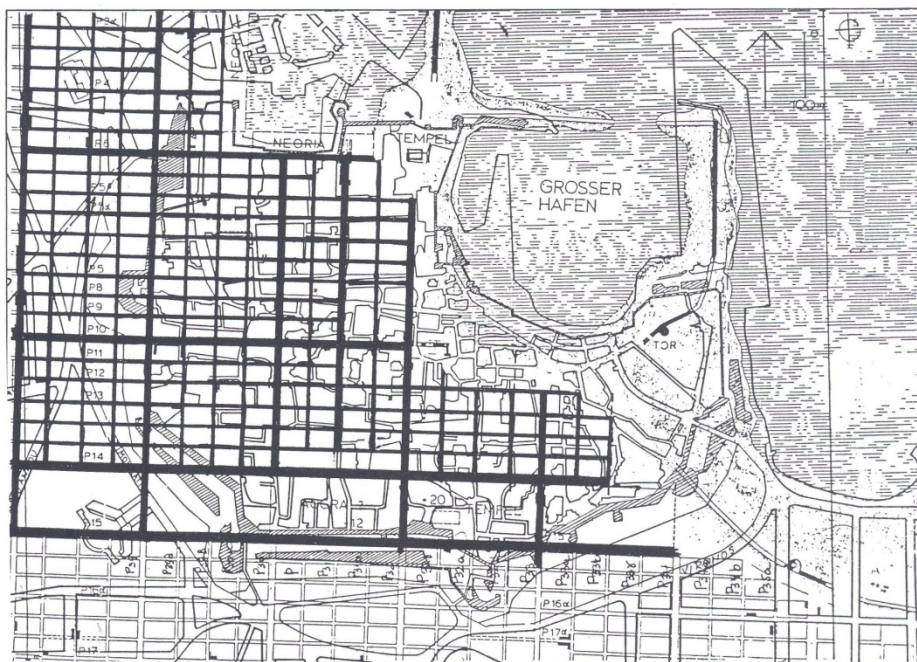

Εικ. 2. Το σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων και το νησί της Ρόδου

Εικ. 3. Γκραβούρα όπου απεικονίζεται η μεσαιωνική πόλη με τον επιμέρους διαχωρισμό της.

Εικ. 4. Η Ιπποδάμεια πόλη σε σχέση με τη μεσαιωνική πόλη

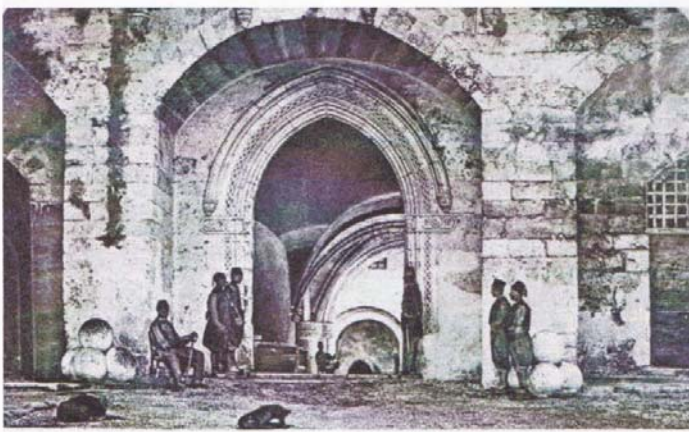

Εικ. 8. Η κύρια πύλη εισόδου του Νοσοκομείου των Ιπποτών κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, που είχε μετατραπεί σε στρατόνα.

Εικ. 9. Η κύρια πύλη εισόδου του Νοσοκομείου των Ιπποτών κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, που είχε μετατραπεί σε στρατόνα.

Εικ. 10. Η οδός Ιπποτών κατά την Τουρκοκρατία

Εικ. 11. Ο χώρος των μουσουλμανικών και εβραϊκών νεκροταφείων γύρω από τις οχυρώσεις της μεσαιωνικής πόλης.

Εικ. 12. Απεικόνιση του μεγάλου λιμανιού της πόλης της Ρόδου στο τέλος του 18^{ου} αι. από τον Choisel Goufier (1752)

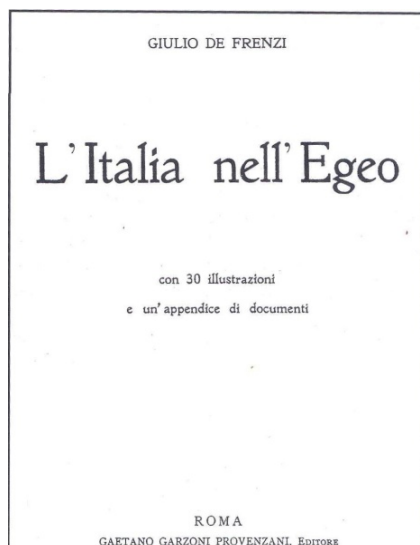

Εικ. 13. Πανοραμική άποψη της Παλιάς Πόλης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Διακρίνονται ο Πύργος του Ρολογιού, το μουσουλμανικό σχολείο και το τζαμί του Σουλειμάν (αριστερά) και η ίδια περιοχή μετά τον σεισμό (δεξιά)

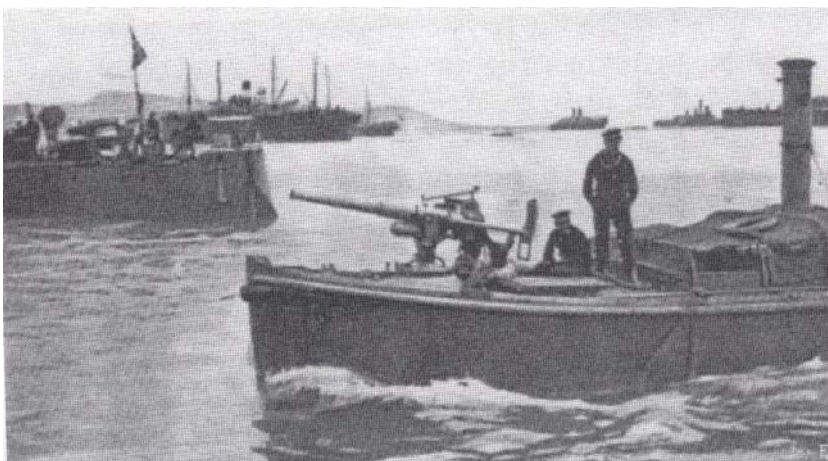

Εικ. 15.

Ένας ενημερωτικός χάρτης. Τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα και η θέση τους στο ΝΑ Αιγαίο και στη Μεσόγειο. (δεξιά)

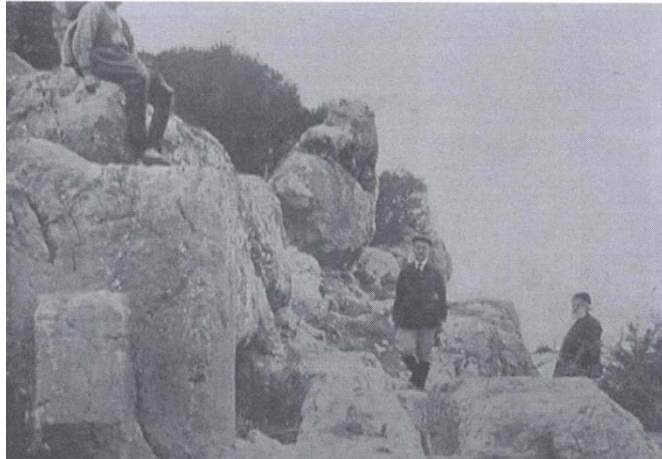
Η προμετωπίδα του βιβλίου (Ρώμη 1913) του εθνικιστή και έπειτα φασίστα Giulio De Frenzi (Luigi Federzoni). (αριστερά)

Εικ. 16. Από την αποβίβαση των Ιταλών στην περιοχή Καλλιθιές της Ρόδου (4 Μαΐου 1912).

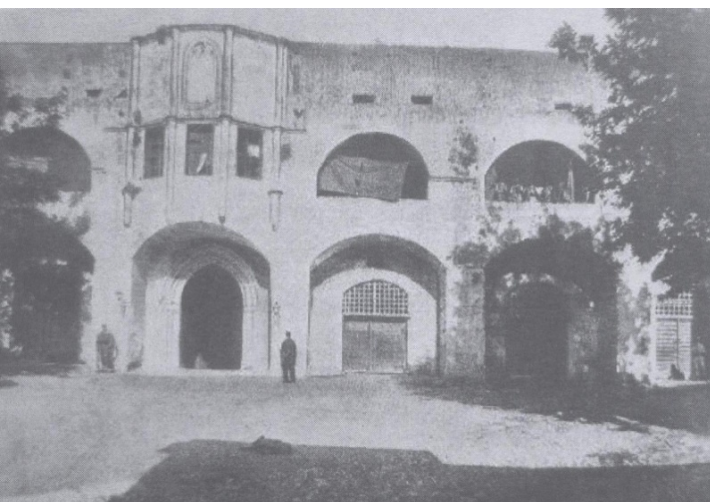
Εικ. 17. Ιταλοί ναύτες αποβιβάζονται για πρώτη φορά στο λιμάνι της Ρόδου. Η πόλη, χωρίς υλικές ζημιές, παραδίδεται στον νέο κατακτητή. (Κυριακή, 5 Μαΐου 1912)

Εικ. 18. Από τις ιταλικές ανασκαφές στις Νεκροπόλεις Καμίρου και Λέλου (1913)

Εικ. 19. Το πρώην Ιπποτικό Νοσοκομείο ως ιταλικός στρατώνας.

Εικ. 20. Η κύρια πρόσοψη του Ιπποτικού Νοσοκομείου με τις τούρκικες τροποποιήσεις.

Εικ. 22. Κατά την πρώτη φάση εργασιών στην κύρια πρόσοψη του Νοσοκομείου.

Εικ. 21. Η κύρια πρόσοψη (ανατολική) του Νοσοκομείου μετά τις εργασίες της πρώτης φάσης (1914)

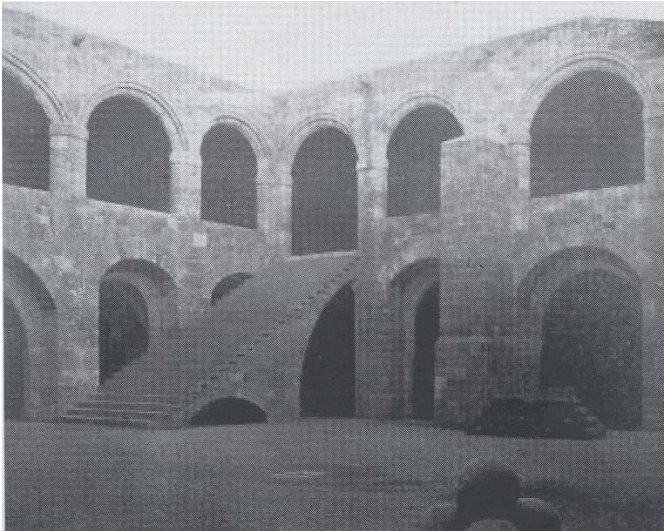

Εικ. 23. Η κύρια πρόσοψη του ιπποτικού Νοσοκομείου σε λιθογραφία του Rottiers (1828)

Εικ. 24. Η βόρεια πρόσοψη του Αρχαιολογικού Μουσείου μετά την αποκατάστασή της.

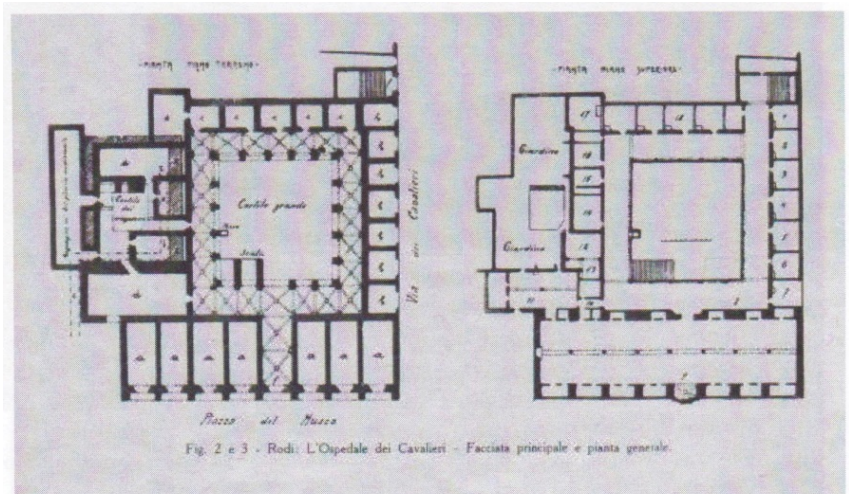
Εικ. 25. Η εσωτερική αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου μετά την αποκατάστασή της.

Εικ. 26. Η μεγάλη αίθουσα των αρρώστων μετά την αποκατάστασή της.

Εικ. 27. Η μικρότερη αίθουσα με την τοξοστοιχία μετά την αποκατάστασή της.

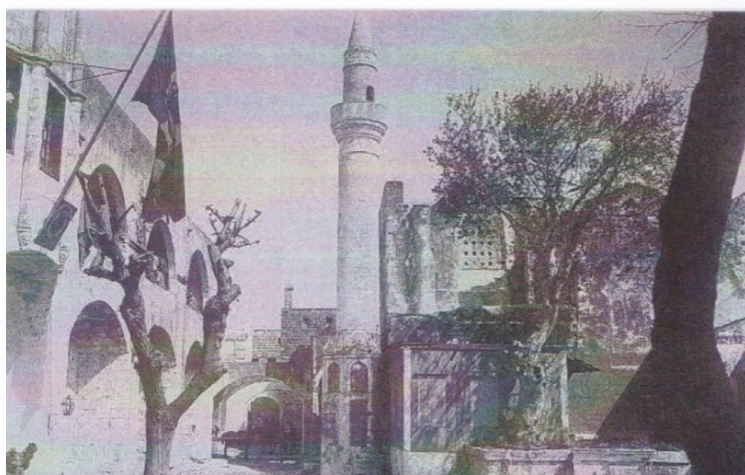
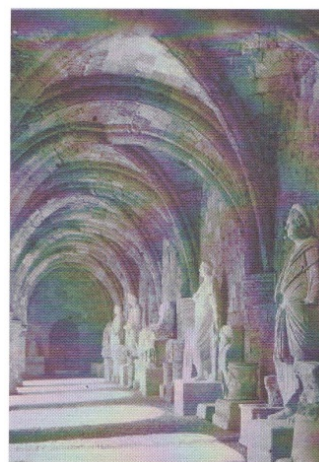

Εικ. 28. Οι κατόψεις των δύο επιπέδων του Αρχαιολογικού Μουσείου.

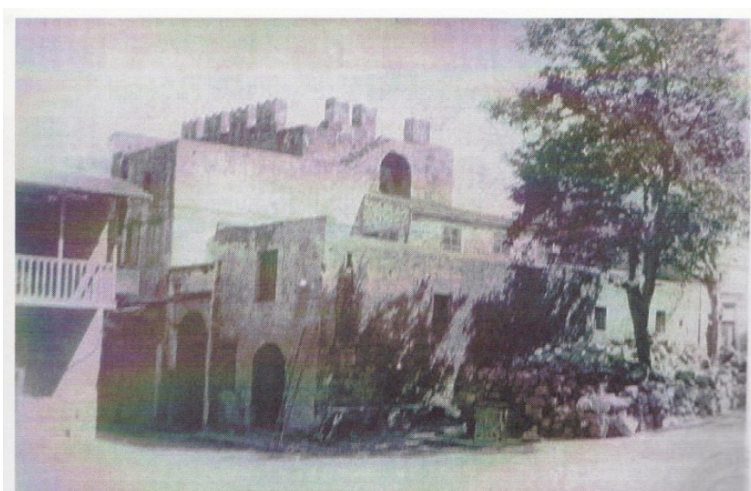

Εικ. 29. Αρχαιολογικά ευρήματα εκτεθειμένα στην εσωτερική αυλή και τη στοά της.

Εικ. 30. Άποψη της Πλατείας του πρώην Νοσοκομείου από Ν (1912).

Εικ. 31. Το κατάλυμα της «γλώσσας» της Αγγλίας πριν την επέμβαση αποκατάστασης.

Εικ. 32. Το κατάλυμα της «Γλώσσας» της Αγγλίας μετά την αποκατάστασή του. (1919)

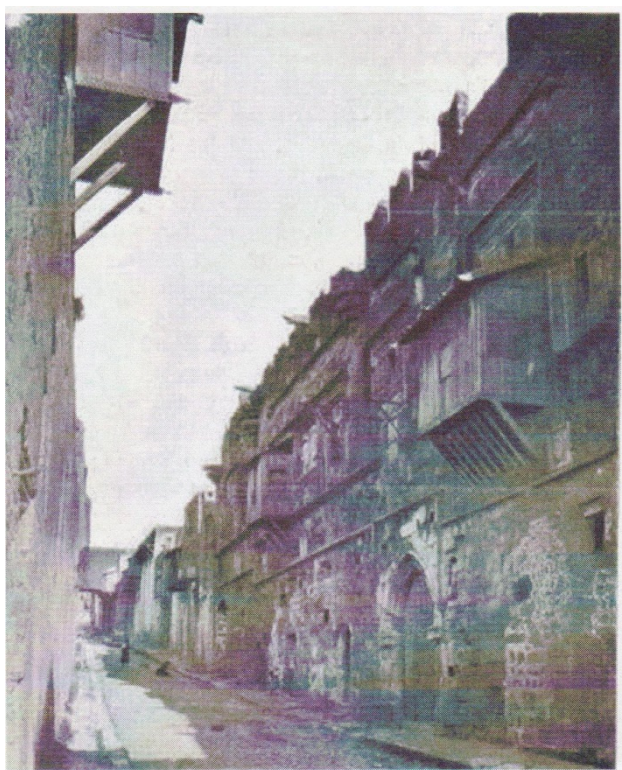

Εικ. 33. Άποψη του Ναού της Αφροδίτης από ΝΔ μετά την ανασκαφή του (1922)

Εικ. 34. Η Οδός των Ιπποτών σε λιθογραφία του Rottiers (1828).

Εικ. 35. Άποψη της Οδού των Ιπποτών πριν την Ιταλική επέμβαση (1912)

Εικ. 36. Το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγίας πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης (1914)

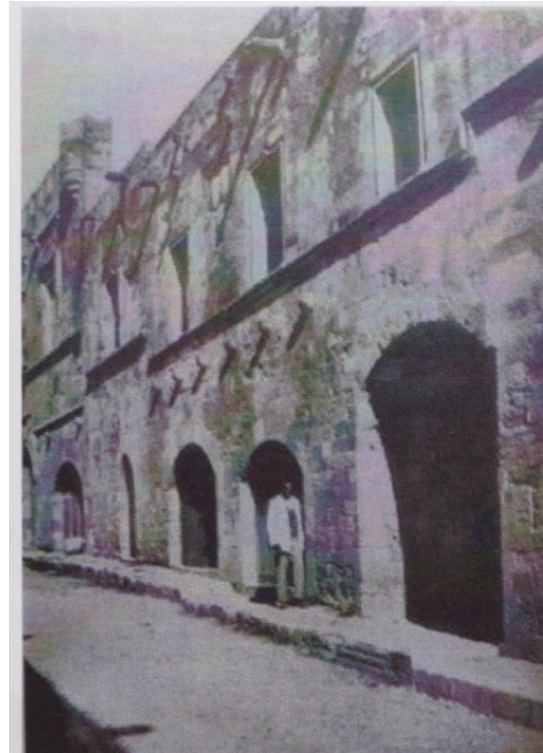

Εικ. 37. Το παρεκκλήσι του γάλλου Καπελάνου πριν και μετά την επέμβαση (1914)

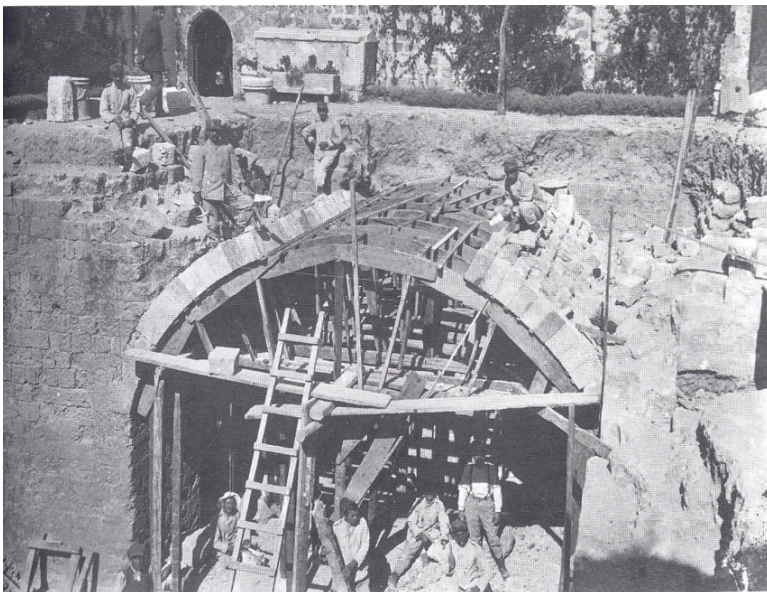

Εικ. 38. Η κατοικία του γάλλου Καπελάνου πριν και μετά τις επεμβάσεις (1914)

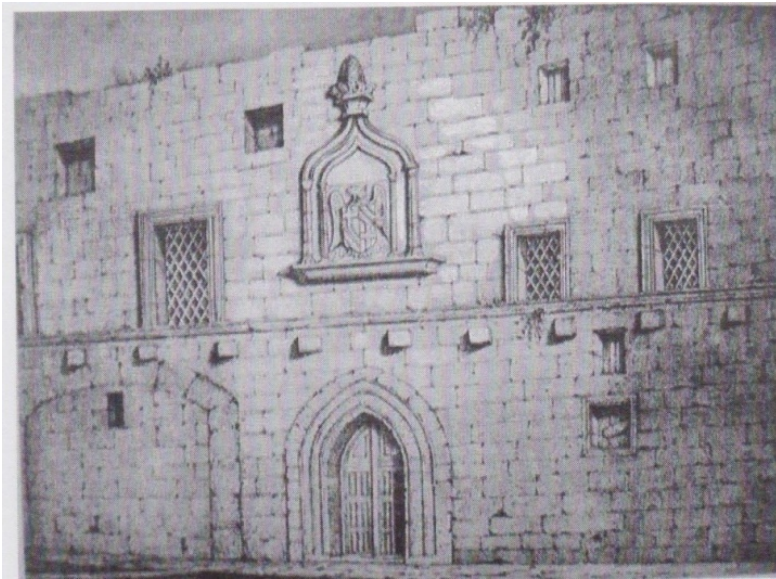

Εικ. 39. Η ιπποτική κατοικία μεταξύ των Καταλυμάτων των «Γλωσσών» της Γαλλίας και της Ιταλίας, πριν και μετά τις επεμβάσεις.

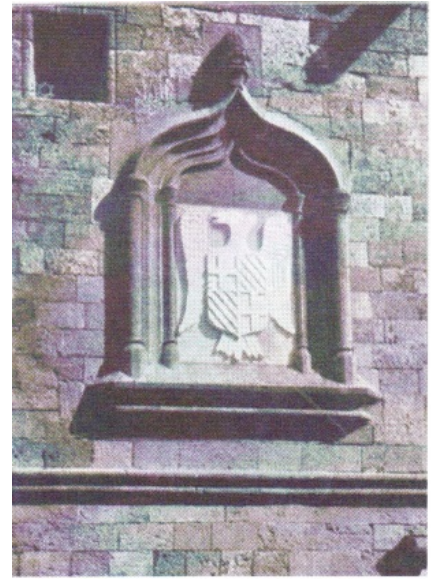

Εικ. 40. Κατά τις εργασίες αναστήλωσης οικίας δίπλα στο κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας (αρχές δεκαετίας '20)

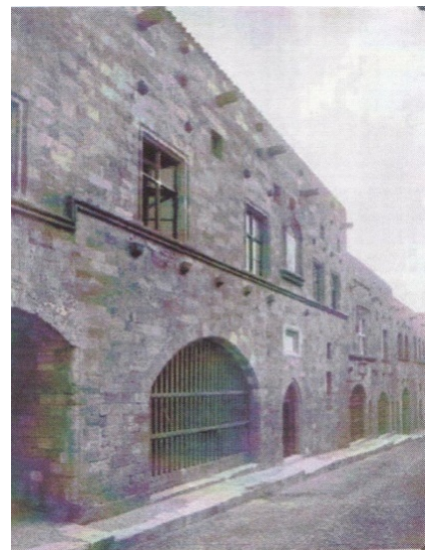
Εικ. 41. Η κύρια πρόσοψη του καταλύματος της «Γλώσσας» της Ιταλίας σε λιθογραφία του Rottiers (1826)

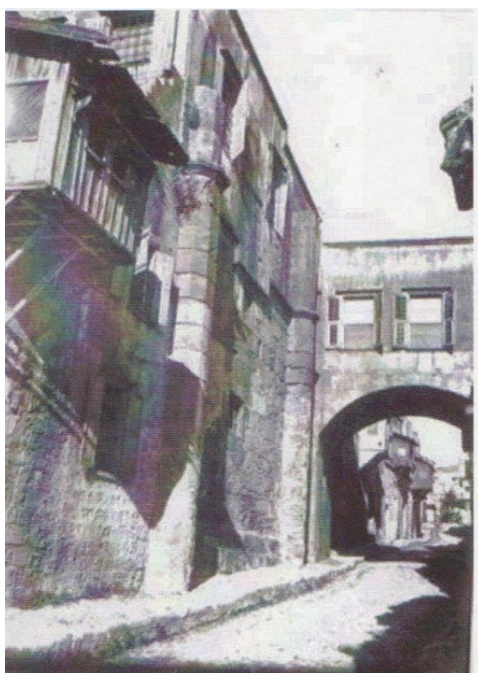
Εικ. 42. Το οικόσημο του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ιταλίας όπως τελικά αποκαταστάθηκε

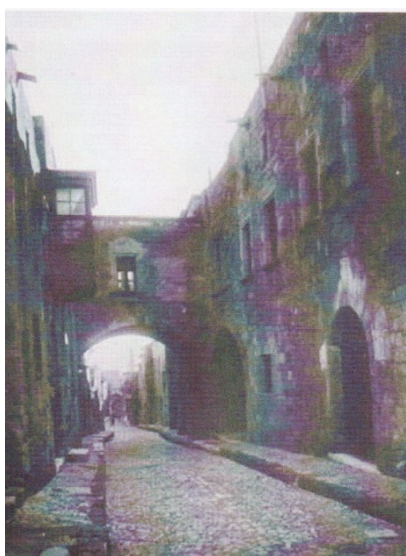
Εικ. 43. Το κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας κατά τις εργασίες και μετά την αποκατάστασή του (1916)

Εικ. 44. Οι προσόψεις του ανατολικού και δυτικού τμήματος (αντίστοιχα) του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ισπανίας πριν τις επεμβάσεις.

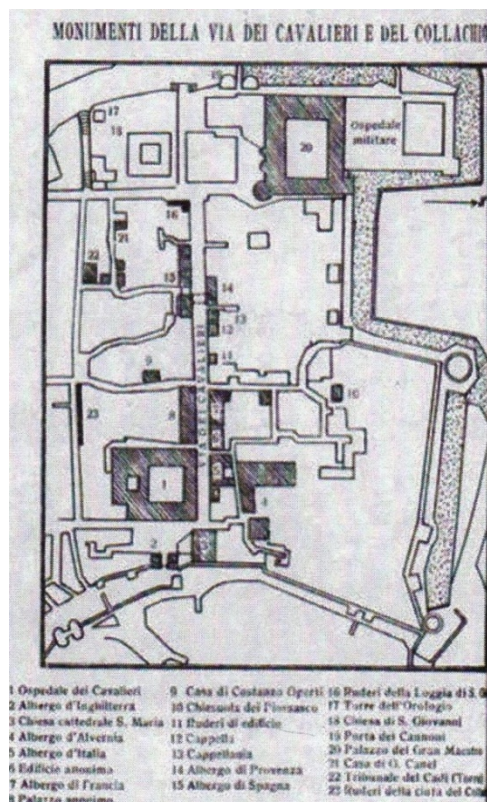
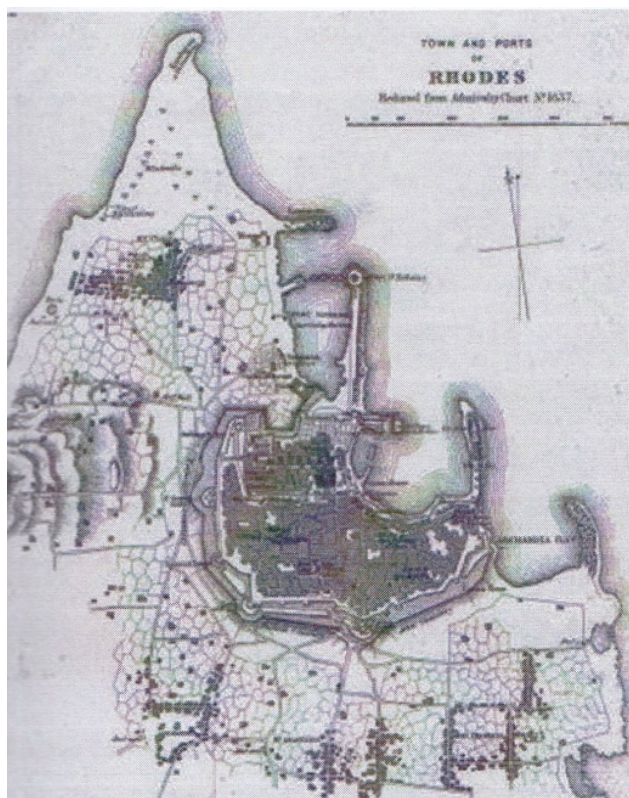

Εικ. 45. Η πρόσοψη του δυτικού τμήματος του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ισπανίας μετά τις επεμβάσεις και την απομάκρυνση του εξώστη από το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγκίας.

Εικ. 46. Το βόρειο μέτωπο της Οδού των Ιπποτών από Δ μετά τις επεμβάσεις του Maiuri.

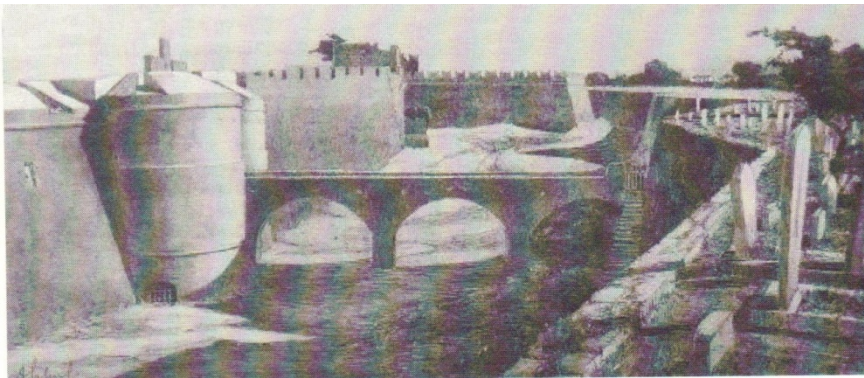

Εικ. 47. Χάρτης της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου και περιχώρων (1865) (αριστερά)
Τοπογραφικό σχέδιο του Κολλάκιου με την Οδό των Ιπποτών και τα σημαντικότερα στην περιοχή ιπποτικά μνημεία. (1918) (δεξιά)

Εικ. 48. Χάρτης της πόλης της Ρόδου το 1917

Εικ. 49. Άποψη της Πύλης D' Amboise από ΒΔ

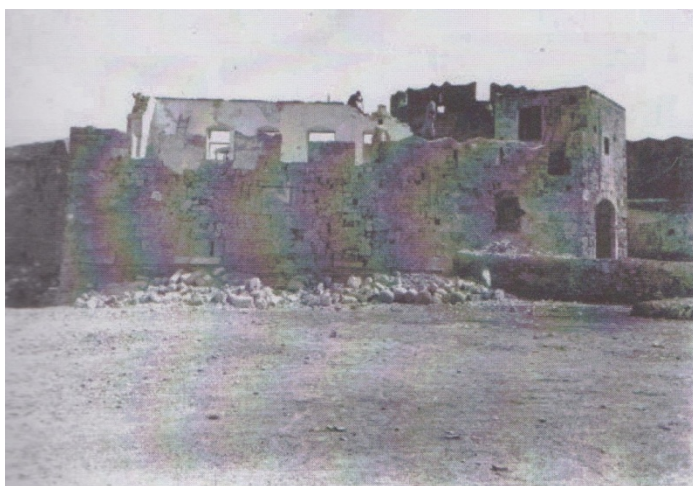
Εικ. 50. Η Πύλη D' Amboise από Δ πριν τις επεμβάσεις.

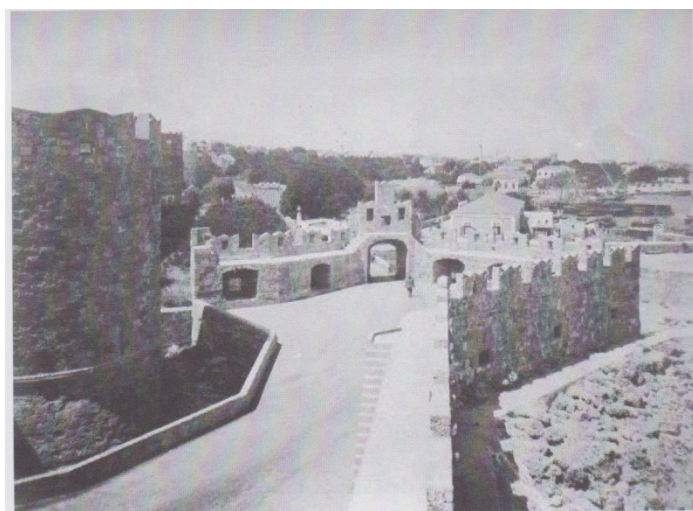
Εικ. 51. Η Πύλη D' Amboise από Δ μετά τις επεμβάσεις (1915).

Εικ. 52. Η νέα Πύλη του Αποστόλου Παύλου που διανοίχτηκε επί τουρκοκρατίας, στο Εμπορικό Λιμάνι.

Εικ. 53. Κατά τις εργασίες στην Πύλη του Αποστόλου Παύλου (1918)

Εικ. 54. Η Πύλη του Αποστόλου Παύλου μετά την αποκατάστασή της (1918)

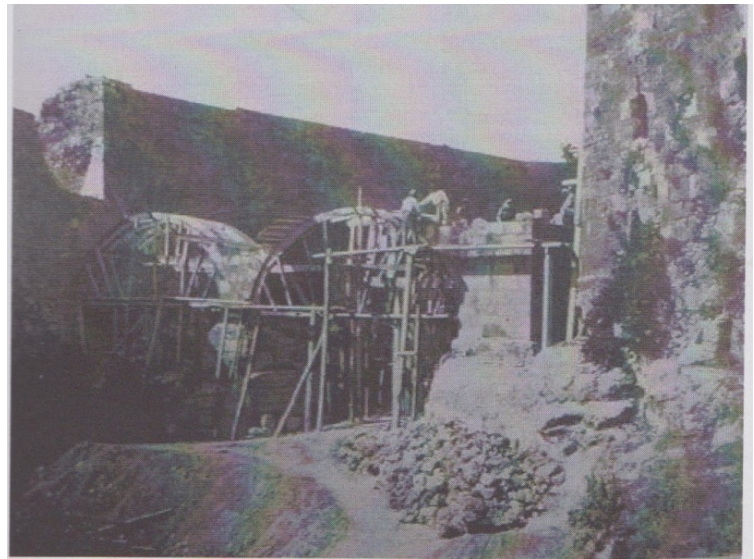

Εικ. 56. Το οχυρωματικό ανάχωμα (glacis) σε λιθογραφία του Rottiers (1828)

Εικ. 58. Η εξωτερική Πύλη του Αγίου Αθανασίου πριν τις επεμβάσεις

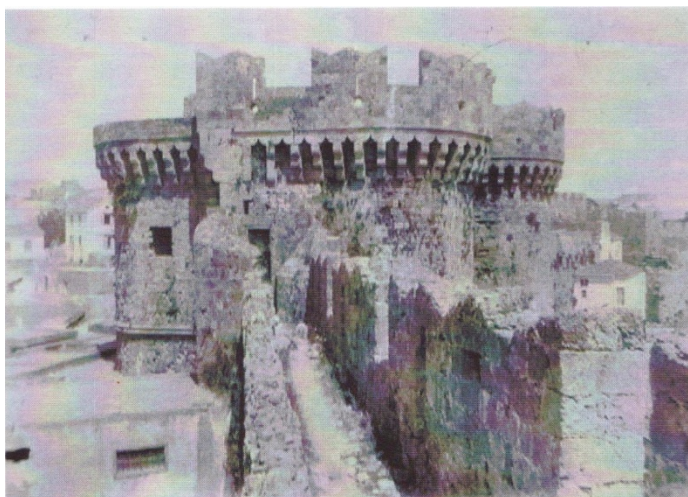

Εικ. 57. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης της γέφυρας της Πύλης του Αγίου Αθανασίου.

Εικ. 59. Γενική άποψη της Πύλης του Αγίου Αθανασίου (αριστερά) και της ενδιάμεσης Πύλης (δεξιά) μετά την αποκατάστασή της (1922)

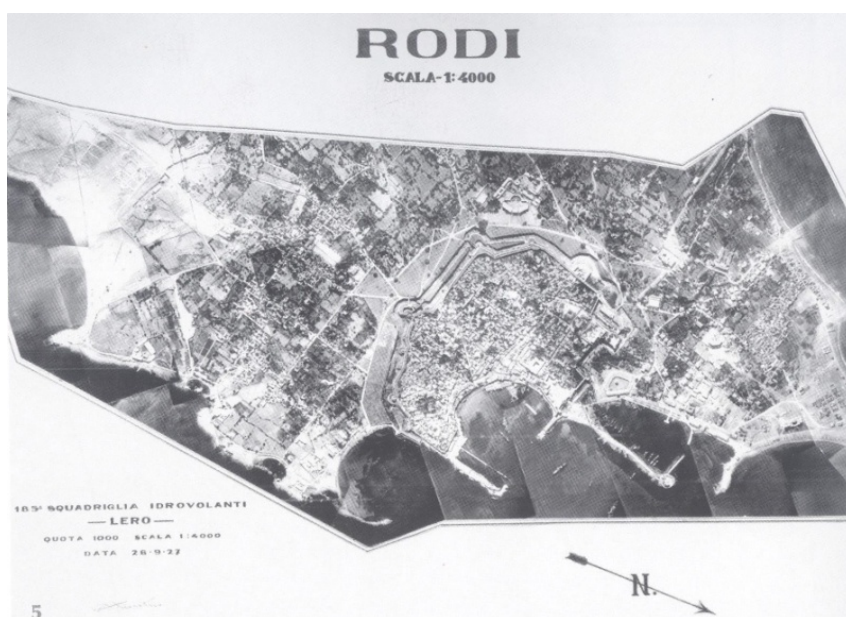
Εικ. 60. Η Θαλασσινή Πύλη μετά τις επεμβάσεις στο άνω τμήμα της (1923-1924)

Εικ. 62. Ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου μετά τις επεμβάσεις (1923-1924)

Εικ. 61. Η Πύλη του Αποστόλου Παύλου μετά την αποκατάστασή της (1918)

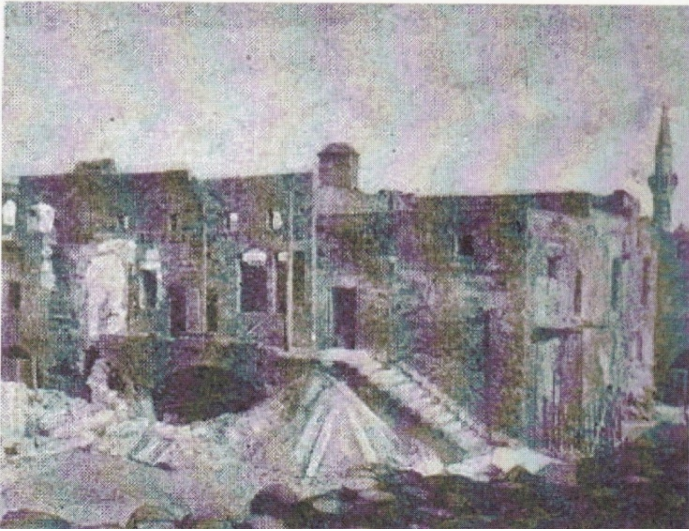

Εικ. 63. Αεροφωτογραφία της πόλης της Ρόδου (1927)

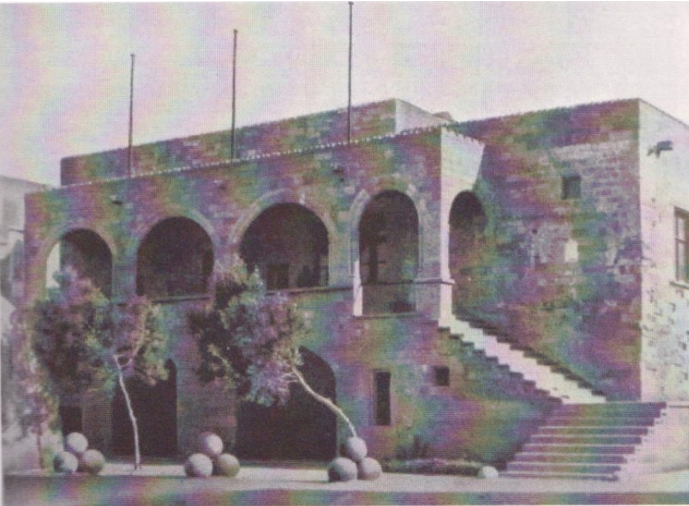

Εικ. 65. Η βόρεια πρόσοψη του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης κατά τις εργασίες αποκατάστασής της (1919)

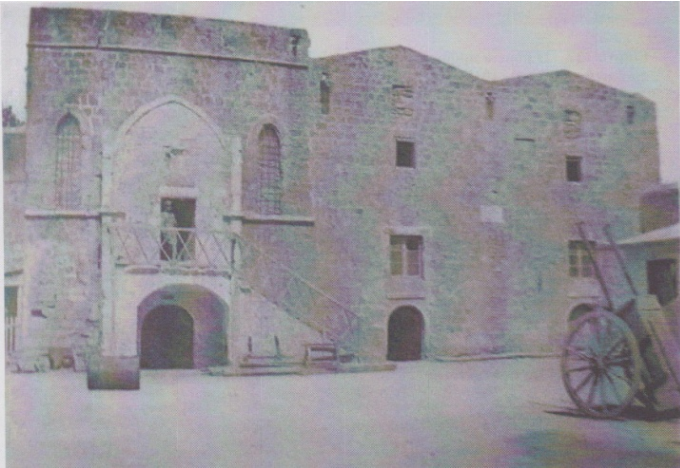

Εικ. 66. Η βόρεια πρόσοψη του Καταλύματος της «Γλώσσας» της Ωβέρνης μετά την αποκατάστασή της (1919)

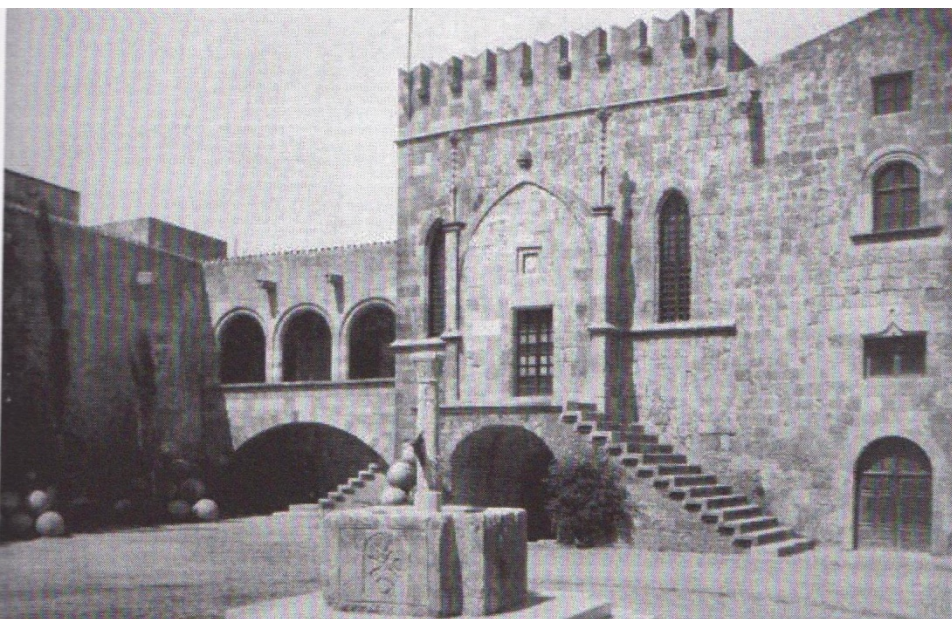

Εικ. 67. Αρχαιολογικά ευρήματα του αποκαλυφθέντος Ναού της Αφροδίτης (1922)

Εικ. 68. Η ανατολική, κύρια πρόσοψη της Οπλοθήκης πρίν (αριστερά) και κατά τη διάρκεια των επεμβάσεων αποκατάστασης (κάτω)

Εικ. 69. Το κτήριο της Οπλοθήκης μετά την αποκατάστασή του (1925). Στα αριστερά του κτιρίου, προστέθηκε μια στοά σχεδιασμένη από τον F. Di Fausto

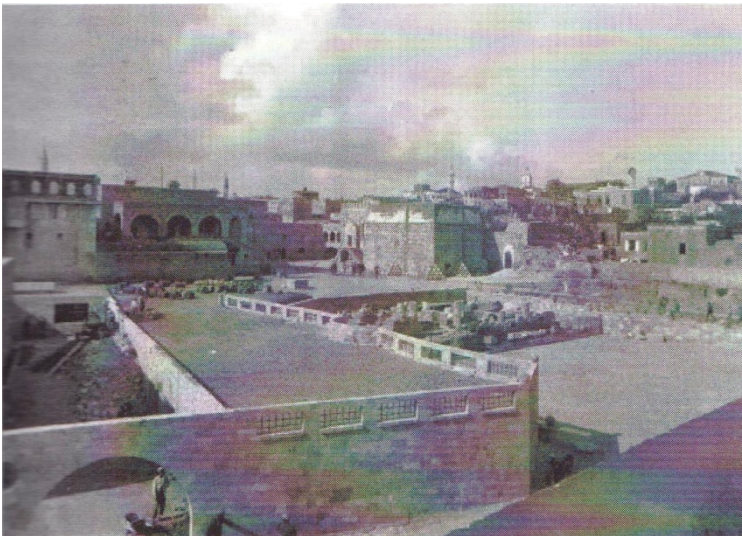

Εικ. 70. Η διευθέτηση της πλατείας της Οπλοθήκης (1926)

Εικ. 71. Η διανοιγμένη Πύλη των Ελαφίων που οδηγεί στην πλατεία του Ναυστάθμου

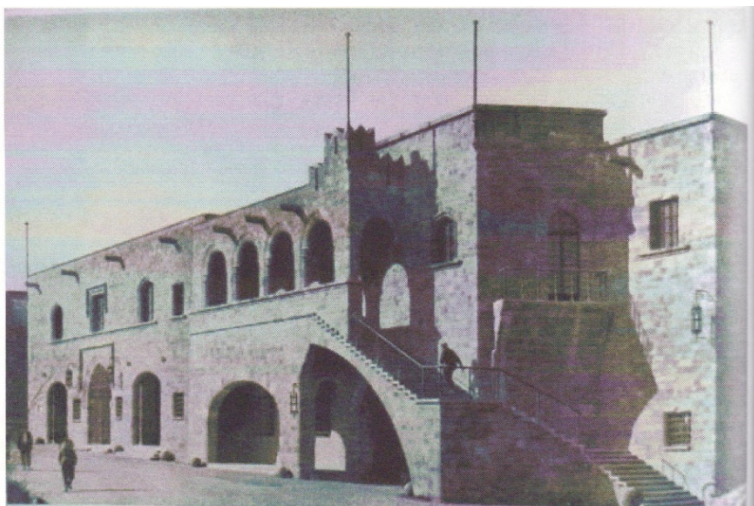

Εικ. 72. Κατά τις εργασίες διευθέτησης της πλατείας Ναυστάθμου (1927-1928)

Εικ. 73. Η πλατεία του Ναυστάθμου πριν την ολοκλήρωση εργασιών διευθέτησής της και πριν την ανέγερση των νέων κτηρίων στα δεξιά (1928)

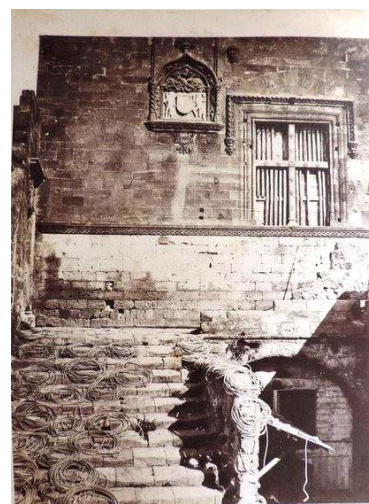

Εικ. 74. Το νέο κτήριο της C.C.I.E στην πλατεία Ναυστάθμου (1930)

Εικ. 75. Η σκηνογραφική προβολή των καταλοίπων του Ναού της Αφροδίτης με το νέο κτήριο στο βάθος.

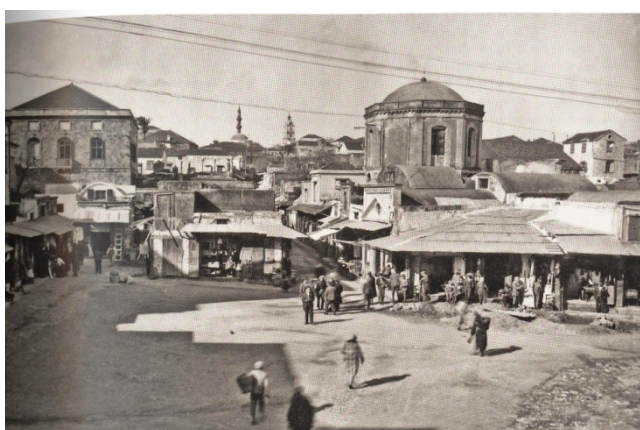

Εικ. 76. Το κτήριο της «Καστελλανίας» με τα προσκτίσματα (αριστερά) και η σκάλα που οδηγεί στον όροφο (δεξιά)

Εικ. 77. Το κτήριο της «Καστελλανίας» κατά τις εργασίες απελευθέρωσης από τα προσκτίσματα (αριστερά) και η πλατεία μετά τις ιταλικές επεμβάσεις (δεξιά)

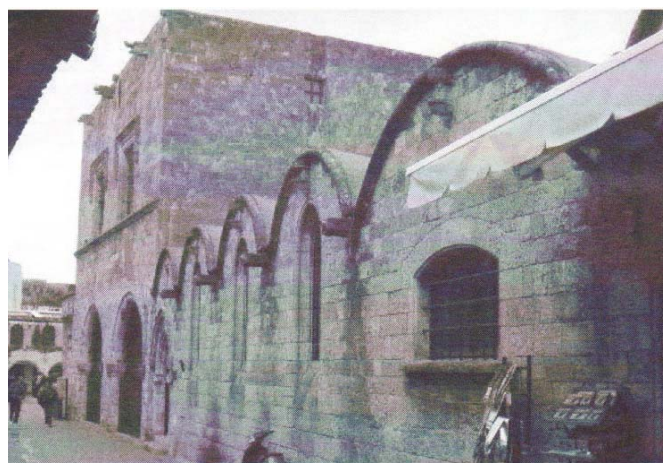
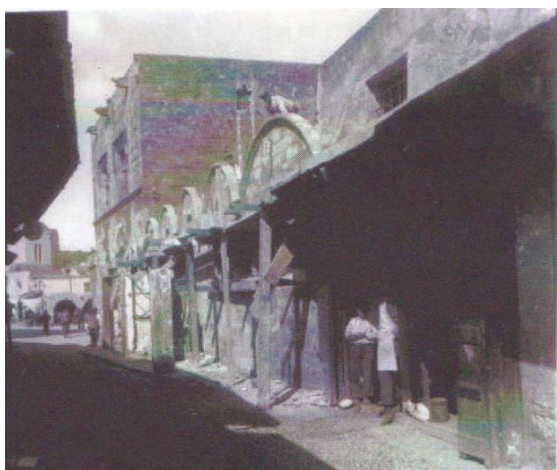

Εικ. 78. Αποψη της πλατείας πριν καταστραφεί από πυρκαγιά.

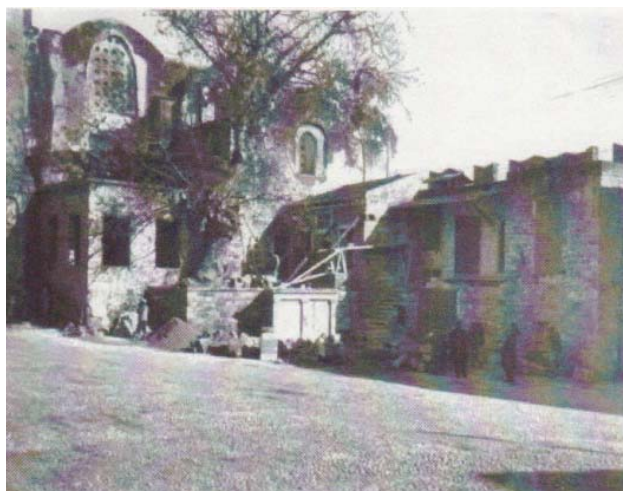
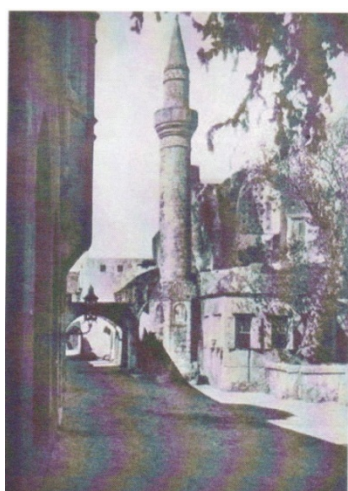

Εικ. 79. Τα μέτωπα βόρεια (αριστερά) και νότια (δεξιά) του κτηρίου της «Καστελλανίας», όπως διαμορφώθηκαν μετά την διευθέτηση της πλατείας του Πυρός

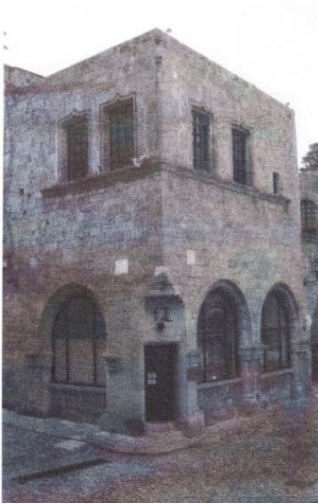

Εικ. 80. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης (αριστερά) και μετά (δεξιά) των κτηρίων ανατολικά του κτηρίου της «Καστελλανίας» (1935)

Εικ. 81. Άποψη της πλατείας του Αρχαιολογικού Μουσείου όπως ήταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '20

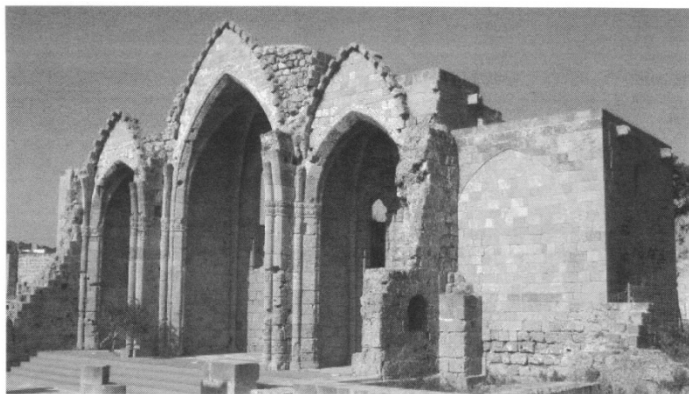
Εικ. 82. Τα νέα κτήρια που ανεγέρθηκαν για την ολοκλήρωση της πλατείας του Μουσείου, το I.C.A.R.O. (αριστερά) και της S.A.I.T.I.R. (δεξιά)

Εικ. 83. Η ανατολική πλευρά με τις κόγχες του Ιερού, του Ναού της Παναγίας του Μπούργκου μέσα από τα προσκτίσματα.

Εικ. 84. Κατά τις εργασίες απελευθέρωσης από τα προσκτίσματα της εκκλησίας της Παναγίας του Μπούργκου (1934-35)

Εικ. 85. Η αποκατεστημένη ανατολική πλευρά της εκκλησίας της Παναγίας του Μπούργκου (1935)

Εικ. 86. Αεροφωτογραφία του «Μεγάλου Κήπου της Πλατείας» με τη διανοιγμένη οδό Via Spinola (1935)

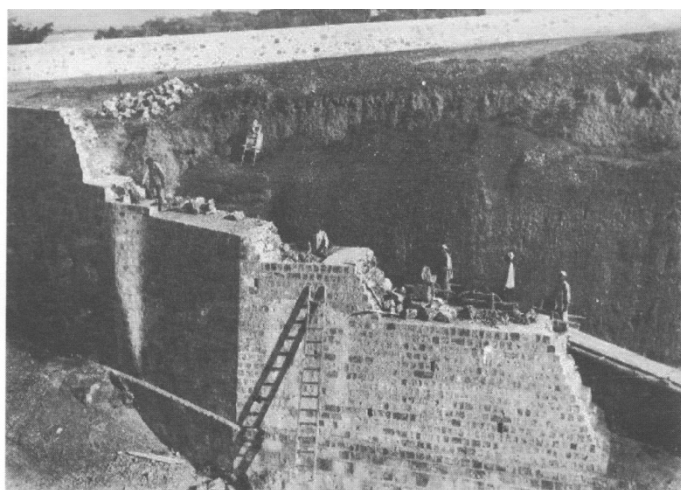

Εικ. 87. Η τάφος και ο Προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου το 1936

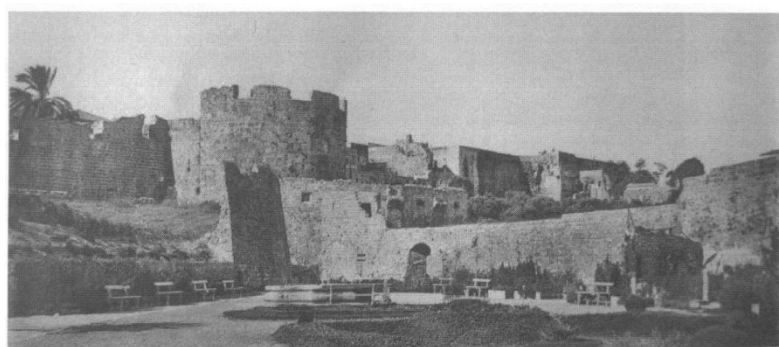

Εικ. 88. Η τάφος και η οχύρωση στη θέση μάχης της «Γλώσσας» της Ωβέρνης το 1936

Εικ. 89. Κατά τις εργασίες ανακατασκευής σημαντικού τμήματος του αντικρήμνου της τάφρου στην Πύλη του Αγ. Ιωάννη

Εικ. 90. Ο «κήπος των Ελαφιών» μεταξύ της Πύλης του Αποστόλου Παύλου και του Πύργου του Αποστόλου Πέτρου

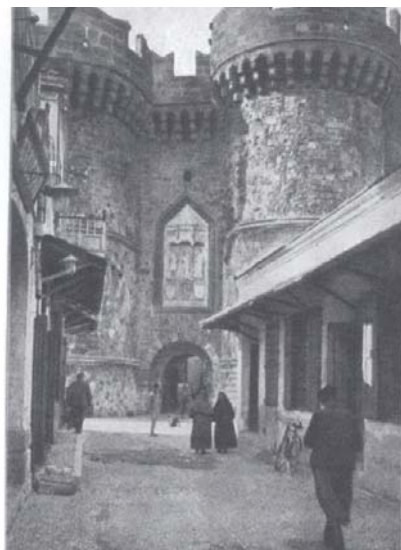
Εικ. 91. Αεροφωτογραφία της περικτειχισμένης πόλης όπου διακρίνονται οι νέες οδοί Via delle Mura d' Italia στα αριστερά και η Via Spinola στα δεξιά

Εικ. 92. Η «τομή» στις οχυρώσεις της θέσης μάχης της «γλώσσας» της Ιταλίας για τη διάνοιξη της Νέας Πύλης (Porta Nuova) που οδηγεί στην οδό Via Spinola

Εικ. 93. Η Θαλασσινή Πύλη γύρω στα 1880-1885 κρυμμένη πίσω από τα κτήρια που καταλαμβάνουν τον χώρο στο Εμπορικό Λιμάνι

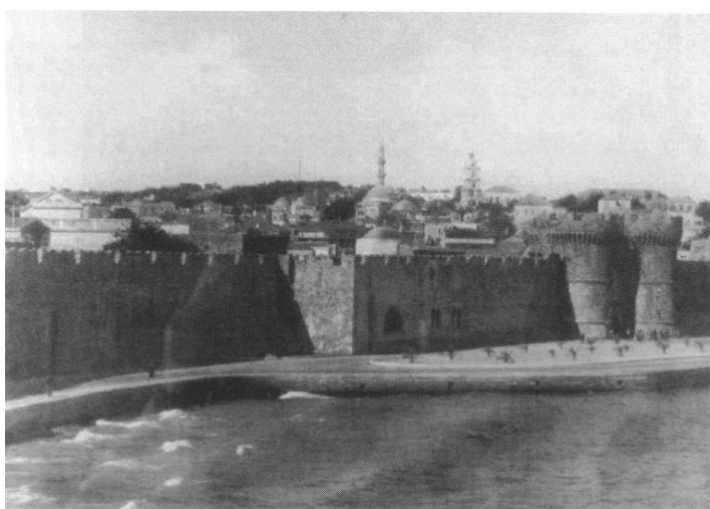

Εικ. 94. Κατά τις εργασίες απελευθέρωσης της Θαλασσινής Πύλης από τα κτίσματα στο Εμπορικό Λιμάνι

Εικ. 95. Άποψη της Θαλασσινής Πύλης μετά τις εργασίες απελευθέρωσης της από τα κτίσματα και τη διαμόρφωση του χώρου (1935)

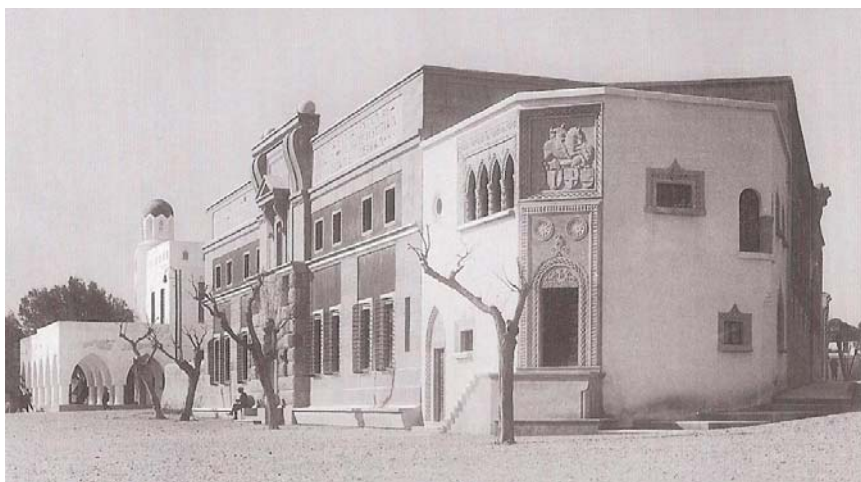

Εικ. 96. Αεροφωτογραφία του συνόλου της μεσαιωνικής πόλης και σχέση με την νέα πόλη (αριστερά)
Το ρυθμιστικό σχέδιο του Di Fausto για τη νέα πόλη (δεξιά)

Εικ. 97. Το μέτωπο της νέας πόλης προς τη θάλασσα μετά την διαμόρφωσή του. Άποψη της Via del Mandraki

Εικ. 98. Το δικαστικό μέγαρο, στο βάθος φαίνεται και η «έδρα της λέσχης των Ιταλών κατοίκων της Ρόδου»

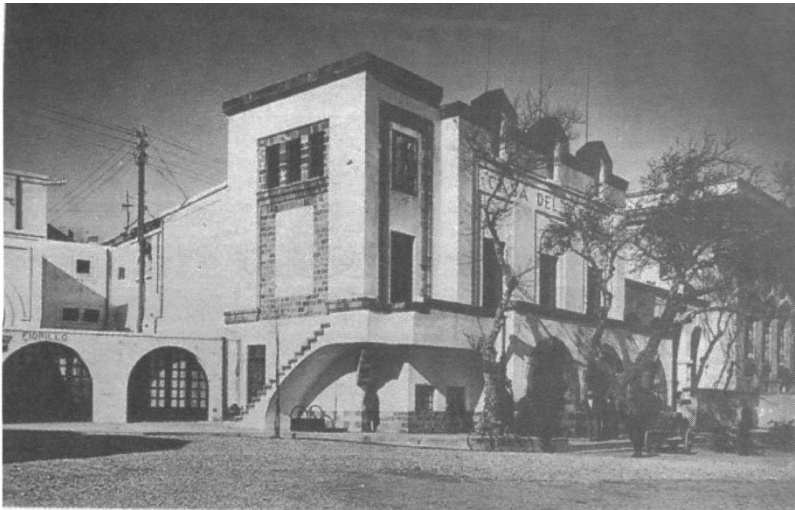

Εικ. 99. Η πρώην έδρα του Κυβερνείου (Kopak) που στέγασε αργότερα το ιταλικό Ταχυδρομείο

Εικ. 100. Η ανέγερση του Νομαρχιακού Μεγάρου της Ιταλικής Διοίκησης (1926)

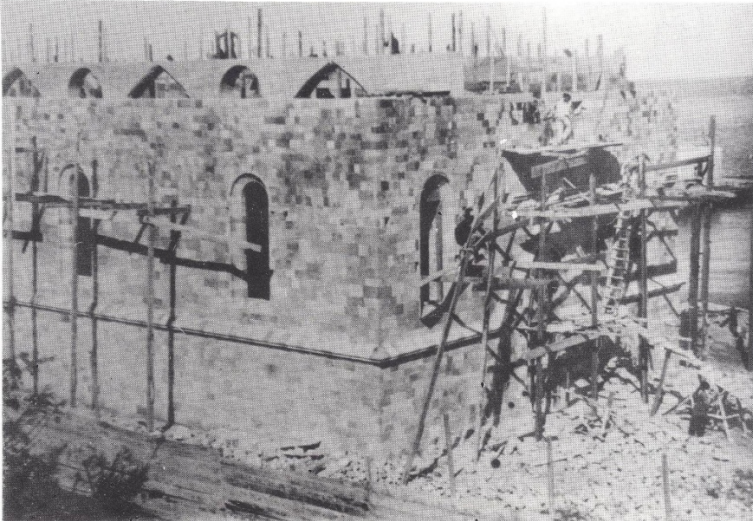

Εικ. 101. Το Μέγαρο του Φασισμού (1927)

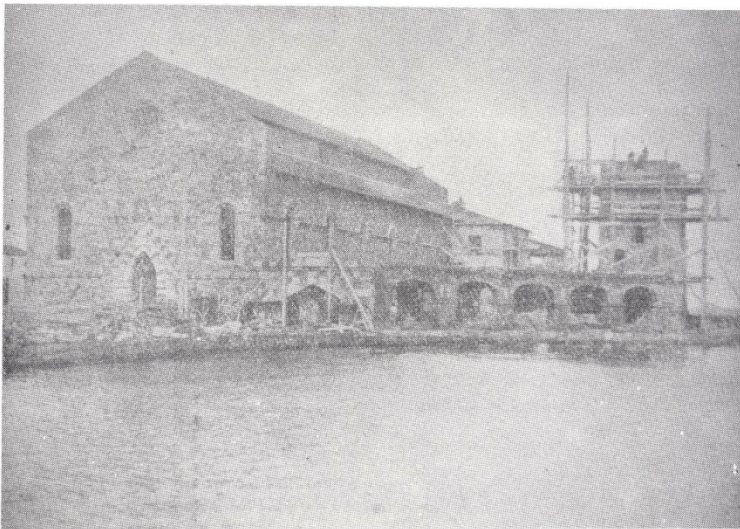

Εικ. 102. Το κτίριο της Νέας Αγοράς όταν κτιζόταν (αριστερά) και όταν ολοκληρώθηκε (κάτω). (1924)

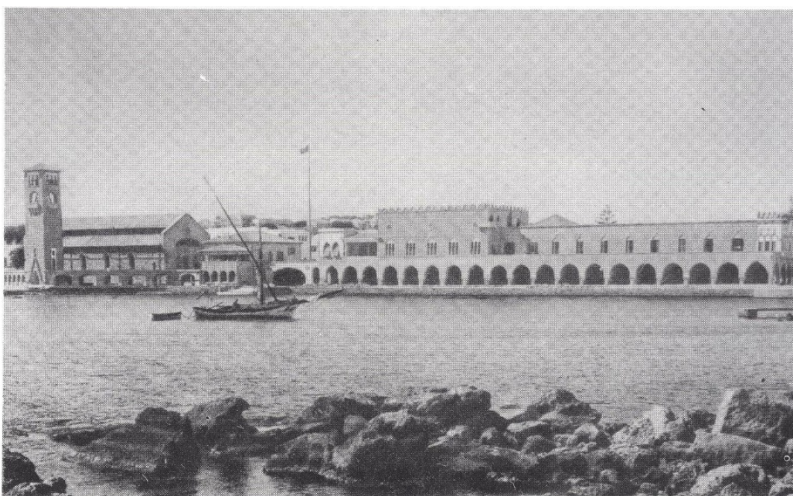

Εικ. 103. Ο Ναός του Αγίου Ιωάννη στο Μανδράκι όταν κατασκευάζοταν (1924)

Εικ. 104. Ο Ναός του Αγίου Ιωάννη και το υπό κατασκευή κωδωνοστάσιο με τη στοά (1925)

Εικ. 105. Ο ολοκληρωμένος Ναός του Αγίου Ιωάννη μαζί με το Νομαρχιακό Μέγαρο, στο Foro Littorio, διαμορφώνουν ένα ενιαίο μέτωπο προς τη θάλασσα (1926)

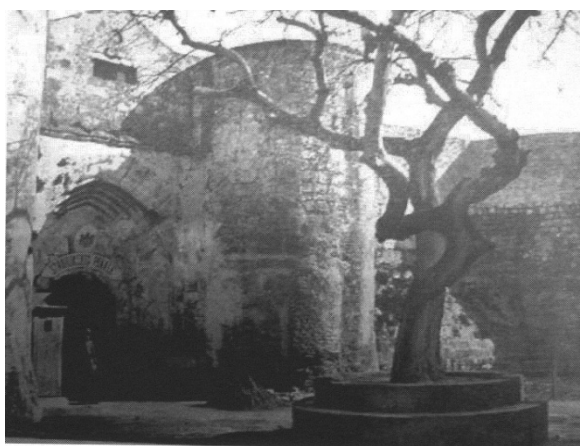

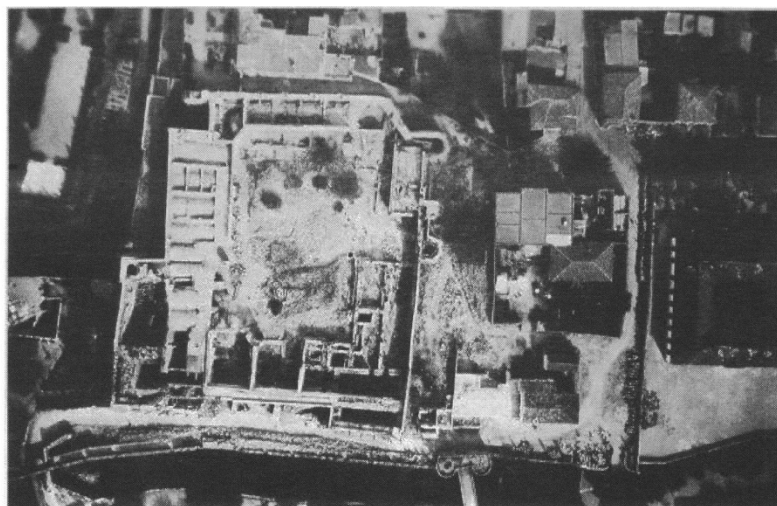
Εικ. 106. Το συγκρότημα των Δημοτικών Σφαγείων «Matattoio» (1925)

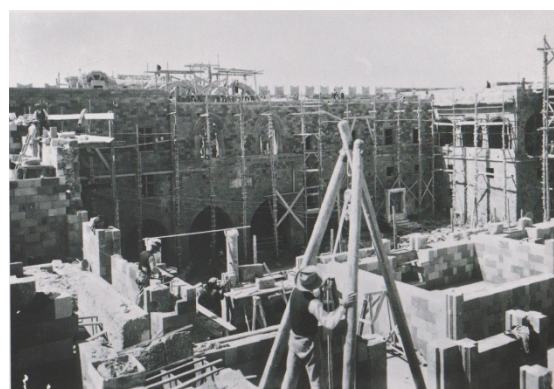
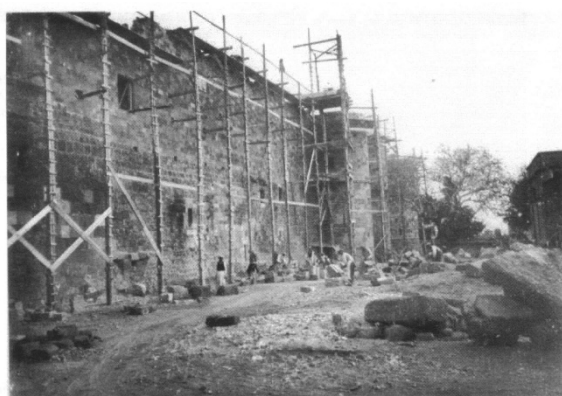
Εικ. 107. Η νότια πρόσοψη του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου στα μέσα του 19^{ου} αι. σε λιθογραφία του Flandin (αριστερά) και τα κατάλοιπα του Παλατιού σε συνδυασμό με το τούρκικο στρατιωτικό νοσοκομείο (δεξιά)

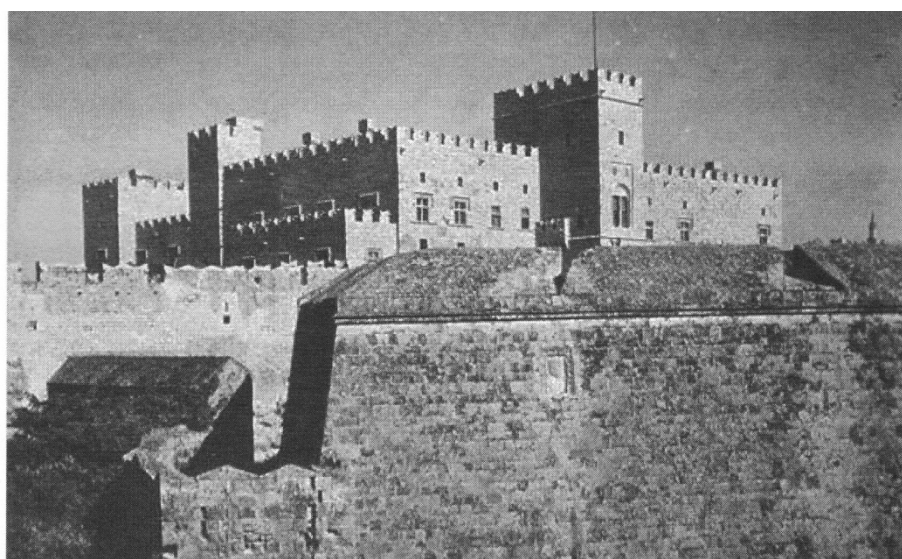
Εικ. 109. Η Πύλη της κεντρικής εισόδου του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου ως είσοδος των φυλακών (αριστερά) και η εσωτερική αυλή του Παλατιού στην κατάσταση που βρισκόταν μέχρι τη δεκαετία του '30 (δεξιά)

Εικ. 110. Αεροφωτογραφία των καταλοίπων του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου πριν την επέμβαση

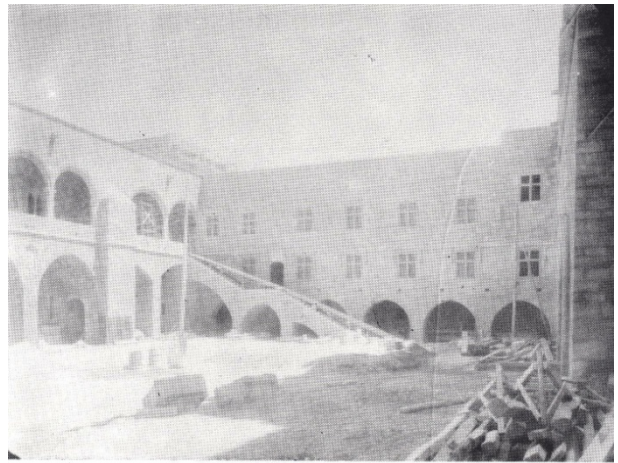

Εικ. 111. Κατά τις εργασίες ανακατασκευής του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου (1937-1940)

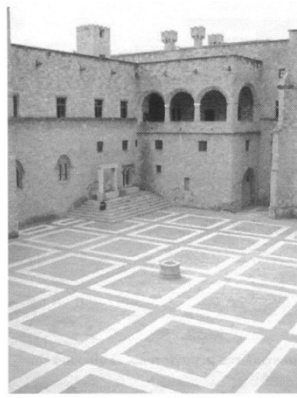
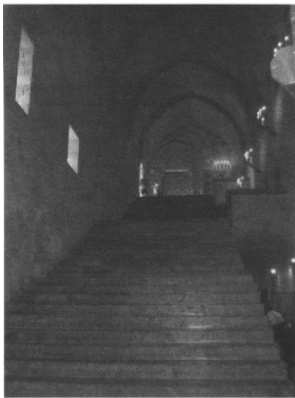

Εικ. 112. Το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου από ΒΔ μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανακατασκευής του (1940)

Εικ. 113. Η αυλή στο εσωτερικό του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου κατά τη διάρκεια των εργασιών

Εικ. 114. Η μνημειώδης εσωτερική σκάλα ανόδου στον όροφο (αριστερά), άποψη της εσωτερικής αυλής του Παλατιού μετά την διαμόρφωση (κεντρικά) και φωτογραφία από τις εργασίες τοποθέτησης και αποκατάστασης των ψηφιδωτών δαπέδων από την Κω στις αίθουσες του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου (δεξιά)

Εικ. 115. Οι επεμβάσεις στο δυτικό άκρο της οδού Ιπποτών (1938-1940)

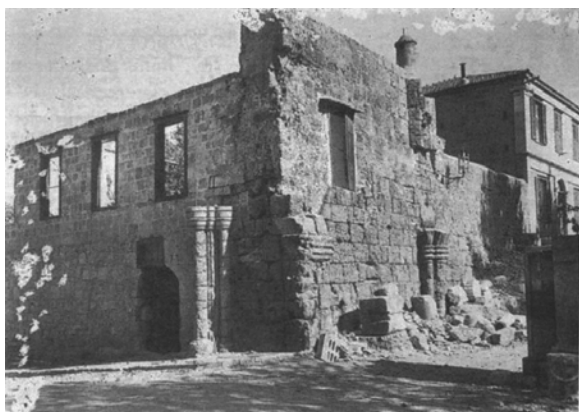
Εικ. 116. Οι επεμβάσεις στο Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγκίας (1938-1940)

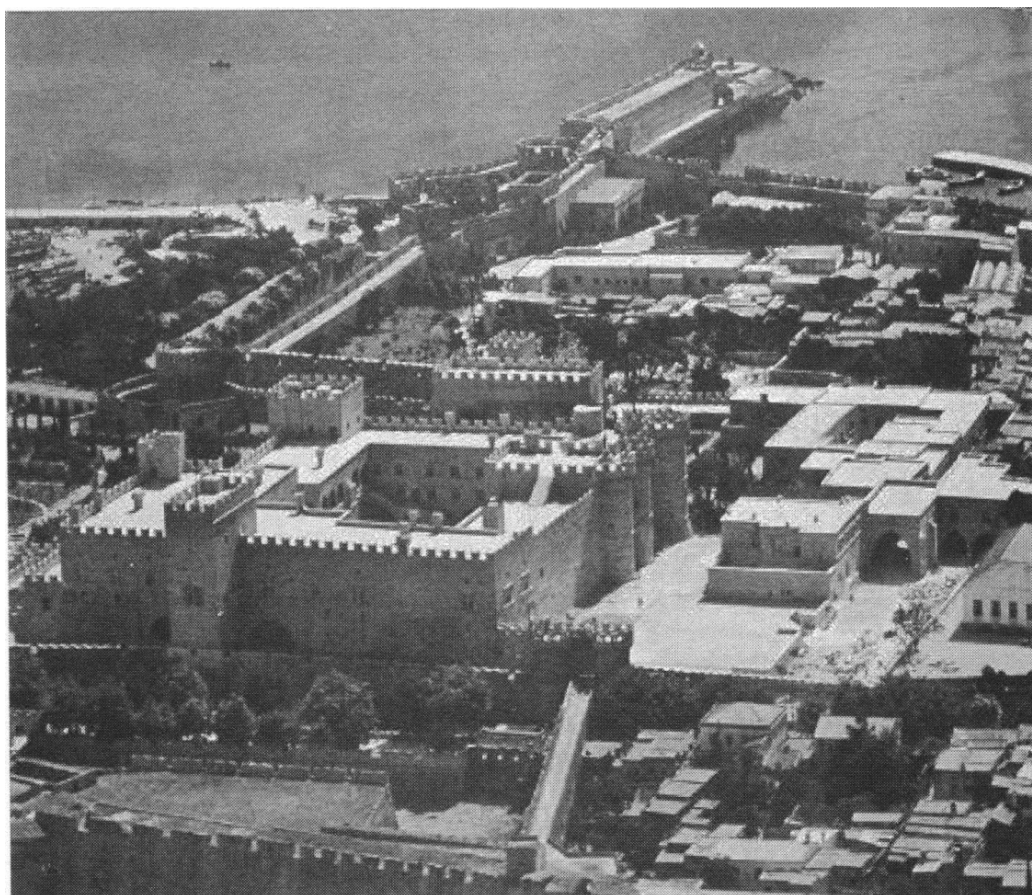
Εικ. 117. Αναστηλωτικές εργασίες στο Κατάλυμα της Προβηγκίας (1928)

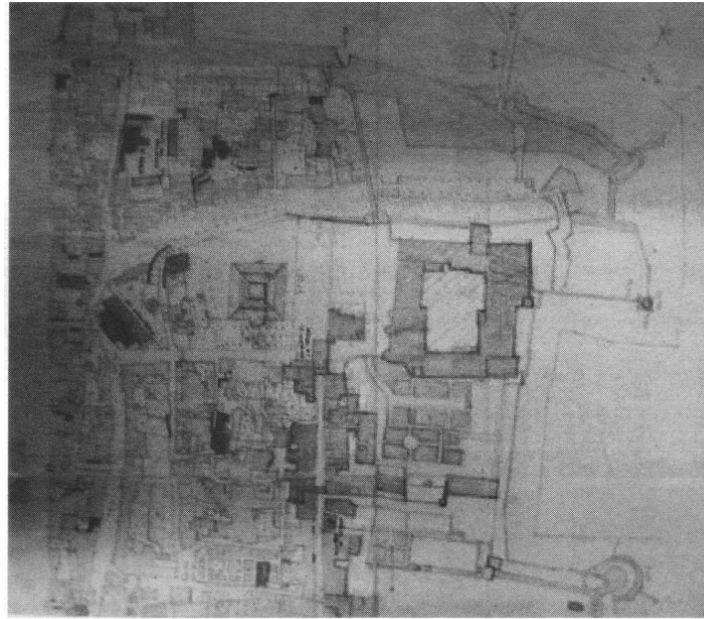
Εικ. 118. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης και ανακατασκευής του Επισκοπικού Μεγάρου (αριστερά) και το Επισκοπικό Μέγαρο, μετά την ανακατασκευή του (δεξιά) (1938-40)

Εικ. 119. Τα κατάλοιπα της Στοάς του Αγίου Ιωάννη (αριστερά) και η Στοά όπως αποκαταστάθηκε (δεξιά) (1938-40)

Εικ. 120. Αεροφωτογραφία του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου με τον περιβάλλοντα χώρο του μετά τις επεμβάσεις των ετών 1938-1940. (αριστερά)

Εικ. 121. Η Οδός των Ιπποτών μετά και τις επεμβάσεις της περιόδου 1938-40 (αριστερά) και το τοπογραφικό του Κολλάκιου στο οποίο σημειώνονται το Παλάτι και τα αποκατεστημένα κτήρια στο δυτικό άκρο της Οδού των Ιπποτών (δεξιά)

Εικ. 122. Το προστώο της Παναγίας του Κάστρου όπως φαινόταν από την οδό των Ιπποτών

Εικ. 123. Η πλατεία του Αρχαιολογικού Μουσείου κατά τις εργασίες αποκατάστασης στην Παναγιά του Κάστρου. Κατεδάφιση του μιναρέ (μετά το 1940)

Εικ. 124. Η Παναγιά του Κάστρου μετά τις εργασίες αποκατάστασής της

Εικ. 125. Τα κατάλοιπα του Ναού της Λινδίας Αθηνάς πριν την έναρξη των επεμβάσεων (1937-39)

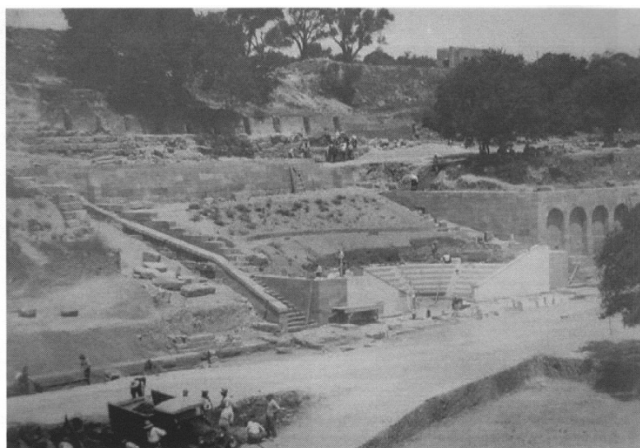

Εικ. 126. Ο Ναός της Λινδίας Αθηνάς μετά την αναστήλωση των πλευρικών του τοίχων και των κίωνων της βόρειας πρόσοψής του (1937-39)

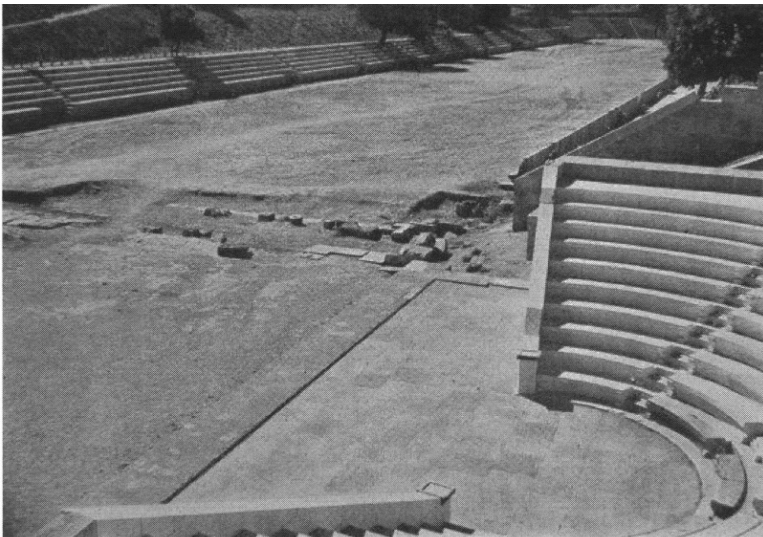
Εικ. 127. Κατά τη διάρκεια εργασιών αναστήλωσης της Στοάς της Ακρόπολης της Λίνδου (αριστερά) και μετά τις εργασίες επέμβασης (δεξιά)

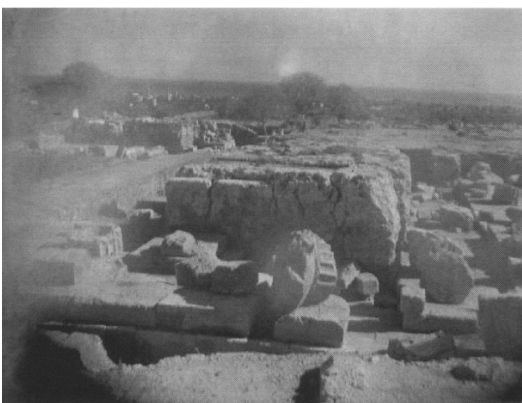
Εικ. 128. Τα κατάλοιπα του Ωδείου της Ακρόπολης της Ρόδου το 1937 (αριστερά) και κατά τις εργασίες αναστήλωσής του (δεξιά) την περίοδο 1938-40

Εικ. 129. Αποψη των καταλοίπων του Αρχαίου Σταδίου της Ακρόπολης της Ρόδου κατά τη διάρκεια των ανασκαφών (1937-1938)

Εικ. 130. Αποψη του χώρου της Ακρόπολης της Ρόδου όπως είχε διαμορφωθεί μετά τις επεμβάσεις της διετίας 1938-40

Εικ. 131. Τα κατάλοιπα του Ναού του Πυθίου Απόλλωνα μετά το πέρας των ανασκαφών (1938 – αριστερά) και μετά τις εργασίες αναστήλωσης του (1939-40) (δεξιά)

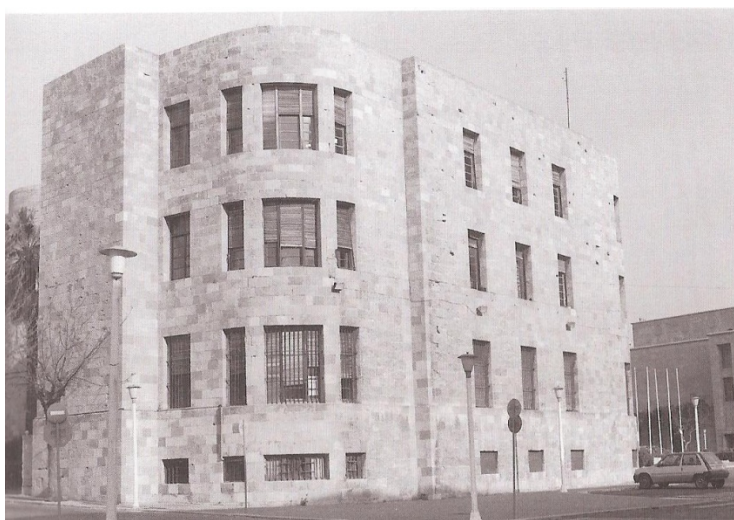

Εικ. 132. Το ρυθμιστικό σχέδιο της Ρόδου του 1936, του Florestano di Fausto

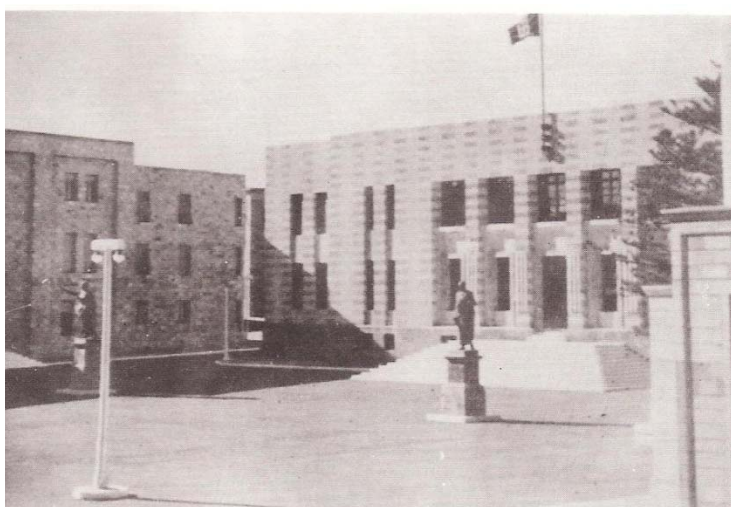

Εικ. 133. Η πλατεία Impero οικοδομήθηκε στον χώρο που μέχρι τότε βρισκόταν το γήπεδο ιππασίας (αριστερά). Η θεμελίωσή της έγινε το 1936 (δεξιά)

Εικ. 134. Το κτήριο της Στρατιωτικής Διοίκησης στην νέα διαμορφωμένη πλατεία Impero (1938-39)

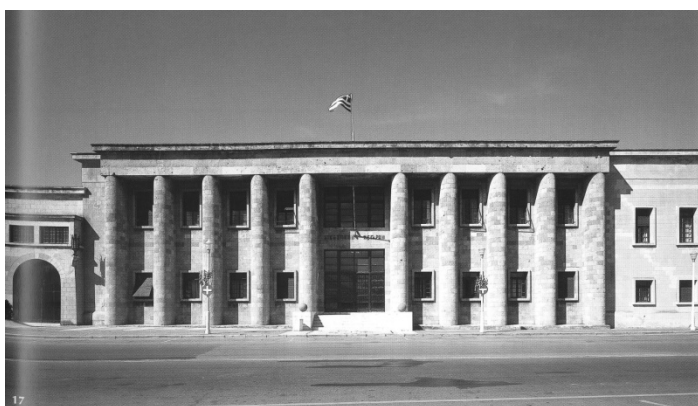

Εικ. 135. Το κτήριο της Φασιστικής Διοίκησης στην πλατεία Impero με τα αγάλματα των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων (1936-39)

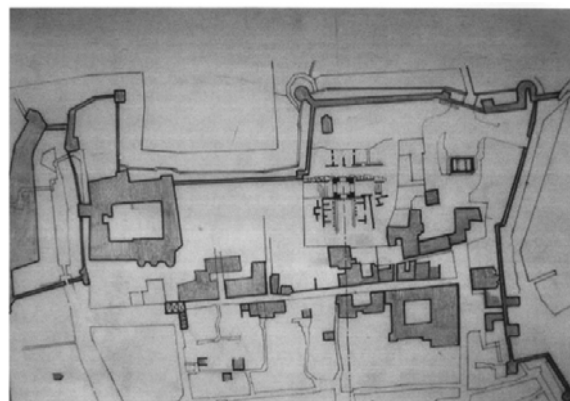
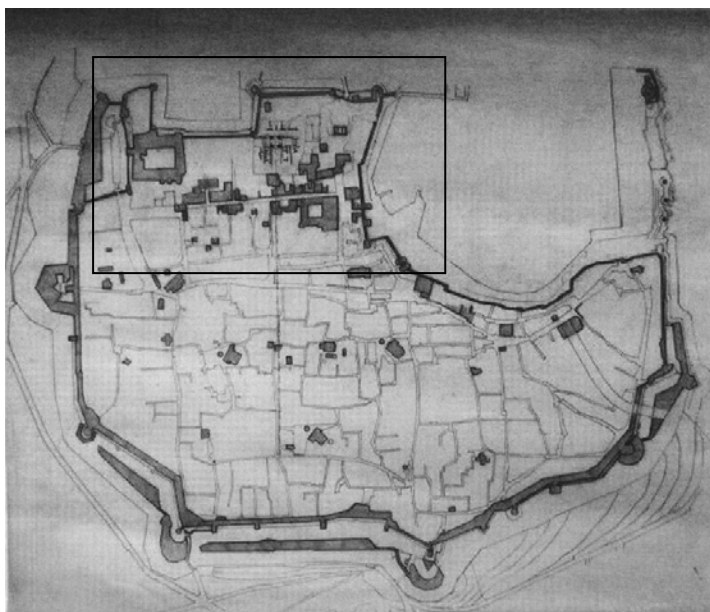
Εικ. 136. Το θέατρο Puccini (1937) μαζί με τα κτήρια της Στρατιωτικής και Φασιστικής Διοίκησης ορίζουν την πλατεία Impero

Εικ. 137. Το Δικαστικό Μέγαρο και η Ιταλική Λέσχη μετά από τις επεμβάσεις του De Vecchi (δεκαετία '30)

Εικ. 138. Η Via del Mandraki μετά τις επεμβάσεις στις προσόψεις του Δικαστικού Μεγάρου, της Λέσχης της Ιταλίας και της Τράπεζας της Ιταλίας. Στο βάθος φαίνεται το αναστηλωμένο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου. (τέλος δεκαετίας '30)

Εικ. 139. Χάρτης της περιτειχισμένης πόλης σχεδιασμένος από τον Paolini με τονισμένα τα σημαντικότερα μνημεία της πόλης.

Εικ. 140. Η Θαλασσινή Πύλη μετά τους βομβαρδισμούς του 1944

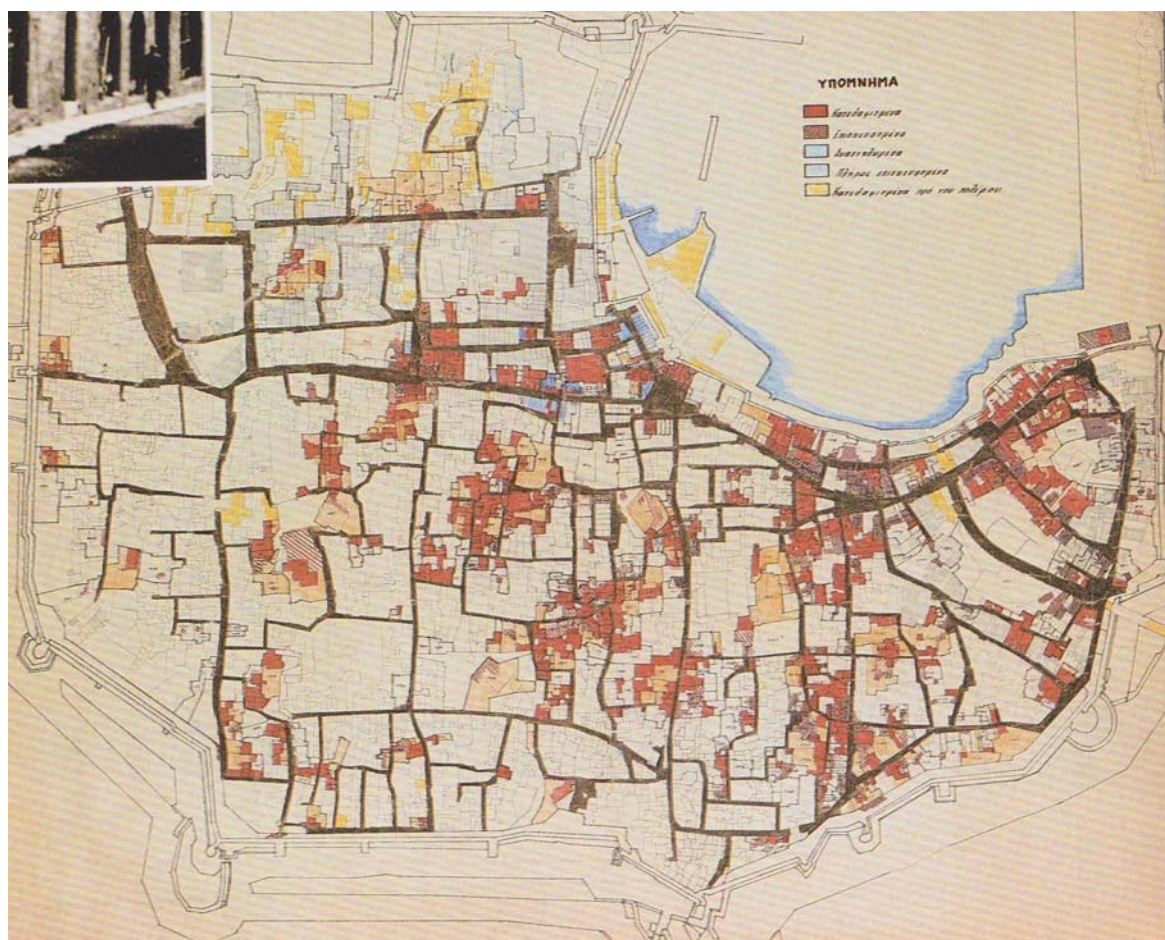

Εικ. 141. Χάρτης της πόλης της Ρόδου το 1943

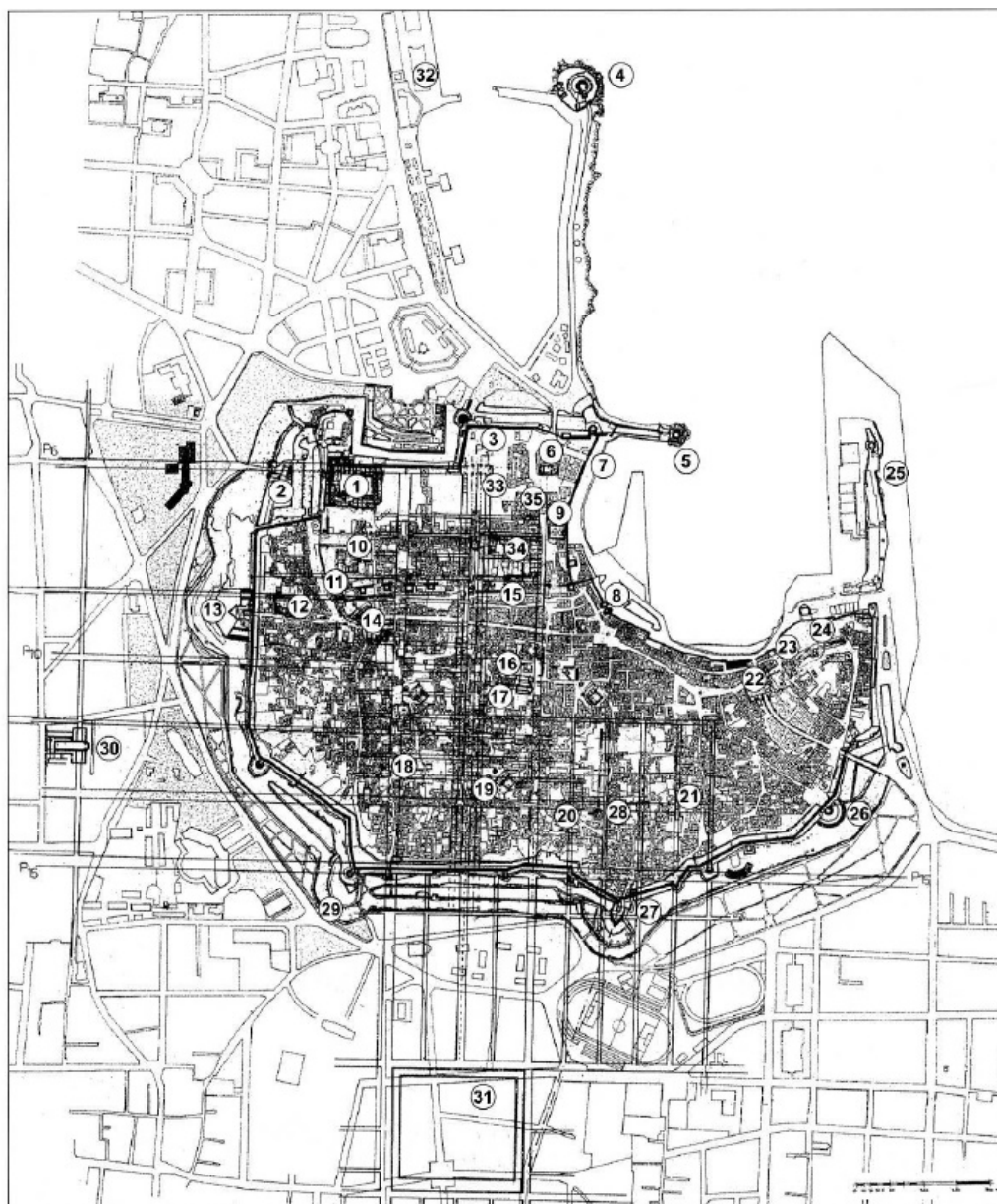

Εικ. 142. Η πλατεία της Καστελλανίας μετά από τους βομβαρδισμούς των συμμάχων.

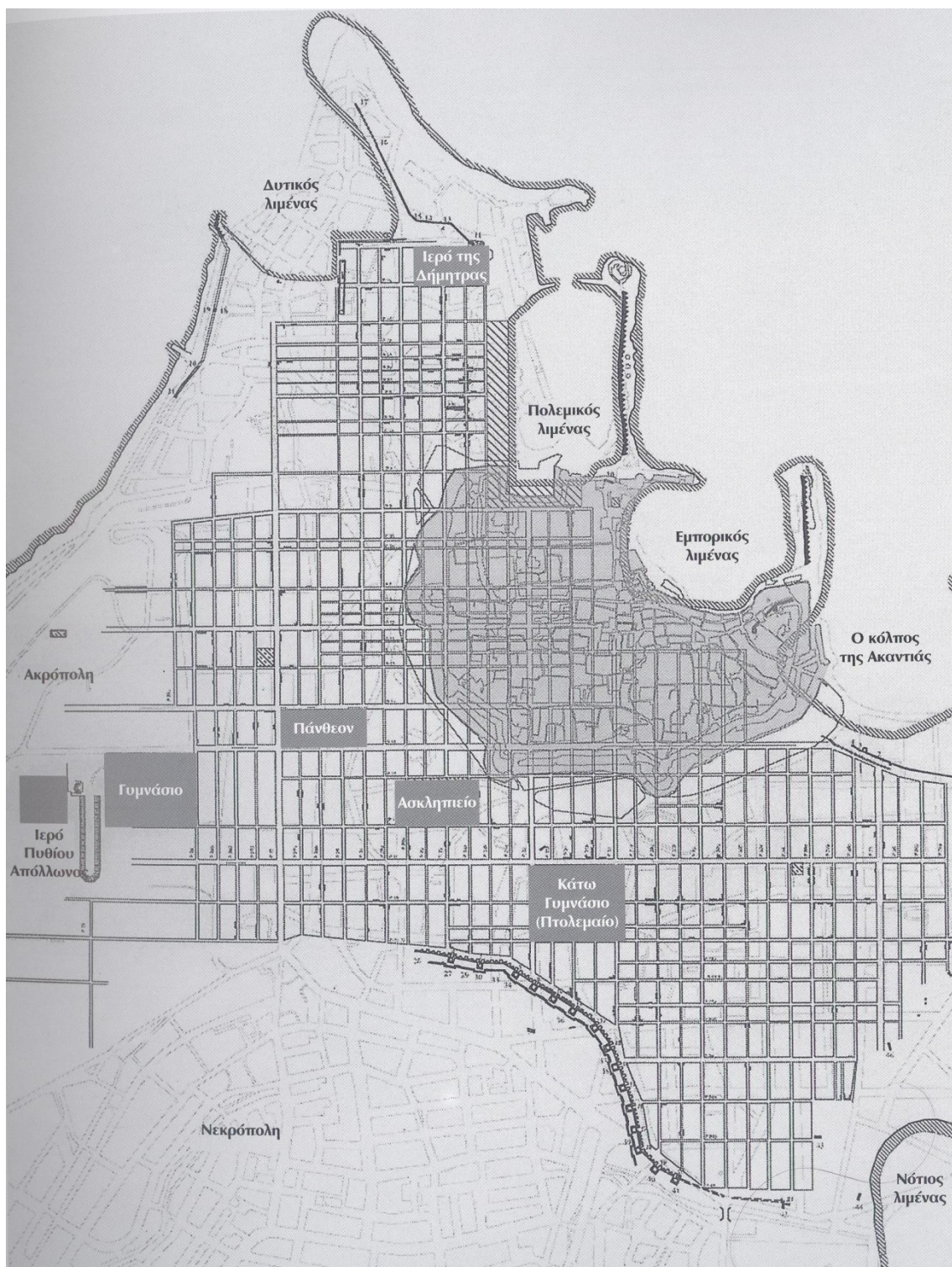
Εικ. 143. Χάρτης της περιτειχισμένης πόλης της Ρόδου ο οποίος περιγράφει την κατάσταση των ακινήτων μετά τους βομβαρδισμούς του 1944 (1946)

1. Παλάτι μεγάλου μαγιστρου.	12. Μοναστηριακό συγκρότημα Αγίου Γεωργίου.	24. Πύλη του Μύλου (Αγίας Αικατερίνης).
2. Οχύρωση πύλης D'Amboise.	13. Προμεχάνιας Αγίου Γεωργίου.	25. Μύλος και πύργος των Μύλων.
3. Παρεκκλήσιο Αγίου Δημητρίου του Ριόσσας.	14. Άγιοι Απόστολοι.	26. Προμεχάνιας Del Carretto.
4. Φρούριο Αγίου Νικολάου.	15. Ανακαταλή οδού Αγγραζάνδρου.	27. Προμεχάνιας Αγίου Ιωάννη.
5. Μύλος και πύργος του Naillac.	16. Αρχάγγελος Μιχαήλ - παλαιохριστιανική βασιλική.	28. Βυζαντινή οχύρωση του μπουρτζου.
6. Ναός Αφροδίτης.	17. Άγιος Σπυρίδωνας.	29. Προμεχάνιας Αγίου Αθανασίου.
7. Πύλη Ταρσανά.	18. Άγιος Αυγουστίνος (s).	30. Μεγάλη παλαιохριστιανική βασιλική.
8. Θαλασσινή πύλη.	19. Άγιος Φανούριος.	31. «Πτολεμαίων» Γυμνάσιο ελληνιστικής πόλης.
9. Παναγία του Κάστρου.	20. Άγιοι Θεόδοροι.	32. Θέση εισαγωγής Αγίου Αντωνίου.
10. Άγιος Ιωάννης του Κολλάσιου.	21. Αγία Τριάδα.	33. Αρχαία νεώρια - ρωμαϊκό τετράπλο.
11. Βυζαντινός πύργος της Guardia. Μουσουλμανικός πύργος του Ρολογιού.	22. Παναγία του Μπουρτζου.	34. Το ιπποτικό νοσοκομείο του 15ου αιώνα.
	23. Ξενώνας Αγίας Αικατερίνης.	35. Το ιπποτικό νοσοκομείο του 14ου αιώνα.

Εικ. 144. Το σύνολο της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου με την οχύρωση και τον υποδάμειο ιστό της αρχαίας πόλης

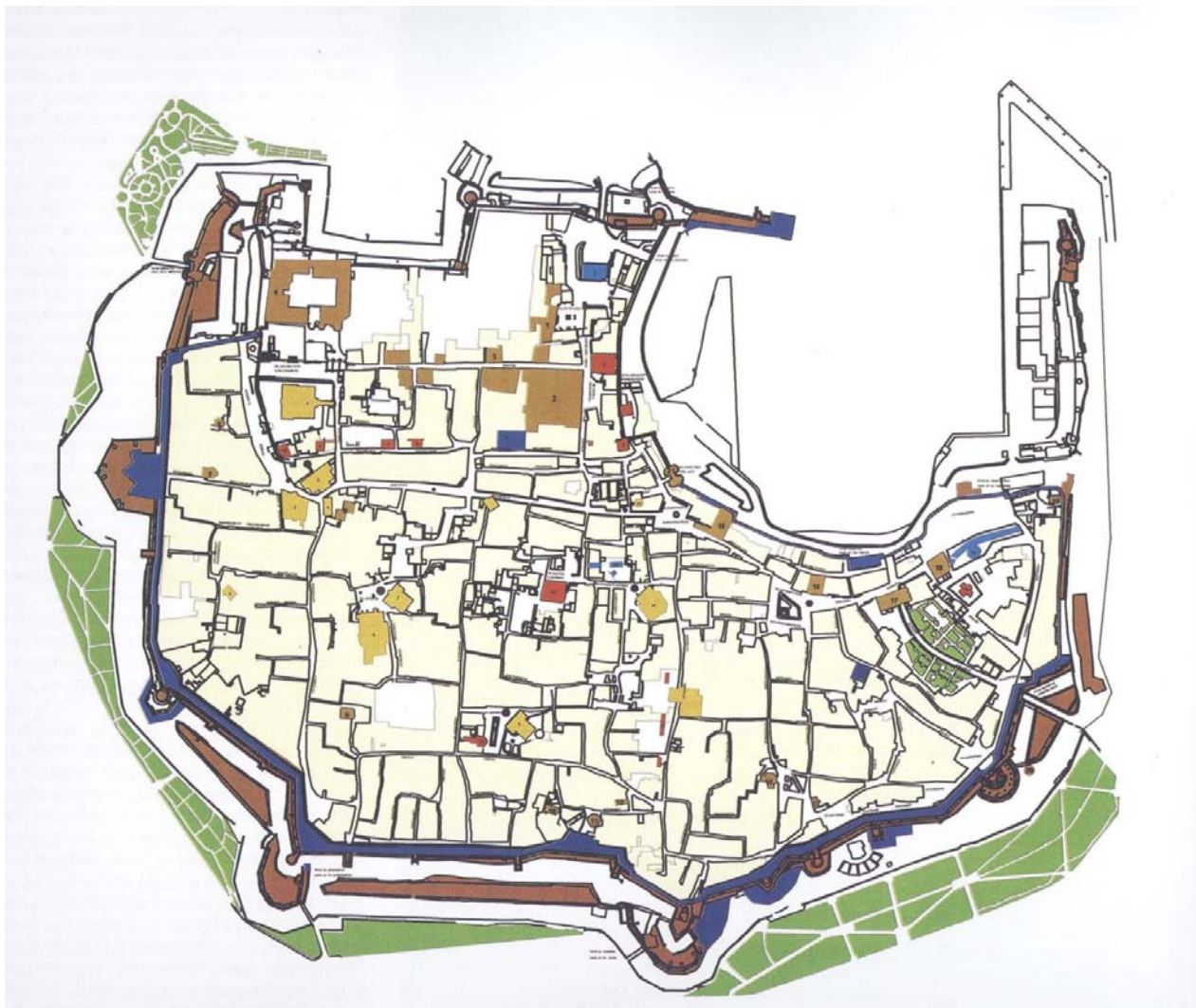

Εικ. 145. Το σύνολο της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου με την οχύρωση και τον υποδάμειο ιστό της αρχαίας πόλης

Εικ. 146. Η περιοχή του Ταρσανά, στο μικρό λιμένα του Μανδρακίου και το παλιό εμπορικό κέντρο αμέσως μετά την Ενσωμάτωση

Εικ. 147. Χάρτης της μεσαιωνικής πόλης Ρόδου με τις επεμβάσεις στα κτήρια και τις οχυρώσεις

Εικ. 148. Το κτήριο και η πλατεία της Οπλοθήκης

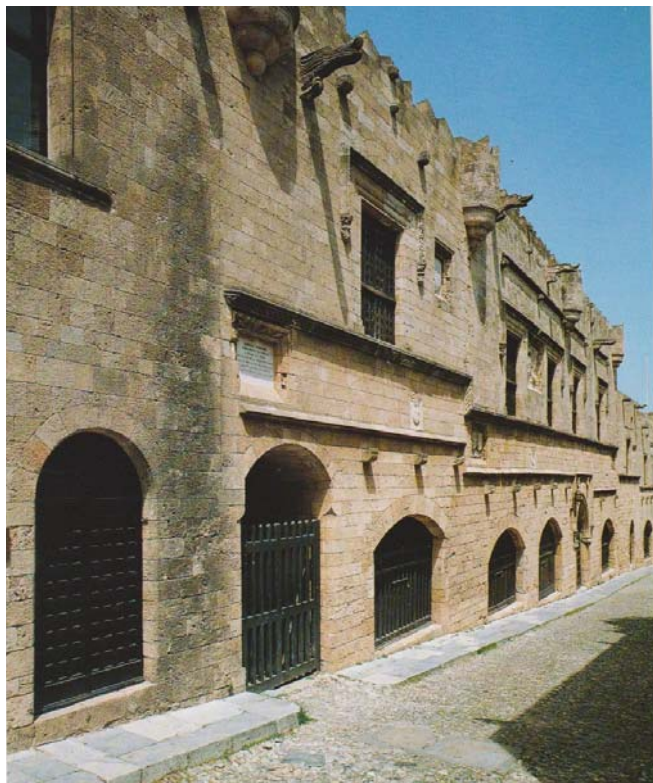

Εικ. 149. Το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ωβέρνης

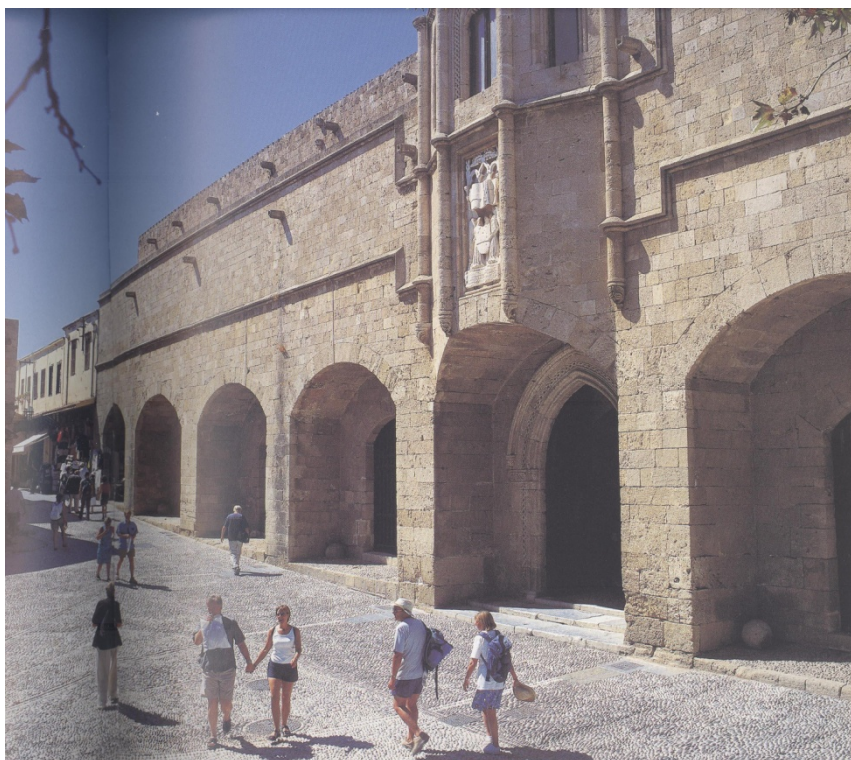

Εικ. 150. Το Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγκίας μετά και από την ελληνική επέμβαση

Εικ. 151. Τα μέτωπα της οδού των Ιπποτών, χαρακτηριστική εικόνα της μεσαιωνικής πόλης. Τα Καταλύματα των «Γλωσσών» φιλοξενούν πολιτιστικές χρήσεις καθώς και τα γραφεία των υπηρεσιών της Μεσαιωνικής πόλης

Εικ. 152. Η πρόσοψη του Αρχαιολογικού Μουσείου

Εικ. 153. Η εσωτερική αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου.

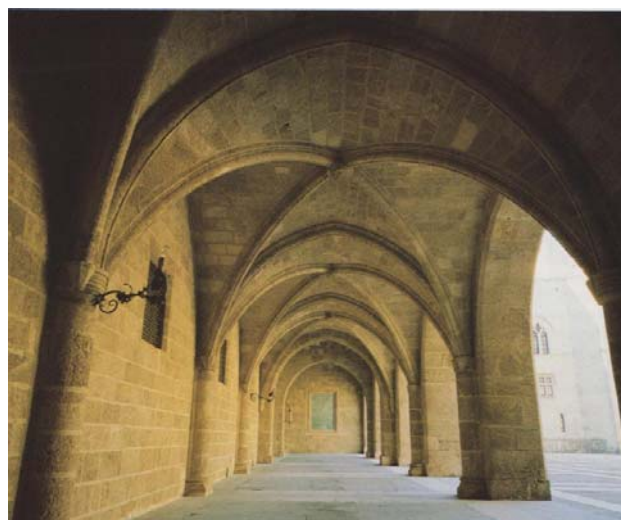
Εικ. 154. Η πλατεία της Καστελλανίας μετά από τους βομβαρδισμούς των συμμάχων.

Εικ. 155. Η πλατεία που διαμορφώθηκε έξω από το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου. Στα δεξιά διακρίνεται το Επισκοπικό Μέγαρο και η Στοά που κατασκευάστηκαν επί ιταλικής διοίκησης.

Εικ. 156. Η κύρια όψη του Παλατιού όπως διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια της Ιταλοκρατίας

Εικ. 157. Άποψη της εσωτερικής πλατείας του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου.

Εικ. 158. Η Νομαρχία (πρώην Νομαρχιακό Μέγαρο)

Εικ. 159. Ο Άγιος Ιωάννης στο Μανδράκι, σημερινός Ευαγγελισμός

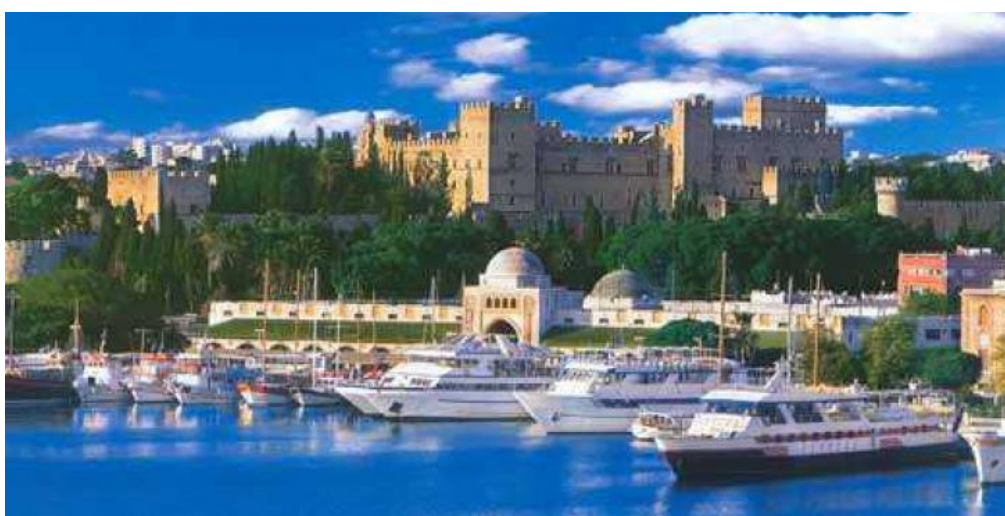

Εικ. 160. Το πρώην Θέατρο Puccini και πλέον Εθνικό Θέατρο στο Μανδράκι

Εικ. 161. Η πλατεία του Δημαρχείου (πρώην πλατεία Impero)

Εικ. 162. Η νέα πόλη με φόντο την μεσαιωνική πόλη, και το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου.

Εικ. 163. Η μεσαιωνική πόλη περιβαλλόμενη από τη ζώνη πρασίνου που τη διαχωρίζει από τη νέα πόλη

Εικ. 164. Το κέντρο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου με τα λείψανα των βυζαντινών οχυρώσεων.

Εικ. 165. Το κέντρο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου με τα λείψανα των βυζαντινών οχυρώσεων.

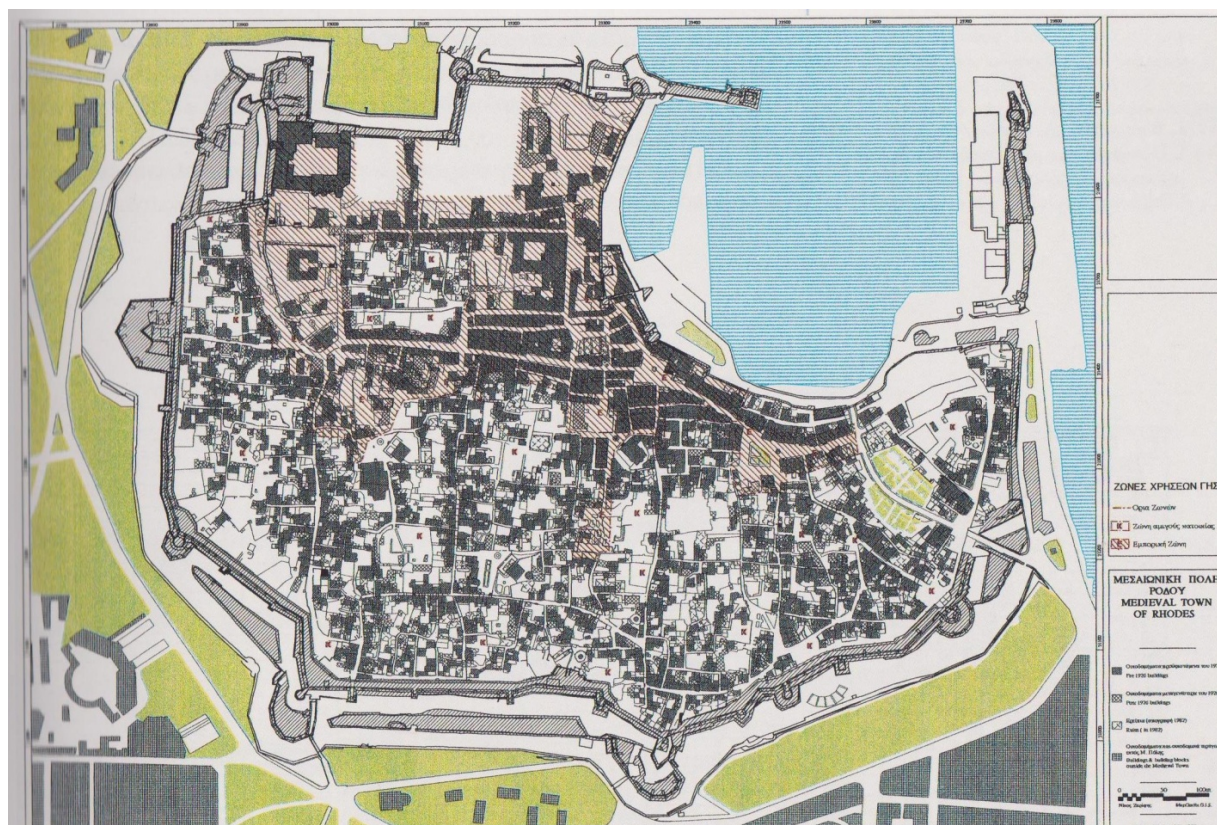

Εικ. 167. Το εσωτερικό των αιθουσών του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου μετά την ανακαίνισή τους το 1988

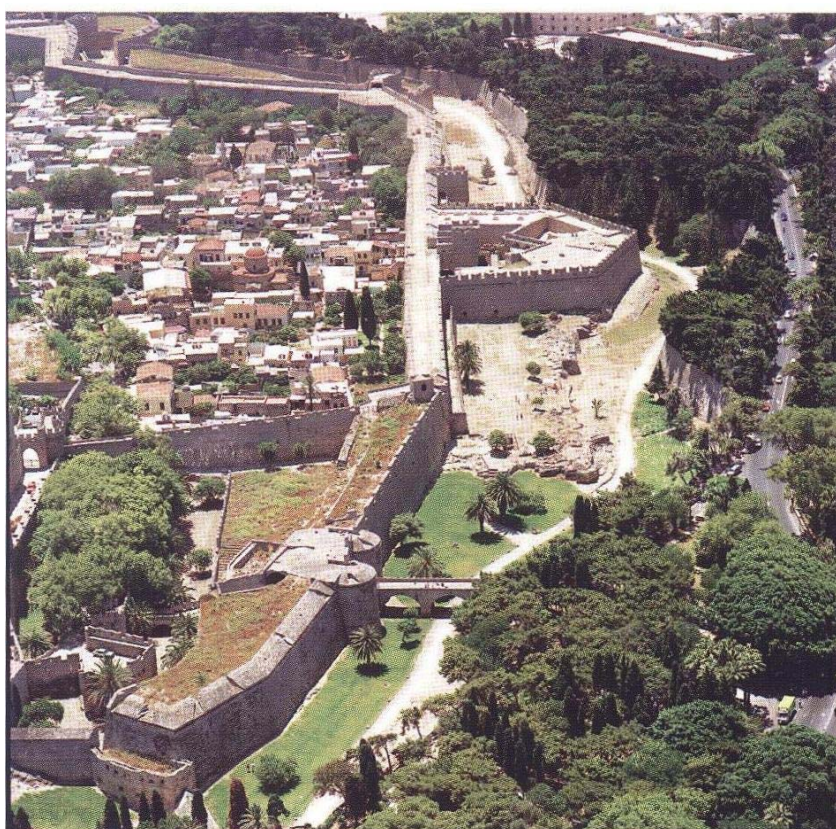

Εικ. 168. Το σχέδιο επιτρεπόμενων χρήσεων γης στο εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης

Εικ. 169. Ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου πρίν (αριστερά) και μετά την ανασκαφή του (δεξιά)

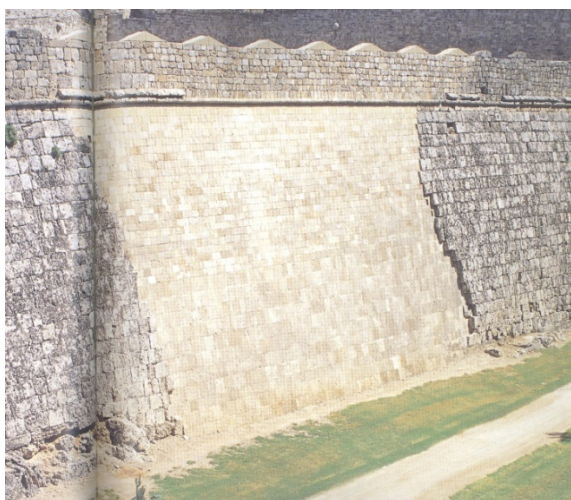

Εικ. 170. Γενική άποψη, των χερσαίων οχυρώσεων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου από ΝΔ.
(αεροφωτογραφία 1989)

Εικ. 171. Αεροφωτογραφία της θέσης μάχης της «Γλώσσας» της Ισπανίας.

Εικ. 172. Η θέση μάχης στις οχυρώσεις της «Γλώσσας» της Ισπανίας πριν και μετά την αποκατάσταση

Εικ. 173. Γενική άποψη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, μετά την Α' φάση των εργασιών αποκατάστασης.

Εικ. 174. Γενική άποψη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου όπως φαίνεται από το Μανδράκι.

Εικ. 175. Γενική άποψη του μόλου των Μύλων από Ν. (αεροφωτογραφία 2000)

Εικ. 176. Γενική άποψη της Μεσαιωνικής Πόλης, ξεχωρίζει το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, ενώ κάτω δεξιά διακρίνεται η επιβλητική πύλη D' Amboise.

Εικ. 177. Τα ερείπια του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου κάτω από το πρώην μουσουλμανικό σχολείο, πρίν την διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου

Εικ. 178. Τα ερείπια του 'Αγιου Ιωάννη του Κολλλάκιου κατά τη διάρκεια των εργασιών ανάδειξής τους και διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου.

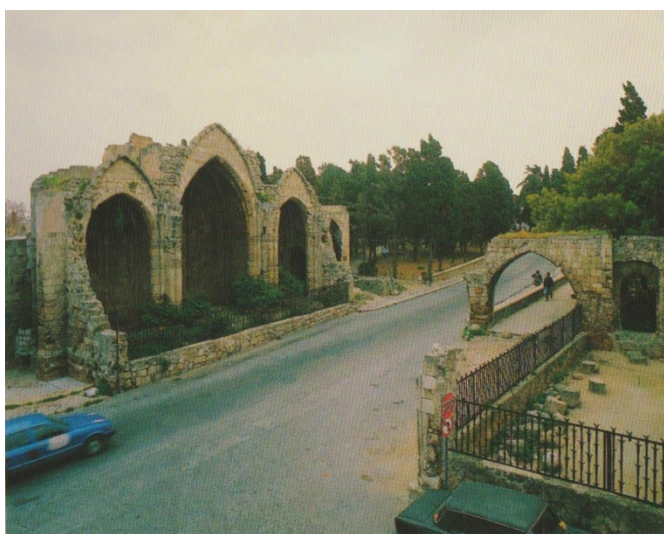
Εικ. 179. Ο αρχαιολογικός χώρος του Αγ. Ιωάννη του Κολλλάκιου μετά τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου

Εικ. 180. Το κτήριο της Καστελλανίας σήμερα φιλοξενεί τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.)

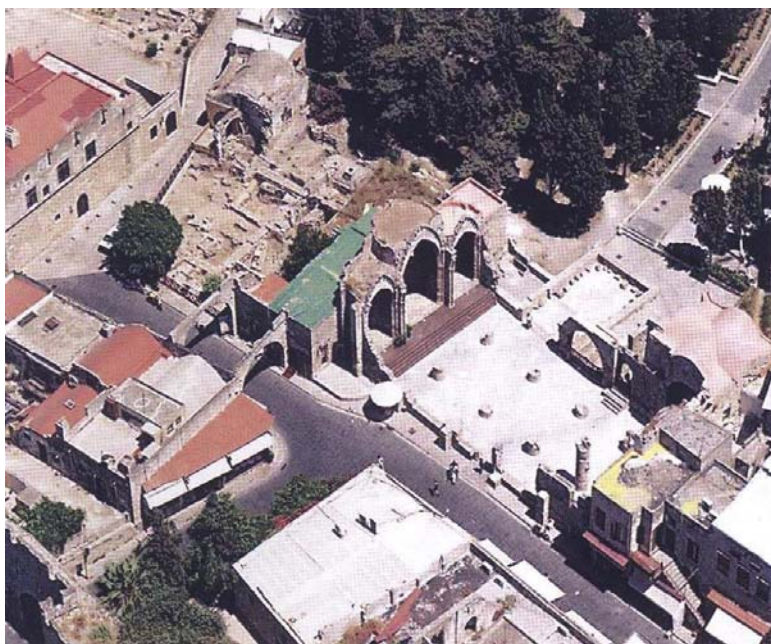
Εικ. 181. Το εσωτερικό της Βιβλιοθήκης που λειτουργεί σήμερα στο Κτήριο της Καστελλανίας.

Εικ. 182. Η εκκλησία της Παναγίας του Μπούργκου πριν και μετά την ενοποίησή της

Εικ. 183. Αεροφωτογραφία της Παναγίας του Μπούργκου μετά της εργασίες ενοποίησης και ανάδειξής της

Εικ. 184. Αεροφωτογραφία του εργοταξίου κατά τη διάρκεια των εργασιών στον Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης.

Εικ. 185. Κατά τη διάρκεια των εργασιών στον Ξενώνα και την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης

Εικ. 186. Το στέγαστρο που επιλέχθηκε ώστε να καλύψει τα ερείπια της εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης

Εικ. 187. Σχεδιάγραμμα όπου αποτυπώνονται οι διαδοχικές οικοδομικές φάσεις στον περιβάλλοντα αρχαιολογικό χώρο του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης

Εικ. 188. Το κτήριο Villaragut με όψη στην οδό Ιπποτών.

Εικ. 189. Η Θαλασσινή πύλη πριν και μετά τις εργασίες διαμόρφωσης της χαμηλωμένης πλατείας.

Εικ. 190. Η Θαλασσινή Πύλη σήμερα

Εικ. 191. Η κατάσταση της τάφρου πριν ξεκινήσουν οι εργασίες διαμόρφωσης των μεσαιωνικών οχυρώσεων.

Εικ. 192. Γενική άποψη της διαμορφωμένης πλέον τάφρου

Εικ. 193. Γενική άποψη της τάφρου πρίν και μετά τη διαμόρφωσή της.

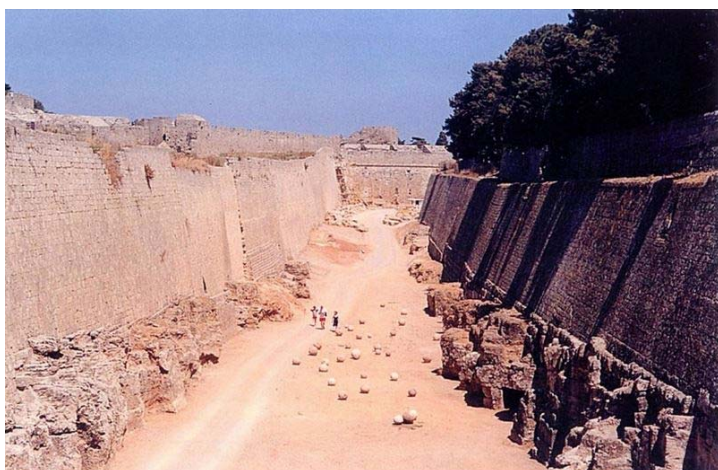
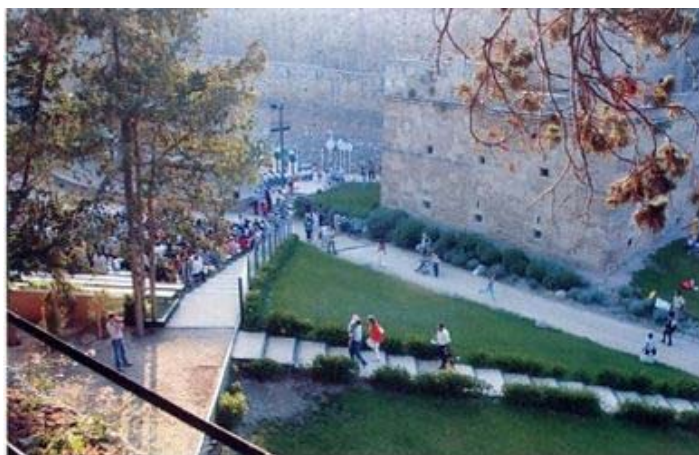

Εικ. 194. Το νέο υπαίθριο Θέατρο εντός της Μεσαιωνικής Τάφρου, στους τομείς των «γλωσσών» Ιταλίας και Προβηγκίας

Εικ. 195. Γενική άποψη του υπαίθριου Θεάτρου

Εικ. 196. Γενική άποψη της διαμορφωμένης πλέον τάφρου σε χαμηλότερο επίπεδο από το αρχικό

Εικ. 197. Γενική άποψη της διαμορφωμένης πλέον τάφρου

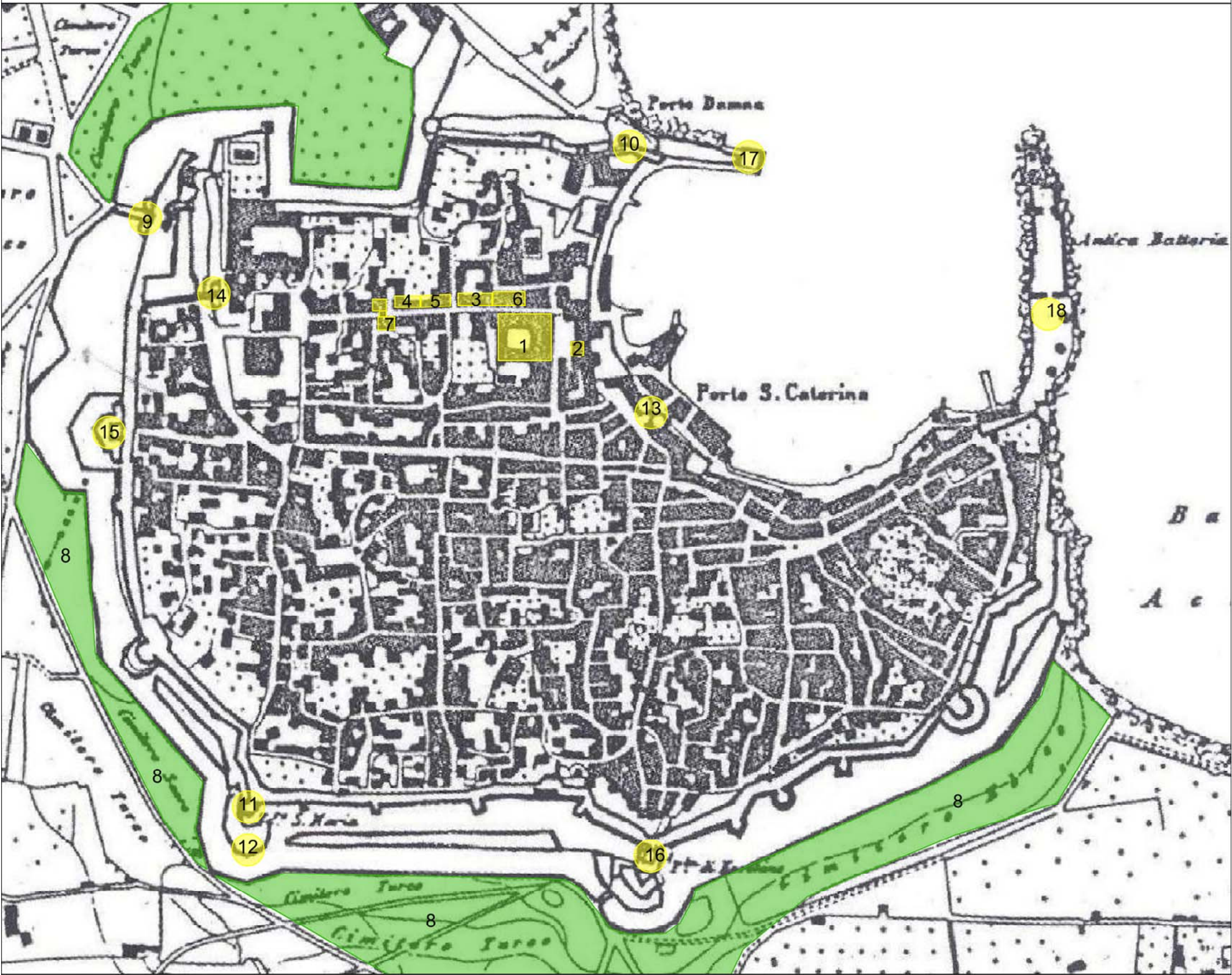
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

---

1. Τοπογραφικό Ι
2. Τοπογραφικό ΙΙ
3. Τοπογραφικό Ια
4. Τοπογραφικό ΙΙΙ
5. Σχέδιο Επεμβάσεων εντός της Παλιάς Πόλης
6. Σχέδιο Επεμβάσεων στις οχυρώσεις της Παλιάς Πόλης
7. Διατηρητέα Κτήρια

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ Ι

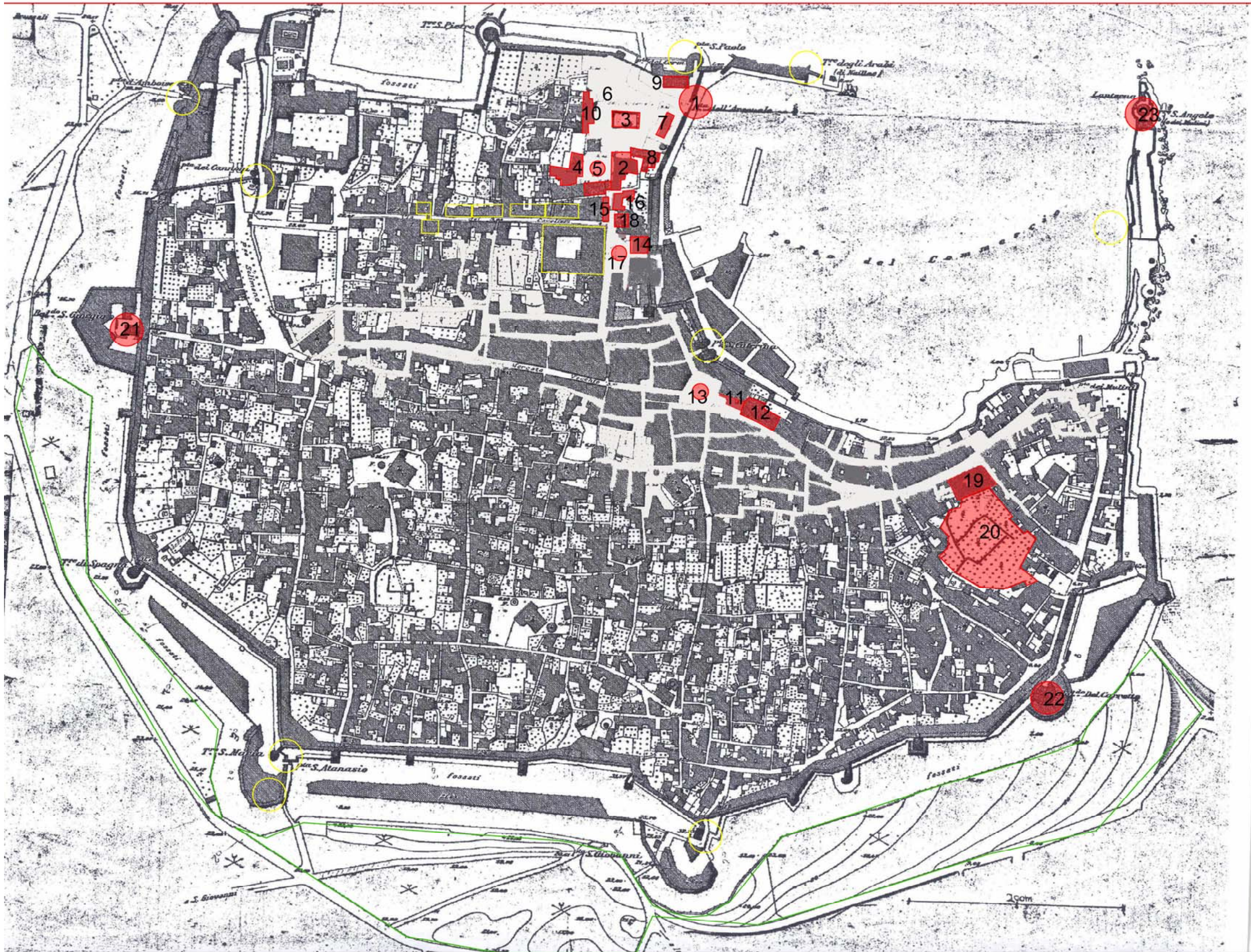

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Αρχαιολογικό Μουσείο (Νοσοκομείο Ιπποτών)	6. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ιταλίας	13. Θαλασσινή Πύλη
2. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Αγγλίας	7. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ισπανίας	14. Πύλη των Κανονιών
3. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Γαλλίας	8. Χώρος Εβραϊκών και Μουσουλμανικών Νεκροταφείων	15. Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου
4. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Προβηγκίας	9. Πύλη D' Amboise	16. Πύλη Αγίου Ιωάννη
5. Κατοικία και παρεκκλήσι Καπελάνου της Γαλλίας	10. Πύλη Αποστόλου Παύλου	17. Μόλος Naillac
	11. Πύλη Αγίου Αθανασίου	18. Μόλος των Μύλων
	12. Προμαχώνας της Αγγλίας	

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΙΙ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Πύλη Ταρσανά	8. Οθωμανικό Κτίσμα	16. Κτήριο S.A.I.T.I.R.
2. Κατάλυμα της «Γλώσσας» της Ωβέρνης	9. Οπλοθήκη De Milly	17. Πλατεία Μουσείου
3. Αρχαίος Ναός της Αφροδίτης	10. Νέο κτήριο πλατείας Ναυστάθμου	18. Παναγιά του Κάστρου
4. Κτήριο Οπλοθήκης	11. Κτήριο Καστελλανίας	19. Παναγιά του Μπούργκου
5. Πλατεία Οπλοθήκης	12. Αποθήκες - Επέκταση Καστελλανίας	20. Μεγάλος Κήπος της Πλατείας
6. Πλατεία Ναυστάθμου	13. Πλατεία του Πυρός	21. Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου
7. Κτήριο S.I.E.R	14. Banco di Roma	22. Προμαχώνας Del Carretto
	15. Κτήριο I.C.A.R.O.	Επεμβάσεις προηγούμενης περιόδου

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ IIα

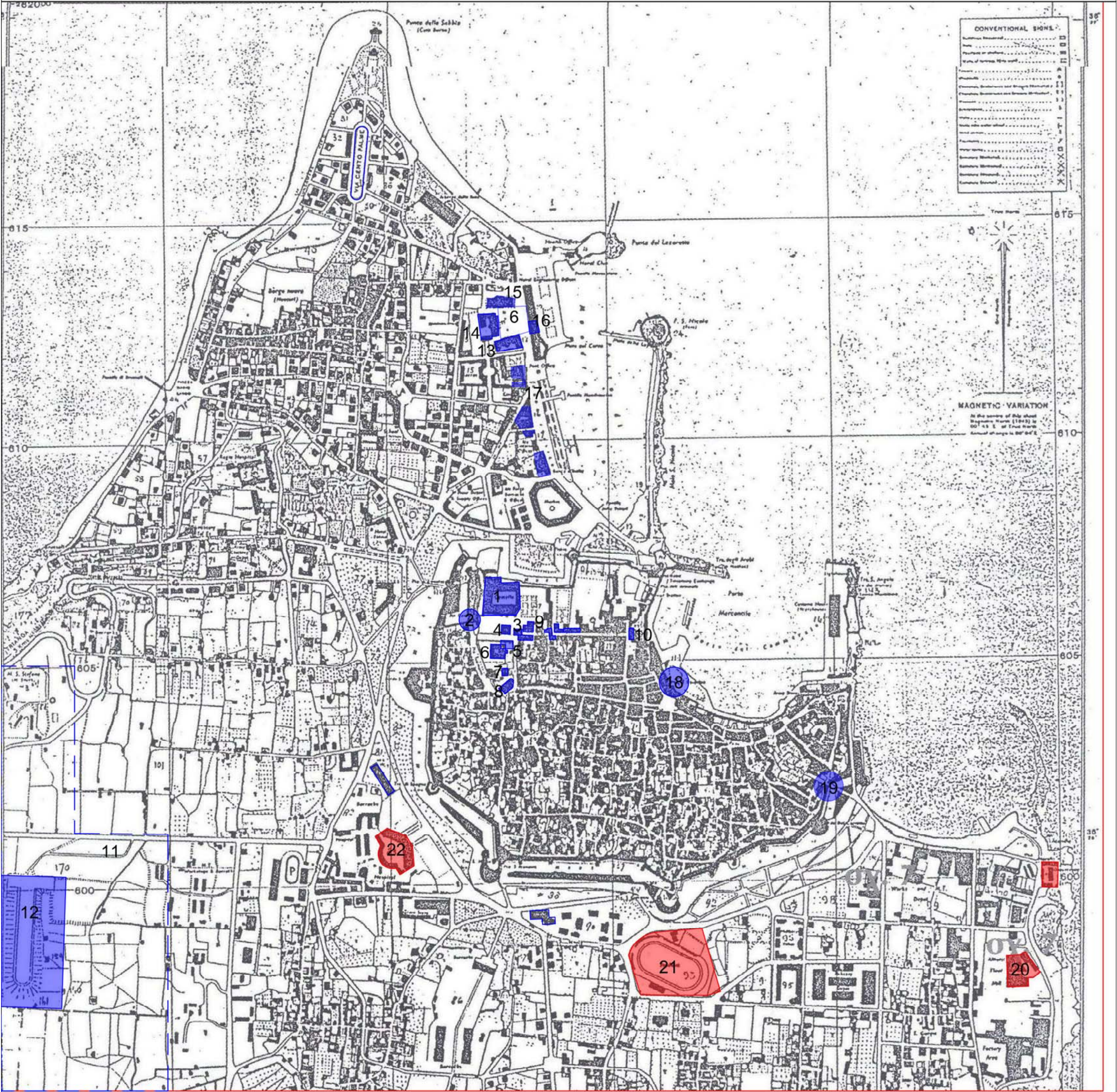

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Πύργος των Μύλων	ταχυδρομείο	Ιωάννη-Στοά-Κωδωνοστάσιο
2. Φρούριο (Πύργος) Αγίου Νικολάου	9. Δικαστήρια	16. Νέα Αγορά
3. Κήπος των Ελαφιών	10. Casa del Fascio	17. Σφαγεία - Mattatoio
4. Πύλη των Ελαφιών	11. Banco di Roma- Τράπεζα Ιταλίας	18. Ιπποδρόμιο
5. Via del Mandraki	12. Ιταλική Λέσχη	Κτήρια που επενέβησαν οι Ιταλοί και άλλα νέα κτήρια στο βόρειο άκρο του νησιού
6. Foro Italico	13. Η Βιβλιοθήκη των Λουλουδιών	
7. Foro Littorio	14. Νομαρχιακό Μέγαρο	
8. Πρώην Διοικητήριο (Konak) - ιταλικό	15. Ναός του Αγίου	

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΙΙΙ

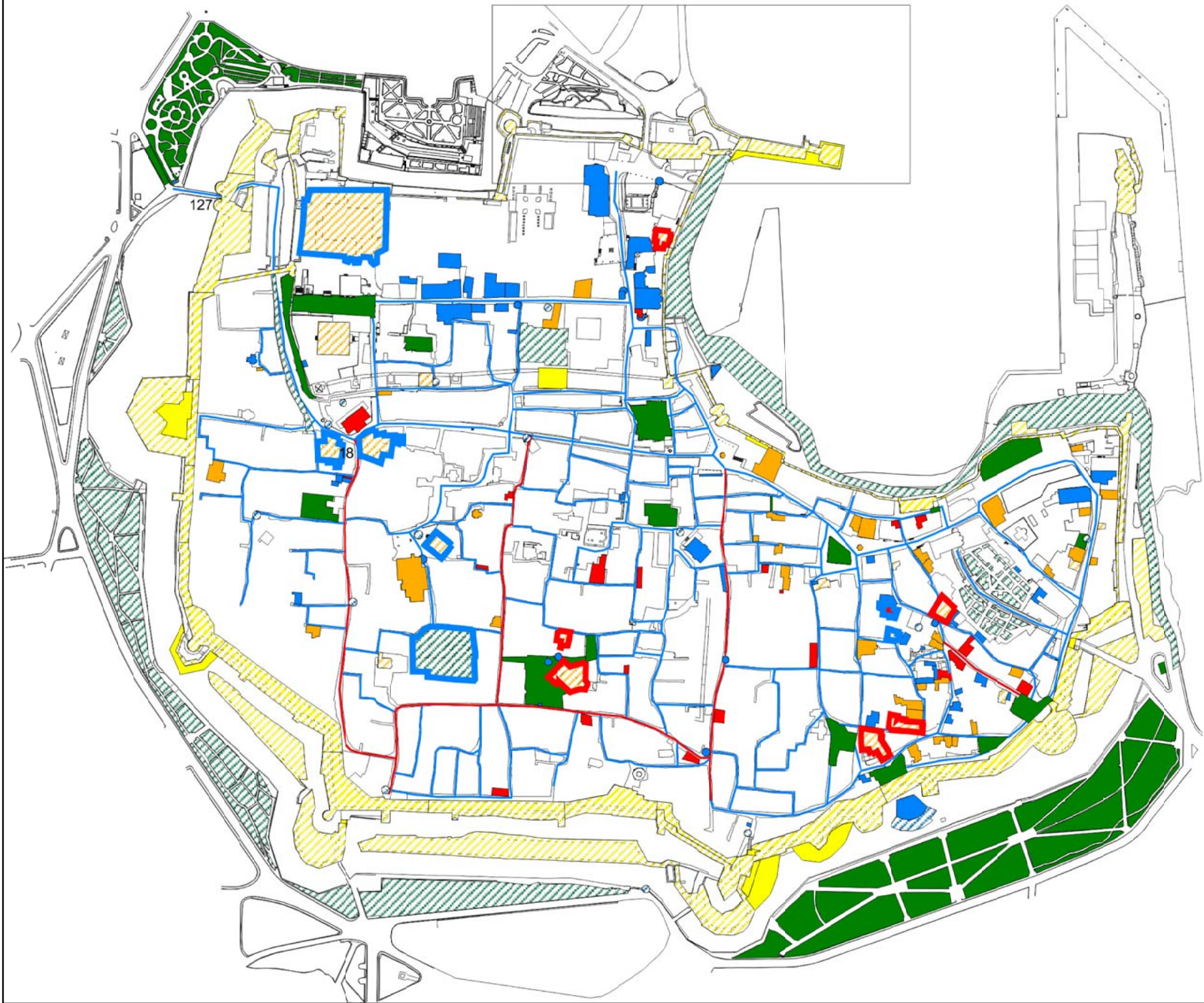

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου	8. Συγκρότημα τεμένους Σουλεϊμάν	15. Θέατρο Puccini
2. Πύλη Κανονιών	9. Κτήρια στην οδό Ιπποτών που δέχτηκαν επεμβάσεις	16. Πλατεία Impero
3. Στοά Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου	10. Παναγιά του Κάστρου	17. κτίσμα Ναυαρχείου
4. Επισκοπικό Μέγαρο	11. Ο λόφος του Αγίου Στεφάνου	18. Επεμβάσεις στη Θαλασσινή Πύλη
5. Λείψανα Ναού Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου	12. Το αρχαίο Στάδιο	19. Διάνοιξη Νέας Πύλης και οδού Spinoia
6. Οθωμανικό Σχολείο	13. κτήριο της Στρατιωτικής Διοίκησης	20. Βιομηχανία S.A.M.I.C.A.
7. Πύργος Ρολογιού	14. κτήριο της Φασιστικής Διοίκησης	21. Στάδιο Arena del Sole
		22. Στρατώνας Regina

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ α: Επεμβάσεις εντός της Παλιάς Πόλης

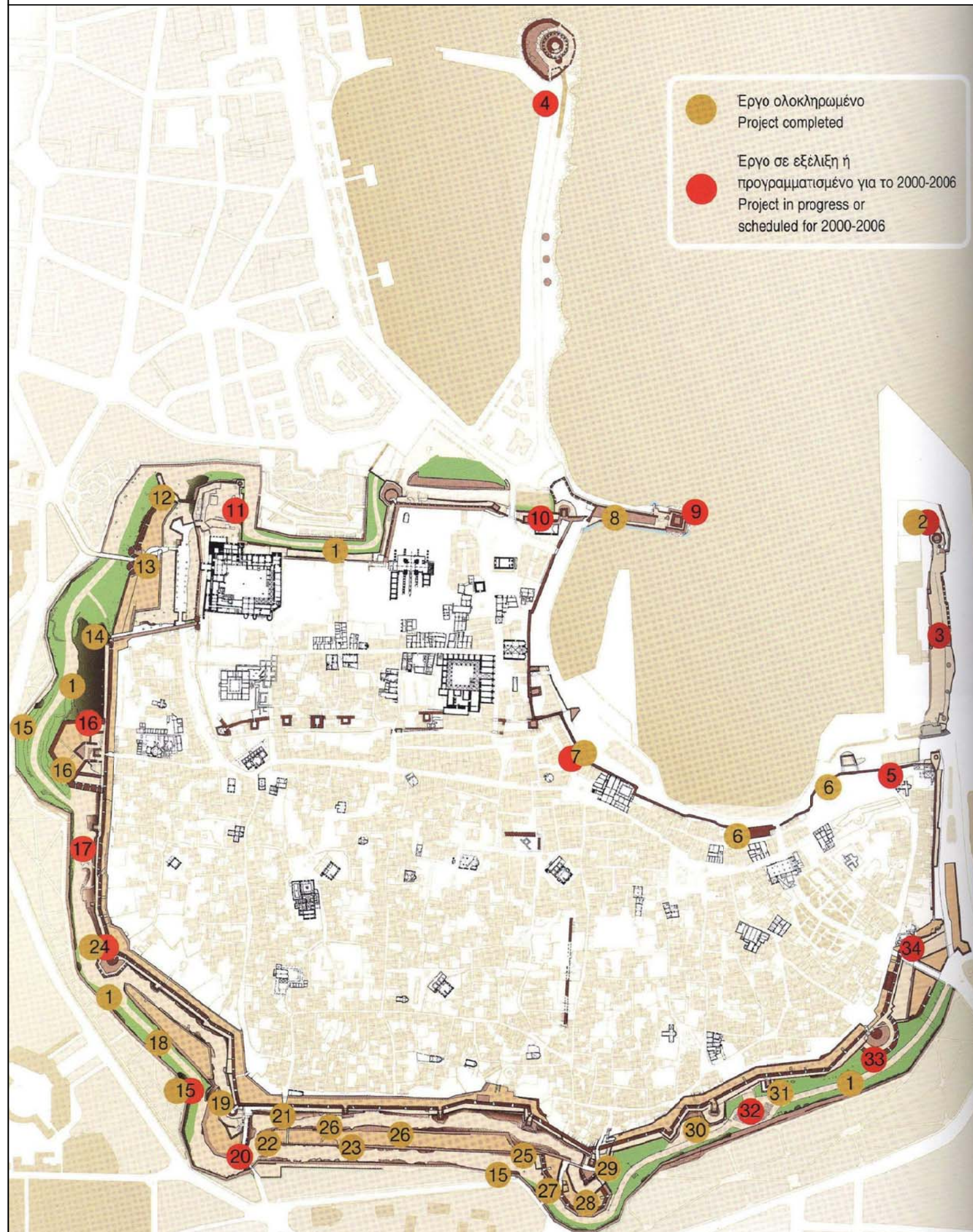

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

	ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ		ΣΩΣΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ
	ΕΠΙΣΚΕΥΗ		ΜΕΛΕΤΗ
	ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ		ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ
	ΟΧΥΡΩΣΗ		

ΤΟΓΟΓΡΑΦΙΚΟ β: Μνημειακό Σύνολο Μεσαιωνικών οχυρώσεων

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Διαμόρφωση - ανάδειξη της μεσαιωνικής τάφρου
2. Αποκατάσταση βόρειας απόληξης του μόλου των Μύλων
3. Διαμόρφωση - ανάδειξη μόλου των Μύλων και μεσαιωνικών ανεμόμυλων
4. Αποκατάσταση - ανάδειξη φρουρίου Αγίου Νικολάου και μεσαιωνικού μόλου
5. Αποκατάσταση υποτοκικής πύλης Αγίας Αικατερίνης και βορειοανατολικής γωνίας θαλάσσιας οχύρωσης
6. Στερέωση - αποκατάσταση επικίνδυνων τμημάτων θαλάσσιας οχύρωσης
7. Αποκατάσταση Θαλασσινής Πύλης και διαμόρφωση - ανάδειξη του περιβάλλοντος χώρου της
8. Αποκατάσταση μεσαιωνικού μόλου Naillac
9. Ανάδειξη ερειπίων πύργου
10. Αποκατάσταση - ανάδειξη προμαχώνα Αποστόλου Παύλου και πύργων Heredia
11. Αποκατάσταση της ανατολικής πλευράς του προμαχώνα του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου
12. Αποκατάσταση βορειοδυτικής γωνίας οχυρώσεων
13. Αποκατάσταση συγκροτήματος πύλης d' Amboise
14. Ανάδειξη λειψάνων παλιού πύργου στον τομέα της Γερμανίας
15. Αποκατάσταση κατέρρευσης αντικρημνού τάφρου
16. Αποκατάσταση - ανάδειξη μεγάλου προμαχώνα Ωβέρνης ή Αγίου Γεωργίου
17. Αποκατάσταση Α' πύργου τομέα Ωβέρνης
18. Αποκατάσταση κατέρρευσης στο πρόχωμα Ισπανίας
19. Αποκατάσταση πύργου Παναγιάς στον προμαχώνα Αγίου Αθανασίου
20. Αποκατάσταση ανατολικού πυροβολείου προμαχώνα Αγίου Αθανασίου
21. Αποκατάσταση πύργου Αγίου Αθανασίου
22. Αποκατάσταση δυτικής απόληξης προχώματος Αγγλίας
23. Αποκατάσταση κατέρρευσης στο νότιο μέτωπο του προμαχώματος της Αγγλίας
24. Αποκατάσταση - ανάδειξη του προμαχώνα της Ισπανίας
25. Αποκατάσταση κατέρρευσης ανατολικά του προχώματος της Αγγλίας
26. Σωστικές επεμβάσεις στον τομέα της Αγγλίας
27. Αποκατάσταση όψης προμαχώνα Αγίου Ιωάννη
28. Αποκατάσταση αντικρήμνου παλιάς τάφρου στον προμαχώνα του Αγίου Ιωάννη
29. Αποκατάσταση ανατολικού τμήματος προμαχώνα Αγίου Ιωάννη
30. Αποκατάσταση ενδιάμεσου πύργου Γ' στον τομέα της Προβηγκίας
31. Αποκατάσταση ενδιάμεσου πύργου Δ' στον τομέα της Προβηγκίας και εγκατάσταση καμαρινιών θεάτρου
32. Ένταξη νέων υπαίθριου Θεάτρου στη μεσαιωνική τάφρο
33. Αποκατάσταση - ανάδειξη προμαχώνα Carretto
34. Αποκατάσταση νοτιοανατολικής γωνίας οχυρώσεων του τομέα της Ιταλίας

Διατηρητέα Κτήρια στην πόλη της Ρόδου

	Ονομασία		Περιοχή	Χρονολογία Κατασκευής	Απόφαση Κήρυξης ΦΕΚ από το Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.
1	Νομαρχιακό Μέγαρο	Palazzo del Governo	Πλατεία Ελευθερίας	1925-27	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
2	Αρχιεπισκοπή	Chiesa di S. Giovanni	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1924-25 /1933	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
3	Ταχυδρομείο	Konak	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1928	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
4	Κεντρικό Λιμεναρχείο Ρόδου	Casa del Fascio	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1925-27	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
5	Δικαστικό Μέγαρο	Palazzo di Giustizia	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1923-30	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
6	"Ακταίον" (Ιταλική Λέσχη)	Circolo Italia	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1923/1930/1935	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
7	Τράπεζα της Ελλάδος	Banca d' Italia	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1930	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
8	Εθνικό Θέατρο	Θέατρο Puccini	Πλατεία Ελευθερίας	1934	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
15	Η Νέα Αγορά -Ιχθυαγορά	Mercato - Pescheria	Λεωφόρος 7ης Μαρτίου	1925-26	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
19	Το Σφαγείο	Mattatoio	Οδός Αυστραλίας	1925	
20	Κτήριο C.A.I.R. - Βιομηχανία S.A.M.I.C.A.		Οδός Αυστραλίας	Δεκαετία '30	ΦΕΚ 75/Δ/15-2-91
33	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Στρατώνας Regina	Λεωφόρος Δημοκρατίας	1924-26	ΦΕΚ 75/Δ/15-2-91
34	Στάδιο "Διαγόρας"	Arena del Sole	Μαράσι Αγ. Αναστασίας	1932	
59	Δημαρχείο	Palazzo Littorio	Πλατεία Ελευθερίας	1937-38	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87
60	Αστυνομική Δ/ση Δωδεκανήσου	Μέγαρο Στρατιωτικής Διοίκησης	Πλατεία Ελευθερίας	1939	ΦΕΚ 40/Δ/30-1-87